بيدل سائينءَ جو رسالو

مرتب

اختر درگاهي

ثقافت ۽ سياحت کاتو
حڪومت سنڌ

بيدل سائينءَ جو رسالو

(سنڌي، سرائڪي ۽ اردو ڪلام)

مُرتب

اختر درگاهي

ثقافت ۽ سياحت کاتو
حڪومت سنڌ

ڪتاب جو نالو	:	بيدل سائينءَ جو رسالو (سنڌي، سرائيڪي ۽ اردو ڪلام)
مُرتب	:	اختر درگاهي
موضوع	:	بيدل شناسي
ڇاپو پهريون	:	آگسٽ 2015ع
ڪمپوزنگ ۽ پيج ميڪنگ	:	امجد علي ٿهيم
ٽائيٽل ڊزائين ۽ ڪيليگرافي	:	ڪپتان ابڙو
ڇپائيندڙ	:	ثقافت، سياحت کاتو حڪومتِ سنڌ
ڇپيندڙ	:	ڪاڇو پبليڪيشن، ڪراچي. 0300-2879794

ملڻ جو هنڌ:

ثقافت کاتو، ڪتاب گهر

سامهون ايم.پي.اي هاسٽل، سر غلام حسين هدايت الله روڊ،

ڪراچي - 74400 سنڌ.

درگاھ بيدل بيکس رھڙيءَ جو ٻاھريون ڏيک

بيدل سائينءَ جي مزار جو اندريون ڏيک

فهرست

- **اداري پاران** منظور احمد قناصرو 17
- **پنهنجي پاران** اختر درگاهي 18
- **پيش لفظ** 20
- **فقير قادر بخش بيدل رحہ جي سوانح حيات** 43
  - خانداني پس منظر 46
  - بيدل سائينءَ جي خاندان جو شجرو 51
  - والد بزرگوار فقير محمد محسن جو احوال 52
  - بيدل سائينءَ جي ولادت ۽ نالو 58
  - تعليم ۽ عِلمي مقام 62
  - طريقت جو سلسلو ۽ باطني فيض 72
  - تصنيف ۽ تاليف 86
  - مجازي مام 100
  - بيدل سائينءَ جو اولاد 108
  - بيدل سائينءَ جو وصال 109
- **بيدل سائينءَ جي ڪلام جو مختصر جائزو** 111
  - قرآن شريف جون آيتون 114
  - فرائض صوفيہ 115
  - شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو اثر 117
  - سرورِ ڪائنات حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن جي ثنا خواني 121
  - حضرت علي ڪرم الله وجهہ جي ثنا خواني 122
  - مرثيہ خواني 123
  - غوث پاڪ رحمۃ اللہ علیہ جي مدح 125
  - قلندر شهباز رحمۃ اللہ علیہ جي تعريف ۽ منقبت 125
  - سچل سائين جي ساراهہ 126

- **تاريخي ۽ سياسي پس منظر** 139
- **بيدل جي اردو ڪلام جو جائزو** 149
- **بيدل سائينءَ جو رسالو** 173
  - وحدت نامو 175
  - فرائض صوفيه 198
  - ابيات سنڌي 201
  - متفرقا بيت 205
  - نوان بيت 207
- **سنڌي ڪافيون** 209
  - مرثيو 258
  - منقبت 263
- **سرائڪي ڪافيون** 263
  - سرائڪي ڏوهيڙا 377
  - پهرين سي حرف روپ بلاولي 382
  - ٻي سي حرفي 384
  - ٽين سي حرفي 389
  - چوٿين سي حرفي 394
- **اردو ڪلام** 397
  - کافی ریختہ، روپ سورٹھ 455
  - وحدت نامہ اردو 457
  - قطعہ 457
  - رباعی 458
  - سلوک 460
  - مسدس 461
  - منقبت 463

رسالي ۾ شامل ڪافين جي الف ب وار فهرست

1.	آءٌ آهيان اسرار، عالم ليکي آدمي	254
2.	آءٌ سارو سر آهيان، ٻول نہ ڪو ٻيو ٻانيان	223
3.	آءِ ٻلي يار آئين، وڳو ڍڪي انساني	223
4.	آءٌ تون ساڏڙي ڪول سدا جيوين ڍوليا	295
5.	آ وَس نيڙي يار نت مرويسان	279
6.	آءُ وس رانجها ساڏڙي ويڙهي	358
7.	آوسين ڪول اساڏي ڪڏاهان	369
8.	آءٌ تون سنجھ صُباحين	365
9.	آهيان نُورُ نَفيسُ جوڙيم جوڙ جڳت جي	232
10.	آيو ڀهري ويسُ، صورت جو بيرنگ نيارو	253
11.	آيو نيهڻون نُورُ نيارو اڄ انساني اوتار ۾	240
12.	آپ ڪري سر اپنا ظاهر، نانءُ ڪيتس انسان دا	313
13.	آج پيا هوري کيلن آيا	271
14.	آهي هندو مومن ايڪ	303
15.	آپي وسندا آپي رُسندا، هي شيعا سُني ڪون	301
16.	آپنون غير نہ ڄاڻين، اپڻا سر سُڄاڻين	282
17.	آهي عشق عجب اوقات	327
18.	آيا شاهہ نيارا جڳ مين	362
19.	اڇي پياسي آسي يار محبت جي مهرياڻ ۾	239
20.	آمر نَهِي جون ڳالهيون اوري	235
21.	اپنا ڀيد ڪين پاءِ، ڏونهان پَردا ڀيد تو پايا	328
22.	اسان پرديسي پري تون آئي	336
23.	الله ڪري شل آوي، رانجهو ساڏڙي ويڙهي	352
24.	بخش ميڏي تقصير، رانجهن سائين	297
25.	بدنامي دي پڳ تي ٺهندي	318

26.	برهہ جو باري بار رمز بازن ريءُ	225
27.	برهہ بسنت ڪي باس	265
28.	برهي ڪي بي اختياري	316
29.	برهہ بهار هوئي چوڏاري	268
30.	برهہ پلي تون آئين، آءِ ويران وسايو ئي	305
31.	باغ بهاران من نهين پانوندي	266
32.	بشريت دا ڪر بهانا	296
33.	بيخودي دا باب جو پڙهي	365
34.	بيڪس ڪاڻ پنيور ۾	237
35.	پاجهہ تيڏي مرجا ونديان	284
36.	پُجهي موج منصوري پري پري	227
37.	پاجهون گُمر ٿيوڻ دي يارو	343
38.	پاجهون فاني ٿيوڻ اپني	375
39.	پاروچو تو ساڻ، ووڙين چو وٽڪار ۾	241
40.	پلا ٿيوي ڍوليا، سانون درس وڪاءِ	277
41.	تخت هزارا چوڙ رنگپور دي وچ	361
42.	تخت هزار مين وسيان، رانجهو نال	351
43.	توريءَ عينُ عذاب عينُ عذاب	241
44.	تون تہ اُهو ساڳي آهين، ذات مُقدس پاڪ	224
45.	تون تہ اُهو آهين ساڳيو ٻُلُ نہ بي ڪنهن پول	224
46.	تون تہ جو آهين سو آهين	211
47.	تون تہ چو ٿو لوڪ ٻلائين	212
48.	تون تہ ساڳيو سڄڻ آهين	211
49.	تو ۾ سو سر سارو جنهن جا پنڌ پُڇين	243
50.	تو بن ساڈا ڪوئي حال نہ پُڇندا	329
51.	تون ساڈي نال پيارا ڪڏان ٿيسين	290

52.	تيڏي مُک ويکڻ دي ڪيتي	371
53.	توبن اور نهين ڪو جڳ مين	372
54.	تون تہ مِهر نظر مُڙ پال	250
55.	تيري لئي مين دلبر ڦرندا جو	294
56.	ٿيءُ غيبَ ۾ تون غيبُ لنگهي عيب ثوابون	255
57.	ٿي آيُس انسان، آهيان اسرار عجائب	237
58.	پاڻ توپيدا ڪيو ڪن مون ڇيئي	257
59.	پاڻ پنهون تون آهين	236
60.	پاڻ ڏاڍن سان نيهُن نہ لايو	257
61.	پرينءَ کان پُرُوڙُهيءَ پرايم	247
62.	پُريا پورب پار سامي سنگ چني ويا	246
63.	پُورب پهُہ پيونِ سامي ويا سنسار	247
64.	پُهچ پير پيران ٻُڌي هي باڏايو	254
65.	پهري ويس جلالي، يار ڪري لا وبالي	285
66.	پيارا جم جالين، جالين	373
67.	جاڏي ڪاڏي پاڻ، ڇڏِ تون غيرُ گُمانُ	230
68.	جاني جوڳي دا ڪر بهانا راهہ مسافر	353
69.	جالي ساڏو مين سنسار	232
70.	جوئي آهيان سو ئي آهيان	231
71.	جوشُون جَلائي جسم کي	216
72.	جوڳي والي ويس ۾ ڪوئي راهہ مسافر آيا	348
73.	جنهن سر آيا نيهن، آپي ڏس ڏيسي	278
74.	جنهن نون عشق بتاوي راهہ	303
75.	جيهي لباس مين آوي	366
76.	جسم دي پول نہ پُلين، تون هين	360
77.	جيوين محبوب دا رايا	349

78.	جهاتي پاءِ ڏروني ويکين	321
79.	چاک کيتا سانون چور	352
80.	چاک ڏنهون ساڏا چاهہ ڙي	347
81.	چاک نهين يار ساڏا	351
82.	چاتم بار عشق دا جو باري	367
83.	چال اهين دي نال کريندا	319
84.	چاهُون چاتي روز ازل وچ	317
85.	چشمان والڙي چال	283
86.	چلو ري سنئيان چرچا ويکين	268
87.	چلڻ عشق دي چال	342
88.	چلندا چال انانيت دي، هر مظهر	319
89.	چيتک لاتا چاک، مايا مرويسان	276
90.	چوڙ دُوئي دا ديس، وحدت وطن	359
91.	حسن اساڏا هادي برحق	359
92.	حسن بسنت بهانا کيتس آپ و کاوڻ	269
93.	حسن بسنت مين ڏيوي ڏکالي	269
94.	حسن تساڏي سهسين چاڙهي	309
95.	حسن دا جلوا کعبہ قبلا	295
96.	حُسن دي هُل هگام ساڏا هوش	279
97.	حُسن بسنت بهار بيرنگي	265
98.	حسن سونهارا رهبر ساڏا حق دا راهہ	299
99.	خاڪِي گيڙم ويسُ آهيان نہ تہ نُورُ	236
100.	خاک وچون اکسير جو بنيا	358
101.	خَمرَ کنهن خاصي خُماريا	221
102.	دعوي دُرنگي جي ستي	220
103.	دم دم دلبر کاڻ	252

104.	دَمُ مولئِ دَمُ مولئِ	360
105.	دَمُ دي سُرت سنيال رکين، دم هي اسرار	298
106.	دم ذاتي مهربان جي تون دم نون	292
107.	دم الله عشق دي راهہ اٺائي	339
108.	دم الله عشق ڪيتي مين چائي	340
109.	دم وچون آدم جو بنيا	330
110.	درد فراق دي ڪيتي سوز گداز	312
111.	درد عشق وچ جنهن سر ڏتڙا	325
112.	دلبر ساڏڙي ديري	311
113.	دلڙي ساڏي چور ڪيتئہ ڍوليا	296
114.	دل کساوڻ جڳ هساوڻ	336
115.	ديدان والڙي ڏاڙي، راهہ مسافر	277
116.	ڍِيدُن سان ڪري ڏاڙو	248
117.	ديسُ ڇڏي پرَديس ٿُون آئين	249
118.	ڏاڍا اوقات ڪو آيا	314
119.	ڏاڍا ڇيتڪ لايا اُنهان ناز پريان	374
120.	ڏون تي دَمُ اهين پنجري وچ	372
121.	ڏيندا يار ڏکالي ظاهر	316
122.	ڏِس ڪيڏو آنبهہ ڪيو	222
123.	ذاتي خيال اثباتي سمجهڻ	256
124.	ذاتي حُسن صفاتي گُهونگهٽ	370
125.	ذوق سُرودُ پُڇو درويشان	228
126.	رائيءَ پنهنجي يارُ پيارو	245
127.	رات مون ڏي مارُن جو نئون نيا پو	233
128.	رانجهو اساڏي ويڙهي يار آوَندا	330
129.	رانجها تخت هزاري دا سائين	354

130.	رانجهو يار پلايا سانون، در عشق	354
131.	رانجهو والي رمز اساڈي	347
132.	رانجھُو نال مين ويسان	310
133.	رانجهو نال مين تخت هزاري ويسان	338
134.	رانجهو نال اساڈا روح رَليا	337
135.	راتي ڏينهان رکين دم دم نالي	363
136.	رنگ ثبوت صفائي دا	289
137.	رنگپور ساڈي روح نہ پاوين	348
138.	رنگا رنگ ظهورا تيڈا	315
139.	رکندي خون ڪرڻ دا رايا	284
140.	رُخ رانجهو دا ڪعبہ قبليٰ	356
141.	رک تون سُرت سُجاڻ، تہ تون	287
142.	رمز چوان يا مام چوان	256
143.	رانجهو دي رمز ساڈا مُن موهيا	357
144.	سالم سنيها هُو بہ هُو پهتا پريںءَ	214
145.	سالِڪ رمز سُرودَ جي سمجهن	228
146.	سالڪن جي سر تي جائي	225
147.	سانون محبوب دي ماٹي	350
148.	سانون عشق تيڈا تڪرار لڳا	341
149.	سانون رات راتوڪي رانول	283
150.	سانون نينان دي ناز	386
151.	سانون رمز ڈادي يار لائي وي	308
152.	سانون ڏتڙي يار ڏيکالي وي	301
153.	سالڪ سير سلوڪ دا ڪر	333
154.	ساڈي نال ڪيا ڪيتا عشق تُساڏڙي ڍوليا	306
155.	ساڈي دل ڪِسڪي زوران زور	376

156.	ساڏي نظر ٿون دلبر ڪيون ڪر ٿو	307
157.	ساڏي گهر سنئيان کليا باغ	367
158.	ساڏي طرف سنيهان پهتا هي اڄ	286
159.	ساڏي نال تو لنوڙي جو لاتي	368
160.	ساڏي تساڏي ڳالهين، ڀهہ ڀهہ	351
161.	ساڏي رمز ڏساوڻ ڪيتي	304
162.	ساڏيان تہ اکيان لڳيان لڳيان	346
163.	ساڏي نال لائي، ڍولڻ آپي ياري	322
164.	سِر اسرار حقيقي آهيان	245
165.	سِرُ سبحاني آهيان صورت کيل	222
166.	سر سمجهہ تون سارو مار منصوري	220
167.	سمجَهہ رکَ سالڪَ سچا ڏِسُ	234
168.	سِرُ حقيقت وارو سالڪ کو سمجهي	218
169.	سهڻا تيڏيان چشمان، سانون چيٽڪ	270
170.	سر امامين آيا، بارُ غمان دا يارو	306
171.	سنئيان ويکو رنگ پياري دا	366
172.	سُکي وسي آپ سهڻا، ڏکي وسي	332
173.	سجدا ڪيتا ساڏي ساهہ	297
174.	سهڻي نال لڳي ساڏي ديدان	302
175.	سهڻي اڳون ساڏي آزي، آزي	281
176.	سهڻي نال لڳي ساڏي ياري	202
177.	شاهنشاهہ سيالين دي وچ شوقون	353
178.	شاهہ درياهہ لهر وچ آيا	295
179.	شاهي طبل وڄاوڻ واري، ول ول	372
180.	شاهہ حُسن دا شان	223
181.	صورت جو سردار پلي ڪري آيو	253

182.	صورت انساني دي اولي، سمجھہ تہ	306
183.	صورت محمدي مين روشن هي سر سارا	321
184.	صورت انساني دي اولي، ويک تہ ڪون اليندا يار	315
185.	صورت دا واپاري، آيا ساڏي ديس	364
186.	صورت حق دي هي انسان	289
187.	صُوفي لا مذهب تڪرار	229
188.	ظاهر بندو باطن مولا	245
189.	ظاهر بين سمجھہ نهين سگھندي	364
190.	عاشق ٿئين تان سِرُ ڏئين	217
191.	عاشق ٿيءُ الستي ماڻ منصوري مستي	273
192.	عشق سندو آثار نڪي ڳُجھو رهندو	253
193.	عشق امام محمد مهدي دُوئي اٿئي دجال	229
194.	عشق جو ڏَسُ اِسرارُ سڀ صورت ۾ يارُ سمايو	250
195.	عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار هو	215
196.	عشق لڳا سانون مايا مايا مايا	280
197.	عشق الست بربڪم والا	285
198.	عشق لڳا تدبيران چڪيان	354
199.	عشق دي ڪر امدادي	373
200.	عشق اسانون وڪلايا عجب اسرار	267
201.	عشق دي لاوڻ ڪيتي	335
202.	عشق دا بحر عميق	274
203.	عشق دي اُلٽي ڪيل	370
204.	عشق جي الٽي چال	273
205.	عشق دي لڳڙي تار مينون	270
206.	عشق دي چوپڙ ڪيلن عاشق	282
207.	عشق نهين آسان	278

208. عشق آک تون ڪونُ هين 324
209. عشق نهين ڪائي چرچي بازي 326
210. عشق دي آتش مين نون 300
211. عشق بتاوي راهہ هدايت 310
212. عشق تساڏي دي طعني 348
213. عشق وکانودا سانون نت نت 215
214. عشق اُهيندي ڏيوا ٻاليا 374
215. عشق عطا الاهي هي برهہ نہ چيز بهائي هي 317
216. عشقئون آيو آيو صورت ويس ۾ سهڻو 243
217. عشقي ڪا درياءَ بيڪنار عميقُ سٽيجي 334
218. عشقدا عاليِ شانُ 362
219. عشقي سانون چاتي چڪائي 300
220. عاشقان دا نال مذاهب, آک سنئيان 288
221. عَقلُ جو ويو اختيار 281
222. علم عقل دا ڪم نہ يارو 256
223. غازي دم منصوري مارن 252
224. فاذڪروني اذڪُر ڪُم 226
225. فڪر نفي اثبات ڪسي دن 334
226. نوجان حُسن ديان چڙهيان 343
227. قُرب نهين وچ قال 314
228. ڪانگ لنوَي مِني لات 249
229. ڪين چاٽن يار عام عشق جي مام 226
230. ڪڏهن ايندين منهنجا جاني 248
231. ڪونہ ڏٺوسي جگ منجهہ جيڏيون 257
232. ڪعبو قُدسِي ٿوهِي ساڻ 227
233. ڪري سينگار صورت جو 231

234.	ڪيهي ڪيهي لاتئہ رمزان	279
235.	ڪنون جدائي مين جلنديان	363
236.	ڪيهي لاتئہ يار جاني	350
237.	ڪتان مئين بيرنگ سڏائين	309
238.	ڪہ عشق ڪهان سي آتي هو	318
239.	ڪر اعتبار تہ ويکين جلوا	312
240.	ڪيا آکان ڪس دي اڱون	280
241.	ڪر هڪ ترڪ وجودُ	357
242.	ڪهڙيون ديدان لايون	219
243.	ڪيا جو ڪنزُ هدايہ پڙهيا	359
244.	ڪوئي عاشق بي سر بي پا	375
245.	ڪٿ ڪا پنڇي ساچ ڪهو تم	331
246.	ڪيها هُل هلايو	349
247.	گُم تي گُم تي گُم تي غازي	244
248.	لاهوتي سي لعلُ	246
249.	لاشڪ آ شائقن کي	255
250.	لامڪانون ڪيون ڪر آئين	286
251.	لدني علم دا جي تون شائق	229
252.	لٽ نيتي دل ساڏي، هڻ ڪريندائين	353
253.	لٽ نيتي دلڙي، چيريان دي چمڪار	257
254.	لڳيان لڳيان لڳيان، ديدان	281
255.	لنؤ ساڏي نال لائتي دلبر	307
256.	لڳي اساڏڙي ياري	311
257.	مورک پُرجهہ ڪِي پاڻ کي	214
258.	مون سان پيچُ پنهونءَ جو	219
259.	معنيٰ وجودي ڪر صحيح	221

260.	مايا مينون جوڳي ڪيها جادو	376
261.	مار نغارا اناالحق دا	334
262.	مرد آها منصور	327
263.	مار گهتيا سانون	275
264.	موهن پيارا ڪر آيا بسنتي ويس	266
265.	مين ماهي دي نال لوڪان لنوڙي	358
266.	مين نون چاڪ نہ چاڻين	337
267.	محبوبان ڪيها ماريا	313
268.	مين تہ نڪارڙي آهيان آهيان	346
269.	ماهي يار دي نال، بيلي ويسان	272
270.	معشوقاندي مار عام ڪيا چاڻن	274
271.	مين تہ بيرا اڳڻ ٽيان	281
272.	ماري نيهن دا نغارا	325
273.	معاف ڪرين لڳ مولا	312
274.	مين تہ سيلانڻ ٿيان	345
275.	مذهب دا سٽ ڪوڙا جهڳڙا	357
276.	مُک ماهي دا ڪعبہ قبلي	371
277.	مُک ماهي دا نور تجلي	333
278.	محبت دي مار اوکي	322
279.	من تن لگن لڳي ڳيان دليان	393
280.	مين نون تساڏي يار چنتا لڳ ڪڙي هي	299
281.	مينون تُساڏي تانگهہ لڳڙي پيارا	376
282.	ناميان نِسهرو نيهَن جو نعرو هٽج	212
283.	نئون نياپو آيو ماروئڙن جو مونڏي	233
284.	ناز دي خنجر نال هميشہ عاشق	376
285.	نهين الله ڪوئي اور	297
286.	نيهن دي نڪتي سالڪ سمجهن	288
287.	نين لڳي نروار ڙي سنئيان	355
288.	ننگ اساڏڙا پالين	314

289.	نت نهاريان مين راهان	276
290.	نهين سوکي لَنو لاوڻ	335
291.	نيهن لڳا ساڏا جائي	311
292.	نهين حاجت پڙهڻ پڙهاوڻ دي	326
293.	نين لڳي رانجهو نال سنئيان	344
294.	نڪر منجهان ناسوت	230
295.	واقف وِسَهُه هيءَ ڳالهڙي	216
296.	وڃي محو ٿي محبوب ۾	213
297.	ويندس نا تہ مري موتج دوست	240
298.	ويکو شاھہ حُسن دا آوندا	293
299.	ويکو رانول رمزان ليّان	291
300.	وحدت دا رک خيال	287
301.	وہ ٿور عجب جيهي ٿرندي	292
302.	وہ وہ جلوا پاندي هو	308
303.	وحدت دا ويساهي	328
304.	وو بيرنگي آپ آدم بن ڪي آيا رِي	331
305.	هتِ هتِ حامي آھہ اسانجو	244
306.	هر طرف ساجن ٿو وسي	251
307.	هَوَتَ سِگهي لَهُہ سارَ	238
308.	هر مظهر مين يار ڪنون منگ فيض	298
309.	هر گهٽ دي وچ هوري کيلي	303
310.	هر جا هُو حق جاٽي آپ وچون نہ آني	304
311.	ياڪِي ٿئين وڃي يار	242
312.	يار عجب اسرار بنايا	377
313.	يار ڪريندا لحظي لحظي	313
314.	يار يگانا هَرجا وسندا	333
315.	يار تون تہ سهسين رنگ	272
316.	يار سجڻ دي ڳالهين	310
317.	يار پريم لڳايا وي	320

اداري پاران

فقير قادر بخش بيدل سنڌ جو باڪمال صوفي شاعِرُ، عالِمُ ۽ مورخ ٿي گذريو آهي. سنڌ جي علمي ادبي تاريخ خاص طور تي سنڌي اساسي شاعريءَ جي حوالي سان بيدل سائينءَ جو نالو پڻ نمايان نظر اچي ٿو. بيدل سائينءَ جون ٽيهن کان وڌيڪ تصنيفون سنڌي، سرائڪي، اردو، فارسي ۽ عربي ٻولين ۾ موجود آهن. جن ۾ سندس عارفاڻي ڪلام سميت تصوف ۽ عرفان جي موضوعن تي نثري ڪتاب پڻ شامل آهن.

بيدل سائين جي سنڌي، سرائڪي ڪلام کي ابتدائي طور 1940ع ۾ گدومل هرجاڻي ۽ 1950ع ۾ بولچند راجپال مُرتب ڪري شايع ڪرايو. جنهن بعد عبدالحسين شاهه موسوي ان ۾ وڌيڪ اضافا ڪري "ديوان بيدل" جي نالي سان مُرتب ڪيو جنهن کي سنڌي ادبي بورڊ 1954ع ۾ شايع ڪيو جنهن جا هيل تائين چار ڇاپا اچي چُڪا آهن.

اسان جي دوست اختر درگاهي تحقيق ڪري پهريون ڀيرو 1997ع ۾ بيدل سائينءَ جي اڻڇپيل اردو ڪلام کي مُرتب ڪيو جنهن کان پوءِ هِنَ بيدل سائينءَ جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام تي ڪم ڪيو ۽ ان کي ڇَنڊ ڇاڻ ۽ ستن اهم قلمي نسخن سان ڀيٽائي انجو مستند متن تيار ڪيو. جيڪو "بيدل سائينءَ جو رسالو" جي نالي سان بيدل يادگار ڪاميٽي پاران شايع ڪيو ويو. محترم اختر درگاهي انهيءَ تاليف ۾ وڏي محنت ڪئي هڪ طرف هن ان مان بيدل سائين سان منسوب ڏاريو ڪلام خارج ڪيو ته ٻئي طرف بيدل سائينءَ جو نئون ۽ اڻڇپيل سنڌي سرائڪي ڪلام ڳولي ڦولي شامل ڪيو. ساڳي وقت اڳ شايع ٿيل ڪتابن ۾ آيل ڪلام جي ٿي سئو کان وڌيڪ پڙهڻين کي درست پڻ ڪيو آهي، جڏهن ته انهيءَ تاليف ۾ بيدل سائينءَ جي سوانح عُمري ۽ سندس ڪلام جو جائزو به نئين ۽ جديد انداز ۾ لکيو ويو آهي.

ثقافت کاتو هميشه صوفياءَ ڪرام جي ڪلام تي ٽيندڙ تحقيقي ڪم سميت پهريان کان شايع ٿيل ناياب ڪتابن کي وڌيڪ سنواري سڌاري منظر عام تي آڻيندو رهيو آهي. فقير قادر بخش بيدل جي ساليانى عُرس مبارڪ جي موقعي تي ڪو اهم ڪتاب شايع ڪري منظرعام تي آڻڻ پڻ انهن ڪاوشن جو ئي نتيجو آهي. بيدل سائين جي 146 هين عرس مبارڪ جي موقعي تي اختر درگاهي جا مُرتب ڪيل ٻه ڪتاب "بيدل سائين جو رسالو" ۽ "بيدل جو اردو ڪلام" گڏيل طور شايع ڪري رهيا آهيون. اميد ته اسان جي هيءَ ڪاوش بيدل سائين جي عقيدتمندن، صوفي فڪر سان سلهاڙيل دوستن ۽ عام پڙهندڙن لاءِ دلچسپي، معلومات ۽ بيدل سائينءَ کي سمجهڻ جو ذريعو بڻبي.

منظور احمد قناصرو

ڊائريڪٽر جنرل

ثقافت ۽ سياحت کاتو، حڪومتِ سنڌ.

پنهنجي پاران

فقير قادر بخش بيدل سنڌ جو عظيم صوفي شاعرُ، عالِمُ ۽ عارفُ ٿي گذريو آهي. سنڌ جي عِلمي ۽ ادبي تاريخ ۾ خاص ڪري سنڌي صوفيانہ ۽ آساسي شاعريءَ جي حوالي سان تہ بيدل سائينءَ جو نالو حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي ۽ حضرت سچل سرمست کانپوءِ اچي ٿو پر بيدل سائينءَ جي شخصيت وڌيڪ نِرالي ۽ منفرد ان ڪري بہ آهي جو پاڻ تمام گهڻو پڙهيل ڳڙهيل ۽ هڪ جيد عالِمُ هو جنهن سنڌي، سرائڪي ۽ اردوءَ کانسواءِ عربي ۽ فارسي ٻولين ۾ پڻ نثر ۽ نظم ۾ 34 ڪتاب تصنيف ڪيا. بيدل سائينءَ جو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام سڀ کان پهريان 41_1940ع ۾ گدومل هرجاڻي منظر عام تي آندو جنهن بعد بيدل سائينءَ جو سنڌي ڪلام 1950ع ۾ ٻولچند راجپال شايع ڪرايو ۽ 1954ع ۾ اُن کي مرحوم عبدالحُسين شاهہ موسوي ”ديوان بيدلؔ“ جي نالي سان مُرتب ڪيو جنهن کي سنڌي ادبي بورڊ ڇپرايو. انهيءَ تاليف کان 43 سال پوءِ مون بيدل سائينءَ جو اڻڇپيل اردو ڪلام هٿ ڪري سندس نئين سوانح عُمريءَ سان ڪتاب ترتيب ڏنو جيڪو 1997ع ۾ شايع ٿيو بعد ان ڪتاب کي 2003ع ۾ بيدل يادگار ڪاميٽي ”ديوان بيدل (اردو)“ جي نالي سان شايع ڪيو. ان بعد منهنجو ڌيان بيدل سائينءَ جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام ڏانهن ويو مون ڏٺو تہ مرحوم عبدالحُسين شاهہ موسوي جيڪو ڪم ڪيو ان کي اڌ صديءَ کان بہ وڌيڪ عرصو گذري چُڪو هو ۽ پاسي ان وڏي عرصي دوران بيدل سائينءَ جي خاندان ۽ سوانح عُمريءَ جا ڪيترائي نوان رُخَ سامهون اچي ويا هئا ۽ ڪافي ڳالهيون جيڪي موسوي صاحب جي تاليف ۾ هُيون ڇنڊ ڇاڻ جي نون نتيجن سان سامهون آيون. ساڳي وقت موسوي صاحب واري تاليف ”ديوان بيدلؔ“ ۾ آيل بيدل سائينءَ جي ڪلام کي غور سان پڙهڻ کانپوءِ ان کي بيدل سائينءَ جي ڪلام جي سمورن ڇپيل ۽ ستن (7) قلمي نسخن (جن ۾ خاص ۽ مستند نسخو بيدل سائينءَ جي فرزند فقير محمد محسن بيڪس جو لکيل آهي) سان ڀيٽايو ويو تہ انهن جي پڙهڻين ۾ بہ تمام گهڻو فرق نظر آيو. ان لاءِ ضروري ٿي پيو تہ بيدل سائينءَ جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام کي بہ سندن نئين سوانح عُمريءَ سان منظر عام تي آڻجي. مون پورا بہ سال محنت ڪري گدومل هرجاڻي، ٻولچند راجپال ۽ عبدالحسين شاهہ موسوي جي مُرتب ڪيل بيدل سائينءَ جي ڪلام کي ستن ئي قلمي نسخن خاص ڪري بيڪس سائينءَ جي هٿ اکرن ۾ لکيل قلمي نسخي سان ڀيٽائي ان جون ٿي سئو کان بہ وڌيڪ مختلف پڙهڻيون دُرست ڪيون، ان ۾ شامل بيدل سائين ڏانهن منسوب الحاقي شاعري خارج ڪئي

۽ ڪجهه نئون ڪلام هٿ ڪري پڻ شامل ڪيو ساڳي وقت بيدل سائينءَ جي خاندان، تعليم تربيت ۽ ڪلام تي نئين ۽ جديد انداز سان تجزيو ڪري ”بيدل سائينءَ جو رسالو“ مُرتب ڪيو جنهن کي بيدل يادگار ڪاميٽي 2011ع ۾ شايع ڪيو.

ثقافت کاتي سنڌ جو ڊائريڪٽر جنرل اسان جو مانائتو سائين منظور احمد قناصرو هر سال اسان سان بيدل سائين جي عُرس مُبارڪ تي تعاون ڪندو رهندو آهي ساڳي وقت سندس اها به خواهش رهندي تي آئي ته ثقافت کاتي سنڌ پاران بيدل سائينءَ جو ڪو اهم ڪتاب شايع ڪرائجي.

تازو مون کين اها راءِ ڏني ته بيدل سائينءَ جي اردو ڪلام جو ڇپيل ڪتاب مارڪيٽ مان ختم ٿي ويو آهي ۽ بلڪل ناياب آهي ۽ بيدل سائينءَ جو سنڌي سرائڪي رسالو پڻ ڪافي سال پهريان آيل آهي ڇو ته انهن ٻنهي ڪتابن کي گڏيل طور شايع ڪرائجي، ان سان هڪ ته بيدل سائينءَ جو مڪمل سنڌي سرائڪي ۽ اردو ڪلام هڪ هنڌ محفوظ ٿي ويندو ۽ ٻيو ته جن هٿن ۾ اهي ڪتاب پهچي نه سگهيا آهن نئين ۽ خوبصورت ڇپائيءَ سان پهچي ويندا.

محترم منظور احمد قناصري صاحب ان راءِ تي خوشيءَ جو اظهار ڪيو ۽ ان کي بيدل سائينءَ جي هن سال 147 هين سالياني عُرس جي موقعي تي شايع ڪرڻ جي منظوري ڏني. مون کي ذاتي طور تي بيدل سائينءَ جي انهن ٻنهي ڪتابن کي گڏيل طور شايع ڪرڻ تي تمام گهڻي خوشي حاصل ٿي آهي جنهن لاءِ آءٌ ثقافت کاتي سنڌ خاص طور تي ان جي ڊائريڪٽر جنرل محترم منظور احمد قناصرو صاحب جو دل جي گهراين سان شڪريو ادا ڪريان ٿو.

اختر درگاهي

ميمڻ محلو روهڙي

پيش لفظ

فقير قادر بخش بيدل، سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ عظيم صوفي ۽ وحدت الوجودي شاعر هجڻ سان گڏوگڏ برک ۽ بيمثال جيد عالم، باڪمال عارف، اعليٰ مفڪر، رنداني شخصيت جو مالڪ ۽ سالڪ ٿي گذريو آهي. فقير قادر بخش بيدل جي فَنَ ۽ فِڪر، علم ۽ فَقر تي اسان جيترو بہ لکيو آهي يا جيترو بہ لکنداسون اهو سندس عِلمي، روحاني ۽ عارفاني شخصيت جو احاطو نہ ڪري سگهندو. ان سلسلي ۾ هتي سندس فرزند، وارث ۽ سندس پهرين سوانح نگار فقير محمد محسن بيڪس جو چيل اهو "وصال نامو" پيش ڪجي ٿو جيڪو هُن پنهنجي والد بزرگوار ۽ پير مُغان بيدل سائينءَ جي وصال تي چيو آهي:

رمز رنديءَ جو عجائب روهڙيءَ ۾ راز هو
نالي بيدل بادشاه بيشڪ اهو شهباز هو.

موج مستيءَ ۾ سدا سلطان سرفراز هو
حلاج جي حالت ۾ هردم من خدا ممتاز هو.

پير مغان جي پيش هڪ حقيقت مجاز هو
هم اوست واري حال ۾ محمود سو اياز هو.

درد واري دين ۾ هو وير وحدت باز هو
عشق جي اوتار سان دلدار دست دراز هو.

هن تماشي گاه ۾ اٿهٽ سندو آواز هو
مرضيءَ موجب پانهنجي سو سير صفاتي ساز هو.

سال ٻارهن سؤ اٺيانوي ۾ سوز گداز هو
سورهين ذوالقعد جي هاديءَ سندو پرواز هو.

بيدل مُرشد منهنجوسائين غريب نواز هو
بيڪس خادم در سندس کي عشق جوآغاز هو(1)

بيڪس سائينءَ جي چيل انهيءَ "وصال نامي" ۾ ٻڌايو ويو آهي تہ بيدل سائين رندي رمز جو راز موج ۽ مستيءَ ۾ سرفراز منصور حلاج واري ڪيفيت ۾ ممتاز صاحب حقيقت ۽ مجاز هم اوست واري حال ۾ شهباز درد واري دين ۾ وحدت باز ۽ عشق جي اوتار ۾ بلند پرواز هو.

بيشڪ فقير قادر بخش بيدل عشق جو امام، رندن جو رهنما، مستن جو مُهندار، منصور حلاج جو همراز ۽ مجاز کان حقيقت جي عرش تي اُڏامندڙ شهباز هو. هي تہ آهي بيدل سائينءَ جي روحاني ۽ رندي شخصيت جو ذڪر پر جيڪا ڳالھ ڪيس سنڌ جي علمي تاريخ ۽ ادب ۾ مٿانهون مقام ڏياري ٿي اهو آهي سنڌس عظيم ۽ باڪمال صوفي شاعر ۽ وحدت الوجودي مفڪر هُجڻ. بيدل سائين سنڌ جي اَساسي ۽ عظيم شاعرن جي ان قطار ۾ نمايان نظر اچي ٿو جنهن قطار ۾ ڪانئس اڳ سنڌ جو سرتاج شاھ عبداللطيف ڀٽائي ۽ حضرت سچل سرمست پنهنجي اعليٰ مقام ۽ فڪر سان موجود آهن. بيدل سائين پنهنجي پيش رو شاھ لطيف ۽ سچل سائين جو تمام گهڻو عقيدت مند هيو ۽ سندن ئي فڪر ۽ فن جو تسلسل بڻيو نہ صرف ايترو بلڪ بيدل سائين انهيءَ اعليٰ آدرشي فڪر ۽ خوبصورت فن کي زوردار نموني اڳتي پڻ وڌايو ۽ فڪري توڙي فني طرح نوان لاڙا پيدا ڪيا.

فقير قادر بخش بيدل نہ صرف سنڌي، سرائڪي، اردو فارسي ۽ عربي ٻولين جو باڪمال شاعر هيو بلڪ اعليٰ پائي جو عالمُ، فاضل، مفسر، محدث ۽ نثر نويس پڻ هيو جنهن پنهنجي 59 سالن جي حياتيءَ ۾ رندي ۽ وحدت الوجودي ڪلام سان گڏوگڏ بيمثال عِلمي، روحاني ۽ عرفاني تصنيفون لکيون جن جو ذڪر اسان اڳتي هلي ڪنداسون.

"بيدل سائينءَ جو رسالو"، فقير قادر بخش بيدل جي اهڙي عظيم، اَساسي ۽ باڪمال شاعريءَ جو مجموعو آهي جنهن ۾ سندس سمورو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام شامل آهي، جنهن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو.

1. سرود نامو (سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون)
2. وحدت نامو (سنڌي بيت)
3. فرائض صوفيہ (سنڌي بيت)
4. ابيات سنڌي (متفرقا سنڌي بيت)
5. سرائڪي ڏوهيڙا ۽ سحرفيون.

فقير قادر بخش بيدل جو اهو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام گهڻا سال اڳ ئي شايع ٿي چڪو آهي ۽ ان کان اڳ جو ان ڪلام جي شايع ٿيل ڪتابن جو تفصيلي اڀياس ڪجي هتي انهن جو

سرسري جائزو ونجي ٿو.

1. **دیوان بیدل عرف بیدل جي سوانح عُمري ۽ سرود نامو (ٻن جلدن ۾)**: مؤلف گدومل هرجاڻي مطبوعا 41-1940ع

هن ڪتاب جي ٻنهي جلدن ۾ بيدل سائينءَ جي سوانح عمري ۽ بيدل سائينءَ جون 255 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون شامل آهن جڏهن تہ وحدت نامو فرائض صوفيا ۽ ابيات سنڌي هن ۾ شامل نہ آهن.

2. **سرود نامہ**: مؤلف گدومل هرجاڻي مطبوعا، مارچ 1942ع

هن ڪتاب ۾ مٿي ذڪر ڪيل ڪافين ڪانسواءِ سرائڪي ڏوهيڙا، سلوڪ، هڪ سحرفي ۽ ٻہ اردو غزل شامل آهن.

3. **وحدت نامہ**: مؤلف گدومل هرجاڻي مطبوعا، ڊسمبر 1943ع

هن ڪتاب ۾ بيدل سائينءَ جي وحدت نامي جا 149 بيت شامل آهن.

4. **بیدل جو سنڌي ڪلام**: مؤلف بولچند راجپال مطبوعا، 1950ع

هن ڪتاب ۾ بيدل سائينءَ جي مختصر سوانح عمري ڪان سواءِ وحدت نامي جا 149 بيت، فرائض صوفيا جا 21 بيت، متفرقا 11 بيت ۽ سرود نامي جون 82 سنڌي ڪافيون، هڪ مرثيو ۽ منقبت شامل آهي.

5. **ديوان بيدل: مؤلف عبدالحسين شاهہ موسوي پهريون ڇاپو 1954ع**

هن ڪتاب ۾ بيدل سائينءَ جي تفصيلي سوانح عُمري ڪانسواءِ وحدت نامو (151 بيت) فرائض صوفيہ (32 بيت) ابيات سنڌي (23 بيت)متفرقا (8 بيت) 316 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، 27 سرائڪي بيت، چار سرائڪي سحرفيون، 12 اردو غزل، سلوڪ، ٽي فارسي غزل، هڪ مخمس، تاريخهاي ۽ هڪ عربي غزل شامل آهي.

بيدل سائينءَ جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام جي انهن ذڪر ڪيل شايع ٿيل ڪتابن جا جيڪي قلمي ماخذ ۽ نسخا رهيا انهن جو وچور هن طرح آهي:

گدومل هرجاڻي واري ڇاپي ڪتاب جا قلمي ماخذ

1. قاضي پير محمد وارو قلمي نسخو
2. بيڪس سائينءَ جو دستخط لکيل ڪتاب
3. ڪنعئي جو قلمبند نسخو (2)

بولچند راجپال واري ڇاپي ڪتاب جا قلمي ماخذ

1. جيوڻ لعل وارو قلمي نسخو
2. فقير غلام علي مسرور وارو قلمي نسخو
3. قاضي پير محمد وارو قلمي نسخو
4. بيڪس سائينءَ وارو قلمي نسخو. (3)

عبدالحسين شاه موسوي واري ڇاپي ڪتاب جا قلمي ۽ ڇاپي نسخا

1. غلام مهدي قاضيءَ جو قلمي نسخو
2. ڀاٽيا جهامنداس وارو قلمي نسخو
3. نواب علي شاه وارو قلمي نسخو
4. علي گل شاه وارو قلمي نسخو
5. فولاد فقير وارو قلمي نسخو
6. علي بخش ڪمتر وارو قلمي نسخو
7. سومر فقير جو بياض
8. ماستر ويرومل جو بياض
9. لکميچند ڀاٽيا جو بياض

ڇاپي نسخا: 1. راجپال بولچند وارو ڇپيل ڪتاب 2. هرجاٽي گدومل وارو ڇپيل ڪتاب (4)

"بيدل سائينءَ جورسالو" مُرتب ڪرڻ دوران راقم الحروف وٽ مٿي ذڪر ڪيل شايع شده ڪتابن ۾ ڏنل تذڪرن کان سواءِ جيڪي اهم قلمي ماخذ ۽ نسخا مطالعي هيٺ رهيا انهن جو وچور هن طرح آهي.

1. بيدل سائين جي فرزند فقير محمد مُحسن بيڪس جو لکيل قلمي نسخو سن 1294هه
2. فقير محمد مُحسن بيڪس جو لکيل هڪ ٻيو قلمي نسخو
3. قاضي غلام مهدي ۽ آخوند فيض محمد جو لکيل بياض
4. گورڌنداس سوپاٽي وارو قلمي نسخو
5. فقير غلام علي مسرور وارو قلمي نسخو
6. لطف علي عثمان سکري وارو قلمي بياض
7. عبدالرحمن خانگڙهي وارو قلمي نسخو
8. آخوند نور محمد مهر وارو قلمي نسخو

"بيدل سائينءَ جو رسالو" انهن سمورن قلمي نسخن ۽ شايع ٿيل ڪتابن سان ڀيٽي ۽ سنواري مُرتب ڪيو ويو آهي جنهن جو بنيادي ماخذ اسان فقير محمد مُحسن بيڪس جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل سائينءَ جي ڪلام جو قلمي نسخو رکيو آهي ڇاڪاڻ ته بيڪس سائين، بيدل سائينءَ جو فرزند، طالب ۽ شاگرد هيو تنهن ڪري سندس لکيل بيدل سائينءَ جي ڪلام جو نسخو سڀني کان وڌيڪ معتبر ۽ مستند آهي. بيدل سائينءَ جو اهو ڪلام، بيڪس سائينءَ جي ڪنن تي ننڍپڻ کان پيو جڏهن سندس والد ۽ پير مُغان اجان وصال نه فرمايو هيو پيو ته بيڪس سائينءَ جو تعلق بيدل سائينءَ سان تمام ويجهو هو، پاڻ سندس ئي واٽ ۽ فڪر جو پانڌيئڙو ۽ سندس روحاني رمزن جو واقف هيو. ٽئين ڳالهه ته بيڪس سائين بيدل سائينءَ جي ئي فيض سان پاڻ به عربي ۽ فارسي ٻولين جو ڄاڻو عربي، فارسي اردو، سنڌي ۽ سرائڪي ٻولين جو باڪمال شاعر۽ صوفيانه شاعريءَ جي فڪر، اصطلاحن، اقوالن ۽ ٻين فني خوبين کان بخوبي باخبر هو. تنهن ڪري سمورن حوالن سان سندس لکيل بيدل سائينءَ جو ڪلام ڪنهن به شڪ شبي کان مٿي آهي. اسين هتي بيڪس سائينءَ جي لکيل بيدل سائينءَ جي ڪلام جي انهيءَ اهم ۽ مستند قلمي نسخي جو تعارف پيش ڪريون ٿا.

- **بيڪس سائينءَ جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل سائينءَ جي ڪلام جو اهم نسخو**

فقير محمد مُحسن بيڪس جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل سائين جي ڪلام جو اهو اهم نسخو 209 صفحن تي مشتمل آهي جيڪو راقم الحروف کي موسوي خاندان جي چشم و چراغ سيد عبدالحسين شاه موسوي ثاني طرفان عنايت ٿيو ۽ ٻه ٽي سال مطالعي هيٺ رهيو بعد ۾ اها امانت مالڪن جي حوالي ڪري ان جي فوٽو ڪاپي پاڻ وٽ محفوظ ڪئي وئي. بيڪس سائينءَ پنهنجي خوبصورت هٿ اکرن سان هن نسخي جي شروعات فهرست سان ڪئي آهي ۽ ان جي مٿان هن طرح لکيو اٿائين:

"فهرست سرود نامه حضرت پير مُغان جناب قدس الله روح قلبي فتوحه اللهم اهدنا وفي عشق به بيڪس بخش بحرمت سيدنا محمد ڪريم ﷺ."(5)

بيڪس سائينءَ سرود نامي جي شروعات بيدل سائينءَ جي "وحدت نامي" کان ڪئي آهي پر بيڪس سائينءَ انهن بيتن جو سرو "وحدت نامو" نه لکيو آهي پر ان جي جاءِ تي لکيو اٿائين. ان بعد ڏوهيڙا سنڌي بيت سلوڪ ۽ سرود نامي ۾ شامل سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون شروع ٿين ٿيون جيڪي مختلف راڳن ۽ راڳڻين جي ترتيب سان لکيون ويون آهن ۽ خود فهرست ۾ ئي هر راڳ ۽ راڳڻيءَ جي ڪافين مٿان صفحو نمبر لکي نشاندهي ڪئي وئي آهي اهڙي طرح نسخي ۾ صفحي 25 کان 136 تائين ڪُل 18 راڳن ۽ راڳڻين تي مشتمل سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون گڏ ڏنيون ويون

آهن جن جو ڪُل تعداد 305 ٿئي ٿو. بيڪس سائين سنڌي ۽ سرائڪي ڪافين کي ان دور جي رواج مطابق فارسي لپي ۾ لکيو آهي. ان بعد ٿي اردو غزل اچن ٿا ۽ صفحي 137 کان بيدل سائينءَ جون چار سحرفيون، صفحي 150 کان بيدل سائينءَ جو ڪتاب قصيده من تواريخ/تاريخهاي شروع ٿئي ٿو جيڪو صفحي 163 تي ختم ٿئي ٿو. صفحي 164 کان بيدل سائينءَ جا ڪُرسي نامه، صفحي 166 تي بيدل سائينءَ جون ڇيل سندس ٻن فرزندن محمد مُحسن ۽ محمد فريد ۽ قاضي پير محمد جي ڇئني فرزندن جي ولادت جون تاريخون لکيل آهن. 168 صفحي کان بيدل سائينءَ جا فارسي "خطبت الجمعت" شروع ٿين ٿا جيڪي صفحي 183 تائين آهن. صفحي 184 تي بيدل سائين جو فارسي "قصيده در بيان عشق هير رانجها" ڏنو ويو آهي ۽ صفحي 190 تي بيدل سائينءَ جا فارسي ۾ لکيل "عقائد" آهن. اهڙي طرح صفحي 193 کان فارسي مخمس، فارسي غزل، قصيده، منقبت، سنڌي مرثيو مناقب هندي لکي وئي آهي ۽ پوءِ بيدل سائين جا سنڌي بيت "فرائض صوفيا" آهن جن جو تعداد 21 آهي. ان بعد بيدل سائين جو فارسي غزل ۽ رُباعي ڏئي، ان جاءِ تي بيڪس سائين ان نسخي جو اختتام هن طرح ڪيو آهي.

"تمت تمام شد هذا ڪتاب رموزالوحدته و خروج من اڪثرته هم ساغر جامي ديوان بيدل نامي توحيد شمامي تصنيف جناب حضرت مرشد ڪريم پير مغان رحيم ڪشش نماٻپده الي لاهوت و مي بخشنده من خمخانه باهوت هادي راه صفا مرشد خدا نما پير طريقت سالڪان، رهبر معرفت عارفان قدس الله روح وافا ض علينا فتوح صورت اتمام و معني اختتام پزير رفت بتاريخ پانزدهم شهر ذوالقعد شريف 1294هه بروز خميس بوقت نيم روز در موسم برد يعني سياره. از دست مسڪين بيڪس غلام بيوس خادم العشاقان ازلي و طالب در ويشان لم يزلي في تقويم فقير محمد محسن سگ درگاهه صاحبان ڪريمان صوفيان سرتاج مڪملان سرگروه بيسران قدس سره"

انهن اختتامي ڪلمات کان پوءِ بيڪس سائين اڳتي به لکندو ويو آهي جنهن ۾ آخري ورق تي سندس لکيل فارسي دُعا ۽ فارسي شعر ۾ بيدل سائينءَ جي ڪلام جي انهيءَ نسخي جي تاريخ پڻ رقم ڪئي اٿائين. جيڪا هن طرح آهي:

چونڪ گشته تمام اين مڪتوب   از يمن شاه معرفت محبوب
ڪـــرد پير مغان همين تصنيف   در زبان سنده ڪافيات شريف
گـــشـــت تـــحـــرير از بيڪس   از عنايت شه رقوم اين بس
ســال دو صد و از ده دران هنگام   بود چارم نود ز شرب مدام

شهر ذوالقعد پانزده تاريخ   روز پنج شنبہ بود آن تاريخ
متفرم   بسوئي   ميرانپور
بيڪس خادم است هم سگ در.

ساڳي صفحي تي بيڪس سائين بيدل سائينءَ جي ولادت جو سن تاريخ ۽ پنهنجي فارسي مدح لکي آهي ۽ ان سان هي نسخو پورو ٿئي ٿو.

بيڪس سائينءَ نسخي جي شروعات "سرود نامہ" سان ڪئي آهي جنهن ۾ هن بيدل سائينءَ جو "سرود نامو" يعني راڳ ۽ راڳڻين تي ڇيل سندس سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون لکيون. بعد ۾ جڏهن بيدل سائين جا ٻيا بہ ننڍڙا ننڍڙا ڪتاب جهڙوڪ ڪرسي نامہ، تاريخهاي، خطبات وغيره ۽ پڻ مخسمات ۽ ٻيو فارسي ڪلام لکيائين تہ پوءِ ان سموري بياض ۽ مجموعي کي اختتاحي ڪلمات ۾ لکيائين "ديوان بيدل".(5) اسان هن کان اڳ بيدل سائينءَ جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام جي شايع ٿيل پنجن اهم ڪتابن جي فهرست پيش ڪئي آهي، هينئر مذڪوره شايع ٿيل ڪتابن جو بيدل سائينءَ جي ان ڪلام جي قلمي نسخن ۽ ماخذن جي روشنيءَ ۾ اڀياس پيش ڪريون ٿا جنهن مان اها خبر پوندي تہ آخر اسان کي "بيدل سائينءَ جو رسالو" مُرتب ڪرڻ جي ضرورت ڇو محسوس ٿي.

• <u>گدومل هرجاڻي جي تاليف ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عُمري ۽ سرود نامو</u>

گدومل ڪنڊ ملِ هرجاڻي جو تعلق روهڙي شهر سان هو جنهن سڀ کان پهريان فقير قادر بخش بيدل جي ڪلام کي سندس سوانح عُمريءَ سان گڏ ٻن جلدن ۾ شايع ڪرائي منظر عام تي آندو ڪتاب جو نالو رکيائين. "ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عُمري ۽ سرود نامو" جنهن جو پهريون جلد 1940ع ۾ ۽ ٻيو جلد 1941ع ۾ شايع ٿيو. بيدل سائين جي سوانح عُمريءَ ۽ ڪلام جي پهرين ۽ قديم ڇاپي ڪتاب جي ناتي گدومل هرجاڻيءَ جي هن تاليف کي وڏي اهميت حاصل آهي. اهوئي سبب آهي جو "بيدل يادگار ڪاميٽي" ان ڪتاب جي ٻنهي جلدن کي ڪٺو ڪري گدومل هرجاڻيءَ جي سوانح عُمري سان گڏ 2007ع ۾ شايع ڪرايو آهي گدومل هرجاڻي واري تاليف ۾ بيدل سائينءَ جو "سرود نامي" تي مشتمل ڪلام شامل آهي البت گدومل هرجاڻي ڪتاب جو نالو "ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عُمري ۽ سرود نامہ" رکيو شايد ان ڪري جو ان وقت فارسيءَ جو دور هو ۽ فارسيءَ ۾ شاعريءَ جي گڏيل مجموعي کي "ديوان" سڏيو ۽ لکيو ويندو هو بيڪس سائين بہ جڏهن پنهنجي نسخي ۾ بيدل سائينءَ جون مختلف تصنيفن ۽ مختلف صنفن کي قلم بند ڪيو تہ ان جي آخر ۾ "ديوان بيدل" رقم ڪيائين. گدومل هرجاڻي انهيءَ ڪتاب ۾ شامل ڪافين جي ترتيب راڳ

۽ راڳڻين جي بنياد تي رکي، ڇاڪاڻ تہ بيدل سائين جون ڪافيون مختلف راڳن ۽ راڳڻين جي روپ يا بنياد تي ڇپيل آهن. جن کي سنڌ جا فقير راڳي عام محفلن ۾ ڳائيندا رهيا آهن ۽ ڳائيندا رهن ٿا.

اهڙي طرح گدومل هرجاڻي پنهنجي تاليف ۾ بيدل سائينءَ جو 255 ڪافيون 18 راڳن ۽ راڳڻين يعني بسونت، بهاڳ، مالڪوس، ڪامول، گوري، نٽ ڪلياڻ، پورب، سارنگ، ديسي، سهڻي، سسئي، سورٺ، آسا، بلاولي، ڌناسري، بروو جهنگلوءَ جوڳ ۾ ترتيب ڏنيون آهن.(6) اسان بيڪس سائين جي هٿ اکرن ۾ لکيل جنهن اهم قلمي نسخي جو ذڪر ڪيو آهي انهيءَ ۾ بہ اهي ساڳيا راڳ ۽ راڳڻيون آهن جن جي بنياد تي بيدل سائينءَ جون ڪافيون ڇپيل آهن البت بيڪس سائين انهيءَ نسخي ۾ بيدل سائينءَ جون 305 ڪافيون ڏنيون آهن جڏهن تہ گدومل هرجاڻي ڪُل 255 ڪافيون ڏنيون آهن.

- **گدومل هرجاڻي جي تاليف "وحدت نامہ"**

"وحدت نامو" بيدل سائينءَ جي ڇپيل وحدت بابت ۽ هم اوست واري فڪر تي سنڌي بيتن جو مجموعو آهي جنهن کي پڻ سڀ کان پهريان گدومل هرجاڻي ڪتابي شڪل ۾ 1943ع ۾ شايع ڪرايو. گدومل هرجاڻي وحدت نامي جا اهي ساڳيا 149 بيت ڏنا آهن جيڪي ان کان اڳ مختلف قلمي نسخن ۾ لکيا ويا آهن.(7)

- **بولچند راجپال جي تاليف "بيدل جو سنڌي ڪلام"**

بولچند راجپال تہ گدومل هرجاڻيءَ کان بہ اڳ ۾ بيدل سائينءَ جي سوانح حيات ۽ ڪلام کي سهيڙڻ لاءِ ڪوششون ورتيون پر اها شيءِ گدومل هرجاڻي جي نصيب ۾ اچي وئي جو سندس ڪتاب اڳ ۾ شايع ٿي ويو بعد ۾ بولچند راجپال گدومل هرجاڻي جي تاليف کان ڏهہ سال پوءِ 1950ع ۾ "بيدل جو سنڌي ڪلام" سهيڙي پڌرو ڪيو. جنهن ۾ وحدت ناموءِ فرائض صوفيا جي بيتن سان گڏوگڏ، هڪ مرثيو هڪ منقبت ۽ بيدل سائينءَ جون 81 سنڌي ڪافيون شامل آهن جڏهن تہ ڪتاب ۾ بيدل سائين جي سوانح عُمري بہ لکي وئي آهي. بولچند راجپال غلطيءَ وچان آخر ۾ 82 ڪافي طور مشهور شاعر ڪشنچند بيوس جي ڪافي بيدل سائين ڏانهن منسوب ڪري ڇڏي آهي جنهن جا ٻول آهن:

پکيئڙا ولر کان وڇڙيا وڃي اوڪيءَ منجهہ اڙيا.

ڪافيءَ جي هيٺان خود بولچند راجپال اهو نوٽ لکيو آهي تہ هيءَ ڪافي عام جام درسي ڪتابن ۾ ڏسڻ ۾ اچي ٿي پر ڪنهن بہ معتبر قلمي نسخي ۾ لکيل ڪانہ آهي(8) مذڪوره ڪافي محمود شاه بخاري جي مُرتب ڪيل "ڪليات بيوس" ۾ ڪشنچند بيوس جي ڪافي طور پڻ شامل آهي.(9)

- **عبدالحسين شاهہ موسوي جي تاليف "ديوان بيدل"**

گدومل هرجاڻي ۽ بولچند راجپال کان پوءِ بيدل سائينءَ جو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي مرتب ڪيو. "ديوان بيدل" جي ٺئي نالي سان ان تاليف کي سنڌي ادبي بورڊ پاران 1954ع ۾ شايع ڪيو ويو جڏهن تہ ان جا هيل تائين چار ڇاپا اچي چُڪا آهن. موسوي صاحب واري تاليف "ديوان بيدل" ۾ بيدل سائينءَ جو جيڪو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام شامل آهي ان جو تعداد گدومل هرجاڻي ۽ بولچند راجپال جي ڏنل ڪلام کان وڌيڪ آهي ڇاڪاڻ تہ هڪ طرف موسوي صاحب جي آڏو ان ڪلام جا ٻہ ڇاپي نسخا (گدومل وارو ۽ بولچند راجپال وارو) موجود هئا تہ ٻي طرف موسوي صاحب پنهنجي شوق، محنت ۽ اثررسوخ سان بيدل سائينءَ جو وڌيڪ ڪلام هٿ ڪري "ديوان بيدل" ۾شامل ڪيو. نہ صرف ايترو بلڪ موسوي صاحب بيدل سائين جي ٻين تصانيف مان سندس اردو غزل، سلوڪ، فارسي غزل ۽ مخمس پڻ پنهنجي تاليف جي زينت بڻايا ان سان گڏوگڏ بيدل سائينءَ جي فارسي شعرن ۾ چيل حضور اڪرم ﷺ، اصحابن سڳورن، امامن پاڪن ۽ ٻين بزرگن جي وصال جون تاريخون، بيدل سائين جي عربي شعر جو نمونو پڻ ڏنو. ۽ ضميمي ۾ بيدل سائينءَ جي 28 تصانيف جو وچور پڻ پيش ڪيو (10) جڏهن تہ ان کان اڳ گدومل هرجاڻي بيدل سائين جي 18 ڪتابن ۽ بولچند راجپال بيدل سائينءَ جي 11 ڪتابن جو ذڪر ڪيو هيو.

عبدالحسين شاهہ موسوي صاحب بيدل سائين جي سوانح عُمريءَ تي بہ ڪافي محنت ڪئي ۽ بيدل سائين جي ڪلام تي بہ محققانہ ۽ عالمانہ روشني وڌي آهي. انهن سمورين خوبين هوندي بہ موسوي صاحب واري تاليف "ديوان بيدل" ۾ ڪجهہ اهڙيون ڳالهيون نظر آيون آهن جن جي ڇنڊڇاڻ ڪرڻ تمام ضروري آهي.

اسان هن کان اڳ بہ اهو ٻڌائي چُڪا آهيون تہ بيدل سائين جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪافين جي ڪتاب کي سمورن قلمي بياضن ۽ نسخن ۾ "سرود نامي" جوسِرو ڏنو ويو آهي نہ صرف ايترو بلڪ هر محقق ۽ سوانح نگار بيدل سائينءَ جي "سرود نامي" کي صرف ڪافين جو ڪتاب لکيو ۽ سڏيو آهي. خود موسوي صاحب پاڻ بہ "ديوان بيدل" ۾ ٽن جاين تي "سرود نامي" کي صرف ڪافين جو ڪتاب سڏيو آهي ۽ هن طرح لکيو آهي:

1. "بيدل جيڪو سنڌي ۽ سرائڪي ۾ ڪلام چيو سو موزون بہ آهي غير موزون بہ. وحدت نامو دوهن جي صورت ۾ آهي ۽ سرود نامي ۾ ڪافيون آهن." (ڏسو ديوان بيدل مؤلف عبدالحسين

شاهه موسوي صفحو 56 ڇاپو ٽيون 1991ع)

2. "سرود نامو جو فقط ڪافين جو مجموعو آهي" (حوالو ساڳيو صفحو 48)

3. "فقير صاحب سنڌي يا سرائڪي زبان ۾ ڪو نثر ۾ ڪتاب ڪونہ لکيو. سندس نظم ۾ ڪتاب آهن. 1. وحدت نامو (سنڌي) 2. فرائض صوفيا 3. سرود نامہ: سنڌي ۽ سرائڪي ڪافين جو مجموعو. از انسواءِ سحرفيون مناقب، مرثيہ ۽ ڏوهيڙا ڇپيا اٿس." (حوالو ساڳيو صفحو 278)

اصل ۾ "سرود" هڪ ساز جو قسم آهي ۽ سرود نامي جي نالي مان ئي ظاهر آهي تہ اهو ڪلام جيڪو موسيقيءَ جي مختلف سُرن ۽ راڳن جي بنياد تي لکيل هُجي. بيدل سائينءَ جون سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون جيئن تہ راڳداري جي اصولن تحت 18 مختلف راڳن ۽ راڳڻين جي روپن ۽ بنياد تي چيل آهن انهيءَ ڪري ڪافين جي مجموعي کي "سرود نامو" نالو ڏنوويو اهوئي سبب آهي جو بيبڪس سائينءَ توڙي ٻين ڪاتبن جي نقل ڪيل قلمي نسخن ۾ "سرودنامي" جي هر ڪافيءَ مٿان ان جو مخصوص راڳ يا راڳڻي لکي وئي آهي. بعد ۾ بيدل سائين جي انهن ڏوهيڙن ۽ سحرفين کي بہ "سرود نامي" ۾ شامل ڪيو ويو جيڪي پڻ موسيقيءَ جي اصول مطابق ڪن خاص راڳن جي بنياد تي چيا ويا. جڏهن تہ ڪن بيتن کي وري الڳ حيثيت حاصل رهي جيئن "وحدت نامو" ۽ "فرائض صوفيا" موسوي صاحب جي تاليف کان اڳ شايع ٿيل توڙي قلمي نسخن ۾ بہ بيدل سائينءَ جي ڪافين کي راڳ ۽ راڳڻين جي ترتيب ڏني وئي آهي.ان لحاظ کان موسوي صاحب کي بہ اهوئي گُهربو هو تہ هو بہ "سرود نامي" جي ڪافين کي راڳ ۽ راڳڻين جي بنياد تي ترتيب ڏي ها. پر موسوي صاحب تہ "ڪافين" کي رديف وار رکي سرود نامي جي اصل حيثيت ۽ ترتيب کي ختم ڪري ڇڏيو ۽ انکي سڌو سنئون "ديوان" جي شڪل ڏئي ڇڏي جڏهن تہ رديف وار ديوان غزلن جو ٿيندو آهي نہ ڪي ڪافين جوڇاڪاڻ تہ ڪافين ۾ قافيو ٿيندو يا وراڻي.جي موسوي صاحب ڪافين جي وراڻيءَ کي رديف سمجهيو آهي تہ پوءِ ان سلسلي ۾ اهو عرض ڪبو تہ ديوان بيدل ۾ 200 کان مٿي ڪافيون اهڙيون آهن جن ۾ صرف قافيو آهي ۽ انهن جو ڪوبہ رديف يا وراڻي ناهي تہ پوءِ انهن کي قافيہ وار لکڻ کپندو هو نہ ڪي رديف وار. ٻي اهم ڳالهہ تہ بيدل سائين جي ڪجهہ ڪافين ۾ آوازي قافيا بہ استعمال ٿيل آهن مثال طور:موسوي صاحب واري ديوان بيدل جي ڪافي نمبر 27 ۾ هڪ قافيو"س"جو آهي تہ ٻيو"ث"جو.اهڙي طرح ڪافي نمبر29۾ ڪجهہ قافيا"س" جا آهن تہ هڪ قافيو"ش"جو آهي.پوءِ ان جو فيصلو ڪيئن ڪبو تہ ڪهڙي رديف يا قافيي جي ڪافي آهي.نتيجي طور موسوي صاحب آوازي قافين کان لاتعلق ٿي ڪافي نمبر 27 ۽ 29 کي رديف "س" ۾

شامل ڪيو آهي ٻي پاسي ڪافي نمبر 137 رديف "ب" ۾ شامل ڪئي وئي آهي جڏهن تہ ان جو هڪ قافيو "پ" جو بہ آهي. ان ڳالهہ جو احساس موسوي صاحب کي اڳتي هلي ٿيو آهي جو هن ڪافي 162 کي ٻن رديفن "ر" ۽ "ڙ" ۾ ڇاٽايو آهي ڇاڪاڻ تہ ان ڪافيءَ جو هڪ قافيو "ر" تہ ٻيا قافيا "ڙ" جا آهن. ان مان اهو ثابت ٿئي ٿو تہ اساسي شاعرن جي ڪافين کي زبردستي رديف وار بنائڻ درست نہ آهي.

- <u>بيدل سائينءَ ڏانهن منسوب ڪلام</u>

مرحوم عبدالحسين شاه موسوي واري تاليف "ديوان بيدل" ۾ بيدل سائينءَ ڏانهن منسوب ڪجهہ اهڙو ڪلام بہ اچي ويو آهي جيڪو بيدل سائينءَ جو چيل نہ آهي ۽ بغير تحقيق جي شامل ڪيو ويو آهي. اهڙي ڪلام جو تفصيل وار ذڪر ڪجي ٿو.

- <u>وحدت نامو</u>

بيدل سائينءَ جو چيل "وحدت نامو" سنڌي بيتن جو مجموعو آهي جنهن ۾ ڪُل 149 بيت آهن. وحدت نامي جي شروعات هن بيت سان آهي.

هستيءَ کي هم اوست ۾ کيو گُم جنين
ڏٺو ترت تنين اکين شعاع شهود جو.

وحدت نامي جو آخري يعني 149 هون بيت هن طرح آهي.

تماشو هر طور ۾ صوفي سدائي
ٻوڙي ٻيائي همہ کي حق چوي.

بيدل سائين جي ڪلام جي سمورن قلمي نسخن ۽ بياضن ۾ جن جو ذڪر اسين مٿي ڪري آيا آهيون ويندي بيڪس سائينءَ جي لکيل نسخي تائين انهن سڀني ۾ "وحدت نامي" جا اهي 149 بيت ئي نقل ڪيا ويا آهن. ٻي پاسي گدومل هرجاڻي توڙي بولچند راجپال جي شايع ٿيل تاليفن ۾ پڻ وحدت نامي جا اهي ئي 149 بيت ڏنا ويا آهن مگر عبدالحسين شاه موسوي صاحب "وحدت نامي" جي آخر ۾ بہ ٻيا بيت بہ شامل ڪيا آهن جن جو نمبر 150 ۽ 151 هون آهي جيڪي هتي ڏجن ٿا:

تماشو هر طور ۾ صوفيءَ جو صدبار
ڪري ڏڙ سسيءَ کون ڏار پڇيائين ٻوءِ ٻورب کي.

بيدل جا هي بيت تلقين رباني
ڪري عياني ڇڏئين راز رندن جو.

پهريون بيت فني حوالي سان بہ وحدت نامي جي ٻين بيتن کان وزن ۾ بحر ۾ ڪمزور آهي جڏهن تہ ٻيو ۽ آخري بيت ڀرائين لڳي ٿو تہ جڻ ڪنهن پڙهندڙ يا ڪاتب وحدت نامي جي بيتن کان متاثر ٿي ڪري پنهنجي طرفان اهو بيت لکيو هُجي. ٻي پاسي موسوي صاحب . 'نهن بيتن متعلق ڪو حوالو يا ڪنهن نسخي جو نالو نہ ڄاڻايو آهي تہ ڪيس اهي بيت ڪٿان مليا. بهرحال انهن بيتن تي اڃان وڌيڪ تحقيق ڪرڻ جي ضرورت آهي.

ابيات سنڌي

مرحوم عبدالحسين شاه موسوي جي تاليف "ديوان بيدل" جي ابيات سنڌي واري حصي ۾ پنج بيت اهڙا شامل آهن جيڪي پڻ بيدل سائينءَ جا چيل نہ آهن ۽ بيدل سائينءَ جي ڪلام طور شامل ڪيا ويا آهن. اهي پنج ئي بيت "ابيات سنڌي" حصي جا پهريان پنج بيت آهن جيڪي هتي ڏجن ٿا.

1. ڇڏيائون سڀ سانگ ڪندا ڪوهہ نماز کي
جيڏانهن عَالمَ آسرو تيڏانهن ڪن نہ تانگهہ
نہ ڪي پڙن ڪلمو نہ ڪي ٻڌن ٻانگ
لاهوتي بي لانگ عدم ڪون اڳي ويا.

2. ڳجهہ تہ ڳرين لاءِ ڪڻ بورائو باز کي
آهي تنهن انڌيءَ جي جيفي پاسي جاءِ
وڃو ڪاڃ اُتائين ڪاءِ هو جو ڪُوٽ ڪتن جو.

3. ڪاريهر جي ٻر ۾ جيڪو وجهي ٻانهن
جي نہ ڪرائي دانهن تہ ڪاريهر ڪيئن ڪونجي

4. ڪاريهر جي ٻر ۾ جيڪو وجهي پير
جي نہ ورائي وير تہ ڪاريهر ڪيئن ڪونجي.

5. ڪاريهر جي ٻر ۾ جيڪو ڪري لنگهه
جي نہ ڇرائي ڄنگهہ تہ ڪاريهر ڪيئن ڪوٺجي.

اهي پنج ئي بيت اسان جي مطالعي هيٺ آيل بيدل سائينءَ جي ڪلام جي ڪنهن بہ قلمي نسخي ۾ موجود ناهن، نہ ئي بيڪس سائينءَ پنهنجي قلمي نسخي ۾ نقل ڪيا آهن ۽ نہ ئي موسوي صاحب جي تاليف کان اڳ بيدل سائينءَ جي ڪلام جي ڪنهن ڇاپي نسخي ۾ آهن. اصل ۾ انهن بيتن مان پهريان ٻہ بيت حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جا ۽ آخري ٽي بيت بيڪس سائينءَ جا آهن جن جي وضاحب هن ريت ڪجي ٿي.

پهريان ٻہ بيت بيدل سائينءَ خود پنهنجي تصنيف "پنج گنج" ۾ شاه لطيف جي ڪلام طور شامل ڪيا آهن. پنج گنج بيدل سائينءَ جي اهم فارسي تصنيف آهي جنهن ۾ تصوف جي سبقن کي چاليهن درجن ۾ ورهايو ويو آهي ۽ ان جي چوٽين دليل طور شاه لطيف جو ڪو سنڌي بيت بيان ڪيو ويو آهي اهڙي طرح ٻئي بيت بيدل سائينءَ جي ڪتاب پنج گنج ۾ شاه لطيف جي ڪلام طور پڙهي سگهجن ٿا. جنهن لاءِ ڏسو مرحوم سبحان بخش قريشيءَ جو ترجمو ڪيل ڪتاب پنج گنج مطبوعا 1976ع جو درجو اٺتيهون صفحو 192 ۽ درجو پنجتيهون صفحو 218، 219.

آخري ٽي بيت جيڪي پڻ "ديوان بيدل" ۾ شامل ڪيا ويا آهن اهي بہ بيدل سائينءَ جا نہ بلڪ بيڪس سائينءَ جا آهن ڇاڪاڻ تہ هڪ طرف اهي بيت بيدل سائينءَ جي ڪلام جي اسانجي مطالعي هيٺ آيل ڪنهن بہ قلمي نسخي ۾ موجود ناهن جي هُجن ها تہ ان جو حوالو موسوي صاحب ضرور ڏي ها ٻي پاسي اسان کي اهي بيت بيڪس سائينءَ جي ڪلام جي هڪ اهم قلمي نسخي ۾ نقل ڪيل مليا آهن. راقم الحروف وٽ بيدل سائينءَ جي وڏي معتقد فقير غلام علي مسرور جي هٿ اکرن ۾ بيدل سائينءَ ۽ بيڪس سائينءَ جي ڪلام جي بياض جو نقل موجود آهي جنهن ۾ مسرور فقير بيدل سائينءَ جون اڪثر تصنيفون ۽ ڪلام نقل ڪيو آهي ۽ بيڪس سائينءَ جو ڪلام پڻ لکيل آهي جيڪو بياض جي صفحي 219 کان صفحي 245 تائين لکيو آهي. مٿي بيان ڪيل ٽن بيتن مان بيت نمبر 3 ۽ بيت نمبر 4 بيڪس سائينءَ جي ڪلام واري حصي ۾ بيڪس سائينءَ جي ڪلام طور نسخي جي صفحي 230 ۽ 231 تي لکيو ويو آهي ۽ جيئن تہ انهيءَ سلسلي جو ٽيون بيت بہ وراڻيءَ، ٻوليءَ ۽ خيال جي لحاظ کان ساڳيو ئي آهي تنهن ڪري اهو بيت بہ بيڪس سائينءَ جو ئي ٿي سگهي ٿو.

ڪافيون

مرحوم عبدالحسين شاه موسوي واري تاليف ديوان بيدل ۾ هڪ اهڙي ڪافي پڻ ڏني وئي آهي جيڪا پڻ بيدل سائينءَ جي چيل ناهي ۽ غلطيءَ وچان ديوان بيدل جي ڪافين واري حصي ۾ پهرين ڪافي طور شامل ٿي وئي آهي. اها ڪافي هيءَ آهي:

پکيئڙا ولر کان وڇڙيا وڃي اوکيءَ منجهه اڙيا

زهري زلف زوراور جا توکي ڏُهرا دام پيا.

مذڪوره ڪافي سڀ کان پهريان بولچند راجپال پنهنجي تاليف "بيدل جو سنڌي ڪلام" مطبوعا 1950ع ۾ آخري ڪافي طور شامل ڪئي جنهن جو ذڪر اسين هن کان اڳ بہ ڪري چُڪا آهيون. اها ساڳي ڪافي موسوي صاحب پنهنجي تاليف "ديوان بيدل" ۾ پڻ ڏئي ڇڏي سو بہ پهرين ڪافيءَ طور اصل ۾ اها ڪافي ڪشنچند بيوس جي آهي ۽ سندس شاعريءَ جي ڇپيل ڪتاب "ڪليات بيوس" ۾ پڻ شامل آهي جنهن لاءِ ڏسو "ڪليات بيوس" جو صفحو 61 مُرتب ڊاڪٽر محمود شاه بُخاري مطبوعہ 1991ع.

تصحيح

راقم الحروف پنهنجي هڪ مضمون "ديوان بيدل جو اڀياس" مطبوعا ٽماهي "مهراڻ" ڄامشورو جولاءِ - ڊسمبر 1993ع ۾ موسوي صاحب واري "ديوان بيدل" ۾ شامل ٻہ ٻيون ڪافيون بہ بيدل سائينءَ ڏانهن منسوب ڄاڻايون هيون جيڪي آهن:

ڪافي 1. دم دم دلبر ڪاڻ سڪ سهڻيءَ سير گهرڻ جي.

ڪافي 2. پاڻ تو پيدا ڪيو ڪن مون چيئہ انسان ڪر.

پهرين ڪافي متعلق اهو چيو ويو هيو تہ اها ڪافي بيدل سائينءَ جي چيل نہ آهي ڇاڪاڻ تہ ان وقت تائين مذڪوره ڪافي بيدل سائينءَ جي ڪلام جي ڪنهن بہ قلمي نسخي ۾ موجود ڏٺي نہ وئي هئي. جڏهن تہ اها ساڳي ڪافي روهڙي تعلقي جي هڪ ٻي درويش شاعر "مير عبدالقادر" ڏانهن پڻ منسوب هئي جو سنڌ جي برک محقق مرحوم ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي پنهنجي هڪ ادبي ڪتاب "جوتيون جواهرن جون" مطبوعا 1975ع ۾ مذڪوره ڪافي "مير عبدالقادر" جي ڄاڻائي آهي ۽ ايترو بہ لکي ويو آهي تہ اها ڪافي "ديوان بيدل" ۾ ڀُلَ وچان اچي وئي آهي. راقم الحروف کي اڄ اها تصحيح ڪندي ۽ اعتراف ڪندي خوشي ٿي رهي آهي تہ مذڪوره ڪافي "دم دم دلبر ڪاڻ سڪ سُهڻيءَ کي سير گهرڻ جي" بيدل سائين جي ئي آهي ۽ ان جو ثبوت اهو مليو آهي تہ

راقم الحروف کي محترم دوست انجنيئر نجيب احمد گهمرو رهندڙ حال خيرپور ميرس وٽان بيدل سائينءَ جي ڪلام جي هڪ اهم قلمي نسخي جي فوٽو ڪاپي عنايت ٿي آهي جنهن جي مُهڙ ۾ بيڪس سائينءَ جي هٿ اکرن ۾ اها ڪافي لکيل آهي جنهن ۾ بيدل سائين پنهنجو نالو "عبدالقادر" استعمال ڪيو آهي. جيئن ته بيڪس سائين "مير عبدالقادر" کان اڳ ٿي گذريو آهي تنهن ڪري اهو مڃڻو پوندو ته بيڪس سائين جي لکيل اها ڪافي مير عبدالقادر جي نه بلڪ بيدل سائينءَ جي آهي. جيتري قدر ڪافي "پاڻ تو پيدا ڪيو ڪن مون ڇپيءَ انسان ڪر" جو تعلق آهي ته اها ڪافي به اڃان تائين سواليه بڻيل آهي ۽ اسان کي بيدل سائينءَ جي ڪلام جي ڪنهن به قلمي نسخي ۾ ملي نه سگهي آهي پر جيئن ته انهيءَ ڪافيءَ جي ڪنهن ٻي شاعر جو به پتو پئجي نه سگهيو آهي تنهن ڪري ان ڪافيءَ متعلق اڃان وڌيڪ تحقيق جي ضرورت آهي.

اڌوا ڪافيون

مرحوم عبدالحسين شاه موسوي جي تاليف "ديوان بيدل" ۾ ڪافين واري ڀاڱي ۾ بيدل سائينءَ جون ڪُل 322 ڪافيون ڏيکاريون ويون آهن جن ۾ هڪڙو اردو غزل "بيرنگ آسما رها سهس رنگ مين" به آهي جيڪو بيدل سائينءَ جي شايع ٿيل اردو ديوان ۾ پڻ شامل آهي. تنهن ڪانسواءِ باقي 321هن ڪافين ۾ ٽي ڪافيون ٻٽيون ڏنيون ويون آهن يعني ٽن ڪافين کي اڌو اڌ ڪري ڇهن ڪافين جي روپ ۾ شامل ڪيو ويو آهي. انهن مان پهرين ڪافي نمبر 13 آهي جيڪا صفحي نمبر 116 تي آهي، اها ڪافي نامڪمل آهي جڏهن ته اها ساڳي ڪافي مڪمل مصرعن سان صفحي نمبر 121 تي ڏني وئي آهي جنهن جو نمبر 62 آهي. يعني ڪافي نمبر 13 ختم ڪري ڪافي نمبر 62 برقرار رهڻ گهرجي. ٻي ڪافي جنهن جو ديوان بيدل ۾ ڪافي نمبر 116 آهي ۽ صفحي 162 تي ڏني وئي آهي اها ڪافي پڻ نامڪمل آهي، اها ساڳي ڪافي مڪمل مصرعن سان صفحي نمبر 129 تي ڏني وئي آهي جنهن جو نمبر 135 آهي يعني ڪافي نمبر 116 ختم ڪري ڪافي نمبر 135 برقرار رهڻ کپي. ٽئين ڪافي جنهن جو نمبر 269 آهي ۽ صفحي 219 تي ڏني وئي آهي اها ڪافي پڻ نامڪمل ۽ اڌو اڌ شايع ڪئي وئي آهي، ساڳي ڪافي مڪمل طور تي "ديوان بيدل" جي صفحي 240 تي ڏني وئي آهي جنهن جو نمبر 318 آهي. يعني ڪافي نمبر 269 ختم ڪري ڪافي نمبر 318 برقرار رهڻ گهرجي. اهڙي طرح جيڪڏهن موسوي صاحب واري "ديوان بيدل" مان هڪ اردو غزل، هڪ ڪشنچند بيوس جي ڪافي ۽ اهي ٻٽيون ڪافيون ڪڍجن ٿيون ته پوءِ ڪل ڪافين جو تعداد 317 بيهي ٿو.

ڪلام جون مختلف پڑهڻيون

بيدل سائينءَ جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام جي شايع ٿيل سمورن ڪتابن ڪي جيڪڏهن اسين بيڪس سائينءَ جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل سائينءَ جي ڪلام جي قلمي نسخي سان ڀيٽايون ٿا تہ ڪلام جي پڑهڻين ۾ ڪافي فرق نظر اچي ٿو ۽ ان حوالي سان اسان کي بيدل سائينءَ جي ڪلام جو بيڪس سائينءَ وارو متن ۽ ان جون پڑهڻيون وڌيڪ مستند نظر اچن ٿيون. گدومل هرجاڻي توڙي بولچند راجپال اهو ڄاڻايو آهي تہ وٽن جيڪي قلمي ماخذ هئا انهن ۾ هڪ نسخو بيڪس سائينءَ جي هٿ اکرن جو بہ هُيو (11) جڏهن تہ عبدالحسين شاه موسوي صاحب کي ديوان بيدل جي پهرين ڇاپي مُرتب ڪرڻ وقت بيڪس سائينءَ وارو قلمي نسخو ملي نہ سگهيو هيو بعد ۾ "ديوان بيدل" جي ٻي ڇاپي کان اڳ موسوي صاحب کي مذڪوره بيڪس سائينءَ وارو نسخو ملي ويو جنهن جو اظهار "ديوان بيدل" جي ٻي ڇاپي مطبوعہ 1961ع جي ديباچي ۾ هن طرح ڪيو اٿائين سن 1955ع ۾ بيڪس جي دستخط "ديوان بيدل" جي نسخي جي خبر پئي جو خريد ڪري پاڻ وٽ محفوظ رکيو ويو تہ ٻي ڇاپي وقت ساڻس ڀيٽي ڇپڻو ڏٺو. اها خبر سيڪريٽري صاحب سنڌي ادبي بورڊ کي ڪئي وئي جنهن پڻ انهيءَ خيال جي تائيد ڪئي ۽ مونکي وقت اچڻ تي ڪتاب ڀيٽڻ لاءِ ڏياري موڪليو. قلمي نسخي سان ڀيٽ ڪندي مختلف پڑهڻين ڪانسواءِ هڪ ڪافي ڪم نظر آئي جا درج ڪئي وئي آهي. (12) هئڻ ائين کپندو هيو تہ موسوي صاحب بيڪس سائينءَ جي نسخي جي متن کي اهميت ڏي ها ۽ ان جون پڑهڻيون برقرار رکي ها مگر موسوي صاحب بيڪس سائين جي پڑهڻين کي حاشيي ۾ ڏئي ڇڏيو ۽ پنهنجي متن کي ئي برقرار رکيو نتيجي طور موسوي صاحب واري متن ۾ بيدل سائينءَ جي ڪلام جون گهڻيون غلط پڑهڻيون شامل ٿي ويون آهن جيڪي بيڪس سائين جي نسخي ۾ وڌيڪ درست آهن. ائين بہ ناهي تہ ڪو موسوي صاحب وٽ وقت گهٽ هيو. ڇاڪاڻ تہ اسان ڏسنداسون تہ موسوي صاحب ٻي ڇاپي ۾ ديوان بيدل جي پهرين ڇاپي جون ڪافي غلطيون دُرست ڪيون آهن. مثال طور ديوان بيدل جي پهرين ڇاپي مطبوعا 1954ع جي صفحي 232 تي سرائڪي ڪافين واري حصي ۾ هڪ اردو غزل ڏنل آهي "دو جگ ڪا بادشاه هي مست شراب عشق" اهو غزل ديوان بيدل جي ٻي ڇاپي مان خارج ڪري ڇڏيائين. ان کان سواءِ پهرين ڇاپي جي ضميمي ۾ شامل ڪافين کي متن ۾ مناسب هندن تي رکيو ويو. ديوان بيدل جي پهرين ڇاپي جي صفحي 261 تي سنڌي ڪافي "سر سبحاني آهيان" سرائڪي ڪافين واري حصي ۾ آهي هن کي درست ڪري ٻي ڇاپي ۾ سنڌي حصي ۾ آندو ويو آهي جڏهن تہ هڪ ٻي سنڌي ڪافي "جالي ساڈو

مين سنسار“ درست ٿي نہ سگھي جو اها اجا تائين ديوان بيدل جي ٽئين ڇاپي ۾ بہ سرائڪي ڪافين واري حصي ۾ آهي. تنهن کان سواءِ موسوي صاحب ديوان بيدل جي پهرين ڇاپي ۾ ڏنل ڪن ڪافين جي متن ۾ پڻ ٻي ڇاپي ۾ تبديليون ڪيون آهن مثال طور: ديوان بيدل جي پهرين ڇاپي ۾ هڪ سرائڪي ڪافي هن طرح آهي:

مين نون چاڪ نہ ڄاڻين شاه هزارا بہ مين هون

اها ساڳي ڪافي ديوان بيدل جي ٻي ڇاپي ۾ هن طرح آهي.

مين نون چاڪ نہ ڄاڻين شاه هزارا مين هون.

ديوان بيدل جي پهرين ڇاپي ۾ هڪ سنڌي ڪافي هن طرح آهي.

آهيان نور نفيس جوڙيم جڳت ساري،

اها ساڳي ڪافي ديوان بيدل جي ٻي ڇاپي ۾ هن طرح آهي

آهيان نور نفيس، جوڙيم جوڙ جڳت جي ساري،

بهرحال جيڪڏهن وقت سر بيڪس سائينءَ جي نسخي جي مدد سان بيدل سائينءَ جي ڪلام جوصحيح متن تيار ڪجي ها تہ بهتر ٿئي ها ڇاڪاڻ تہ بيڪس سائينءَ جي نسخي ۾ آيل بيدل سائين جي ڪلام جي پڙهڻين ۾ ۽ موسوي صاحب واري ”ديوان بيدل“ جي پڙهڻين ۾ ڪافي جاين تي گهڻو فرق نظر آيو آهي، ڪٿي تہ اهو فرق هلڪو ڦلڪو آهي پر ڪن ڪن جاين تي ايڏو فرق آهي جو ان سان بيدل سائينءَ جي فڪر توڙي فن تي منفي اثر پوي ٿو. راقم الحروف تہ بيدل سائينءَ جي سمورن قلمي توڙي ڇاپي نسخن سان ڀيٽ ڪري اهڙيون بہ سؤ کان بہ وڌيڪ مختلف پڙهڻيون دُرست ڪيون آهن جن کي هن رسالي جي حاشيي ۾ ڏسي ۽ پڙهي سگهجي ٿو. هتي اسان صرف موسوي صاحب واري ”ديوان بيدل“ جي متن سان بيڪس سائينءَ جي نسخي کي ڀيٽي مختلف پڙهڻين جا مثال پيش ڪريون ٿا جن مان اها خبر پوي ٿي تہ بيڪس سائينءَ جي نسخي جون پڙهڻيون وڌيڪ مستند آهن.

موسوي صاحب واري ”ديوان بيدل“ ۾ وحدت نامي جو هڪ بيت هن طرح آهي:

هُو ويچارن واهرو مسڪينن ملجاءِ

وِجي آڳهہ اُن جي سُور سيئي سلجاءِ

تنهن ريتيءَ سان رلجاءِ جاپٽي پرينءَ جي پير جي.

بيڪس سائين اهو بيت هن طرح لکيو آهي جيڪو وڌيڪ صحيح آهي.

هو ويچارن واهرو مسڪينن ملجاءِ
وجي آڳهه اُن جي سور سيئي سلجاءِ
تنهن رتيءَ سان رلجاءِ جا پٽي پرين جي پير جي.

موسوي صاحب واري "ديوان بيدل" ۾ وحدت نامي جو هڪ بيت هن طرح آهي.

لنگهي ويو نوڪنڊ ڪون نانگن سندو نشان
نفي ۽ اثبات ڪون پري پيُن پرياڻ
پاٽون پاسي پاڻ آديسي آرام ٿيا.

بيڪس سائين اهو بيت هن طرح لکيو آهي جيڪو وڌيڪ صحيح آهي.

لنگهي ويو نوڪنڊ ڪون نانگن سندو نشان
نفي ۽ اثبات ڪون پري پيين پرياڻ
پاٽئون پلي پاڻ آديسي آرام ٿيا.

هينئر موسوي صاحب واري ڇاپي نسخي "ديوان بيدل" ۾ آيل ڪلامَ ۽ بيڪس سائينءَ جي لکيل قلمي نسخي ۾ بيدل سائين جي ڪلام جي ڪِن مختلف پڙهڻين کي پيش ڪجي ٿو جن مان خبر پوندي تہ بيڪس سائينءَ جي پڙهڻين ۽ موسوي صاحب جي پڙهڻين ۾ ڪيڏو فرق آهي هتي اسان ڪجهہ مثال ڏيون ٿا باقي مختلف پڙهيون هن رسالي جي حاشيي ۾ ڏنيون ويون آهن. هيٺ ڏنل مثالن ۾ اوهان غور سان ڏسندؤ تہ معنيٰ، مفهوم توڙي فني حوالي سان بہ موسوي صاحب واريون پڙهڻيون ڪمزور آهن.

ڪافي نمبر 2 جي مصرع 4:

موسوي صاحب: عشق جو جامو پهري، صورت منجهہ سمائين.

بيڪس سائين: عشق حُسن جو جامو پهري، صورت منجهہ سمائين.

ڪافي نمبر 5 مصرع پهرين

موسوي صاحب: هٿ ڏوءُ تون هستيءَ کون ٿيءُ خوديءَ کون بيزار ميان.

بيڪس سائين: هٿ ڏوءُ هستيءَ کون ادا، ٿيءُ خود ڪنون بيزار ميان.

ڪافي نمبر 11 مصرع 4

موسوي صاحب: بيدل برهہ جي باغ مان ڪوواس واسن جو وٺيج

نعرو خدائي هڻ سدا وحدت ڪي ڪثرت تي مٺيج.

بيڪس سائين: بيدل برهہ جي باغ مان ڪو واس ورهن جو وٺج

نعرو خدائي هڻ سدا وحدت تي ڪثرت ڪي مٺج.

ڪافي نمبر 50 ٽلهہ

موسوي صاحب: اڇي پياسي، اسين يار محبت جي مهرياڻ پر.

بيدل سائينءَ جي انهيءَ ڪافيءَ جا سمورا مصرع پَسي، دَسي، هَسي وغيره استعمال ٿيل آهن جيڪي ٽلهہ "اسين" سان فني طور نہ ٿا ملن بيڪس سائين ان جو ٽلهہ هن طرح لکيو آهي.

اڇي پياسي اسي يار محبت جي مهرياڻ پر.

بيڪس سائين جو لکيل قافيو "اسي" وڌيڪ درست ۽ ٺهڪندڙ آهي مونکي معلوم ٿيو تہ "اسي" شڪارپور ۾ "اسين" جي جاءِ تي استعمال ٿيندو آهي.

ڪافي نمبر 64 مصرع 1

موسوي صاحب: جوڳي نڪتا جوڳ کون ڇڏي جسم جنجال.

بيڪس سائين: جـوڳي نڪتا جڳ کون ڇڏي جسم جنجال.

ڪافي نمبر 80 ٽلهہ

موسوي صاحب: پهچ پير پيران ٻُڊيءَ هيءُ ٻاڏايو.

بيڪس سائين: پهچ پير پيران ٻُڏي هـيءُ ٻاڏايو.

ڪافي نمبر 81 مصرع 4

موسوي صاحب: بيدل وٺ پاٽيءَ کي پـرپـر حبـابُون.

بيڪس سائين: بيدل وٺ پاٽيءَ کي بحرلهر حبانون.

ڪافي نمبر 82 مصرع 3

موسوي صاحب: هستيءَ جي مرض آهي والله شوق شافي

مـن سـان مـنـاظرو ڪر ڇڏ منفي و نافي.

بيڪس سائين: هستيءَ جي مرض جو آ والله شوق شافي

مون سان مناظرو ڪر چڏ مقتفي و نافي.

ڪافي نمبر 37 مصرع 4

موسوي صاحب: موسيٰ فرعون منهن مُورت عجب چالا چلاياسي.

بيڪس سائين: موسيٰ فرعون مـــون مُورت عجب چالا چلاياسي.

ڪافي نمبر 159 مصرع 3

موسوي صاحب: چشم سياهہ جڏان چوتان مارن عاشق شدي راهہ نهارن

واعظ دردون ڪـــڙي پُـڪـــارن ديـدان دي وچ ديد اڙائي

بيڪس سائين: چشم سياهہ جڏان چوتان مارن عالم شدي راهہ نهارن

واعظ دردون ڪـڙي پُـڪـارن ديدان دي وچ ديد اڙائي.

ڪافي 200 مصرع 3

موسوي صاحب: قاضي ڪنز قدوري پڙهندي مفتي مُـلان دي وچ مرندي

بيڪس سائين: قاضي ڪنز قدوري پڙهندي مفتي مسلان دي وچ مرندي

ڪافي نمبر 149 مصرع 1

موسوي صاحب: پوشيده قبائين رنگبرنگي ڪرندا نقش نگار وي.

بيڪس سائين: پـهـر قـبـائـيـن رنـگـبرنگي ڪرندا نقش نگار وي.

ڪافي نمبر 223 ٹلهہ

رانجهو ساڏي ويڙهي يار آوندا يانوندا رمزان لاوندا.

انهيءَ ڪافيءَ جا ڪُل ڇهہ مصرع آهن. هيٺيان ٻہ مصرع موسوي صاحب واري ديوان ۾ ناهن جيڪي بيڪس سائين مڪمل لکيا آهن.

5. جاء الحق و زحق الباطل ماهي آيا گئي ڪيڙي يار

6. بيدل سُن تون انا سره آپ نون سمجهہ سويري يار.

ڪافي نمبر 105 ٹلهہ

موسوي صاحب: معشوقاندا مانُ عاشق ڪيا جاڻن.

بيڪس سائين: معشوقان دي مامِ عام ڪيا جاڻن.

ڪافي نمبر 276 ٹلهہ

موسوي صاحب: سالڪ ڇوڙ وجود ہيا ڪُج فن فنون نہ چلندا.

بيڪس سائين: ڪر هڪ ترڪ وجود ہيا ڪج فن فنون نہ چلندا.

ڪافي نمبر 286 تلهہ

موسوي صاحب: جسم دي پول نہ پُلين تون تہ ڪڇ اورهين

بيڪس سائين: جسم دي پول نہ پُلين تون هين روح روحاني

جسم دي پول نہ پُلين تون هين نور نوراني.

اسان هتي بيڪس سائينءَ جي قلمي نسخي جي ڪجهہ پڙهتين جي موسوي صاحب واري "ديوان بيدل" سان ان ڪري ڀيٽ ڪئي آهي تہ موسوي صاحب کي "ديوان بيدل" مرتب ڪرڻ وقت تمام گهڻو مواد ۽ ڪلام دستياب ٿيو ۽ وٽس بيدل سائين جي ڪلام جا پورا 9 قلمي نسخا ۽ ٻہ ڇاپي ڪتاب مطالعي هيٺ رهيا. پوءِ بہ سندس متن ۾ ڪافي غلط پڙهتيون اچي ويون. اسان بيڪس سائينءَ جي قلمي مسودي کي بيدل سائينءَ جي ڪلام جو مستند ماخذ سمجهندي ان کي بيدل سائين جي ٻين 8 قلمي نسخن ۽ سمورن ڇاپي ڪتابن سان ڀيٽائي هڪ مستند "بيدل سائينءَ جو رسالو" ناهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. تي سگهي ٿو تہ راقم الحروف کان پڻ ان سلسلي ۾ ڪي غلطيون ٿي ويون هُجن جو اها بشري تقاضا آهي, ان لاءِ اهو عرض ڪندس تہ جيڪڏهن اهڙيون غلطيون نظر بہ اچن تہ انهن جي علمي انداز ۾ اصلاح ڪئي وڃي.

بيدل سائينءَ جو نئون ڪلام

فقير قادر بخش بيدل جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام کي سڀ کان پهريان گدومل هرجاڻي 1940ع ۾ ۽ ان کانپوءِ سنڌي ڪلام کي بولچند راجپال 1950ع ۾ تاليف ڪيو. جڏهن تہ بيدل سائين جي مذڪوره ڪلام کي آخري پيرو عبدالحسين شاهہ موسوي مُرتب ڪيو جنهن جو پهريون جلد سنڌي ادبي بورڊ پاران 1954ع ۾, ٻيو جلد 1961ع ۾ ۽ ٽيون جلد 1991ع ۾ پڌرو ٿيو آهي. ●
مرحوم موسوي صاحب پنهنجي تاليف ۾ بيدل سائينءَ جو اهو ڪلام بہ شامل ڪيو جيڪو گدومل هرجاڻي ۽ بولچند راجپال کان رهجي ويو هيو. موسوي صاحب واري "ديوان بيدل" لاءِ جيتوڻيڪ چيو پيو وڃي تہ ان ۾ بيدل سائينءَ جو سمورو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام شامل آهي تنهن هوندي بہ راقم الحروف کي اها جستجو رهي تہ ٿي سگهي ٿو بيدل سائينءَ جو ڪجهہ ٻيو ڪلام بہ هجي جيڪو موسوي صاحب واري "ديوان بيدل" ۾ شايع ٿيڻ کان رهجي ويو هُجي. ڪافي سال انهيءَ کوجنا ۾

● تازوان جو چوٿون جلد بہ آيو آهي

رهيس، خوشقسمتيءَ سان تازو راقم الحروف کي بيدل سائينءَ جي ڪلام جا اهڙا ٻه اهم ۽ مستند قلمي نسخا مليا آهن. جن مان بيدل سائينءَ جو اهڙو سنڌي ۽ اردو ڪلام ميسر ٿيو آهي، جيڪو بيدل سائينءَ جي ڪلام جي ڪنهن به شايع ٿيل ڪتاب ۾ موجود ناهي. انهيءَ سان هڪ ته بيدل سائينءَ جي اڄان به وڌيڪ نڙيل پڪڙيل سنڌي، سرائڪي ۽ اردو ڪلام هئڻ جو اشارو ملي ٿو ته ساڳي وقت اهو چوڻ به رد ٿئي ٿو ته ڪو موسوي صاحب واري ڪتاب "ديوان بيدل" ۾ بيدل سائينءَ جو سمورو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام شامل آهي.

هتي اهو ٻڌائيندي گهڻي خوشي محسوس ٿي رهي آهي ته بيدل سائينءَ جو اهو نئون ۽ اڻڇپيل ڪلام جنهن پهرين اهم ۽ مستند قلمي نسخي تان مليو آهي اهو خود فقير قادر بخش بيدل ۽ فقير محمد محسن بيڪس جي پنهنجن هٿ اکرن ۾ لکيل آهي. ياد رهي ته مرحوم عبدالحُسين شاهه موسوي پنهنجي تاليف "ديوان بيدل" جي صفحي 5 تي بيدل سائينءَ جي پنهنجن هٿ اکرن ۾ لکيل هڪ نسخي جو ذڪر ڪندي ڄاڻايو آهي ته: "فقير جو پنهنجن هٿ اکرين سندس ديوان اڄ به گهمرن (مديجي ضلع سکر جي پرسان ڪيٽيءَ ۾ رهندڙ) وٽ موجود آهي جنهن جي هڪ ورق جو فوٽو سندس مُهر جي فوٽو سان گڏ منڍ ۾ ڏنو ويو آهي." (13)

راقم الحروف کي انهيءَ ساڳي اهم قلمي نسخي جو نقل/فوٽو اسٽيٽ مذڪوره گهمرا خاندان جي: چشم و چراغ محترم نجيب احمد گهمرو حال رهندڙ خيرپور ميرس وٽان عنايت ٿيو آهي. اصل نسخو سندس ڏاڏي مرحوم در محمد گهمرو (رهندڙ ڪيٽي مير محمد گهمرو) جي مملوڪ هُيو جتان وراثت ۾ سندس والد ڊاڪٽر عباس علي گهمرو کي مليو ۽ هينئر محترم نجيب احمد گهمرو وٽ موجود آهي. مذڪوره قلمي نسخو جنهن جو نقل/فوٽو اسٽيٽ اسان کي مليو آهي اهو 100 صفحن تي مشتمل آهي ۽ ان جي سائيز فل اسڪيپ پيپر جيتري آهي. نسخو جيئن ته تمام قديم آهي تنهن ڪري ان جي فوٽو ڪاپي صاف نه ٿي سگهي آهي ۽ ڪٿان ڪٿان ڪلام پڙهڻ ۾ نه ٿو اچي. اصل نسخي جي مالڪ محترم نجيب احمد گهمرو راقم الحروف کي اهو به ٻڌايو ته انهيءَ نسخي جو ٻيو حصو به وٽس موجود آهي، ٿي سگهي ٿو ته نسخي جو اهو حصو وڌيڪ چٽو ۽ صاف هجي ۽ منجهس ڪٿي نه ڪٿي بيدل سائينءَ جي مُهر يا نالو واضح لکيل هُجي. مذڪوره نسخي ۾ بيدل سائينءَ جو فارسي ديوان "مصباح الطريقت"، "عقائد"، "اردو ديوان" ۽ بيڪس سائينءَ جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل سائينءَ جي تصنيف "تقويت القلوب في تذڪرته المحبوب" ۽ بيدل سائينءَ جو ڪجهه سنڌي ڪلام شامل آهي. جنهن ۾ بيدل سائينءَ جي هڪ سنڌي ڪافي "دم دم دلبر ڪاڻ

سڪ سُهڻي ڪي سير گهرڻ جي". هڪ سرائڪي ڪافي، "ناز دي خنجر نال هميشہ عاشق قتل ڪريندا يار" ۽ هڪ منقبت سان گڏوگڏ بيدل سائينءَ جي سنڌي بيتن واري حصي ۾ ڏهہ سنڌي بيت ۽ مرثئي جي موضوع تي هڪ چؤسٽو شامل آهي. ذڪر ڪيل بيدل سائينءَ جون بہ ڪافيون ۽ منقبت تہ مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي پنهنجي تاليف "ديوان بيدل" ۾ ڏنيون آهن جڏهن تہ هن نسخي ۾ بيڪس سائينءَ جي هٿ اکرين لکيل ڏهہ سنڌي بيت ۽ هڪ چؤسٽو بيدل سائين جي ڪنهن بہ شايع ٿيل ڪتاب ۾ شامل ناهن ۽ بلڪل نوان ۽ اڻڇپيل آهن.(14)

انهيءَ ڪلام ڪان سواءِ راقم الحروف کي بيدل سائينءَ جو هڪ اهڙو اردو نظم بہ مليو آهي جيڪو پڻ بيدل سائينءَ جي ڪنهن بہ شايع ٿيل ڪتاب ۾ موجود ناهي حالانڪ راقم الحروف جڏهن "بيدل جو اردو ڪلام" مرتب ڪري شايع ڪرايو تڏهن بہ اهو نظم دستياب ٿي نہ سگهيو هيو.

بيدل سائينءَ جو اهو نئون ۽ اڻ ڇپيل اردو نظم اسان کي فقير غلام علي مسرور جي هٿ اکرين لکيل بيدل سائينءَ جي ڪلام ۽ ٻين تصنيفات جي بياض مان مليو آهي جنهن جي صفحي 314 تي اهو اردو نظم لکيل آهي. فقير غلام علي مسرور (وصال 1953ع) بيدل سائينءَ جو تمام وڏو عقيدتمند هيو جنهن بيدل سائينءَ جا سمورا ڪتاب وڏي عشق ۽ ادب سان اُتاريا هيا. جن جو نقل سندس لائق فرزند فقير مٺل مسرور وڏي فراخدلي ۽ پيار سان "بيدل يادگار ڪاميٽي" کي عنايت ڪيو.(15)

مٿي ذڪر ڪيل بيدل سائينءَ جي اهم ۽ مستند قلمي نسخن مان مليل بيدل سائينءَ جا اهي ڏهہ سنڌي بيت ۽ هڪ چوسٽو هن رسالي جي ڪلام واري ڀاڱي ۾ "نوان بيت" جي عنوان سان شامل ڪيا ويا آهن. ٿي سگهي ٿو تہ بيدل سائينءَ جو اجان بہ اهڙو ٻيو سنڌي اردو يا سرائڪي ڪلام هجي جيڪو ظاهر ٿي نہ سگهيو آهي، ان سلسلي ۾ اسان جي جستجو ۽ ڪوشش جاري آهي ۽ جاري رهندي.

اختر درگاهي
سيپٽمبر 2011

درگاهي هائوس،
ميمڻ محلو روهڙي

فقير قادر بخش بيدل جي سوانح حيات

فقير قادر بخش بيدل جي دور کي اٽڪل ڏيڍ سؤ سال ٿي گذريو آهي، انهيءَ عرصي دوران سمورن سوانح نگارن بيدل سائينءَ جي سوانح حيات متعلق جيڪي ڪجھ لکيو آهي سو خاطر خواھ ضرور آهي پر اُنکي مڪمل چئي نہ ٿو سگھجي، ڇاڪاڻ تہ بيدل سائينءَ جي سوانح عُمريءَ جا ڪيترائي اهڙا پاسا آهن جن جي متعلق شروع کان ئي اسان جا مانائتا اديب ۽ محقق خاموش رهيا آهن، ساڳي وقت ڪجھ اهڙيون ڳالهيون ۽ واقعيا بہ آهن جن تي محققن ۽ مؤلفن جو اختلاف راءِ بہ آهي، اسان ان ڳالھ کي اڳتي هلي وضاحت سان پيش ڪنداسون. حيرت ان ڳالھ جي آهي تہ بيدل سائينءَ کان گھڻو اڳ جي بزرگن جھڙوڪ شاھ عنايت شهيد، شاھ عبداللطيف ڀٽائي، پير محمد راشد روضي ڌڻي ويندي سچل سرمست جي سوانح حيات متعلق بهتر انداز ۾ ڄاڻ ملي ٿي جڏهن تہ بيدل سائين جي حوالي سان خاص طور تي سندس خاندان، وڏن جي احوال، شجري ۽ سندس مڪتبي تعليم ۽ تربيت ۽ اُستادن متعلق احوال اڻپورو ۽ مختلف ملي ٿو.

بيدل سائين پاڻ بہ پنهنجي وقت جو تمام وڏو پڙهيل ڳڙهيل عالِمُ، وڏو عارف، باڪمال شاعر ۽ مورخ ٿي گذريو آهي جنهن تصوف ۽ عرفان جي موضوعن تي فارسي ۽ عربي ٻولين ۾ وڏا ڪتاب تصنيف ڪيا، بلڪِ سرور ڪائنات حضور اڪرم ﷺ کان وٺي اصحابن سڳورن رضي الله عنه، امامن پاڪن عليه السلام ۽ ڪيترن ئي بزرگن جي وفات جون تاريخون فارسي قطعات ۾ محفوظ ڪيون. پاڻ هڪ مورخ جي حيثيت ۾ شهيد شاھ عنايت جهوڪ واري جي شخصيت ۽ سندس شهادت تي پوري تاريخ لکيائون ويندي پنهنجي ٻن فرزندن ۽ پنهنجي محبوب قاضي پير محمد جي ڇهني فرزندن جي ولادت جون تاريخون فارسي نظم ۾ رقم ڪيون پر بيدل سائين پنهنجي خاندان، ڏاڏنگ، شجري يا پنهنجي حياتيءَ ۽ تعليم تربيت بابت ڪابہ تحرير ڇڏي نہ ويو شايد انهيءَ ڪري تہ پاڻ هڪ برک صوفي ۽ وحدت الوجودي هُيو ۽ ذات پات جي ٻنڌڻن ۽ "فلان ابن فلان" جي خول ۾ قيد نہ هُيو.

ذات ڇپاوت، لوڪ ڀلاوت لالن ڪيڙو لبيس. (بيدل)

بهرحال بيدل سائينءَ جو فرزند فقير محمد مُحسن بيڪس ئي اهو پهريون سوانح نگار آهي جنهن پنهنجي والد بزرگوار ۽ پير مُغان فقير قادر بخش بيدل جي وصال تي جيڪو ڪلام چيو انهيءَ ۾ هُن بيدل سائينءَ جي روحاني ۽ رندي شخصيت جو چٽو عڪس پيش ڪيو ۽ ٻڌايو تہ سندس

مُرشد (بيدل) روهڙيءَ ۾ رندي رمز جو راز حلاجي حالت ۾ ممتاز وحدت باز ۽ عشق جو اوتار هُيو. بيڪس سائين ئي اهو پهريون سوانح نگار آهي جنهن بيدل سائين جي وصال جي تاريخ ۽ سندس عُمر هن طرح محفوظ ڪئي.

هن تماشي گاهه ۾ اٿڻ سندي آواز هو
مرضيءَ موجب پانهنجي سو سير صفاتي ساز هو.

سال ٻارهن سؤ اٺيانوي ۾ سوز گداز هو
سورهينءَ ذوالقعد جي هاديءَ سندو پرواز هو.

چون ٿا تہ بيدل سائينءَ جي پهرين سوانح عُمري سندس محبوب قاضي پير محمد جي فرزند قاضي غلام مهدي لکي هُئي جنهن جو مختصر ذڪر فقير هدايت علي نجفي تارڪ ۽ ٻولچند راجپال بہ ڪيو آهي. البت قاضي غلام مهديءَ جي انهيءَ تصنيف جو نقل ڪٿان بہ ملي نہ سگهيو آهي ۽ هيل تائين ناپيد آهي. ٻي پاسي قاضي غلام مهديءَ جي هڪ ٻي اهم تصنيف "انيس المساڪين عرف راحت السالڪين" جو ذڪر ڪافي تذڪرن ۾ اهم ماخذ طور آيل آهي. اهو ڪتاب سنڌ ۾ صوفي فڪر خاص طور تي شهيد شاهه عنايت جهوڪ واري جي خاندان، سندس شهادت ويندي سندس خاص خليفن متعلق هڪ مفصل چارٽ فراهم ڪري ٿو. مذڪوره ڪتاب قلمي صورت ۾ آهي ۽ ان جو نقل راقم الحروف وٽ پڻ موجود آهي.(16)

قاضي غلام مهديءَ جي تصنيف "انيس المساڪين عرف راحت السالڪين" ۾ بيدل سائينءَ جي سوانح حيات متعلق سندس والد بزرگوار فقير محمد مُحسن جو احوال ۽ سندس مرشد عبدالوهاب شاهه جيلاني پاڳناڙي واري کان فرزند ارجمند جي تولد ٿيڻ جي دُعا ۽ بعد ۾ بيدل سائينءَ جي جوانيءَ واري دور ۾ مجاز متعلق هڪ واقعيو ملي ٿو.

بيدل سائينءَ جي ئي سوانح عُمريءَ جا ٻہ اهم ۽ شروعاتي ماخذ جيڪي هن وقت تائين سوانح نگارن ۽ محققن کان گمنام رهيا آهن اُهي آهن نارائڻ گُرناڻي جو مضمون "بيدل فقير" جيڪو بيدل سائين جي وصال کان اٽڪل 50 سال بعد شايع ٿيو ۽ ٻيو فقير هدايت علي نجفي تارڪ جو ڪتاب "تاريخ شعراء سنڌ" جيڪو تارڪ فقير 1930ع ۾ لکيو ۽ بعد ۾ اردو ترجمي سان برقي پريس بهاولپور مان 1945ع ۾ شايع ٿيو. اسان انهن ماخذن جو بيان اڳتي آڻينداسون.

بيدل سائينءَ جي شخصيت ۽ سوانح متعلق شروعاتي ڇاپي مواد ۾ پير حسام الدين راشدي ۽ ڪاڪي پيرومل جا مقالا ۽ مضمون آهن جيڪي 1932ع کان 1937ع تائين شايع ٿيا. ان دوران

"سنڌو" رسالي جو ايڊيٽر بولچند راجپال بيدل سائين جي سوانح ۽ ڪلام کي سهيڙڻ لاءِ روهڙي شهر جا پنڌ ڪيا. تان جو روهڙي شهر جي ٿي هڪ نوجوان گدومل هرجاڻي بيدل سائينءَ جي سوانح عُمري ۽ ڪلام کي سهيڙي 1940ع ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو. گدومل هرجاڻي بيدل سائينءَ جي سوانح عُمري بابت ڪنهن بہ ماخذ جو حوالو نہ ڏنو آهي ۽ صرف ايترو لکيو آهي تہ "سمورو احوال سخت ڪشالا ڪري شهر جي وڏاڪن کان پڇي تصديق بعد سَندُن ۽ راوين سميت ڏنل آهي." (17) گدومل هرجاڻي واري ڪتاب ۾ اڪثر واقعا قاضي غلام مهدي بن قاضي پير محمد جي زباني ڄاڻايل آهن جڏهن تہ ٻين روايت ڪندڙن ۾ ماستر محمد رمضان، ڀڳت دوراڪو ميان تصدق حُسين، بيدل بخش شاهہ ترڙيءَ وارو ديوان هاسانند، ڀائي ويرو مل، منشي هيمراج، ديوان نرملداس ۽ نصير فقير شامل آهن.

1950ع ۾ جڏهن بولچند راجپال "بيدل جو سنڌي ڪلام" شايع ڪرايو ان ۾ لکيو اٿائين تہ "بيدل صاحب جي زندگيءَ جو احوال گهڻي ڀاڱي قاضي پير محمد جي فرزند جي لکيل ڪتاب تان ورتل آهي هو صاحب ڄاڻائي ٿو تہ اهو احوال ڪيس ذاتي آزمودي مان حاصل ٿيو هو ڇاڪاڻ تہ هو بيدل صاحب جي پوئين حياتيءَ جي وقت ۾ هميشہ ساڻس صحبت ۾ گذاريندو هو."(18)

بولچند راجپال جو اشارو قاضي غلام مهديءَ جي ڪتاب ڏانهن آهي پر پاڻ ان جو ڪوبہ تفصيلي ذڪر نہ ڪيو اٿائين ان بعد 1954ع ۾ مرحوم عبدالحسين شاهہ موسويءَ جو سهيڙيل "ديوان بيدل" شايع ٿيو. موسوي صاحب جي اڳيان بيدل سائين؛ جي سوانح عُمريءَ جا ڇاپي ماخذ گدومل هرجاڻي جو "ديوان بيدل"، بولچند راجپال جو "بيدل جو سنڌي ڪلام" ۽ لطف الله بدوي جو "تذڪره لطفي" رهيا جڏهن تہ موسوي صاحب هڪ ٻي قلمي ماخذ طور جهامنداس ڀاٽيہ جي ڪتاب "سوانح عمري بيدل" جو پڻ مختصر ذڪر ڪيو آهي، ساڳئي وقت موسوي صاحب پڻ بيدل سائينءَ جي سوانح حيات متعلق اڪثر ڳالهيون قاضي غلام مهدي جي زباني رقم ڪيون آهن ۽ ٻين روايت ڪندڙن ۾ آخوند عبدالغفور ساڪن پراڻو سکر ۽ سيد پير ڏني شاهہ جو ذڪر ڪيو آهي.(19)

مٿي ذڪر ڪيل اهم ماخذن کانسواءِ 1976ع ۾ شايع ٿيل مرحوم سبحان بخش قريشي جو ترجمو ڪيل بيدل سائين جو ڪتاب "پنج گنج"، مرحوم گل محمد انصاري جو ڪتاب "ڪلام بيدل مطبوعہ 1989ع ۽ راقم الحروف جو ڪتاب بيدل جو اردو ڪلام (مطبوعہ 1997ع) ان سلسلي جون اهم ڪڙيون آهن. جن کان علاوه بيدل سائينءَ جي شخصيت ۽ ڪلام تي شايع ٿيل مختلف ادبي تذڪرا ۽ مقالا نظر مان گذريا آهن.

هن ڪتاب ۾ فقير قادر بخش بيدل جي سوانح عُمري مٿي ذڪر ڪيل سمورن ماخذن جي

روشنيءَ ۾ پيش ڪجي ٿي ۽ ان جو دائرو بيدل سائينءَ متعلق هيل تائين ڪيل تحقيق جي نتيجي تائين ئي آهي جيڪڏهن اڳتي هلي ڪو سُجاڻ محقق نوس ثبوتن ۽ دستاويزن جي روشنيءَ ۾ ان کي اڳتي وڌائيندو يا ڪي نوان نتيجا ظاهر ڪندو تہ اُهي اسان سڀني جي لاءِ قابل قبول هوندا.

خانداني پس منظر

فقير قادر بخش بيدل جو تعلق روهڙي شهر جي هڪ اهڙي خاندان سان هُيو جيڪو فقيري خيال ۽ حال وارو هُيو. توڙي جو هن گهراڻي کي فقيري ۽ روحاني رمز اڳ ئي مليل هُئي پر بيدل سائين پنهنجي گهراڻي ۾ اهو پهريون باڪمال بزرگ ٿيو جنهن پنهنجي اعليٰ عِلمي لياقت ۽ باطني/روحاني فيض سان وڏو مقام ماڻيو. شايد ان ڪري بيدل سائينءَ جي پهرين سمورن سوانح نگارن سندن خاندان جو ذڪر بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار فقير محمد مُحسن کان ڪيو آهي ۽ ان کان مٿي ڪنهن بہ بزرگ جو احوال بيان نہ ڪيو نہ ئي وري ڪين اهو احوال ملي ئي سگهيو هيو. خانداني پس منظر جي حوالي سان سڀ کان پهريان ذڪر شخصيت جي ذات يا قبيلي جو ٿيندو آهي. بيدل سائينءَ جي سوانح عُمريءَ جي بنيادي ۽ شروعاتي ماخذن ۾ سندس ذات پاٽولي يا خواجا ڄاڻايل آهي جڏهن تہ اڳتي هلي ڪجھ سوانح نگارن "پاٽولي" سندن خانداني ڪرت ۽ "قريشي" سندن ذات ڄاڻائي آهي. اچو تہ هاڻي ان جو سلسليوار جائزو وٺون. بيدل سائينءَ جي سوانح عُمريءَ جي سڀ کان پهرين ماخذ طور فقير هدايت علي نجفي تارڪ جو ڪتاب "تاريخ شعراء سنڌ" دستياب ٿيو آهي جنهن ۾ لکيل آهي تہ "بيدل جو نالو قادر بخش ۽ والد جو نالو محمد محسن پاٽولي هيو." (20) مذڪوره ڪتاب تارڪ فقير 1930ع ۾ لکيو جيڪو بعد ۾ سن 1945ع ۾ اردو ترجمي سان برقي پريس بهاولپور مان شايع ٿيو. بيدل سائينءَ جي ٻي سوانح عُمري جو ٻيو اهم ۽ شروعاتي ماخذ آهي پير حسام الدين راشدي جو مضمون "عشق جو اوتار حضرت بيدل پوتار" جيڪو سن 1933ع ۾ ماهوار سنڌو ۾ شايع ٿيو. انهيءَ ۾ بہ راشدي صاحب لکيو آهي تہ "سائين وڏي جو نالو عبدالقادر هو. ڪيس قادر بخش بہ سڏيندا ها. ويٺل روهڙي شهر جو هو سندس والد بزرگوار پاٽولپ جو ڪم ڪندو هو جنهن ڪري "خواجہ" بہ سڏبو هو. (21)

گدومل هرجاڻي، بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار محمد مُحسن سان گڏ سندس سؤٽ بيگ محمد جو ذڪر ڪندي لکيو آهي تہ "اُهي ذات جا قريشي هئا" (22) ۽ اڳتي هلي اهو بہ لکيائين تہ فقير صاحب پشت بشت اصل رهاڪو روهڙي شريف جا هئا. بولچند راجپال وري هن طرح رقم طراز ٿيو "بيدل جا ابا ڏاڏا روهڙيءَ ۾ رهندا هئا ۽ پاٽولڪو ڌنڌو ڪندا هئا." وري اڳتي لکيائين تہ "سندن

خاندان قريشي آهي" (23) تذڪره لُطفيءَ وارو صاحب لکي ٿو تہ "حضرت بيدل جي والد بزرگوار جو نالو خليفو محمد محسن هو نسب ۾ قريشي هو." (24) مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي پنهنجي تاليف ديوان بيدل ۾ ڪٿي بہ بيدل سائين جو خاندان "قريشي" نہ لکيو آهي ۽ صرف اهو لکيائين تہ "چوڻ ۾ اچي ٿو تہ حضرت بيدل جي زماني ۾ روهڙيءَ ۾ تسر جو ڪپڙو ٺهندو هو. فقير صاحب جا وڏا تسر جي ڪپڙي اُڻڻ جو ۽ پاٽولڪو ڌنڌو ڪندا هئا ۽ ڌنڌي ڪري پاٽولي سڏبا هئا. ڌنڌو اوچ نيچ ذات اُتي پاٽي ڦيري چڙهي ٿو تنهن ڪري سندن بنياد جي صحيح خبر پئجي نہ ٿي سگهي تہ ڪير هئا".(25)

بيدل سائينءَ جو خاندان ڪڏهن روهڙيءَ ۾ آيو ڪٿان آيو ۽ ڪهڙي دور ۾ آيو ان جو بہ ڪو مستند ۽ تفصيلي احوال نہ ٿو ملي. البت فقير هدايت علي نجفي ۽ مرحوم لطف الله بدوي ٻئي اهڙا محقق آهن جن انهيءَ متعلق قلم کنيو آهي. فقير هدايت علي نجفي تارڪ لکي ٿو تہ "سندن (بيدل جا) بزرگ شاهجهان بادشاهہ جي زماني ۾ دهليءَ کان تجارت ڪندا. روهڙيءَ ۾ اچي رهيا"(26) مرحوم لطف الله بدوي، تذڪره لُطفيءَ ۾ رقم طراز آهي تہ "ممڪن آهي تہ سندن (بيدل جا) وڏا اسلامي حڪومت جي اولين دور ۾ اچي سنڌ ۾ رهيا هُجن مگر تاريخ سنڌ جي عدم موجودگيءَ ۾ وقت جو مقرر ڪرڻ گهڻو مشڪل آهي." (27) پير حسّام الدين راشدي، گدومل هرجاڻي، بولچند راجپال ۽ عبدالحسين شاهہ موسوي حتاڪہ قاضي غلام مهدي پڻ انهيءَ بنسبت بلڪل خاموش رهيا آهن ۽ بيدل سائينءَ جي وڏن جي احوال طور سندس والد بزرگوار فقير محمد محسن کان مٿي ڪوبہ شجرو ڪوبہ نالو نہ ڄاڻايو آهي. جيڪو تعجب خيز آهي. اڳتي هلي يعني تمام گهڻن سالن کان پوءِ سن 1976ع ۾ مرحوم سبحان بخش قريشي جڏهن بيدل سائينءَ جو ڪتابُ "پنج گنج" ترجمو ڪري ڇپرايو تہ هن صاحب بيدل سائين جي سوانح حيات واري باب ۾ انهيءَ ماٿار کي ٿوڙي ۽ بيٺل پاڻيءَ ۾ پٿر اُڇلائيندي بيدل سائينءَ جي خاندان جون بہ پيڙهيون مٿي ذڪر ڪيون. سندس بيان ڪيل بيدل سائينءَ جي خاندان ۽ شجري جو متن جيئن جو تيئن اسين هتي پيش ڪريون ٿا.

"فقير قادر بخش بيدل جي پڙڏاڏي جو نالو ميان عبدالقادر قريشي هو جيڪو اصل ملتان شهر جو رهاڪو هيو. پاڻ قريشي صديقي ۽ غوث بهاءُ الحق جي گهراڻي سان تعلق رکندو هو. پاڻ واپار ڪندو هو جنهن ڪري سندس وقت سٺو گذرندو هو. پاڻ ظاهري علم جي تحصيل کان پوءِ معرفت جي علم ۽ سلوڪ حاصل ڪرڻ جي شوق ۾ اهل الله جي صحبت جي تلاش ۾ رهيو. آخرڪار صوفي سيد جان الله شاهہ روهڙائي، جيڪو ملتان روانو ٿي چڪو هو ان جي خدمت ۾ رهڻ لڳو. پيو دفعو 1130هہ ۾ صوفي شاهہ عنايت الله ميرانپور واري جي شهادت بعد صوفي جان الله شاهہ ملتان روانو ٿي ويو تہ پوءِ ڪجهہ ڏينهن بعد جڏهن روهڙي واپس آيو تہ ميان عبدالقادر بہ پوري

خاندان سميت پنهنجي وطن کي هميشہ لاءِ الوداع چئي، پنهنجي مُرشد سان گڏجي روهڙي آيو ۽ پاڻ ريشم باف محلي ۾ هڪ جاءِ خريد ڪري رهڻ لڳو.“ مرحوم سبحان بخش اڳتي لکي ٿو تہ ميان عبدالقادر کي ملتان مان اچڻ وقت ٻہ نينگر ساڻ هئا. 1. غلام فريد 2. غلام لطيف. اهي ٻئي پڻ صوفي جان الله شاهہ جي فرزند صوفي قلندر علي شاهہ جي صحبت ۾ گذاريندا هئا اتان فيضيات ٿي معرفت جي منزل ماڻيائون. ميان غلام فريد کي هڪ نينگر ميان محمد محسن نالي هو ۽ ميان غلام لطيف جي نينگر جو نالو ميان بيگ محمد هو هي ٻئي نينگر پڻ وڏن جي دستور مطابق صوفي قلندر علي شاهہ جي وڏي فرزند فتح علي شاهہ عرف جُمن شاهہ جي خدمت ۾ گذاريندا هئا. (28)

مرحوم سبحان بخش قريشي، بيدل سائينءَ جي وڏن جي مٿي بيان ڪيل شجري ۽ احوال جو ڪوبہ حوالو يا مستند دستاويز فراهم نہ ڪيو آهي تہ اهو احوال ۽ شجرو ڪيس ڪٿان مليو. پر جيڪڏهن وٽس ڪو اهڙو احوال يا شجرو هُيو تہ هن صاحب 1930ع کان 1954ع تائين، پير حسام الدين راشدي، گدومل هرجاڻي، بولچند راجپال، عبدالحُسين شاهہ موسوي ۽ ٻين تذڪره نويسن کي چونہ فراهم ڪيو جن ساڻس بيدل سائين جي سوانح عُمريءَ بابت رابطا ڪيا. اسين شروع ۾ قاضي غلام مهدي بن قاضي پير محمد جي قلمي تصنيف ”انيس المساڪين عرف راحت السالڪين“ جو ذڪر ڪري چُڪا آهيون جنهن جي صفحي 76 کان 92 تائين شاهہ عنايت جهوڪ واري جي اهم بزرگن ۽ خليفن ۾ سيد مير جان محمد شاهہ جو تفصيلي احوال ڏنل آهي ۽ ان ۾ سيد جان محمد شاهہ رضوي جي طالبن ۽ مريدن جو ذڪر بہ آهي مگر مرحوم سبحان بخش قريشي پاران بيان ڪيل مير جان محمد شاهہ جي ملتان جي سفر ۽ بيدل سائين جي پڙڏاڏي ”عبدالقادر“ جو سندس مريد ٿيڻ ۽ ساڻس گڏ روهڙي اچڻ وارو قصو ڏنل ناهي.(29) قاضي غلام مهدي جيئن تہ بيدل سائينءَ جو شاگرد ۽ سندس محبوب قاضي پير محمد جو فرزند هيو تنهن ڪري بيدل سائينءَ جو پڙڏاڏو جيڪڏهن مير جان محمد شاهہ جو مريد هجي ها ۽ هو ملتان کان آيل هُجي ها تہ اهو احوال قاضي غلام مهدي پنهنجي تصنيف ۾ ضرور لکي ها. ان کان علاوه مرحوم لطف الله بدوي جي اهم تاليف تذڪره لُطفيءَ ۾ ۽ سندس هڪ ٻي اهم مضمون بعنوان ”مير جان الله شاهہ رضوي“ مطبوعہ نئين زندگي ماهہ فيبروري 1957ع ۾ سيد مير جان الله شاهہ رضوي جو جيڪو مفصل احوال ڏنو ويو آهي انهيءَ ۾ بہ بدوي صاحب مير جان الله شاهہ رضوي جي ملتان طرف سفر جو ڪوبہ ذڪر نہ ڪيو آهي بلڪ صرف ايترو لکيو اٿائين تہ ”هن هولناڪ واقعي شاهہ عنايت جي شهادت کان پوءِ مير صاحب روهڙيءَ ۾ اچي رهيو جتي سندس فيض کان هر خاص و عام مستفيد ٿيو“ (30) هوڏانهن مرحوم سبحان بخش قريشي جو اهو لکڻ تہ وڏي عبدالقادر جا ٻہ نينگر غلام فريد ۽ غلام لطيف، مير جان الله شاهہ جي

فرزند صوفي قلندر علي شاهہ جي صحبت ۾ گذاريندا هئا پڻ مستند معلوم نہ ٿو ٿئي ڇاڪاڻ تہ قاضي غلام مهديءَ جي ٿي مٿي بيان ڪيل ڪتاب "انيس المساڪين" جي صفحي 94 کان 107 تائين مير جان الله شاه جي فرزند مير قلندر علي شاه جو احوال ۽ سندس مريدن ۽ طالبن جو احوال ڏنل آهي مگر انهيءَ ۾ بہ اهو بيان ٿيل ناهي تہ بيدل سائين جو ڏاڏو غلام فريد ۽ سندس ڀاءُ غلام لطيف مير قلندر علي شاه جا طالب هئا يا وٽس موجود رهندا هئا. ٻي ڀاسي 2000ع ۾ جڏهن راقم الحروف ڪتاب "تذڪره جانشاهي" مُرتب ڪرڻ دوران جانشاهي خاندان جي بزرگن سان لهہ وچڙ ڪئي تہ انهن وٽان بہ خانداني طور تي اهڙي ڪابہ روايت نہ ملي تہ ڪي بيدل سائين جا وڏا اصل ملتان جا هئا يا اهي مير جان الله شاه رضوي سان گڏجي ملتان کان روهڙي آيا هئا. هينئر تہ انهن سڀني سوالن جو جواب اسان کي هڪ اهڙي قلمي ۽ مستند دستاويز منجهان ملي ويو آهي جيڪو بيدل سائينءَ جي حياتيءَ واري دور جو آهي جنهن جي مطالعي مان مرحوم سبحان بخش قريشي جا ڄاڻايل بيدل سائين جي ڏاڏي ۽ پڙڏاڏي جا نالا ثابت ٿي نہ سگهيا آهن. تنهن ڪري سندن وڏن جو ملتان منجهان اچڻ واري ڳالهہ تہ پاڻ هُرتو غيرمستند بڻجي وڃي ٿي. اسين جنهن اهم ۽ تاريخي دستاويز جو ذڪر ڪري رهيا آهيون ان جو سڀ کان پهريان انڪشاف برک عالم ۽ محقق علامہ مفتي عبدالوهاب صاحب چاچڙ پنهنجي هڪ مقالي "دين جو جهنڊو حضرت بيدل سائين" مطبوعہ بيدل ـ 4 . 2004ع ۾ ڪيو آهي ۽ هن طرح رقم طراز آهي. "بيدل سائينءَ جي لکيل هر ڪتاب ۾ هڪ ئي ڳالهہ دهرائي وئي آهي تہ بيدل سائين جي وڏي ڏاڏي جو نالو عبدالقادر هو جيڪو ملتان کان روهڙي لڏي آيو. ان کي بہ پٽ هئا غلام فريد ۽ غلام لطيف. ميان غلام فريد کي هڪ پٽ هو محمد مُحسن ۽ ميان غلام لطيف کي پٽ هو بيگ محمد. فقير محمد محسن کي پٽ ڄايو عبدالقادر جيڪو پوءِ قادر بخش ٿيو. انهيءَ روايت مطابق بيگ محمد فقير قادر بخش جو چاچو ٿئي ۽ فقير بيدل سائينءَ جي ڏاڏنگ ۾ بيگ محمد جو نالو ظاهر نہ آهي پر جيڪي پراڻا دستاويز اسان وٽ آهن انهن جو هڪڙو نقل ڪريان ٿو جنهن مان سندس خاندان تي روشني پوي ٿي. اهو دستاويز هڪ خانداني موروثي پلاٽ جي وڪري بابت آهي جيڪو بيدل سائين ۽ ٻين وارثن وڪرو ڪيو."

"اين ذڪر يست دربيان آنڪہ اعتراف شرعي نمود فضيلت پناهہ فقير قادر بخش خلف مرحوم محمد مُحسن بن مغفور. مُلا بيگ محمد خواجہ از قبل نفس خود و وڪيل شرعي ثابت الوڪالتہ از قبل خواصران خود عريڪ عصمت پناهہ مسمات اسلام خاتون بنت محمد محسن مذڪور زوجہ متوفي بيگ محمد بن عبدالله بن بيگ محمد مذڪور. مسمات حميد خاتون بنت محمد محسن مذڪور زوجہ ملا محمد زمان ولد عطا محمد وازقبل بنت ابن العم خود مسمات لعل خاتون بنت بيگ محمد مذڪور

وازقبل ابن بن العمر خود عبدالله صغير بن بيگ محمد بن عبدالله بن بيگ محمد مذڪور.

تاريخ نمره ماه جماد الثاني 1262هہ

عبده قادر بخش ولد محمد محسن

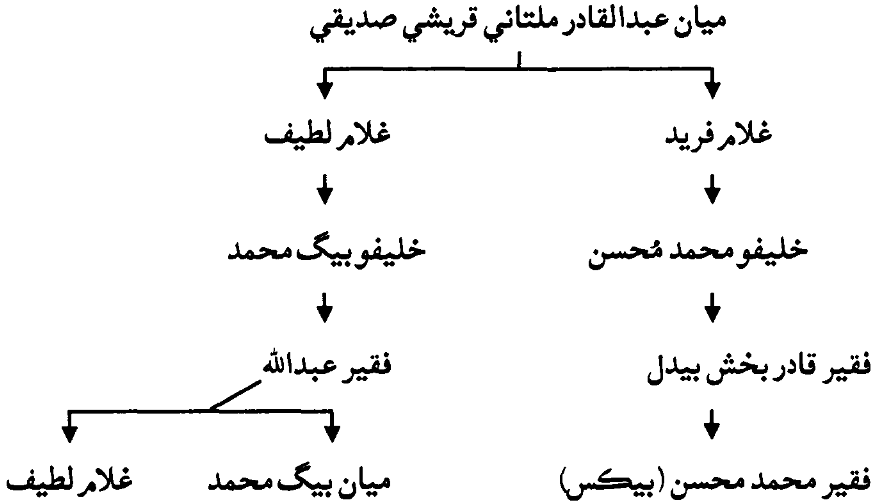
اهو اقرار نامو قاضي محمد افضل جي ڪورٽ ۾ پيش ٿيو ۽ ان وقت محتسب قاضي عبدالخالق هو. انهيءَ دستاويز مان ثابت آهي تہ وڏو بيگ محمد فقير قادر بخش جو ڏاڏو ۽ ننڍو بيگ محمد فقير صاحب جو سؤٽ ۽ پيٽيوو ٿئي جنهن جي ڪبير نياڻي لعل خاتون ۽ صغير پٽ عبدالله جو بيع نامي ۾ وڪيل ٿيو ۽ وڏي بيگ محمد جي ذات خواجہ ڄاڻايل آهي.“(31)

مولانا عبدالوهاب چاچڙ صاحب جي بيان جو بنياد جيئن تہ بيدل سائينءَ جي پنهنجي دور جي هڪ اهم دستاويز تي آهي تنهن ڪري ان ۾ لکيل بيدل سائينءَ جي وڏن جا نالا وڌيڪ مستند ۽ پڪا آهن مذڪوره دستاويز ۾ بيدل سائينءَ جي ذات ”خواجا“ ڄاڻايل آهي. ياد رهي تہ اسان هن باب جي شروع ۾ ٿي پير حسام الدين راشديءَ جي هڪ مقالي جو احوال اڳ ئي ڏئي چُڪا آهيون جنهن ۾ پڻ پير صاحب بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار کي ”خواجہ“ لکيو آهي. ٻي خاص ڳالهہ تہ مٿي بيان ڪيل سنہ 1262هہ جي دستاويز ۾ فقير عبدالله بن بيگ محمد، بيدل سائينءَ جو ڀاڻيجو ڄاڻايل آهي جنهن کي اڳين سوانح نگارن بيدل سائينءَ جو سؤٽ لکيو آهي. عبدالله فقير جي بيدل سائينءَ جي ڀاڻيجي هجڻ جي هڪ ٻي اهم شاهدي بہ ملي آهي، جيڪا آهي فقير هدايت علي نجفي تارڪ جو ڪتاب ”تاريخ شعراء سنڌ“ جنهن ۾ پڻ تارڪ فقير اهو لکيو آهي تہ ”سندس (بيدل) وٽ پڙهڻ لاءِ شاگرد ايندا رهيا مگر ڪجهہ عرصي بعد جنهن کي سبق ڏين پيا اهو مجذوب ٿي پئي ويو. اها حالت ڏسي پڙهائڻ بند ڪري ڇڏيائون ۽ پنهنجي ڀاڻيجي عبدالله کي پڙهائڻ جو ڪم سپرد ڪري خلوت ۾ خدا جي ياد ۾ مصروف رهڻ لڳا ۽ هميشہ تارڪ رهڻ لڳا.“ (32)

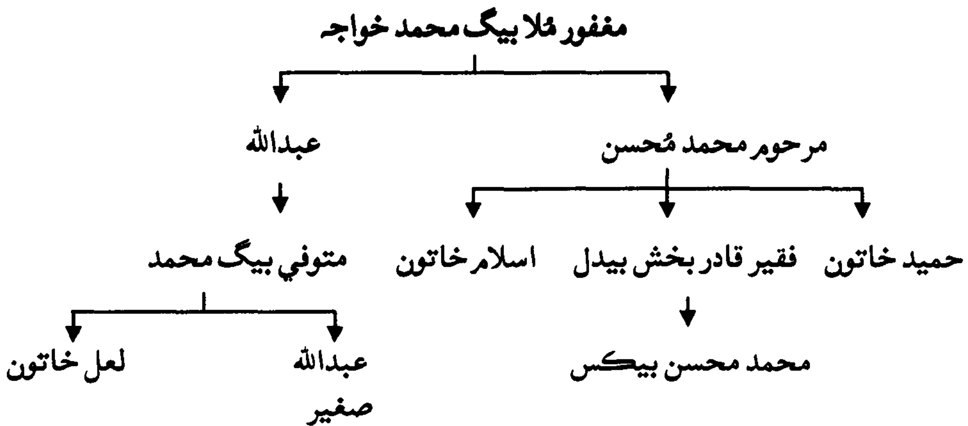
هن هيٺ اسين مرحوم سبحان بخش قريشي جو بيان ڪيل ۽ مولانا عبدالوهاب چاچڙ صاحب جي ظاهر ڪيل تاريخي دستاويز جي روشنيءَ ۾ بيدل سائينءَ جي خاندان جو شجرو پيش ڪريون ٿا.

بيدل سائينءَ جي خاندان جو شجرو

<u>مرحوم سبحان بخش قريشيءَ جو بيان ڪيل شجرو</u>

<u>سنہ 1262ھ جي دستاويز مطابق</u>

والد بزرگوار فقير محمد مُحسن جو احوال

فقير قادر بخش بيدل جو والد بزرگوار فقير محمد مُحسن فقيري خيال وارو ۽ درويش هيو. سندس جنم سنڌ جي هڪ معتبر شهر روهڙيءَ ۾ ٿيو جتي سرور ڪائنات حضور اڪرم ﷺ جن جي وار مبارڪ جي روحاني ڪشش ۾ ڪيترن ئي بزرگن ۽ اوليائن جو اچڻ وڃڻ رهندو هو. ساڳئي وقت سندس دور ۾ روهڙي شهر ۾ ئي شهيد شاهه عنايت جهوڪ واري جي وڏي خليفي ۽ برک عالم ۽ فارسي جي باڪمال شاعر سيد مير جان محمد شاهه رضوي جي درگاهه ڪيترن ئي فقيرن ۽ طالبن جي روحاني اُڃ اجهائي رهي هئي. فقير محمد محسن جي شخصيت تي روهڙي شهر جي اهڙي روحاني راز جو اثر ۽ ڪشش ٿي جو اڪثر وقت عبادت ۽ رياضت ۾ گذرندو هوس. مرحوم لطف الله بدوي تذڪره لُطفيءَ ۾ لکي ٿو ته "خليفه صاحب (محمد محسن) روهڙيءَ ۾ پاتولڪو ڌنڌو ڪندو هو پر ان سان گڏ ڪيس فقيرن جي صحبت جو به شوق رهندو هو" تذڪره لُطفي وارو صاحب وڌيڪ لکي ٿو ته "خليفه محمد محسن وڏو مرتاض عابد ٿي گذريو آهي. رات ڏينهن عبادت الهي ۾ مست رهندو هو. هن قرب ۽ ويجهڙائيءَ آخر رنگ لاتو جئن روايتون ملن ٿيون تنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته "محمد محسن" به ڪو گهٽ درجي جو درويش نه هو." (33) بولچند راجپال به لکيو آهي ته "ميان محمد محسن فقيرياڻي طبعيت وارو انسان هو سندس دل دنيا جي ڪٽ راڳن کان ڪٽي ٿيل هُئي جنهن ڪري هن جو گهڻو وقت خدا جي عبادت ۽ مرشد جي شيوا ۾ گذرندو هو. مرشد جي مهربانيءَ سان هو چڱي پدوي کي پهتو. (34) بولچند راجپال فقير محمد مُحسن لاءِ اهو به لکي ويو آهي ته ڪيس شاعريءَ جو شوق به هو جيڪو صحيح نه آهي. ڇاڪاڻ ته اسان کي ڪٿان به فقير محسن جو ڪلام ملي نه سگهيو آهي نه ئي ڪنهن ٻي ماخذ مان سندس شاعر هجڻ جو اشارو مليو آهي. ٻي پاسي بولچند راجپال پنهنجي ڪتاب بيدل جو سنڌي ڪلام ۾ جيڪا قلندر شهباز جي مدح فقير محمد مُحسن ڏانهن منسوب ڏيکاري آهي اها به فقير محمد محسن جي نه بلڪ بيدل سائينءَ جي فرزند محمد مُحسن ثاني عرف بيڪس جي آهي جيڪا بيڪس سائينءَ جي ڇاپي توڙي قلمي نسخن ۾ به ملي ٿي. مٿي بيان ڪيل جستجو ۽ ڳولا ۾ فقير محمد محسن کي روحاني فيض حاصل ٿيو سوبه صوفين جي سرتاج شهيد شاه عنايت جهوڪ واري جي روحاني سلسلي جي هڪ بزرگ سيد عبدالوهاب شاه جيلاني پاڳناڙيءَ وٽان. بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار فقير محمد مُحسن جو مرشد سيد عبدالوهاب شاهه جيلاني، سيد مير جان محمد شاهه رضوي اول جي طالب غلام رسول وٽجاري جي مريد فقير غلام محمد جو مريد هيو. بيدل سائين جو والد فقير محمد محسن سيد عبدالوهاب

شاهہ جو طالب ڪيئن ٿيو اهو احوال قاضي غلام مهدي ولد قاضي پير محمد پنهنجي ڪتاب "انيس المساڪين عرف راحت السالڪين" ۾ هن طرح لکيو آهي: "مير جان الله شاهہ وڏو فيض جو صاحب ٿي گذريو آهي سندس هزارها مريد هئا پر تن ۾ هڪ غلام رسول نالي وڻجارو پٺاڻ ويٺل خراسان جو وڏي ڪماليت جو صاحب هو ان جي مريد ڪرڻ جو تذڪرو هن ريت آهي. غلام رسول خراسان جو پٺاڻ سوداگر هو جڏهن پنهنجي ڪم سان روهڙيءَ آيو مير جان الله شاهہ رضوي جي ولايت ڪرامت جو ٻڌي اچي قدمبوسي ڪئي ۽ جيڪي ٻڌائين سو ڏٺائين. اعتقاد ڪري مريد ٿيڻ جو عرض ڪيائين. هن سان لک روپئي جو مال ساڻ هو. پاڻ فرمايائونس تہ توسان گهڻو مال آهي پهريائين اهو وطن چڏي پوءِ اچي مريد ٿي جي نہ تہ فيض وٺڻ بعد اهو مال پنهنجي هٿين پاڻ لٽيندين. ورنديءَ ۾عرض رکيائين اسين پٺاڻ آدمي سخت آهيون ڪنهن کي پائي ڏيڻ وارا نہ آهيون سائين مونکي مريد ڪري. پاڻ فرمايائونس تہ جيڪا تنهنجي مرضي پوءِ پاڻ هن کي مريد ڪري فيض ڏنائون پوءِ سندس اهڙو حال ٿيو جو اهو سڀ مال خدا پاڪ جي واٽ ۾ پاڻ خيرات ڪري مير جان الله شاهہ صاحب جي حضور ۾ رهندو آيو. وڏو ڪامل ولي الله ٿيو گهڻو عرصو اتي روهڙيءَ ۾ رهيو آخر ڪانئن وطن وڃڻ جي اجازت طلبيائون جا مليس مگر حڪم مليس تہ خراسان پهچڻ شرط توکان غلام محمد مريد ٿيندو. غلام محمد کان سيد عبدالوهاب شاهہ جيلاني ياڳناڙي وارو مريد ٿيندو. ان وقت اسان جي گادي واري وٽ امانت نہ هوندي ان ڪري تون غلام محمد ۽ غلام محمد سيد عبدالوهاب شاهہ کي چوي تہ ياڳناڙي کان روهڙيءَ اچي امانت ڏئي پوءِ موٽي وڃي. غلام رسول فقير اهو حڪم وٺي خراسان ويو." (35) سيد مير جان محمد شاهہ رضوي جي مٿي بيان ڪيل وصيت جڏهن فقير غلام رسول وڻجاري ۽ فقير غلام محمد کان ٿيندي سيد عبدالوهاب شاهہ جيلاني ياڳناڙي واري وٽ پهتي. ان وقت درگاهہ مير جان الله شاهہ رضوي جو سجاده نشين مير جان محمد شاهہ رضوي جو پوٽو سيد فتح علي شاهہ بن سيد منور علي شاهہ هيو. "انيس المساڪين" ۾ قاضي غلام مهدي لکي ٿو تہ شاهہ قلندر علي (ابن مير جان محمد شاهہ اول) جي وفات بعد مير جان الله شاهہ جو ننڍو پٽ منور علي شاهہ گاديءَ تي ويٺو جنهن 1199 هجري ۾ وصال فرمايو. کين ڇهہ پٽ هئا، جن مان ميان فتح علي شاهہ سندن وڏو پٽ مسند نشين ٿيو مگر وٽن امانت ڪانہ هُئي. ان وقت ميان عبدالوهاب شاهہ جيلاني انجام موجب امانت ڏيڻ آيو. ميان فتح علي شاهہ وٽ اچي سارو تذڪرو عرض ڪيائين. ميان فتح علي شاهہ سجاده نشين هيو ان کي اها ڳالهہ نہ وڻي چيائون تہ اسان وٽ فيض ڪونهي ڪو جو اوهان ڏيڻ آيا آهيو. شاهہ عبدالوهاب سائين فرمايو تہ قبلا اوهان اسان جا مرشد آهيو اسان کي فيض اوهان جي دروازي تان مليل آهي اسان کي مجال نہ آهي جو ايئن چئون تہ اوهان کي فيض

ڏيون. ائين چئي موڪلائي اٿي هليا. ميان جان الله شاھ ميان فتح علي شاھ جي ننڍي ڀاءُ جو اها خبر ٻڌي تنهن ٻڪي وجي شاھ عبدالوهاب جي محافي کي ڪلهو ڏنو. (شاھ عبدالوهاب سائين دائما محافي تي سواري ڪندا ها.) مير جان الله شاه جو محافي کي ڪلهو ڏيڻ ۽ شاه عبدالوهاب جو فرمائڻ محافو جهليو جو مرشد جي اولاد مان ڪنهن اچي محافي کي ڪلهو ڏنو آهي. پاڻ محافو رڪائي مير جان الله شاھ کي ڀاڪر پائي فرمايائون:

جاني ميڏي دا ڪوئي نهين ثاني
مليم يار جو جاني جنهن دا ڪوئي نهين ثاني.

لطف ماهي دا مين تي آيا درد ٿيا درماني
سيد عبد نون آپ وڏايس ڏتس چا شاهاني. (36)

انيس المساڪين ۾ قاضي غلام مهدي اڳتي لکي ٿو تہ شاه عبدالوهاب سائين مير جان الله شاه کي فيض ڏنو ۽ مرشد جو امر بجا آندو ۽ مير جان الله شاه. شاه عبدالوهاب سائين کي ڇهہ مهينا پاڻ وٽ رهايو ۽ شاھ عبدالوهاب سائين پنهنجي نياڻيءَ جو سڱ مير جان الله شاه جي وڏي پٽ مير جمن شاھ کي ڏنو. شاه عبدالوهاب سائين کي شاه شاهان ڪري سڏيندا آهن. پاڻ عالم فاضل وڏي ڪماليت جا صاحب هئا. سندن زبان تہ سيف الرحمن هئي. پاڻ اهي ڇهہ مهينا هر جمع ڏينهن روهڙي شهر ۾ پاٽولڪي سمٽي وٽ جا مسجد آهي. ان ۾ وعظ ڪندا ها. انهيءَ ڪري انهيءَ مسجد کي اڄ تائين وعظ واري مسجد چوندا آهن. جنهن مهل وعظ ڪندا ها تہ پهريائين چوندا ها "سڻ دي بندا." اهو آواز جنهن جي ڪن تي پوندو هو سو بيهي رهندو هو قاضي غلام مهدي ساڳي ڪتاب جي صفحي 113 تي لکيو آهي تہ "فقير محمد محسن وڏو (بيدل سائين جو والد) بہ سندن مريدن مان هيو." ۽ اڳتي لکي ٿو تہ "جڏهن شاه صاحب ڇهہ مهينا روهڙيءَ ۾ رهي ڀاڳناڙي روانو ٿيو تڏهن خليفہ محمد محسن جي ٻانهن سائين مير جان الله شاھ جي حوالي ڪري سندن خليفو مقرر ڪري اُسهيا." (37) مرحوم عبدالحسين شاھ موسوي بہ لکيو آهي تہ جڏهن شاه شاهان روهڙيءَ مان روانو ٿيڻ لڳو تہ سندس (فقير محمد محسن) جي ٻانهن مير جان الله شاه کي سونپيائين جنهن بہ کيس خليفو مقرر ڪيو. اها خلافت اڄان تائين انهيءَ خاندان ۾ هلندي اچي." (38) برک محقق ۽ اديب مولانا دين محمد وفائي پنهنجي ڪتاب تذڪره مشاهير سنڌ ۾ لکيو آهي تہ "فقير بيدل جي والد ان کان پوءِ مير جان الله شاھ ثاني کان بہ بيعت ڪئي جو وڏي جان الله شاه جو پوٽو هو."(39) انيس المساڪين عرف راحت السالڪين ۾ بيان ڪيل سيد عبدالوهاب شاه جيلاني جو روهڙي اچڻ وارو قصو ۽

روحاني امانت مير جان الله شاه ثاني کي ڏيڻ واري روايت ويندي فقير قادر بخش بيدل جي والد بزرگوار جو وٽس مريد ٿيڻ واري ڳالهه. گدومل هرجاڻيءَ موسوي عبدالحُسين شاه پنهنجن ڪتابن ۾ جيئن جو تيئن نقل ڪئي آهي البت انهن صاحبن سيد عبدالوهاب شاه جيلاني جي مريد ٿيندڙن ۾ بيدل سائين جي والد بزرگوار فقير محمد محسن جي سؤٽ ڄاٽايل فقير بيگ محمد کي به شامل ڪيو آهي. گدومل هرجاڻيءَ موجب "هڪ ڏهاڙي فقير محمد محسن ۽ بيگ محمد جي پاڻ ۾ سڳا سؤٽ هئا ۽ ذات جا قريشي هئا اچي شاه شاهان جا مريد ٿيا هو ٻئي گڏجي روهڙي شهر جي ٻاهران پڳي ٽڪريءَ تي جتي هينئر ڊپٽي صاحب جو بنگلو آهي ان جي پرسان واري ٽڪريءَ تي ويهي الله سائينءَ جو ذڪر ڪندا ها. آخر هڪ ڏينهن فقير محمد محسن جو مراقبو کلي پيو ۽ کيس سمورو دلي مطلب حاصل ٿيو. اها خبر جڏهن فقير بيگ محمد کي ڪيائين ته فقير بيگ محمد سوچيو ته اهڙي جيئڻ کان مرڻ ڀلو آهي تنهن ڪري پاڻ کي ٽڪريءَ تان ڪٽي اڇلايائين مرشد سندس سچائي ۽ صدق ڏسي مٿس مهر ڪري ان تپي ۾ سڌ ڪيس يعني مراقبه کلي پيس"(40) گدومل هرجاڻي واري اها روايت، مرحوم عبدالحسين شاه موسوي پڻ پنهنجي تاليف ۾ جيئن جو تيئن نقل ڪئي آهي. مرحوم سبحان بخش قريشي پڻ ڪتاب "پنج گنج" ۾ فقير محمد محسن ۽ سندس سؤٽ ڄاٽايل فقير بيگ محمد واري ساڳي بيان کي ورجايو ته آهي پر سبحان بخش مرحوم انهيءَ بيان ۾ مير جان الله شاهه جي خلافت ۾ فقير محمد محسن سان گڏ فقير بيگ محمد جو نالو به شامل ڪري ويو آهي ۽ هن طرح رقم طراز آهي ته "ياڳناڙي رواني ٿيڻ وقت (عبدالوهاب شاه جيلاني) فقير محمد محسن ۽ فقير بيگ محمد کي خلافت عطا ڪري اها وصيت ڪيائين ته هميشه جان علي شاهه جي خدمت ۾ رهجو ۽ هيٺيون شيون تبرڪ طور ڏنائين".

1. تاج مبارڪ 2. گودڙي مبارڪ (گيڙو رتل)

3. هڪ بيت: مئي ڪ خوردم ببلد ياگ بلوچ

نشه در لوهري نمود تمام. (41)

اسين هن باب ۾ سيد عبدالوهاب شاه جيلاني جي روهڙي اچڻ، سيد ميرجان الله شاه رضوي ثاني کي امانت ڏيڻ ۽ وٽس بيدل سائينءَ جي والد فقير محمد محسن جو مريد ٿيڻ وارو بيان. قاضي غلام مهدي جي لکيل اهم ماخذ "انيس المساڪين" تان نقل ڪري چڪا آهيون. اسين ڏسنداسون ته مذڪوره ڪتاب ۾ ڪٿي به بيگ محمد نالي ڪنهن به بزرگ جو نالو نه ٿو ملي ۽ نه ئي گدو مل هرجاڻي، عبدالحُسين شاه موسوي ۽ مرحوم سبحان بخش قريشي جو اهو بيان ئي ملي ٿو ته ڪو بيگ محمد (بيدل جي والد جو سؤٽ ڄاٽايل) سيد عبدالوهاب شاهه جو مريد ٿيو يا کيس مير جان الله

شاه جي خلافت بہ مليل. ٻي پاسي هن کان اڳ بيدل سائين جي شجري متعلق پيش ڪيل سن 1262هه جي اهم قانوني ۽ تاريخي دستاويز کي ڏسڻون ٿا تہ وڏو بيگ محمد سائين، فقير محمد محسن جو والد (بيدل جو ڏاڏو) ۽ ننڍو بيگ محمد، فقير محمد محسن جو پائيٽيو ۽ نياٽو (بيدل جو پيٽيوو ۽ سؤٽ) ثابت ٿئي ٿو.

بيدل سائين جو والد فقير محمد محسن سموري حياتي پنهنجي مرشد سيد عبدالوهاب شاهہ جيلاني جي حُڪم تي سيد مير جان الله شاهہ ثاني جي خدمت ۾ گذاري. "انيس المساڪين عرف راحت السالڪين" جي صفحي 116 تي لکيل آهي تہ "پاڻ (سيد مير جان الله شاه) ڪوٽ ۾ اندر باغ تڪر رکايو هئائون ان جو نالو راحت العاشقين رکيو هئائون. انهيءَ باغ جو ڪم هلائيندڙ خليفو محمد محسن هو. ان ٿوري باغ ۾ سڀ جنس جا ميوا جيڪي بہ روهڙيءَ جي باغن ۾ آهن سڀ موجود ها ۽ باغ هر موسم ۾ ڦريل رهندو هو. خليفي محمد محسن کي سندس (مير جان الله شاهہ جو) حڪم هو تہ جيڪو بہ شهر جو آدمي باغ ۾ اندر اچي ان کي جهڙي ميوي جي موسم هجي سڀ ميوا بنا قيمت ڏيندو وڃ توڙي سؤ گهمرو ڪٽي اچي." (42)

فقير محمد محسن جو وصال

قاضي غلام مهدي ولد قاضي پير محمد پنهنجي ڪتاب "انيس المساڪين عرف راحت السالڪين" جي صفحي 117 تي سيد ميان علي اڪبر شاه رضوي جانشاهي جي احوال ۾ بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار فقير محمد مُحسن جي وصال جو هڪ واقعيو بيان ڪيو آهي. جيڪو هن طرح آهي "سيد مير علي اڪبر شاه حضرت شاه شاهان سائين جو ڏوهٽو مير جان الله شاه جي حياتيءَ ۾ هڪ دفعي پاڻ بيمار ٿيا ها ۽ سندن حياتي خدائي دربار مان جيڪا لکيل هُئي سا پوري ٿيل هئي ان ڪري جڏهن مير جان الله شاه ڏٺو تہ صاحبزادي جي عُمر پوري ٿيل آهي تڏهن ڏاڍي مغمومي حالت ۾ اندران ٻاهر اوطاق ۾ اچي ويٺا. ان وقت سندن خليفہ محمد محسن کين عرض ڪيو تہ قبلا مغمومي جو باعث ڇا؟ پاڻ فرمايائون تہ صاحبزاده علي اڪبر شاه تمام سخت بيمار آهي ۽ حياتيءَ جي اميد نہ آهي. خليفہ محمد محسن عرض ڪيو تہ قبلا مان الله جو ليکو جاچيندس ۽ فجر جو سائين جن کي احوال عرض رکندس. پاڻ فرمايائون تہ چڱو. ورندي فجر تي خليفہ محمد محسن اچي عرض ڪيو تہ قبلا رات الله تعاليٰ جو سارو دفتر جاچيم تہ صاحبزادي جي عمر پوري ٿيل هئي وري ڏٺم تہ ٻانهي جي عمر ٻارهن ورهيہ باقي آهي تنهن تي مون هڪ سال ڪڍهن جي بيماريءَ جو ڪڍي جدا ڪيم باقي يارهن سال صفا صحت جا صاحبزادي جي نالي لکيم. ٻندو اها ڦيرڦار الله جي دفتر ۾ ڪري آيو آهي سو قبول پوي. مير جان الله شاه سائين ٽي دفعا وري وري پنهنجي

خليفي کان تصديق ڪئي تہ تو دل و جان سان ائين ڪيو آهي جڏهن هن تي دفعا قبول ڪيو تڏهن پاڻ فرمايائون تہ چڱو پوءِ خليفہ عرض ڪيو تہ قبلا بندي کي موڪل ڏي تہ گهر وڃي سمهي تہ صاحبزادو چڱو ڀلو ٿئي ۽ اٿي ويهي. پاڻ خليفي کي موڪل ڏنائون جو گهر ويو ۽ ٻارهن مهينا ڪتولي تي هڪ هنڌ سمهي دم ڏنائون ۽ مير علي اڪبر شاهہ ٻارهن ورهہ ساندهہ حال حيات هو جو ڪڏهن بہ مٽي ۾ سور بہ نہ پيين. (43)

انيس المساڪين ۾ آيل بيدل سائين جي والد بزرگوار فقير محمد محسن جو سيد علي اڪبر شاهہ رضوي کي پنهنجي حياتي ارپڻ وارو قصو گدومل هرجاڻي پڻ پنهنجي تاليف ديوان بيدل ۾ جڙن جو تيئن ڏنو آهي. اضافي طور گدومل هرجاڻي مٿين واقعي جي روشنيءَ ۾ فقير خليفہ محمد محسن جي وفات جو سن 1259 هجري ڄاڻايو آهي.(44) جڏهن تہ بولچند راجپال ۽ مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي مذڪوره واقعو ۽ فقير محمد محسن جي وفات جو سن پنهنجن تاليفات ۾ شامل نہ ڪيو آهي. مرحوم سبحان بخش قريشيءَ جي تاليف "پنج گنج" ۾ اهو واقعو ساڳي طرح ملي ٿو. مرحوم سبحان بخش قريشي اهو بہ لکيو آهي تہ "جڏهن خليفو محمد محسن صاحب 1259هہ ۾ وصال ڪري ويو تہ صوفي جان علي شاهہ (اصل ۾ سيد جان الله شاهہ ثاني) پنهنجي درگاهہ ۾ خليفي صاحب کي اهڙي هنڌ رکايو جو هن وقت صوفي جان علي شاهہ جي بلڪل قدمن ۾ موجود آهي." (45)

مٿي بيان ڪيل واقعي مان هڪ اهم سوال اڀري ٿو. اسان ڏسنداسون تہ سيد علي اڪبر شاهہ اول سن 1270هہ ۾ وفات ڪري ويو. جيڪڏهن ڪيس صحت جا ملندڙ ٻارهن سال گهٽائجن ٿا تہ پوءِ اهو سن 1259هہ جو ٿي بيهي ٿو جيڪو سيد جان الله شاهہ رضوي ثاني جي حياتيءَ ۾ ڄاڻايو ويو آهي. هاڻي ڏسنداسون تہ سيد جان الله ثاني جي وفات جو سن آهي 1255هہ يعني انهيءَ واقعي کان مير جان الله شاهہ پورا چار سال اڳ وفات ڪري چڪو هو هينئر سوال اهو ٿو پيدا ٿي تہ پوءِ اهو واقعو جان الله شاهہ ثاني جي ڏينهن ۾ ڪيئن ٿيو؟

بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار فقير محمد محسن جي مزار درگاهہ مير جان الله شاهہ رضوي روهڙي ۾ سيد مير جان الله شاهہ ثاني جي بلڪل پيرانديءَ کان آهي جنهن سان گڏ هڪ ٻي مزار آهي جيڪا بقول مرحوم سبحان بخش قريشيءَ جي فقير قادر بخش بيدل جي والد فقير محمد محسن جي سؤٽ فقير بيگ محمد جي آهي جنهن لاءِ لکي ٿو تہ "سن 1272هہ ۾ پاڻ (فقير بيگ محمد) انتقال ڪري ويو سندس مزار بہ سيد صوفي جان الله شاهہ جي درگاهہ تي خليفي محمد محسن صاحب جي لڳ آهي."(46) ياد رهي تہ اسان شروع ۾ شجري واري باب ۾ سن 1262هہ جي هڪ اهم دستاويز جو

ذڪر ڪيو آهي جنهن ۾ بيگ محمد اول بيدل سائينءَ جو ڏاڏو ۽ بيگ محمد ثاني، بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار جو سؤٽ نہ بلڪ ڀائٽيو ۽ نياڻو ثابت ٿيو آهي.

بيدل سائينءَ جي ولادت ۽ نالو

فقير قادر بخش بيدل، سيد عبدالوهاب شاه جيلاني ڀاڳناڙي واري جي دُعا سان فقير محمد مُحسن جي گهر ڄايو. "انيس المساڪين عرف راحت السالڪين" ۾ آيل آهي تہ "فقير محمد محسن وڏو ويڙهل روهڙيءَ جو سندن مريدن مون هو انهيءَ شاه صاحب عبدالوهاب سائين کي عرض ڪيو تہ مونکي پُٽ نہ ٿو ٿئي سو دعا ڪريو تہ پٽ ٿئي. پاڻ فرمايائون تہ اوهان کي پٽ ٿيندو جو صاحب شريعت، طريقت، معرفت ۽ حقيقت جو ٿيندو مگر هڪ پير البت ضعيف هوندس. شاه صاحب جي امر موجب سائين محمد محسن کي فقير قادر بخش (جنهن جو تخلص بيدل آهي) پٽ ڄايو"(47) گدومل هرجاڻي وري هن طرح لکيو آهي تہ "هڪ ڏينهن فقير محمد محسن پنهنجي مرشد کي عرض ڪيو تہ قبلا بندي کي ڪو فرزند دلبند ڪونہ آهي سو دعا ٿي، پاڻ فرمايائون انشاءالله اوهان کي اهڙو فرزند ڄمندو جو شريعت، طريقت، معرفت ۽ حقيقت جو صاحب ٿيندو." گدومل هرجاڻي اڳتي لکي ٿو تہ "تورن گهڻن ڏينهن کان پوءِ فقير محمد محسن جي گهر هڪ ڇتيهہ لکڻو ڇوڪر ڄايو. اتي هڪ شخص اچي خبر ڪئي تہ فقير صاحب مبارڪ هجيو فرزند ڄائو اٿو پر هڪ پير مڙيل اٿس. اهي لفظ ٻڌڻ شرط مير صاحب زبان مبارڪ مان فرمايو تہ ابا منڊو نہ چؤ اهو روهڙي شهر جو جهنڊو ٿيندو."(48) مرحوم عبدالحسين شاه موسوي بہ "ديوان بيدل" ۾ فقير قادر بخش بيدل جي ولادت جو مٿيون احوال جيئن جو تيئن لکيو آهي.(49)

اڳين سمورن سوانح نگارن جهڙوڪ نارائڻ ڏي گُرناڻي، حسام الدين راشدي، پيرومل آڏواڻي، گدومل هرجاڻي، بولچند راجپال ۽ مرحوم عبدالحسين شاه موسوي فقير قادر بخش بيدل جي ولادت جو سن 1814ع مطابق 1230هجري لکيو آهي (50) جڏهن تہ فقير صاحب بيدل جي فرزند فقير محمد محسن بيڪس هڪ هند سندن ولادت جو سن فارسي شعر ۾ 1231هہ ڪڍيو آهي. اهو هتي ڏجي ٿو.

<u>تاريخ تولد شدن جناب حضرت پير مغان قدس سره</u>

زغيب آمده روضتہ العارفين

بگفتم: <u>گلي راحت العاشقين</u>

1231 هہ (51)

ان لحاظ کان بيدل سائينءَ جي ولادت جو سن 1231هجري مطابق 1815ع بيهي ٿو. ولادت

وقت فقير صاحب جو نالو "عبدالقادر" رکيو ويو پر اڳتي هلي پاڻ "قادر بخش" جي نالي سان اهڙو معروف ۽ مشهور ٿيا جو ڄڻ گويا هينئر "عبدالقادر" جي نالي سان کو گهٽ سُڃاڻيندو. اهوئي سبب آهي جو فقير صاحب بيدل پاڻ به عمر جي آخري ڏينهن تائين پاڻ کي ٻنهي نالن سان لکندو ۽ سڏائيندو آيو. هتي اسين ان تي تفصيلي روشني وجهون ٿا.

فقير قادر بخش بيدل جي نالي متعلق شروعاتي ماخذن تي نظر وجهون ٿا ته ان متعلق نارائڻ ڏي گُرناڻي، پير حسام الدين راشدي، پيرو مل آڏواڻي ۽ بولچند راجپال هڪڙي ئي ڳالهه لکي آهي ته سندس نالو "عبدالقادر" هو پر عام ريت کيس قادر بخش ڪري سڏيندا هئا گدومل هرجاڻيءَ وٽ وري فقير قادر بخش بيدل جي نالي متعلق هڪ نئين روايت جنم ورتو هو صاحب لکي ٿو ته "سندس نالو ڄمڻ وقت عبدالقادر رکيو ويو. فقير عبدالقادر جڏهن بلوغت کي رسيا تڏهن پنهنجو نالو فقير قادر بخش سان مشهور ڪرائڻ لڳا ڇاڪاڻ ته سندن نالو غوث الثقلين قطب الدارين مولانا محبوب سبحاني عبدالقادر جيلاني جي اسم مُبارڪ جهڙو هو."(52)

مرحوم عبدالحسين شاه موسوي پڻ گدومل هرجاڻي واري انهيءَ روايت کي اڳتي وڌايو هو صاحب لکي ٿو ته بروقت سندس نالو "عبدالقادر" رکيو ويو پر پوءِ پيران پير دستگير جي ادب وچان کيس قادر بخش سڏيو ويو. ساڳي وقت مرحوم موسوي صاحب اهو پڻ لکيو ته "فقير پاڻ کي ٻنهي نالن سان سڏائيندو آيو."(53)

اسين جڏهن فقير قادر بخش بيدل جي تصانيف ۽ ڪلام جو مطالعو ڪريون ٿا ته ان مان اهو ثابت نه ٿو ٿئي ته ڪو فقير صاحب جن پنهنجو نالو ڪنهن به سبب کان "عبدالقادر" مان "قادر بخش" تبديل ڪيو. بلڪ دستاويزي طور تي اها پڪ ٿيو وڃي ته فقير قادر بخش بيدل آخر تائين پاڻ کي ٻنهي نالن سان لکندو ۽ سڏائيندو آيو آهي. يا ائين کڻي چئجي ته سندس ولادت جو نالو "عبدالقادر" هو ۽ عرفيت "قادر بخش". اسين جڏهن اهو چئون ٿا ته فقير صاحب آخر تائين پاڻ کي ٻنهي نالن سان سڏائيندو آيو ته ان لاءِ دستاويزي ثبوت به پيش ڪرڻ گهرجي. اسان شروع ۾ بيدل سائينءَ جي دور جي هڪ اهم تاريخي ۽ قانوني دستاويزي جو ذڪر ڪيو آهي جيڪو سن 1262 هجريءَ جو تحرير ٿيل آهي. اهو دستاويز سندن خانداني موروثي پلاٽ جي وڪري بابت آهي جيڪو قاضي محمد افضل جي ڪورٽ ۾ پيش ٿيو. اسان ڏسنداسون ته ان اهم موقعي تي به فقير صاحب جن پنهنجو نالو "قادر بخش" لکرايو آهي نه ڪي "عبدالقادر". انهيءَ مان اها خبر پوي ٿي ته ان وقت فقير صاحب عام طور تي "قادر بخش" جي نالي سان ئي مشهور هو ۽ سندس سڃاڻپ قانوني طور تي "قادر بخش" جي نالي طور ئي قبول ڪئي ۾، وئي. انهيءَ واقعي کان ٽي سال پوءِ سن

1265هجريءَ ۾ بيدل سائين پنهنجي هڪ فارسي قطعي ۾ وري پنهنجو تعارف "عبدالقادر" جي نالي ڪرايو آهي. جيڪو هن طرح آهي:

فقير عبدالقادر ڪہ صوفي وحنفي است
فگند طرح سڪونت بہ قصبۂ لوهري
يڪ هزار دو صد شصت و پنج ڪرد رقم
سطور چند بہ ترتيب نغز نظم دري(54)

انهيءَ قطعي رقم ڪرڻ کان ڇهہ سال بعد سن 1271هجريءَ ۾ بيدل سائينءَ پنهنجي هڪ هي تحرير ڇڏي جنهن ۾ پاڻ "الراقم فقير قادر بخش" لکيو اٿائين. انهيءَ تحرير جو عڪس موسوي صاحب مرحوم ديوان بيدل جي صفحي 3 تي ڏنو آهي.(55) ٻي طرف وري سندس هڪ ڪافيءَ ۾ "عبدالقادر" نالو استعمال ٿيل آهي.

عشق ازلي جن کي آهي، ڪاڻ ڪُنن جي جي تن کي ناهي
عبدالقادر چاڻ، ناهي ڪنهن جي سُرڪ سلڻ جي. (56)

هتي اسين پڙهندڙن جي سهوليت لاءِ بيدل سائينءَ جي نالي متعلق اهم سوانحي ماخذن ۽ دستاويزن جو چارٽ پيش ڪري رهيا آهيون.

بيدل سائينءَ جو نالو عبدالقادر يا قادر بخش

اهم سوانحي ماخذن جو سرسري جائزو

نمبر	ماخذ	قلمي/ چاپي	ڪاتب/مصنف	سن ڪتابت اشاعت	نالي متعلق عبارت
01	اهم تاريخي دستاويز، مقالو "دين جو جهنڊو" از مولانا عبدالوهاب چاچڙ مطبوعا بيدل-4	قلمي	دستاويز لکائيندڙ بيدل سائين خود	1262 ھ	فقير قادر بخش
02	عڪس تحرير بيدل سائين مطبوعا ديوان بيدل مولف عبدالحسين شاھ صفحو-3	قلمي	بيدل سائين خود	1271 ھ	الراقم: فقير قادر بخش مُهر خادم العلماء فقير قادر بخش
03	ساڳيو	قلمي	بيدل سائين خود	1261 ھ	فقير قادر بخش
04	انيس المساڪين عرف راحت السالڪين	قلمي	قاضي غلام مهدي بن قاضي پير محمد	نقل 1917ع	فقير ميان قادر بخش
05	تاريخ شعراء سنڌ	قلمي/چاپي	فقير هدايت علي نجفي تارڪ	1930ع/1945ع	قادر بخش فقير
06	مضمون عشق جو اوتار حضرت بيدل پوتار	چاپي	پير حسام الدين راشدي	1932ع	سائين وڏي جو نالو عبدالقادر هو ڪيس قادر بخش سڏيندا هئا
07	مضمون: بيدل فقير	چاپي	پيرومل آڏواڻي	1937ع	سنڌس اصل نالو عبدالقادر هو مگر عام طرح قادر بخش ڪوٺيندا هئس
08	ديوان بيدل	چاپي	گدومل هرچاڻي	1940ع	سنڌس نالو عبدالقادر رکيو ويو جڏهن بلوغت کي رسيا پنهنجو نالو قادر بخش سان مشهور ڪرائڻ لڳا ڇاڪاڻ ته سنڌس نالو محبوب سبحاني عبدالقادر جيلاني جي اسم مبارڪ جهڙو هو.
09	بيدل جو سنڌي ڪلام	چاپي	ٻولچند راجپال	1950ع	سنڌس نالو ميان عبدالقادر هو مگر عام ريت قادر بخش ڪري سڏيندا هئس
10	تذڪره لطفي	چاپي	لطف الله بدوي	1952ع	جمڻ وقت سنڌس نالو عبدالقادر رکيو ويو. وڏو ٿيو ته عبدالقادر جي بجاءِ قادر بخش جو اپائين چوته عبدالقادر پيران پير جو اسم گرامي هو
11	تذڪره مشاهير سنڌ	چاپي 1974ع	مولانا دين محمد وفائي	قلمي 1950ع	قادر بخش
12	ديوان بيدل	چاپي	عبدالحسين شاھ موسوي	1954ع	سنڌس نالو عبدالقادر رکيو ويو پر پوءِ پيران پير دستگير جي ادب وچان ڪيس قادر بخش سڏيو ويو فقير پاڻ کي پڇاڙيءَ تائين پنهنجي نالن سان سڏائيندو آيو
13	پنج گنج	چاپي	سبحان بخش قريشي	1976ع	محمد محسن نينگر جو نالو عبدالقادر رکيو پر جڏهن پاڻ وڏا ٿيا ته محبوب سبحاني جي اسم گرامي سبب قادر بخش به سڏائڻ لڳا
14	مثنوي دلڪشا	چاپي	ڊي.ڪي منشاراماڻي	1996ع	فقير قادر بخش عرف عبدالقادر

پيش ڪيل دستاويزي ثبوتن مان اها خبر پوي ٿي تہ بيدل سائينءَ جا آخر تائين ٻئي نالا استعمال ٿيندا رهيا آهن ۽ فقير صاحب جن پاڻ بہ مختلف هنڌن تي ٻئي نالا لکندو رهيو آهي البتہ سندن قادر بخش نالو وڌيڪ معروف ۽ عام سڃاڻپ طور آيل آهي. باقي سندس ڇنيءَ وارو نالو ”عبدالقادر“ ”قادر بخش“ طور ڪيئن مشهور ٿيو ان بنسبت اسان جي محترم دوست ۽ نامياري شاعر ۽ اديب علي اطهر موساڻي هڪ ٻيو بہ امڪان ظاهر ڪيو آهي جيڪو پڻ توجهہ طلب آهي، علي اطهر موساڻي لکي ٿو تہ: ”بيدل فقير جي ولادت سن 1815ع کان تقريبا پوڻا بہ سؤ سال اڳ سن 1644ع ڌاري هندستان جي شهر پٽنہ لڳ هڪ صوفي درويش ۽ فارسي زبان جي عظيم شاعر جي ولادت جو ذڪر ملي ٿو جيڪو اڳتي هلي ”مرزا عبدالقادر بيدل“ جي نالي سان مشهور ٿيو.“ موساڻي صاحب اڳتي لکيو آهي تہ اسان جي فقير قادر بخش بيدل جي مرزا عبدالقادر بيدل سان روشناس ٿيڻ جو واقعو تاريخ ۾ ملي ٿو پوءِ جڏهن بيدل فقير پنهنجو ڪلام محبتي فقيرن کي ٻڌايو تہ انهن مان ڪنهن کيس چيو تہ هي ڪلام تہ پنجاب واري بيدل جا ٿا لڳن جنهن ڪري بيدل فقير وجد ۾ اچي ويو ۽ وڌيڪ ٽي عدد غزل في البديع چيائين. مٿين پس منظر جي حوالي سان جڏهن فقير قادر بخش بيدل جي عالمانہ شخصيت ڏي نظر وجهبي تہ اهو امڪان بلڪل واضح ۽ چٽو نظر اچي ٿو تہ بيدل فقير ”مرزا بيدل“ جي شخصيت ڪلام ۽ فڪر کان مڪمل طور تي باخبر هو ۽ فڪر، شاعري ۽ اتفاقي طور تي نالن جي هڪجهڙائي سبب پنهنجو نالو قادر بخش اختيار ڪيائين ۽ شايد اهوئي سبب هو جو فقير قادر بخش بيدل پنهنجي هڪ فارسي ديوان ”سلوڪ الطالبين“ ۾ پنهنجو تخلص ”طالب“ ڪتب آندو آهي پر پوءِ ڪنهن سبب ”بيدل“ جي تخلص کي وڌيڪ پسند ڪندي پنهنجو نالو عبدالقادر مان قادر بخش تبديل ڪيائين ۽ هميشہ لاءِ پنهنجي سڃاڻپ فقير قادر بخش بيدل قائم رکيائين.“ (57) علي اطهر موساڻي جنهن امڪاني ڳالهہ جو بيان ڪيو آهي ان کي ان روايت مان بہ هٿي ملي ٿي جيڪا گدومل هرجاڻي ۽ مولانا دين محمد وفائي بہ لکي آهي. هرجاڻي صاحب بہ ديوان بيدل ۾ لکيو آهي تہ ”والد صاحب (بيدل جي) فرمايائين تہ سياڻي استاد وٽ پڙهڻ ويجهو ٻئي ڏينهن بہ غزل لکي استاد وٽ کين ڏيکاريائون استاد بيدل تخلص ڏسي فرمايو تہ هتان چار سؤ ڪوهہ پري اتر طرف پنجاب ملڪ آهي جتي هڪ بيدل نالي شاعر ٿي گذريو آهي جنهن جا هي بہ ڪلام آهن. استاد جو ايترو ٻڌي کين اهڙو ڪو خيال پيو جو اتي جو اتي غزل عربي فارسي ۽ اردو چيائون.“ (58) مولانا دين محمد وفائي بہ اها ڳالهہ لکي آهي تہ طالب علمي واري زماني ۾ هن (بيدل سائين) هڪ خواب ڏٺو جنهن ۾ سيوهڻ قلندر عثمان مروندي جي درگاهہ تي حاضر ٿيڻ جو اشارو ٿيو. هي صاحب تن تنها سيوهڻ روانو ٿي ويو. سيوهڻ کان موٽڻ بعد هن شعر چوڻ شروع ڪيو. سڀ کان پهريون

هڪ فارسي غزل چيائين:

زاهدا از مسجد يکبار به ميخانہ در آ

عهدو پيمانہ شکن طالب پيمانہ در آ

چون ٿا تہ اهو غزل جڏهن پنهنجي استاد صاحب کي ڏيکاريائين تہ هن صاحب کي اعتبار ئي نہ ٿي آيو. چيائينس تہ اهو غزل شايد مرزا عبدالقادر بيدل دهلويءَ جو آهي جنهن تي فقير قادر بخش بيدل عرض ڪيو تہ مون تي ڏات ٿي آ اجهو اوهان جي سامهون غزل لکان ٿو. جنهن کان پوءِ ارتجالا انهيءَ مجلس ۾ بہ فارسي غزل لکي استاد جي خدمت ۾ پيش ڪيائين جنهن ڪيس آفرين ڪئي. (59) بهرحال چا بہ هُجي اهو هڪ مجيل اصول آهي تہ علمي ۽ ادبي حوالي سان اهوئي نالو لکيو ويندو آهي جيڪو ان شخصيت جي ادبي سڃاڻپ ڏيکاري ۽ هن کي سندس هم نام ٻين عالمن ۽ شاعرن کان الڳ ٿلڳ ڪري بيهاري ان ڪري اسان جي ڪن دوستن جو اهو خيال بلڪل غلط آهي جيڪي چون ٿا تہ جيئن جو بيدل سائين جي ڇٺيءَ جو نالو عبدالقادر هو تنهن ڪري ڪيس صرف ۽ صرف "عبدالقادر بيدل" لکيو وڃي، ڇاڪاڻ تہ ان سان عام پڙهندڙ لاءِ اهو مونجهارو پيدا ٿيندو تہ اهو "عبدالقادر بيدل" سنڌ وارو آهي يا "مرزا عبدالقادر بيدل دهلوي" وارو ٻي پاسي وري سنڌ ۾ پڻ بيدل سائينءَ کان پوءِ لاڙڪاڻي جو هڪ شاعر پڻ "عبدالقادر بيدل" جي نالي سان ٿي گذريو آهي. ان ڪري ضروري آهي تہ اسين بيدل سائينءَ کي "فقير قادر بخش بيدل" لکون يا وري "فقير عبدالقادر عرف قادر بخش بيدل".

تعليم ۽ علمي مقام

فقير قادر بخش بيدل نہ صرف سنڌ جو باڪمال صوفي شاعر ۽ مفڪر هيو بلڪ پاڻ اعليٰ تعليم يافتہ ۽ برک عالمُ پڻ هيو اهوئي سبب آهي جو سندس علمي ۽ عرفاني مقام جو هر محقق ۽ عالم اعتراف ڪيو آهي. ان حوالي سان فقير قادر بخش بيدل جي شخصيت سنڌ جي تاريخ ۾ ٻين سمورن صوفي شاعرن ۽ مفڪرن کان بنهہ نرالي آهي. فقير قادر بخش بيدل جو جنم ئي هڪ علمي ۽ فقيري گهراڻي ۾ ٿيو سو بہ وقت جي وڏن عالمن ۽ درويشن جي دُعا سان جن بيدل سائينءَ متعلق اڳ ئي اهڙيون پيشنگويون ڪيون هُيون. مثال طور بيدل سائينءَ جي ولادت کان اڳ جڏهن سندن والد بزرگوار فقير محمد مُحسن پنهنجي مرشد ۽ وقت جي برک عالم ۽ بزرگ سيد عبدالوهاب شاهہ جيلاني پاڳناڙي واري کان فرزند ارجمند لاءِ دُعا گهرائي تہ شاهہ شاهان سائين عبدالوهاب شاهہ اهو فرمايو تہ "اوهان کي فرزند ارجمند ٿيندو جو صاحب شريعت، طريقت، معرفت ۽ حقيقت ٿيندو. ٻي

پاسي جنهن ڏينهن بيدل سائينءَ جو جنم ٿيو تڏهن سيد مير جان الله شاه رضوي ثاني فرمايو تہ "اهو روهڙيءَ جو جهنڊو ٿيندو". فقير قادر بخش بيدل جي ولادت هڪ درويش ۽ قادري طريقي جي دست بيعت صوفي جي گهر ۾ ٿي اهڙي طرح هن هڪ علمي، فقيري ۽ صوفيانہ ماحول ۾ اکيون کوليون. بيدل سائينءَ جي والد بزرگوار وٽ وقت جي اهم صوفي فقيرن ۽ درويشن جو اچڻ وڃڻ رهندو هو جن جي علمي ۽ عرفاني ڪچهرين بيدل سائينءَ جي شروعاتي تربيت ڪئي، پوءِ جڏهن بيدل سائين وڏو ٿيو تہ سندس پائي جو ڪوبہ عالمُ نہ هو. اڄ بہ فقير قادر بخش بيدل جون تصنيفون سندس علمي مقام جون دليل ۽ سَنَدون آهن. ظاهري علِمُ ڪنهن اُستاد يا مڪتب مان ئي حاصل ٿيندو آهي،

بيدل سائين جي دور ۾ سکر ۽ روهڙي جو شهر وڏو علمي مرڪز هُيو جتي برک عالمن جا مدرسا ۽ مڪتب موجود هئا بيدل سائين ڪهڙن عالمن ۽ استادن وٽ ۽ ڪهڙن مدرسن ۾ پڙهيو ۽ بنيادي توڙي اعليٰ تعليم حاصل ڪئي ان جو احوال ملي نہ سگهيو آهي. سواءِ هڪ ڳالهہ جي جيڪا مولانا عبدالرحمن سکر واري جي حوالي سان ڪئي وئي آهي جنهن جو تفصيلي جائزو اڳتي وٺنداسون. فقير قادر بخش بيدل پاڻ بہ پنهنجي ڪنهن تصنيف ۾ نہ ڪنهن اُستاد جو ذڪر ڪيو آهي ۽ نہ ئي ڪو اشارو ئي ڏنو آهي. فقير قادر بخش بيدل جي ظاهري علم حاصل ڪرڻ ۽ سندس تعليم تربيت متعلق سندس سوانح عمري جي مختلف ماخذن ۾ جيڪو احوال ڏنو ويو آهي اهو هتي پيش ڪجي ٿو. نارائن ڏي گُرناڻي جنهن بيدل سائينءَ کي متعارف ڪرائن جي پهرين اشاعتي ڪوشش ڪئي، بيدل سائين متعلق لکيو آهي تہ "ننڍي وهيءَ ۾ استاد وٽان خير ڪي سکيو پر عربي، پارسي ۽ اردو ۾ جيڪي ڪتاب لکيا اٿس ۽ سنڌيءَ ۾ جي ڪافيون چيون اٿس تن مان ظاهر ٿئي ٿو تہ سنڌيءَ ۾ شاهہ جو شعر ۽ پارسيءَ ۾ مثنوي ۽ ٻيو ڪيترو شعر ۽ قرآن شريف سارو پڙهيو هئائين، پر انهيءَ واسطي گهڻا چون ٿا تہ جڏهن ٻارهن ورهين جو هو تڏهن سيوهڻ واري لعل شهباز فقير جي زيارت ڪرڻ ويو جتان اها سڀ ڏات مليس." (60)

فقير هدايت علي نجفي تارڪ ڄاڻايو آهي تہ "فقير قادر بخش عِلمَ جي تحصيل روهڙي ۽ سکر جي عالمن جي خدمت ۾ ڪئي. مولوي عبدالرحمن صاحب سکر واري جنهن کي انگريزن کان هندن کي مسلمان ڪرڻ جي سَنَدَ مليل هُئي سندس استاد هو." (61) پير حسام الدين راشدي لکي ٿو تہ "سائين وڏو (بيدل) جهڙو هو عشق جو اوتار اهڙو ئي وري ظاهري علم جو هو ڀوتار. عربي، فارسي، اردو ۽ سرائيڪي زبانون تہ ڄڻ مادري ٻوليون هيس. جڏهن انهن زبانن ۾ ڪلام چوڻ ويهندو هو تہ بس درياهہ پلٽائي ۽ واهڙ وهائي ڇڏيندو هو." (62) فقير قادر بخش بيدل جي شروعاتي تعليم جي حوالي سان هڪ اهم حوالو گدومل هرجاڻي جي تاليف "ديوان بيدل" ۾ ملي ٿو جنهن ۾ گدومل

هرجاڻي لکيو آهي تہ مرحوم قاضي غلام مهدي جو چوڻ آهي تہ هي احوال پڻ فقير صاحبن فرمايو هو جو عرض پيش رکان ٿو. "فرمايائون تہ اسان جي والد صاحب اسان کي پنجن ورهين جي ڄمار ۾ استاد وٽ پڙهڻ لاءِ وهاريو مگر ٻارهن ورهين جي عمر تائين اسان کي هڪ "الف" کان سواءِ ٻيو ڪو اکر ياد نہ هو. اسان جي استاد کي پوري پڪ هئي تہ غيبي طبع ڪري اسان جو پڙهڻ مشڪل ۽ محال آهي. تنهن هوندي بہ والد صاحب جي چئي موجب روز استاد وٽ ويندا هئاسين." (63) ان مان خبر پوي ٿي تہ بيدل سائين ٻارهن سالن جي عُمر تائين مڪتب ۾ استاد وٽ ويندو رهيو البت سندس دل جيئن تہ باطني فيض سبب ننڍي هوندي کان ئي "عشق" سان ٽمٽار ٿي چڪي هئي ان ڪري ظاهري علم ڏانهن سندس لاڙو ڪو گهڻو دلچسپيءَ وارو نہ رهيو. بولچند راجپال بہ لکيو آهي تہ اجان پنجن ورهين جو مس ٿيو تہ سندس والد کيس ملان وٽ مڪتب ۾ ويهاريو. ننڍي هوندي کان ئي دنيوي علم سان چاهہ گهٽ هوس ڪيترن موقعين تي هو مڪتب مان اُٿي وڃي وڻ جي هيٺان پور پچائيندو ڏسبو هو. سندس دل مڪتب ۾ وڃڻ تي ڪانہ هُئي پر پيءُ کي ناراض نہ ڪندو هو. ٻارهن ورهين جي عُمر تائين مڪتب ۾ تعليم پرايائين." (64) پوءِ اڳتي هلي ائين ئي ٿيو. بيدل سائينءَ تي علم و تدريس دوران ئي باطني اسرار ۽ راز سبب اهڙو ديوانگيءَ جو دور آيو جو مدرسي ۽ مڪتب کي ڇڏي ڪجهہ عرصو سير سياحت ۾ رهيا. جنهن جو تفصيلي ذڪر اسان اڳتي ڪنداسون ان دوران ئي بيدل سائينءَ عربي، فارسي، اردو ۾ رندي ۽ صوفيانہ شعر چوڻ لڳا ۽ جڏهن واپس آيا تہ پنهنجي استاد کي اچي اهي عربي فارسي اشعار ڏيکاريائون. گدومل هرجاڻي لکيو آهي تہ "انهن غزلن جي چوڻ ڪري سندن استاد کي پڪ ٿي تہ ظاهري علم جي کين غرض نہ آهي ڇوتہ فقير صاحبن کي باطني علم عطا ٿيل آهي. ٻئي ڏينهن تي فقير صاحبن جي والد صاحب کي گهرائي استاد فرمايو تہ "اي فقير محمد محسن اوهان جو نينگر اسان جي پڙهائڻ کان زور آهي ڇوتہ هنن تي خدائي علم نازل ٿيو آهي." (65) مرحوم عبدالحسين شاه موسوي بہ قاضي غلام مهدي ولد قاضي پير محمد کان روايت نقل ڪئي آهي تہ "فقير صاحب (بيدل) کي ننڍي هوندي جڏهن دنيوي مڪتب ۾ تعليم لاءِ ويهاريو ويو تڏهن "الف" کان مٿي اصل نہ پڙهيو ۽ سندس اُستاد جو ان زماني جي ماهرن مان هيو سو بلڪل مايوس ٿي پيو" موسوي صاحب وڌيڪ اهو لکيو آهي تہ "حقيقت ڪيئن بہ هُجي پر فقير صاحب جون تصنيفون ان ڳالهہ جون دليل آهن تہ کيس نہ فقط پارسيءَ، عربيءَ پر قرآن، حديث، فقہ ۽ تصوف وغيره تي ڪافيءَ کان زياده عبور حاصل هو" از انسواءِ قاضي غلام مهدي هڪ ڏينهن دوران گفتگو ۾ فقير صاحب جي حافظي جي تعريف ڪندي فرمايو تہ هڪ دفعي عربي صرف جو ڪتاب هيٺ مٿي ٿي ويو سو سڄو فقير صاحب ويهي حافظي مان لکيو." (66)

تذڪره لطفي ۾ مرحوم لطف الله بدوي ته بيدل سائينءَ لاءِ ايترو لکيو آهي ته فقير صاحب 12 ورهين جي عمر ۾ فارغ التحصيل ٿي نڪتو. بدوي صاحب وڌيڪ لکي ٿو ته حديث، قرآن، علم ڪلام، فلسفہ، ادب، دينيات ۽ تصوف جي نڪتن جو ماهر پنهنجي شاگرديءَ جو زمانو غبي ٿي رهيو هي ڪڏهن بہ اعتبار جي لائق ڳالهہ ٿي نہ ٿي سگهي، منهنجو قياس تہ ائين چوي ٿو تہ فقير صاحب انهن شاگردن مان هڪ هو جن کي قدرت غير معمولي دماغ عطا ڪري دنيا ۾ آڻي ٿي." (67) مولانا دين محمد وفائي ڳالهہ وچي اتي ڪُٽائي تہ "مولوي قادر بخش بيدل لاءِ سندس سوانح نگارن جو خيال آهي تہ هو استاد وٽ ٿورو پڙهيو. مگر حقيقت ان جي برخلاف آهي. هو باقاعده استادن وٽ عربي علوم پڙهي ۽ عالم ٿيل هُيو مولانا مرحوم عبدالرحمان سکر واري وٽ بہ ڪي پويان انتها جي درجي وارا ڪتاب پڙهيو هو." (68)

دور حاضر جي برک عالمَ ۽ مفسر علامہ عبدالوهاب چاچڙ صاحب فقير قادر بخش بيدل کي وڏو عالمُ، بلندترين عارف ڪامل سڏيندي هڪ هنڌ لکيو آهي تہ سائين قادر بخش بيدل هفت زبان شاعر ۽ فنا في الله جي اعليٰ مقام جا واصل ۽ صاحب دل بزرگ آهن. هن عالمَ ۽ عارف جي ڪتابن جي اونهائيءَ مان صاف ظاهر آهي تہ سندس نثر توڙي نظم جي گهرائيءَ ۾ وڃڻ تہ وڏي ڳالهہ پر سندن تصنيفات جي خطبن جو فهم بہ سڀ ڪنهن جي نصيب ۾ نہ آهي." مولانا عبدالوهاب چاچڙ هڪ بي هنڌ لکيو آهي تہ هيءَ خبر تمام گهڻ ماڻهن کي آهي تہ بيدل سائين وڏو عالم ۽ درس نظاميءَ جو باڪمال فاضل هو. ديني مدرسي جو نصاب ترتيب سان پورو ڪيو هئائون ۽ پاڻ فارغ التحصيل عالِم هُئا. مولانا چاچڙ صاحب اڳتي لکي ٿو تہ بيدل سائين جي علمي مرتبي جي ڪري وقت جي قاضين قاضي محمد افضل (وڏن قاضين مان) ۽ محتسب عبدالخالق (ننڍن قاضين مان) ان کي عالمن وارا لقب ڏنا آهن. مولانا چاچڙ صاحب بيدل سائينءَ جي ڪلام ۾ بہ ذڪر ڪيل ڪجهہ درسي ڪتابن جو حوالو ڏيندي چيو آهي تہ پاڻ (بيدل سائين) درس نظامي جي نصاب تي عبور رکندڙ چوٽيءَ جا عالمَ هئا" (69)

مٿي بيان ڪيل فقير قادر بخش بيدل جي علمي مقام تي نظر پوي ٿي تہ اهو ثابت ٿئي ٿو تہ پاڻ پنهنجي وقت جا فارغ التحصيل ۽ جيد عالم هئا ۽ جتي ڪين باطني فيض مليو اُتي فقير صاحب ظاهري عِلمُ بہ باقاعده حاصل ڪيو البت اهو احوال ڪنهن بہ سوانح نگار ۽ محقق ڪونہ ڏنو آهي تہ بيدل سائين ڪهڙن عالمن ۽ ڪهڙن مدرسن ۽ مڪتبن ۾ شروعاتي تعليم ۽ ظاهري علم حاصل ڪيو مولانا عبدالوهاب چاچڙ صاحب کي بہ اهو لکڻو پيو آهي تہ فقير قادر بخش بيدل جي استادي سلسلي بابت تذڪره خاموش آهن بلڪ ان ڏس ۾ ڪنهن ڪم ڪيو ئي ناهي. بيدل

سائينءَ جي دور ۾ روهڙي ۽ سکر وڏا علمي مرڪز هئا جتي برک عالمَ ۽ انهن جا مڪتب موجود هئا ضرور بيدل سائين انهن منجهان ڪنهن مدرسي يا مڪتب ۾ داخل ٿيو هوندو جيئن اسان شروع ۾ بيان ڪيو آهي تہ ڪيس پنجن سالن جي عُمر ۾ مڪتب ۾ ويهاريو ويو ۽ ٻارهن سالن جي عُمر تائين علم پرائيندا رهيا ۽ بقول لطف الله بدويءَ جي "فقير صاحب ٻارهن ورهين جي عُمر ۾ فارغ التحصيل ٿي نڪتو."

هتي اسين فقير قادر بخش بيدل جي دور ۾ روهڙي ۽ سکر ۾ موجود ڪجھ علمي مڪتبن ۽ عالمن جو ذڪر ڪري رهيا آهيون جيڪي اسان کي معلوم ٿي سگهيا آهن.

مولانا عبدالحليم ڪنڊوي عرف پير پڪي وارو

مولانا عبدالحليم ڪنڊوي کي "استاد العلماء" جو درجو حاصل آهي. "سندن وڏا سمہ سٽہ جا ڪرل ذات جا هُئا، جڏهن تہ پاڻ ڳناڙي بلوچستان جي علائقي "ڪُنڊي" ڳوٺ ۾ پيدا ٿيا. مولانا عبدالحليم سمورا ڪتاب هالاڻن ۾ مولانا سيد عاقل شاہ وٽ پڙهي فارغ ٿيو ۽ اتان استاد کان موڪلائي ڪنڊيءَ ۾ پهچي مدرسي جو بنياد وڌائين. مولانا ڪنڊويءَ جي پهرين شاگردن مان ميان خليفہ محمد يعقوب همايوني جو نالو قابل ذڪر آهي ٻيو ممتاز شاگرد مولانا نور محمد شهدادڪوٽي آهن. هنن ٻنهي عالمن کان سڄي سنڌ فيض پرايو ان لحاظ کان مولانا عبدالحليم ڪنڊوي سڄي سنڌ جا استاد ليکيا وڃن ٿا.(70) مولانا عبدالحليم ساري عمر مجرد رهيا. مولانا عبدالحليم ڪنڊوي سن 1254هہ ۾ روهڙيءَ ۾ وفات ڪئي. سندن آخري آرامگاہ ريلوي لائين جي مٿان ٽڪريءَ تي آهي ڪيس پير پڪي جي نالي سان پڻ سڏيو وڃي ٿو. اسان ڏسون ٿا تہ سن 1254هہ ۾ جڏهن مولانا عبدالحليم ڪنڊوي وفات ڪري ٿو تڏهن بيدل سائينءَ جي عُمر 23 سال آهي. اهو پڻ ٻڌايو ويو آهي تہ مولانا عبدالحليم 30 – 35 سال روهڙيءَ ۾ قاضي غلام محمد بن قاضي جان محمد ثالث جي اوطاق ۾ رهيا اتي درس ڪونہ ڏيندا هئا (71) راقم الحروف کي مولانا عبدالوهاب صاحب چاچڙ ٻڌايو تہ مولانا عبدالحليم صاحب کي روهڙيءَ جي ننڍن قاضين اچي پاڻ وٽ رهايو هو البت مولانا صاحب روهڙيءَ ۾ ڪو مدرسو وغيره ڪونہ هلايو"(72) هوڏانهن ڊاڪٽر محمد جمن ٽالپور لکي ٿو تہ ڳوٺ پير (قمبر) جو ناميارو عالم ۽ مفتي محمد صاحب پيرائي روهڙيءَ مان مولانا عبدالحليم ڪنڊوي صاحب وٽ پڙهي فارغ ٿيو. ڊاڪٽر صاحب هن طرح راقم طراز آهي تہ "مولانا محمد اڃان ٻن سالن جو مس ٿيو تہ مولانا عبدالله (سندس والد) گذاري ويو ابتدائي تعليم کان پوءِ سندس مامو کيس استاد العلماء مولانا عبدالحليم ڪنڊوي جي خدمت ۾ روهڙيءَ وٺي ويو. هن اتي نہ رڳو ظاهري علم پرايو

پر باطني فيض بہ پرايائين. مولانا محمد روهڙيءَ مان فارغ ٿي پنهنجي ڳوٺ پهتو."(73) اسان ڏسون ٿا تہ بيدل سائينءَ جي محبوب قاضي پير محمد جو تعلق بہ انهن ئي ننڍين قاضين سان هو جن وٽ مولانا عبدالحليم ڪنڊوي رهندو هو. ٻي پاسي مولانا صاحب جڏهن وفات ڪئي بيدل سائينءَ جي عمر پورا 23 سال هئي تہ پوءِ ائين ڪيئن ٿو ٿي سگهي تہ بيدل سائينءَ جهڙو عِالمُ پنهنجي ئي شهر ۾ رهندڙ استاد العلماء مولانا عبدالحليم ڪنڊوي سان نہ مليو. بهرحال ان متعلق سنڌ جا سمورا تذڪره نويس خاموش آهن.

علامہ آخوند فتح محمد

علامہ آخوند فتح محمد جو تعلق بہ روهڙي شهر سان هو پاڻ فقير قادر بخش بيدل جو همعصر ۽ ان وقت جو وڏو عالم ۽ فاضل هو. قريشي حامد علي خانائي لکيو آهي تہ آخوند فتح محمد بن شيخ محمد اڪرم سن 1205هہ۔ 1791ع ۾ ڄايو. علم طب، رياضي، ابجد، نجوم ۽ تعويذات جي علمن ۾ وڏي مهارت رکندو هو. آخوند ميان فتح محمد جو روهڙيءَ ۾ مدرسو هو پاڻ ان مدرسي ۾ ديني علمن جو درس ڏيندو هو. روهڙي شهر جا مسلمان خواه هندو وٽس مروج سنڌي ۽ فارسي پڙهندا ها. سندن شاگردن جو حلقو وسيع هيو. روهڙيءَ جي هندن مان صوفي پارو شاهہ آخوند صاحب وٽان فارسي علمن جو درس ورتو هيو. آخوند فتح محمد 13 محرم الحرام 1286هہ۔ 25 اپريل 1869ع تي هن فاني جهان مان رحلت ڪئي ۽ آخوندن جي قبرستان ۾ مدفون ٿيو(74) مٿين احوال مان خبر پوي ٿي تہ جڏهن آخوند فتح محمد وفات ڪئي ان وقت بيدل سائين جي عمر پورا 57 سال هئي ۽ آخوند صاحب جو مدرسو بيدل سائين جي گهر ۽ پاڙي جي ويجهو هو مگر آخوند فتح محمد ۽ بيدل سائينءَ جي ملڻ جلڻ يا علمي رابطن متعلق ڪوبہ احوال ملي نہ سگهيو آهي.

مولوي محمد علي طالب

مولوي محمد علي طالب بہ فقير قادر بخش بيدل جو همعصر هيو. "هي بزرگ بکر جي آسپاس ڪنهن ڳوٺ جو رهاڪو هو. سندس والد جو نالو محمد پناهہ هو. سندس تلخص "طالب" هيو. روهڙيءَ ۾ موجود وار مبارڪ بابت پنهنجي ڪتاب "ظهور نامہ" ۾ شعر چيا اٿس. انهيءَ ڪتاب ۾ 446 بيت آهن جيڪو سن 1274هہ ۾ لکي پورو ڪيائين. اهو پتو پوي ٿو تہ روهڙيءَ جي آسپاس سندن ڳوٺ ۾ ڪو علمي مرڪز هو جتي تدريس سان گڏ تصنيف ۽ تاليف جو شغل جاري رکيو ايندو هو."(75) مولوي محمد علي طالب ۽ فقير قادر بخش بيدل جي علمي ڪچهرين يا ملاقاتن جو بہ ڪو احوال ملي نہ سگهيو آهي.

مولانا عبدالرحمٰن سکر وارو

هي ٿي اهو بزرگ عالِمُ آهي جنهن متعلق اڪثر سوانح نگارن لکيو آهي تہ وٽس فقير قادر بخش بيدل پڙهيو هيو. مولانا عبدالرحمن سکر وارو، استاد العلماءُ مولانا عبدالحليم ڪنڊوي جي شاگرد مولانا محمد يعقوب همايونيءَ جو شاگرد هو ۽ بيدل سائينءَ جي دور ۾ سندس سکر ۾ مدرسو هو. هاڻي اچو تہ انهن ماخذن جو سرسري جائزو وٺون جن ۾ اهو چيو ويو آهي تہ مولانا عبدالرحمن سکر وارو فقير قادر بخش بيدل جو استاد هيو.

فقير هدايت علي نجفي تارڪ ٿي اهو پهريون سوانح نگار آهي جنهن لکيو تہ "مولوي عبدالرحمن سکر وارو فقير قادر بخش بيدل جو استاد هو.(76) گدومل هرجاڻي پنهنجي تاليف "ديوان بيدل" ۾ اهو ڪٿي بہ ڪونہ لکيو آهي تہ ڪو مولوي عبدالرحمن سکر وارو بيدل سائينءَ جو استاد هو ۽ هرجاڻي صاحب صرف اهو لکي ٿو تہ "سندن حياتيءَ جي وقت ۾ مولوي صاحب ميان عبدالرحمن سکر وارو زبردست عالِمُ هو. تنهن هڪڙي معتبر آدميءَ هٿان نياپو موڪليو تہ فقير صاحب! اوهان جهڙو متشرع آدمي گيڙؤ رتا ڪپڙا ڪري ماتم ۾ شامل ٿي سا تہ وڏي ڳالهہ چئبي. جڏهن اهو پيغام فقير صاحب کي مليو تڏهن فرمايائون تہ ابا! پنو ۽ مس کڻي وٺو تہ انهيءَ باري ۾ توکي لکايون ڇو تہ متان وسري وڃئي ۽ اهو وڃي مولوي صاحب جي پيش رک" گدومل هرجاڻي وڌيڪ لکي ٿو تہ پوءِ جڏهن اهو مولوي صاحب پڙهيو تہ فرمايائين تہ ابا فقير صاحب جي علم سان اسان جي علم جي جاءِ ناهي. فقير صاحب پل پيو ائين ڪري" (77) ان مان معلوم ٿيو تہ مولوي عبدالرحمن سکر وارو خود بيدل سائين جي علم جو قائل ۽ متعرف هيو. مٿي بيان ڪيل ساڳي روايت بولچند راجپال بہ پنهنجي ڪتاب "بيدل جو سنڌي ڪلام" ۾ نقل ڪئي آهي. پر هن صاحب بہ ڪٿي ائين نہ لکيو آهي تہ ڪو مولانا عبدالرحمن سکر وارو بيدل سائينءَ جو استاد هيو.(78)

مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي صاحب پڻ اها روايت نقل ڪندي لکيو آهي تہ "مولوي عبدالرحمن سکر وارو ان وقت جي جيد عالمن مان هو تنهن هڪ لڱا تعزيہ داري تي اعتراض ورتو جنهن تي فقير صاحب ان جي جواز ۾ ڪتابي سندون لکي موڪليون" اڳتي هلي مرحوم موسوي صاحب آخوند عبدالغفور ساڪن سکر پراڻي جي زباني هڪ روايت ڏني آهي "هڪ دفعي فقير صاحب (بيدل) مولوي عبدالرحمن وٽ "شرح ملا" ويٺي پڙهيو. پڙهندي پڙهندي مٿس اهڙو اوقات اچي چڙهيو جو اچي روئڻ ۾ ڇٽڪيو. ڪتاب جا ورق پسي پيا ۽ چوڻ لڳو تہ اسان کي عشق ڪانسواءِ پيو ڪجهہ نظر نہ ٿو اچي." (79) مرحوم لطف الله بدوي وري ان ڳالهہ جو قائل آهي تہ مولوي عبدالرحمن سکر واري وٽ بيدل سائين مثنوي مولانا روم جو ڪجهہ حصو پڙهيو. هو صاحب تذڪره لطفيءَ ۾

لکي ٿو تہ "مولوي عبدالرحمن صاحب سکر جو هڪ برگزيده عالم ٿي گذريو آهي ان کان مثنوي مولانا روم جو ڪجهہ حصو پڙهيو هئائين. چون ٿا تہ فقير صاحب مثنوي جو سبق وٺندي اهڙا نڪتا پڇي ويهندو هو جنهن جي حل ڪرڻ لاءِ مولوي صاحب کي سبق اڌ ۾ ڇڏي ڏيڻو پوندو هو نتيجو اهو نڪتو جو محقق شاگرد، استاد کي محقق تر بڻائي ڇڏيو" (80) مولانا دين محمد وفائي مولوي عبدالرحمن سکر واري وٽ بيدل سائين جي پڙهڻ جو واقعيو هن طرح بڌايو آهي. هو صاحب لکي ٿو تہ هڪ ڏينهن فقير قادر بخش (بيدل) شرح جامي جو درس وٺي رهيو هو تہ اوچتو "عشق جو لفظ اچي ويو جنهن تي فقير قادر بخش بيدل کان اکين مان ڳوڙها اچي ڪتاب تي پيا. مولانا کي عرض ڪيائين "سائين منهنجا عشق جو لفظ تہ زمين آسمان کان وڌو نظر اچي ٿو مونکي اهو بس آهي. هاڻي پڙهڻ نہ ٿو پچي سگهيم." (81) مٿي بيان ڪيل واقعي مان اها ڳالهہ پڪيءَ طرح واضح ٿئي ٿي تہ مولوي عبدالرحمن صاحب وٽ جڏهن فقير قادر بخش بيدل جو وڃڻ ٿيو ان وقت مٿس باطني طور "عشق" جي عطا ۽ فيض مليل هو هو پاڻ هڪ عجيب مستيءَ ۽ اضطراب جي حالت ۾ هو ۽ ان موقعي تي بيدل سائينءَ جو اهڙو چوڻ تہ "اسان کي اهو بس آهي هاڻي پڙهڻ نہ ٿو پچي سگهيم" ثابت ڪري ٿو تہ پاڻ مولوي عبدالرحمن صاحب وٽ وري اڳتي ڪونہ پڙهيا. مرحوم سبحان بخش قريشي بہ ائين لکيو آهي تہ فقير صاحب پنهنجي والد جي فرمان موجب سکر مولانا عبدالرحمن وٽ پڙهڻ ويا تہ سهي پر جوش ۽ جلال ڪري اڳتي پڙهي ڪونہ سگهيا". (82)

انهيءَ مان اها بہ خبر پوي ٿي تہ فقير قادر بخش بيدل پنهنجي علم ۽ عرفان ۾ مولوي عبدالرحمن وٽ وڃڻ کان اڳ ئي ڪمال جي درجي تي پهچي چُڪا هئا. مولانا عبدالوهاب چاچڙ صاحب بہ لکيو آهي تہ "بيدل سائينءَ جو جنم 1231هہ ۾ ۽ مولانا عبدالرحمن جو جنم 1240هہ جي لڳ ڀڳ آهي. بيدل سائينءَ جي وفات 1289هہ ۾ ۽ مولانا عبدالرحمن جي وفات 1314هہ ۾ آهي. انهن سنن ۾ اهو (بيدل سائينءَ جو) پڙهڻ ممڪن تہ آهي پر نہ مڃجي تہ بہ حرج ناهي." مولانا عبدالوهاب چاچڙ صاحب تہ ايترو بہ لکيو آهي تہ انهيءَ غير يقينيءَ ڳالهہ کانسواءِ بيدل سائين جي تعليم حاصل ڪرڻ جو ٻيو ڪوبہ ذڪر موجود ناهي، اها ڏک جهڙي ڳالهہ آهي"(83) خاص ۽ اهم ڳالهہ تہ انهن ئي ڏينهن ۾ خود مولوي عبدالرحمن سکر واري جو ڏاڏا اُستاد مولانا عبدالحليم ڪنڊوي بيدل سائينءَ جي ئي شهر روهڙيءَ ۾ ۽ سندس پاڙي ۾ رهندو هو پر ان وٽ بہ بيدل سائينءَ جي اچڻ وڃڻ يا پڙهڻ متعلق تذڪرا ۽ تاريخون خاموش آهن.

بهرحال اها ڳالهہ ضرور مڃبي تہ فقير قادر بخش بيدل، مولانا عبدالرحمان سکر واري جي علمي شخصيت ۽ مقام جو قائل ۽ متعرف ضرور هو. ان ڳالهہ جو ثبوت فقير قادر بخش بيدل جي

انهي رقعہ (خط) مان ملي ٿو جيڪو پاڻ مولانا عبدالرحمن سکر واري ڏانهن لکيو اٿائون. مذڪوره رقعہ /خط منظوم لکيل آهي ۽ اهو بيدل سائين جي فرزند فقير محمد محسن بيڪس پنهنجي هڪ قلمي ڪتاب ۾ نقل ڪيو آهي، جيڪو هتي پيش ڪجي ٿو.

رقعہ منظوم در دفع اشکال مولوي عبدالرحمن

کہ در ترکيب الفاظ تاريخ مذکور آورده بود ترقيم يافت

اي در هر علم باکمالي — در نحو زمخشري مثالي

خلجان کہ بشعر من عيان بود — دفعش ز خيال من نهادن بود

الحان بيمن مقدم تان — باد آمد دفع وي باآسان

کہ اين صورت هو بهوست پيدا — از سعدي برگزيده شعرا

اي بار خدائي گيتي آرائي — بر بنده پير خود بہ بخشائي

پير است صفت کہ درميان است — تائيد کلام بيکسان است

بنده است مضاف خد الهش — خود نيک بداني اي قوي هش

درباره خاکسار بيدل — فرمائي دعائي عشق کامل(84)

هتي ان نظم جو سنڌيءَ ۾ ترجمو پيش ڪجي ٿو.

هي نظم جي صورت ۾ لکيل خط مولوي عبدالرحمن جي اعتراض جي جواب ۾ لکيو ويو آهي "اي هر علم ۾ ڪمال رکندڙ جيئن نحوجي علم ۾ عالم زمخشري جي مثال آهين. جيڪو وسوسو منهنجي شعر متعلق منهنجي ذهن ۾ هيو. منهنجي خيال ۾ ان جو دفع ڪرڻ مونکان ڳجهو هيو. هاڻي تنهنجي اچڻ جي برڪت سان نهايت سولائيءَ سان (ان جو حل) ذهن ۾ اچي ويو. جو اهوئي نظريو برگزيده شاعر شيخ سعديءَ جي نظريہ جي مترادف آهي. اي هن جهان جا خالق پنهنجي هن پيڙي ٻانهي کي بخش ڪر. اسانجي ڪراڙپ جي جيڪا صفت وچ ۾ آئي آهي (ان جي هجڻ سان) اسان جي نظريي جي تائيد درست آهي هي بندو پنهنجي الله سان واسطہ ۾ آهي. تون پاڻ هن کي بهتر ڄاڻين ٿو. اي قوي ترين هوش جا مالڪ. هن خاڪسار ٻانهي کي ڪامل عشق جي دُعا ڪرڻ فرماءِ".(85)

بيدل سائينءَ جي لکيل مولوي عبدالرحمن صاحب ڏانهن انهيءَ منظوم خط مان مولانا عبدالرحمن صاحب جي وڏي علمي مقام جي خبر پوي ٿي ساڳي وقت فقير قادر بخش بيدل جي سائنس عقيدتمندي ۽ نيازمندي پڻ ظاهر ٿئي ٿي. توڙي جو فقير بيدل سائين انهيءَ خط جي سري ۾ مولانا عبدالرحمن صاحب کي پنهنجو استاد طور مخاطب نہ ٿيو آهي. پوءِ بہ بيدل سائينءَ جي ڪائنس عشق

ڪامل جي دُعا گهرڻ ان ڳالهہ کي ظاهر ڪري ٿي تہ بيدل سائينءَ وٽ مولوي عبدالرحمن صاحب جو مرتبوءِ مقام افضل هيو.

طريقت جو سلسلوءِ باطني فيض

فقير قادر بخش بيدل جو تعلق ئي هڪ روحاني ۽ فقيري گهراڻي سان هُيو اهو گهراڻو جنهن جي طريقت جو سلسلو بيدل سائين جي ولادت کان اڳ ئي صوفين جي سرواڻ حضرت شاه عنايت شهيد جهوڪ واري جي فڪري ۽ روحاني سلسلي سان ڳنڍجي چڪو هو پر بيدل سائين پنهنجي گهراڻي ۾ پنهنجي باطني فيض ۾ وڌيڪ فيضياب ٿيو. جو ڪيس سنڌ جي تمام اعليٰ روحاني هستين کان فيض حاصل ٿيو. اهو فيض ظاهري بہ هو تہ باطني بہ. فقير قادر بخش بيدل جيئن تہ پنهنجي وقت جو هڪ سُڄاڻ، مفڪر ۽ گهڻو پڙهيل ڳڙهيل هُيو تنهن ڪري هو سنڌ جي اڪثر روحاني شخصيتن ۽ درگاهن جو هڪ ئي وقت تمام وڏو عقيدتمند ۽ پانڌيئڙو رهيو. ننڍپڻ کان ئي روهڙي، سکر ۽ ان جي پسگردائيءَ جي درگاهن جي زيارت ڪرڻ سندس معمول هيو. انهن ۾ اروڙ جي درگاهہ حضرت شاهہ محمود شڪرگنج، روهڙيءَ جي درگاهہ شاه حيدر حقاني ۽ پُراڻي سکر جي درگاهہ شاه خير الدين جيلاني عرف جيئي شاه اهم آهن. اسين جڏهن فقير قادر بخش بيدل جي ظاهري ۽ باطني فيض جي ڳالهہ ڪنداسون تہ پوءِ انهن ۾ اسان کي سنڌ جون ٽي درگاهون اهڙيون معلوم ٿين ٿيون جن سان بيدل سائينءَ جو گهرو تعلق رهيو آهي. اُهي آهن حضرت سچل سرمست جي درگاهہ درازا شريف، درگاهہ مير جان الله شاهہ روهڙي ۽ ٽئين سيوهاڻي سرڪار حضرت لعل شهباز قلندر جي دربار. انهن خاص ٽن درگاهن سان گهري تعلق جا چٽا اشارا اسان کي هڪ طرف بيدل سائينءَ جي پنهنجي ڪلام ۽ تصنيفات مان ملن ٿا تہ ٻي طرف بيدل سائينءَ جي سوانح عُمريءَ جي اڪثر ماخذن ۾ بہ انهن جو خصوصي طور تي ذڪر ڪيو ويو آهي. حضرت لعل شهباز قلندر جو باطني فيض تہ بيدل سائينءَ تي ڪجهہ وڌيڪ ئي رهيوءِ سندس ئي روحاني راز سان بيدل سائين رچي ريتو ٿيو دل ڏئي بيدل ٿيوءِ مجاز ۽ حقيقت جون سيئي منزلون پار ڪيون. مٿي ذڪر ڪيل ٽن اهم درگاهن کانسواءِ بيدل سائين سنڌ جي ٻين روحاني مرڪزن ۽ درگاهن جو پانڌيئڙو پڻ رهيو جهڙوڪ درگاهہ پٽ شاهہ، درگاهہ پيرجوڳوٺ، درگاهہ پريالوءِ، درگاهہ جهوڪ شريف جن جو احوال پڻ اسان هن باب ۾ اڳتي ڏينداسون. اڃوتہ هيٺئر مٿي ذڪر ڪيل انهن ٽن اهم درگاهن سان بيدل سائينءَ جي گهري تعلق ۽ اتان مليل فيض جو سلسليوار جائزو وٺون.

در تهين داتا جي بيدل پرت جو پينار هو.

فقير قادر بخش بيدل جو والد بزرگوار فقير محمد محسن سنڌ جي منصور حضرت سچل سرمست جو همعصر هو. جيئن تہ روهڙي ۽ درازا ڪو گهڻي پنڌ تي ڪونہ هئا تنهن ڪري توڙي جو فقير محمد محسن دست بيعت طالب سيد عبدالوهاب شاهہ جيلاني يا ڳناڙي واري جو ٿيو پر هن پنهنجي مرشد جي همنام حضرت عبدالوهاب عرف سچل سائين جي منصوري شخصيت جو ديدار ضرور ڪيو هوندو. جڏهن سچل سائين سن 1242هہ ۾ وصال فرمايو تڏهن فقير بيدل سائينءَ جي عمر 11 – 12 سال هئي، انهيءَ عمر ۾ بيدل سائين پنهنجي درسي تعليم مڪمل ڪري چڪو هو ۽ چون ٿا تہ بيدل سائين سچل سائينءَ جو ديدار ڪيو هيو. ان ڳالهہ جي هڪ پڪي شاهدي بيدل سائينءَ جي انهيءَ ڪلام مان بہ ملي ٿي جيڪو ڪلام بيدل سائينءَ، سچل سائينءَ جي وصال تي چيو:

قرب داران جي ڪٽڪ ۾ مرد منصبدار هو

در تهين داتا جي بيدل پرت جو پينار هو.(86)

هنن سٽن ۾ بيدل سائين اهو ٻڌائي ٿو تہ سچل سائين سندس داتا ۽ مرشد هو ۽ پاڻ (بيدل) سندس پرت (فيض) جو سوالي ۽ پينار هو. ٻي پاسي چون ٿا تہ سچل سائينءَ جو روهڙيءَ ۾ اچڻ ٿيو هو. مرزا علي قلي بيگ پنهنجي مرتب ڪيل سچل سائين جي پهرين رسالي مطبوعہ 1902ع ۾ لکيو آهي تہ سچل فقير پري پري جو سفر نہ ڪيو ۽ نہ ڪو مريدن ۽ ڀالڪن وٽ ويو روهڙي، سکر، شڪارپور گهميو هئائين جتي سندس درويشيءَ جي ماڻهن ڏاڍي تعريف ڪئي ۽ گهڻا ماڻهو سندس طالب ٿيا(87) مرزا علي قلي بيگ سن 1856ع ۾ ڄايو ۽ 1904ع ۾ وفات ڪري ويو. جڏهن بيدل سائين 1872ع ۾ وصال ڪيو تڏهن مرزا علي قلي بيگ جي عمر 16 سال هئي گويا پاڻ بيدل سائينءَ جو همعصر هو ان لحاظ کان جيئن تہ مرزا علي قلي بيگ سچل سائين جي بلڪل ويجهي دور جو هو ان ڪري سندس احوال مستند سمجهڻ گهرجي. هو جڏهن سچل سائينءَ جي روهڙي اچڻ جي ڳالهہ ڪري ٿو تہ ٿي سگهي ٿو تہ سندس فقيري هاڪ ٻڌي فقير محمد محسن پنهنجي هونهار فرزند فقير قادر بخش بيدل سان گڏجي سندس ديدار ڪيو هجي. ٻي پاسي مرزا علي قلي بيگ اهو بہ لکي ويو آهي تہ "ميان قادر بخش فقير بيدل روهڙيءَ وارو جو پڻ مشهور فقير ۽ شاعر ٿي گذريو آهي. انهيءَ درگاهہ (درازا) تي گهڻو ايندڙ هو."(88) مرزا علي قلي بيگ جڏهن سچل سائينءَ جو رسالو مرتب ڪري رهيو هو تڏهن سچل سائين جي ڪلام جو هڪ اهم قلمي نسخو پڻ روهڙيءَ مان گهرايو هئائين. ان متعلق مرزا صاحب لکي ٿو تہ "ٻيو ڪتاب روهڙيءَ مان فقير غلام حسين جو

مختيارڪار صاحب جي معرفت هٿ ڪيم هي ڪتاب وڏيڪ ڪمائتو هو"(89) جنهن فقير غلام حسين کان روهڙيءَ مان سچل سائينءَ جو ڪلام جو قلمي ڪتاب مرزا صاحب کي مليو اهو قاضي غلام حسين تي سگهي ٿو جيڪو بيدل سائينءَ جو شاگرد ۽ سندس محبوب قاضي پير محمد جو فرزند هو ۽ تي سگهي ٿو ته بيدل سائينءَ جي درازا درگاهه تي وڃڻ ۽ سچل سائينءَ جي روهڙي اچڻ واري ڳالهه ڪيس قاضي غلام حسين کان ٿي ملي هجي. مرزا علي قلي بيگ ٿي سڀ کان پهريان بيدل سائينءَ جو اهو شعر شايع ڪري ظاهر ڪيو جيڪو بيدل سائينءَ سچل سائين جي وصال تي چيو. پير حسام الدين راشدي به بيدل سائين لاءِ لکيو آهي ته ان وقت جي صوفي سرمست عبدالوهاب عرف سچل سائين کان الاهي الفت جا انگ سکڻ لڳو. مرد اتان خوب مٽيا هٿ ڪئي." راشدي صاحب مرحوم ته بيدل سائين لاءِ ايترو به لکي ويو آهي ته طريقت جو پير مرشد هوس "درازن جو داتا"(90) بولچند راجپال به لکيو آهي ته "ميان عبدالقادر درازن جي هاڪاري بزرگ عبدالوهاب (سچو فقير) جي در جو پانڌيئڙو هو" بولچند راجپال وڌيڪ لکيو آهي ته "سمجهجي ٿو ته ميان محمد محسن، بيدل جي والد جو سچل فقير وٽ اچڻ وڃڻ جو رستو هو ۽ ميان عبدالقادر پيءُ سان گڏجي ان وٽ ويندو هو"(91) مرحوم عبدالحسين شاهه موسوي پڻ ان سلسلي ۾ هڪ اهم روايت نقل ڪئي آهي. هو صاحب لکي ٿو ته "هڪ ڀيري راڻيپور ۾ وڃڻ ٿيو ۽ مولوي محمد صادق راڻيپور واري سان ملاقات ٿي. دوران گفتگو ۾ مولوي صاحب کان معلوم ٿيو ته بيدل فقير، سچل فقير جي خدمت ۾ آيو ۽ سچل فقير سندس وات ۾ پنهنجي پير جي ڪڙي وجهي فرمايو ته "اسان هن ۾ حلول ٿي وياسين". موسوي صاحب اڳتي لکيو آهي ته جنهن صورت ۾ سچل فقير بيدل فقير جي زندگيءَ ۾ وصال ڪيو آهي تنهن صورت ۾ ممڪن آهي ته پاڻ به مليا هُجن"(92) بهرحال! هتي اسين حضرت سچل سرمست جي وصال تي چيل، فقير قادر بخش بيدل جو اهو ڪلام ڏئي رهيا آهيون جنهن مان بيدل سائينءَ جي سچل سائينءَ سان والهانه عقيدت ۽ گهرو تعلق ظاهر ٿئي ٿو.

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار هو
مست سالڪ من سچو عارف تي اظهار هو.

برهه جي برسات جو تنهن وير تي وسڪار هو
وجد وحدت جو سدا خاصو تهين خُمار هو

ظاهر و باطن تهين وٽ درد جو ڏڏڪار هو.
مرد سو منصور وانگر عشق جو اوتار هو

منجهه سخن تنهن جي الوهيت سندو آثار هو
جُنگ جذبي جوش مستيءَ ۾ مثل عطار هو.

پنهنجي رائي پرين نوي ورهيه نروار هو
وصل جي پوءِ موج ماڻي ذوق جو ذخار هو.

طور ٻارهن سؤ ٻائيتاليهه ۾ طيار هو
چوڏهين رمضان جي هادي پون هسوار هو

قربدارن جي ڪٽڪ ۾ مرد منصبدار هو
در تهين داتا جي بيدل پرت جو پينار هو.(93)

انهيءَ ڪلام مان اهو بخوبي ظاهر ٿئي ٿو تہ بيدل سائين، سچل سائينءَ جي شخصيت جو ويجهو مشاهدو ماڻيو جڏهن پاڻ چوي ٿو تہ "در تهين داتا جي بيدل پرت جو پينار هو" تہ ان مان اها پڪ ٿيو وڃي تہ ڪيس سچل سائينءَ وٽان فيض بہ حاصل ٿيو.

جناب شاهہ جان الله صوفي مڪمل مرشد پير طريقت

فقير قادر بخش بيدل مٿيون سٽون پنهنجي ان فارسي قطعي جي منڍ ۾ لکيون آهن جيڪو شعر هُن سيد مير جان الله شاه رضوي ثانيءَ جي وفات تي چيو. سيد مير جان الله شاه ثاني، سيد عبدالوهاب شاه جيلاني پاڳناڙي واري جو طالب ۽ قادري سلسلي جو وڏو بزرگ هيو. فقير قادر بخش بيدل جو والد بزرگوار فقير محمد محسن پڻ سيد عبدالوهاب شاه جيلاني جو طالب هو ۽ ڪيس پنهنجي مرشد شاه شاهان عبدالوهاب شاهہ سيد مير جان الله شاه ثاني جي خلافت ۾ شامل ڪيو.

فقير محمد محسن، سيد مير جان الله شاه کي پنهنجي مرشد جي ساڳي صورت سمجهي، سندس خدمت ۾ سڄي عمر گذاري، اسان اڳ بہ لکي آيا آهيون تہ جڏهن فقير قادر بخش بيدل جي ولادت ٿي تڏهن فقير محمد محسن، مير جان الله شاه جي ڪچهريءَ ۾ ويٺو هو جتي بيدل سائينءَ متعلق جڏهن اهو ٻڌايو ويو تہ نينگر هڪ پير کان ضعيف آهي تہ مير جان الله شاه اهو فرمايو تہ "ابا منڊو نہ چئو اهو روهڙي شهر جو جهنڊو ٿيندو." اهو يقين سان چئي سگهجي ٿو تہ فقير محمد محسن، پنهنجي نينگر (فقير قادر بخش) کي پنهنجي مرشد سيد مير جان الله شاه وٽ دُعا جي لاءِ ضرور وٺي ويندو هو. اسان وٽ اها بہ روايت رهي آهي تہ اولاد پنهنجن وڏن جي ئي مرشدن جي عقيدت مند ۽ طالب ٿيندي آهي. البت اهو ضروري بہ ناهي، پر فقير قادر بخش بيدل جي حوالي سان اها ڳالهہ شروع

ڪان ٿي اهم ماخذن ۾ ملي ٿي تہ بيدل سائين درگاهہ مير جان الله شاه رضوي جو دست بيعت مريد هُيو. قاضي غلام مهدي بن قاضي پير محمد پڻ پنهنجي ڪتاب "انيس المساڪين عرف راحت السالڪين" جي صفحي 107 تي اهڙي ڳالهہ لکي آهي. مذڪوره صفحي تي مير جان الله شاه اول جي فرزند شاه قلندر علي شاه جي وفات جو احوال ڏيندي بيدل سائينءَ جو هڪ فارسي قطعو نقل ڪيو ويو آهي جنهن متعلق لکيو ويو آهي تہ "شاه قلندر علي شاه سائين جي وفات جي تاريخ فقير صاحب مرحوم فقير قادر بخش صاحب روهڙي شريف مريد سندن درگاهہ جي جوڙي آهي جو هتي درج آهي."(94) پيرومل مهرچند آڏواڻي بيدل سائين متعلق لکيو آهي تہ "سچو پچو فيض پنهنجي مرشد وٽان پرايائين. بيدل فقير بہ مير جانشاهہ ننڍي جو مريد وڃي ٿيو. هن کي اصل ڪان عشق جي عنايت ٿيل هئي ويتر جو هي ڪامل مرشد مليس تہ هيڪاري رچي پيو."(95)

گدومل هرجاڻي بہ لکيو آهي تہ فقير صاحب (بيدل) خدا جي واٽ ۾ رياضت جي راهہ پنهنجي والد صاحب جي وقت ۾ مير جان الله شاهہ وچين کان پُڇي هئي(96) بولچند راجپال بہ اهوئي نقل ڪيو تہ "عبدالقادر پنهنجي والد جي حياتيءَ جي وقت ۾ مير جان الله شاه ہي جو مريد ٿيو هو."(97) مولانا دين محمد وفائي بہ لکيو آهي تہ برابر 12 سالن جي عمر تائين هو باقاعده استاد وٽان علم پرائيندو رهيو ان وچ ۾ سيد جان الله شاه رضوي ثاني کان بيعت بہ ڪيائين"(98) تذڪره لُطفيءَ ۾ مرحوم لطف الله بدوي، بيدل سائين مٿان سيد مير جان الله شاه جي فيض جو ذڪر ڪندي اهو لکيو آهي تہ "سندس (بيدل جي) استاد سندس ترقي کان مايوس ٿي ويو مگر مير جان الله ۂي جي فيض جي نظر هتي بہ ڪم ڪري وئي. فقير صاحب 12 ورهين جي عمر ۾ فارغ التحصيل ٿي نڪتو."(99) مرحوم سبحان بخش قريشي تہ ڪتاب "پنج گنج" ۾ بيدل سائين جي مير جان الله شاه وٽ بيعت جو سن بہ ڏنو آهي. هو صاحب لکي ٿو تہ "سندن (بيدل جي) والد صاحب سن 1243هہ ۾ صوفي جان علي شاهہ (اصل ۾ جان الله شاهہ) وٽ سندن بيعت ڪرائي، ذڪر فڪر جي تلقين ڪرائي."(100)

فقير قادر بخش بيدل پاڻ بہ سيد مير جان الله شاه ثانيءَ جي وفات تي جيڪو فارسي شعر چيو آهي انهيءَ مان بہ بيدل سائين جي ساڻس وڏي عقيدمندي جو اظهار ٿئي ٿو.

جناب شاه جان الله صوفي مڪمل مرشد پير طريقت
بهنگام تڪلم طالبان را خبر ميداد ز اسرار حقيقت
چو در وحدت وجودي ڪب ڪشودي بديدي سالڪ انوار انيت
عيان مي بود درهر مستفيدش ازو آثار جذبات محبت
بسلسلہ قادري مي ساخت مسرور دل دوران بہ تقريب معيت

چو عزم سير ملک لا مکان کرد جلوس آورد بر تخت هويت
پئي سال وصالش هاتفي گفت ولي تا جور اقليم وحدت
1255هه (101)

هتي بيدل سائينءَ جي ميرجان الله شاه ثاني جي وصال تي لکيل ان فارسي شعر جو سنڌيءَ ۾ ترجمو پيش ڪجي ٿو:

”جناب جان الله شاه، صوفي طريقت جي رستي جو مڪمل پير ۽ مرشد هو. وحدت الوجود بابت جڏهن چپ چوريندو هو تہ تو ڏنو هوندو تہ اهو سالڪ طالبن کي حقيقت جي رازن کان واقف ڪندو هو. سندس هر مفيد ڳالهہ سندس محبت پئي بکندي هئي. قادري طريقي سان خوش هو. سندس دل ذڪر سان ڳنڍيل هئي. جڏهن لامڪان جي وڃڻ جو ارادو ڪيائين تہ تخت قدرت تي موج سان وڃي ويٺڪ ڪيائين. سندس وصال جي سال کان پوءِ هاتف چيو تہ وحدت جي ملڪ جو تاجدار ۽ ڪامل ولي هو.“(102)

بيدل سائين مٿين شعر ۾ سيد مير جان الله شا رضوي ثانيءَ کي پنهنجي وقت جو مڪمل مرشد ۽ پير طريقت سڏيو آهي تہ پوءِ ڪين ٿو تي سگهي تہ بيدل سائين پنهنجي دور جي، پنهنجي ئي شهر ۾ رهندڙ مڪمل طريقت جي صاحب کان فيض نہ ورتو هُجي، ٻي پاسي بيدل سائين مير جان الله شاه ثاني جي متعلق ان شعر ۾ اهڙيون گهريون ڳالهيون ڪيون آهن جيڪي ڪوئي گهڻو ويجهو رهندڙ ۽ ڪو طالب ئي ڪري سگهي ٿو. مثال طور بيدل سائين ٻڌائي ٿو تہ هو (جان الله شاه) سالڪ هو ۽ پنهنجن طالبن کي حقيقت جي رازن کان واقف ڪندو هو ۽ جيڪڏهن اها ڳالهہ پاڻ کي مخاطب تي ڪري چوي ٿو تہ تو ڏٺو هوندو، تہ ان مان خبر پوي ٿي تہ انهن طالبن ۾ بيدل سائين پاڻ بہ موجود هوندو. مير جان الله شاه رضوي جو تعلق جئين تہ قادري سلسلي سان هو ان لحاظ کان بيدل سائين جو ظاهري طريقت جو سلسلو هن ريت بڻجي ٿو. فقير قادر بخش طالب مير جان الله شاه رضوي ثاني جو اهو طالب عبدالوهاب شاه جيلاني پاڳناڙي واري جو اهو طالب فقير غلام محمد جو اهو طالب غلام رسول وڻجاري جو اهو طالب مير جان الله شاه رضوي اول جو اهو طالب شاه عنايت شهيد جهوڪ واري جو.

ميرا مرشد مڪمل هي قلندر- حسيني حيدري سلطان سرور

فقير قادر بخش بيدل جون تصنيفون، ڪلام ۽ سندس سوانح عُمريءَ جا سمورا ماخذ ان ڳالهہ جي پڪي شاهدي ڏين ٿا تہ بيدل سائينءَ کي سيوهاڻي سرڪار حضرت لعل شهباز قلندر وٽان روحاني ۽ باطني فيض حاصل ٿيو. فقير بيدل سائين پاڻ بہ حضرت شهباز قلندر کي پنهنجو

"مڪمل مرشد"، "رهنما" ۽ "پيشوا" سڏيو آهي. فقير بيدل سائين اجان 11 – 12 سالن جي ئي عُمر جو هيو ۽ علم تدريس ۾ مشغول هو جو حضرت لعل شهباز قلندر جي روحاني ڪشش ۽ باطني اسرار ۾ سيوهڻ شريف پهتو. سيوهڻ شريف ۾ ئي کيس سموري ڏات حاصل ٿي. نہ صرف ايترو بلڪ پاڻ فارسي، عربي ۽ اردو ۾ باڪمال شاعريءَ جو اظهار پڻ اتان ئي ڪيائون. نارائڻ ڏيو گُرناڻي جي بقول بيدل سائين "جڏهن ٻارهن ورهين جو هو تڏهن سيوهڻ واري لعل شهباز قلندر جي زيارت ڪرڻ ويو جتان اها سڀ ڏات مليس."(103) نارائڻ گُرناڻي اهو پهريون سوانح نگار آهي جنهن بيدل سائين کي متعارف ڪرائڻ جي پهرين ڇاپي ڪوشش ڪئي. فقير هدايت علي نجفي تارڪ بيدل سائين جي سيوهڻ سفر جو مختصر احوال ڏنو آهي، پاڻ لکن ٿا تہ "قادر بخش کي طالب علمي وارن ڏينهن ۾ خواب ۾ حڪم ٿيو تہ توکي قلندر شهباز سڏي ٿو. صبح جو اٿيو تہ خواب کي وساري ڇڏيائين ٻي دفعي وري خواب ڏٺائين تہ وري فراموش ڪري ڇڏيائين. ٽئين دفعي هڪ خوفناڪ خواب ڏٺائين تہ هڪ ملنگ لنگوٽو ٻڌل ڇٽي رهيو آهي تہ هَلُ توکي قلندر شهباز سڏي ٿو پوءِ پنيءَ کي پڪڙي ڪٽ ڪان ڪٽي زور سان زمين تي اڇلايائين تہ کيس ننڊ مان جاڳ ٿي ويس ڏٺائين تہ ڪٽ تان هيٺ زمين تي پيو آهي دل ۾ پڪو ارادو ڪري سيوهڻ وڃڻ جي تياري ڪيائين. سکر بندر تان ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي روانو ٿيو ۽ سيوهڻ پهتو. قلندر شهباز جي درگاهہ ۾ داخل ٿيو تہ سوره والضحيٰ وليل جو ٽي سؤ سٺ دفعا ورد ڪيائين ۽ اتي ئي ٻہ رباعيون هڪ فارسي ۽ هڪ اردو ۾ چيائين"(104) گدومل هرجاڻي پنهنجي تاليف "ديوان بيدل" ۾ فقير بيدل سائينءَ جي سيوهڻ واري سفر جو ساڳيو احوال گهڻو تفصيلوار ڏنو آهي جنهن کي سمورو نقل ڪرڻ طوالت جو سبب بڻبو. تنهن ڪري هرجاڻي صاحب واري احوال کي اسين هتي مختصر طور پيش ڪريون ٿا. هرجاڻي گدومل لکي ٿو تہ "ٻارهن ورهين جي عُمر ۾ هڪ رات جو خواب ۾ فقير قادر بخش کي هڪ مست ۽ ملنگ فقير (لانگوٽ بند) اچي فرمايو تہ اسان ڏانهن اچ. اهڙي طرح ٻي رات بہ ٿيو آخر ٽئين رات ۾ان ملنگ فرمايو تہ اسين سيوهڻ ۾ ويٺا آهيون، سو اسان ڏانهن هليو اچ. ان ڪري صبح دم ڪنهن بہ عزيز کي ٻڌائڻ بنان ننڊ مان جاڳي سڌا پنڌ تي آياسين. آخر پنڌ لنگهي سيوهڻ شريف قلندر شهباز جي درگاهہ تي پهتاسي. اتي جنهن شيءِ جي گهرج پوندي هئي سا جهٽ ۾ حاضر ۽ هڪي تڪي هوندي هئي. حضرت قلندر لعل شهباز وڏا وڙ ڪيا. سيوهڻ شريف ۾ شعر چوڻ جي بہ اجازت ملي هڪ اردو ۽ ٻيو فارسي چيوسين جنهن ۾ تخلص بيدل رکيو ويو. گدومل هرجاڻي اهو بہ لکيو آهي تہ حضرت لعل شهباز قلندر جي درگاهہ ۾ قرآن شريف مان ڪا سوره پڙهائون جڏهن پڙهي رهيا هئا تہ اچانڪ بيهوش ۽ بي خود ٿي ڪري پيا. برابر ست ڏينهن روضي شريف ۾ مدهوشيءَ جي حالت ۾ تاسيا ۽ بکيا رهيا.

درگاهہ جا مجاور دروازي محفوظ ڪرڻ وقت ڪيترا ڀـ هيلا هلائيندا هئا تہ ڀـ هوش ۾ نہ ايندا هئا. جڏهن انون ڏينهن ٿيو تہ اٿيا پر ساڳي ديوانگيءَ جي دور ۾ ڪين شعر چوڻ جو شوق ٿيو ۽ ڪلام هڪ اردو ۽ پارسي چيائون." (105) بولچند راجپال ساڳيو احوال مختصر ڏنو آهي. جنهن تہ مرحوم لطف الله بدوي لکيو آهي تہ "قلندر شهباز جي روضي ۾ گهرڻ سان مٿس عجيب ڪيفيت طاري ٿي. قريباً پنج ڇهہ ڏينهن بيخوديءَ جي حالت ۾ پيو رهيو. جڏهن هن اک پٽي تڏهن قادر بخش جي بجاءِ بيدل، عالم ۽ عاقل بدران مجذوب هو. جيترو وقت سيوهڻ ۾ رهيو اوترو وقت مٿس استغراق جي حالت طاري رهي." مرحوم بدوي صاحب وڌيڪ لکيو آهي تہ هي ڳالهہ بلڪل صاف ٿيل آهي تہ فقير صاحب کي سڄو فيض حضرت شهباز قلندر کان حاصل ٿيو." (106) مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي پڻ، فقير قادر بخش بيدل جي سيوهڻ واري سفر جو احوال ساڳي طرح بلڪ مختصر طور ڏنو آهي. ساڳي وقت موسوي صاحب اها اردو منقبت، هڪ اردو غزل ۽ هڪ فارسي غزل پڻ نقل ڪيو آهي جيڪو بقول گدومل هرجاڻي بيدل سائين سيوهڻ جي درگاهہ ۾ استغراق جي حالت ۾ چيا.(107)

مرحوم سبحان بخش قريشي پنهنجي تاليف "پنج گنج" ۾ بيدل سائينءَ جي سيوهڻ واري سفر ۽ اتان ملندڙ روحاني فيض جو احوال گهڻو تفصيلوار ۽ گدومل هرجاڻي واري ڪتاب تان ئي نقل ڪري ٿورن اضافن سان ڏنو آهي جنهن تہ مرحوم سبحان بخش قريشي انهيءَ واقعي ۽ سفر وقت بيدل سائينءَ جي عمر 15 سال ڄاڻائي آهي.

هتي اسين فقير قادر بخش بيدل جي حضرت لعل شهباز قلندر جي عقيدت ۾ چيل منقبت ڏئي رهيا آهيون.

دلامت بر ز حول روز محشر
پکڑلي دامن ابن پيغمبر
ميرا مرشد مکمل هي قلندر
حسيني حيدري سلطان سرور.

قلندر چون محمد رهنما هي
قلندر چون علي مشکل کشا هي
قلندر نور حسن المجتبيٰ هي
قلندر نسل شاه کربلا هي
ميرا مرشد مکمل هي قلندر
حسيني حيدري سلطان سرور.

قلندر جلوه نور جليل است
قلندر محرم سر خليل است
قلندر شافي قلب عليل است
قلندر يا ور جان ذليل است
ميرا مرشد مكمل هي قلندر
حُسيني حيدري سلطان سرور

قلندر آفتاب اوليا هي
قلندر مظهر سر صفا هي
قلندر صورت شير خدا هي
قلندر محض ذات كبريا هي
ميرا مرشد مكمل هي قلندر
حسيني حيدري سلطان سرور

قلندر مخزن اسرار مولا است
قلندر مطلع الانوار مولا است
قلندر منبع آثار مولا است
قلندر مجمع اطوار مولا است
ميرا مرشد مكمل هي قلندر
حسيني حيدري سلطان سرور

جمال اوست شكل شاه مردان
كمال اوست شمع راه مردان
خدا است اوست عز و جاه مردان
جناب اوست زيارت گاه مردان
ميرا مرشد مكمل هي قلندر
حسيني حيدري سلطان سرور

قــلــنــدر ســرور ابــدال و اوتــاد
قــلــنــدر ســرگــروه اهــل ارشاد
مريدانش ذهر دو عــالــمر آزاد
مــوجــب جــاودانــي خرمر وشاد
ميرا مرشد مڪمل هي قــلــنــدر
حسيني حيدري سلطان سرور (108)

مٿين منقبت ڪجهه اردوءَ ۾ آهي تہ ڪجهه فارسيءَ ۾ ڇو تہ فقير قادر بخش بيدل تي سيوهڻ ۾ ايتري تہ بيخودي ۽ مدهوشي طاري هئي جو پنهنجي مادري ٻولي بہ وسري وئي هُين. مٿي ڏنل منقبت ۾ فقير بيدل سائينءَ تي حضرت لعل شهباز قلندر جي فيض جي پالوٽ نظر اچي رهي آهي ۽ پاڻ حضرت لعل شهباز قلندر ۾ مڪمل فنا ٿي ڪري ان سان والهانہ عقيدت جو اظهار فرمايو اٿائون ۽ کين پنهنجو "مڪمل مرشد". "رهنما" عليل قلب لاءِ شافي، سڏيو اٿائون ساڳي وقت سندن رتبي کي بہ وڏي شان شوڪت سان بيان ڪيو اٿائون. سچ پچ فقير بيدل سائين تي حضرت قلندر شهباز جو وڏو باطني فيض ۽ راز ٿيو. ان لحاظ کان باطني طور تي فقير قادر بخش بيدل جو سلسلو اويسي ۽ قلندري بڻجي ٿو. اهوئي سبب آهي تہ هن وقت تائين فقير قادر بخش بيدل جي درگاهہ تي روزانو فجر جي وقت ۽ مغرب جي نماز بعد قلندري ڏمال/نوبت وڄائي ويندي آهي، جڏهن تہ ساليانيءَ عُرس مبارڪ ۽ ٻين خاص موقعن تي درگاهہ جو گادي نشين ۽ ٻيا فقير راڳ ويراڳ ۽ سماع کان سواءِ قلندري ڏمال تي مخصوص رقص پڻ ڪندا آهن. نہ صرف ايترو پر هتي هڪ اها روايت بہ قائم آهي تہ هر مهيني جي چنڊ جي 21 رات حضرت لعل شهباز قلندر روهڙيءَ ۾ فقير بيدل سائين وٽ ايندا آهن. ان روايت متعلق فقير رجب علي درازي پنهنجي هڪ مقالي ۾ لکيو آهي تہ "باوجود پيرن جي معذوري جي فقير صاحب (بيدل) الله جي درگاهن ڏانهن پياده سفر ڪندا هئا ۽ سيوهڻ شريف تائين بہ پياده سفر ڪندا هئا آخر مخدوم لعل شهباز جن جو ارشاد ٿين تہ هينئر پنڌ اوهان تان معاف. آئينده اسان پاڻ اوهان وٽ تشريف فرمائينداسون." (109)

فقير قادر بخش بيدل حضرت لعل شهباز قلندر جي عقيدت ۾ ٻيو بہ ڪافي ڪلام چيو آهي جيڪو سنڌي اردو فارسي ۾ آهي.

ٻين درگاهن جون زيارتون

فقير قادر بخش بيدل، سيوهڻ شريف جي زيارت ۽ اُتان ملندڙ باطني فيض کان پوءِ سنڌ جي ٻين اهم درگاهن جي زيارت پڻ ڪئي. انهن درگاهن ۾ جن پهرين درگاهن جو ذڪر اچي ٿو اُهي آهن درگاهه پيرجوڳوٺ ۽ درگاهه پريالوءِ. اڪثر سوانح نگارن بيدل سائين جي درگاهه پيرجوڳوٺ زيارت لاءِ اچڻ ۽ اُتي سيد علي گوهر شاهه اصغر کي مثنوي مولانا روم پڙهائڻ جو واقعو نقل ڪيو آهي. سڀ کان پهريان حوالي طور انهيءَ ماخذ جو ذڪر ڪجي ٿو جيڪو هن وقت تائين گمنام رهيو ۽ ڪنهن بہ مؤلف جي شايد نظرن مان نہ گذريو تنهن ڪري اهو احوال ڪجهہ تفصيلوار ۽ مختلف پڻ آهي. اهو اهم ماخذ آهي فقير هدايت علي نجفي تارڪ جو ڪتاب "تاريخ شعراء سنڌ" جيڪو نجفي صاحب 1930ع ۾ لکيو هو بعد ۾ 1945ع ۾ بهاولپور پنجاب مان شايع ٿيو. فقير هدايت علي نجفي واري ڪتاب ۾ بيدل سائين جي پيرڳوٺ زيارت جو احوال هن طرح آيل آهي. "هڪ دفعي قادر بخش فقير پير پاڳاري جي ڳوٺ زيارت لاءِ ويا. زيارت بعد مسجد ۾ قيام ڪيو. اتي هڪ مولوي رهندو هو. ان کي چيائون مولوي صاحب سورت انا اعطينا جي معنيٰ تہ ٻڌايو. مولوي صاحب کي جيڪا معنيٰ ايندي هئي ٻڌائين. بيدل فقير چيو تہ "اها معنيٰ تہ ٿُوت ماءِ سانياٽي روهڙيءَ ۾ آهي اها بہ ڪندي آهي." مولوي صاحب کي ڪاوڙ آئي ۽ چيو توکي جيڪڏهن وڌيڪ معنيٰ اچي ٿي تہ تون ٻڌاءِ. فقير چيو چڱو ٻڌ ۽ معنيٰ شروع ڪئي مگر ٽي ڏينهن گذري ويا معنيٰ پوري نہ ٿي روايت ٻڌائيندا ويا. ڪنهن شخص وڃي پير حزب الله شاهه گادي نشين کي اطلاع ڪيو تہ هڪ منڊڙو فقير مسجد ۾ آيو آهي ۽ مولوي صاحب سان سوره انا عطينا جي معنيٰ تي تڪرار ڪيو آهي ۽ پاڻ وينو تقرير ٿو ڪري. پير صاحب اهو ٻڌي مسجد ۾ آيو بيدل نالو پڇيائين. نالو پڇي ڳلي لڳايائين ڏينهن رات خدمت ڪري پنهنجي خاص جڳهہ تي ويهاريائين. آخر بيدل فقير اجازت گهري پير صاحب چيو مون تي ڪا مهرباني ڪيو. فقير چيو تنهنجو هٽ حضرت امام حسين جي هٽ ۾ ڏيان ٿو. ۽ اهو چئي روهڙي روانو ٿيو." (110) فقير هدايت علي نجفي کانپوءِ جيڪو اهم ڪتاب بيدل سائين جي سوانح عُمري جو آهي اُهو آهي گدومل هرجاڻي وارو. انهيءَ ۾ بہ بيدل سائينءَ جي پيرڳوٺ زيارت لاءِ وڃڻ جو احوال لکيل آهي پر حيرت ان ڳالهہ جي آهي تہ هرجاڻي صاحب وارو احوال، فقير هدايت علي تارڪ کان بنهہ مختلف آهي، گدومل هرجاڻي اهو احوال هن طرح ڏنو آهي. "فقير صاحبن حضرت لعل شهباز قلندر جي خدمت ۾ عرض ڪيو تہ وطن وڃڻ جي موڪل عطا ٿي ۽ ديوانگي دور ٿئي. جواب ملين تہ سڌو پيرجوڳوٺ وڃڻ سان جي پير محمد راشد جي درگاهہ تي رهندا تہ ديوانگي ڇڏي ويندي ۽ پوءِ اتان پريالوءِ وڃي حضرت مخدوم محمد اسماعيل صاحب جن جي درگاهہ تي

ڪجهه ڏينهن رهندا شريعت حاصل ٿيندي. انهيءَ ارشاد بعد فقير صاحب سيوهڻ شريف کان سنڌو پيرڳوٺ اچي ميان محمد راشد صاحب جي درگاهه ۾ وڃي وينا. ڪجهه وقت بعد ميان پير محمد راشد صاحب جن فقير صاحبن کي ٽي دفعا فرمايو ته اول اوطاق مان گاديءَ واري صاحب وٽان ٿي پوءِ ويهو. فقير صاحب ٽئين دفعي چوڻ سان اٿيا ۽ سنڌو مسجد ۾ ويا جا درگاهه جي لڳ هئي. (اهو واقعيو پير صاحب جي پراڻي ڳوٺ جو آهي چوته جڏهن هو ڳوٺ ٻڏي ويو تڏهن پير علي گوهر شاه هي نئون ڳوٺ ٻڌايو هو.) مسجد ۾ هڪ مولوي شاگردن کي وڏا عربي ڪتاب ويٺي پڙهايا. فقير صاحب کي ته لدني علم عطا ٿيل هو جنهن ڪري مولويءَ جون چڪون ڪيڻ لڳا. انهن غلطين ڪيڻ ڪري علم جو گفتگو هليو مگر مولوي صاحب پورا جواب نه ٿي ڏئي سگهيو. آخر اها خبر گاديءَ جي ڌڻي پير صبغت الله شاهه کي پئي سو سنڌو مسجد ۾ آيا. گفتگو ٻڌي مولويءَ کي فرمايائون ته مولوي صاحب اسان کي ته وڏا وعظ ڪندا آهيو پر هن فقير کي چونه ٿا معقول جواب ڏئي سگهو؟ مولويءَ چيو ته هي لدُني علم آهي. مون وٽ ظاهري علم آهي. تڏهن پير صاحب، فقير صاحبن کي فرمايو ته ڪجهه ڏينهن هت رهي. اسان جي فرزند علي گوهر شاهه کي ڪجهه علم سيکاريو پوءِ پاڻ ڪجهه ڏينهن اتي رهي پير علي گوهر شاهه کي رومي صاحب جي مثنوي مان سبق ڏنا. انهي وچ ۾ ديوانگي دور ٿين. مطلب حاصل ٿيڻ تي موڪلائي پريالوءِ آيا. اتي مخدوم محمد اسماعيل جي درگاهه شريف ۾ رهيا جتي کين شريعت حاصل ٿي." (111) بولچند راجپال، مرحوم لطف الله بدوي، مرحوم عبدالحسين شاه موسوي ۽ مرحوم سبحان بخش قريشي، بيدل سائينءَ جي پيرڳوٺ اچڻ ۽ سيد علي گوهر شاهه کي مثنوي مولانا روم پڙهائڻ وارو احوال مختصر ڏنو آهي. ۽ انهن جو بنياد ۽ ماخذ گدومل هرجاڻي وارو مٿيون احوال ٿي آهي. جڏهن ته مرحوم موسوي صاحب وٽ ان واقعي جو هڪ حوالو جهامنداس پاٽيه وارو قلمي ڪتاب "سوانح عمري بيدل" به آهي. جيڪو ڪتاب اجان تائين گُمنامي جي گوشي ۾ آهي. هاڻي اسان ڏسنداسون ته فقير هدايت علي نجفي جو ڏنل احوال، گدومل هرجاڻي جي ڏنل احوال کان بنهه مختلف آهي ۽ غور طلب آهي. خاص ڳالهه ته فقير هدايت علي نجفي، بيدل سائين جي پيرڳوٺ اچڻ وارو واقعو پير حزب الله شاهه "مسڪين" جي دور ۾ ڄاڻايو آهي جيڪو سيد علي گوهر شاه جو فرزند هيو. يعني ان واقعي وقت سيد علي گوهر شاهه اصغر حال حيات نه هئا ۽ وصال ڪري چُڪا هئا. ڇاڪاڻ ته پير حزب الله شاهه جي ولادت آهي 1258هه ۾ سيد علي گوهر شاه جو وصال آهي 1268هه ۾. يعني جڏهن پير حزب الله شاه جي دستار بندي ٿي تڏهن سندس عُمر صرف ڏهه سال هئي جڏهن ته نجفي صاحب واري احوال مان اهو معلوم ٿئي ٿو ته جڏهن بيدل سائين پيرجوڳوٺ آيو تڏهن پير حزب الله شاه ڪافي عُمر کي رسي چڪو هيو ۽ جوان هيو جو بيدل سائينءَ

ڪي هن ايڏي وڏي تعظيم سان پاڻ وٽ رهايو. ٻي پاسي گدومل هرجاڻي وري بيدل سائينءَ جي پيرڳوٺ واري سفر ۽ زيارت ڪي سندس سيوهڻ شريف واري سفر سان ڳنڍي وجي ان دور سان ملايو آهي جڏهن بيدل سائين جي عمر 12 – 13 سال آهي ته سيد علي گوهر شاهه جي عمر به 12 – 13 سال آهي ۽ ان وقت پير صاحبن جي گاديءَ تي پير صبغت الله شاه اول هئا. گدومل هرجاڻي واري انهيءَ بيان ۾ ڪنهن به حوالي يا ڪنهن اهم راويءَ جو ذڪر به ناهي ڏنل. وري اچون ٿا ٻي پاسي ته خود گدومل هرجاڻي واري ڪتاب "ديوان بيدل" مطبوعه 1940ع جي صفحي 15 تي بيدل سائين جي سيوهڻ واري سفر ۽ باطني فيض جو جيڪو احوال ڏنل آهي ان جو راوي بيدل سائين جي محبوب قاضي پير محمد جو فرزند قاضي غلام مهدي آهي جنهن جو چوڻ اهو هو ته اهو احوال ڪيس فقير صاحبن (بيدل سائين) پاڻ سبق پاڙهي ڪيو هيو ته ان احوال ۾ به سيوهڻ شريف کان پوءِ صرف حضرت مخدوم محمد اسماعيل پرياليءَ جي درگاهه جي زيارت جو ذڪر آهي ۽ درگاهه پيرڳوٺ جو ڪوبه ذڪر ناهي ۽ ان ۾ اهو به ڪونه لکيو ۽ ٻڌايو ويو آهي ته ڪو بيدل سائينءَ ڪي پيرڳوٺ وڃڻ لاءِ سيوهڻ شريف مان اشارو مليو. اڳتي هلي گدومل هرجاڻي بقول سندس جيڪو احوال وٽس درج هو. اهو احوال صفحي 16 کان 25 تائين ڏنو ۽ ان واقعي ۽ پيرڳوٺ جي زيارت ڪي بيدل سائين جي سيوهڻ واري سفر سان ڳنڍي ڇڏيو ۽ اهو به لکي ڇڏيو ته پيرڳوٺ وڃڻ جو ارشاد سيوهڻ سرڪار وٽان ٿيو.(112) ٻي پاسي درگاهه سيوهڻ شريف ۾ جڏهن بيدل سائينءَ تي باطني ۽ روحاني فيض جي ايتري پالوٽ ٿيل هجي جو بيدل سائين انهيءَ فيض جو هن طرح ڇٽو اظهار ڪري ته "ميرا مرشد مڪمل هي قلندر" ته پوءِ اهڙي حالت ۾ وڌيڪ نيض حاصل ڪرڻ لاءِ درگاهه پيرڳوٺ وڃڻ وارو واقعو ۽ روايت عامي تي لڳي. ٻي طرف سنڌ جي برک محقق مرحوم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پڻ بيدل سائين جي پير علي گوهر شاهه اصغر کي مثنوي روم پڙهائڻ واري روايت سان اختلاف ڏيکاريندي ان کي رد ڪيو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ڪتاب "اصغر سائين جو ڪلام" مطبوعه 1999ع جي مقدمي ۾ مٿي ڏنل روايت کي رد ڪندي لکي ٿو ته غور ڪبو ته انهن روايتن ۾ ڪوبه ربط ڪونهي. اهي عام روايتون آهن. جن کي گدومل ۽ جهامنداس ياٽيه پنهنجن ڪتابن ۾ آندو. هيو ته بيدل قلندر شهباز تي ويو ۽ اتان وري کيس ارشاد ٿيو ته پير صاحب جي ڳوٺ وڃو انهيءَ جو به طريقي ۽ تصوف جي نگاهه کان ڪو ربط ڪونه ٿو نظر اچي."(113) مٿي بيان ڪيل مختلف ماخذن جي روشنيءَ ۾ انهيءَ نتيجي تي پهچجي ٿو ته بيدل سائينءَ پيرڳوٺ جي زيارت ۽ سفر ضرور ڪيو پر سيوهڻ شريف جي زيارت ۽ فيض کان گهڻو پوءِ. ان حساب سان فقير هدايت علي نجفي جي ڏنل روايت صحيح لڳي ٿي چاڪاڻ ته سندس ڪتاب بيدل سائين جي سوانح عُمري جو قديم ترين ۽

شروعاتي ماخذ آهي ٻيو تہ فقير هدايت علي نجفي جو روهڙي گهٽو اچڻ وڃڻ ٿيندو هو. فقير قادر بخش بيدل هڪ وڏو پڙهيل ڳڙهيل ۽ وحدت الوجودي صوفي هُيو. تنهن ڪري ٿي سگهي ٿو تہ بيدل سائين سيوهڻ شريف جي زيارت کان پوءِ مختلف درگاهن جون زيارتون ڪنهن خاص طريقي يا مسلڪ کان هٽي ڪري بہ ڪيون هجن ۽ اهو سندن علمي سيرُ هجي. ڇاڪاڻ تہ وٽس طريقو، سلسلو يا مسلڪ وحدت جي واٽ ۾ زائل ٿي وڃي ٿو.

شيعا سُني آپ بڻيندا نقشبندي تي قادري (بيدل)

بهرحال فقير قادر بخش بيدل جيڪو سيد علي گوهر شاه اصغر جو همعصر پڻ هو تنهن سائين علي گوهر شاه اصغر جي وفات تي جيڪو فارسي شعر لکيو آهي اهو هتي پيش ڪجي ٿو جنهن ۾ بيدل سائين سيد علي گوهر شاه اصغر سان وڏي عقيدت جو اظهار ڪيو آهي.

جناب پير علي گوهر آن ڪريم رشيد ... چو رمز ارجعي از پردگاه راز شنيد
گذاشت جسم در اين دامگاه ناسوتي ... بسوئي گلشن لاهوت مرغ جانش پريد
بسوئي اصل خود آر درجوع هر چيزي ... بہ بحر وحدت آن قطره سفير رسيد
بتافت رخ ز ظهورات آن سراپا نور ... بقاف معني سيمرغ وش نهان گرديد
دلم چو سال وصالش بجست هاتف گفت ... با آفتاب بپيوست نور حي وحيد[114]

1268 هجري

هتي انهيءَ شعر جو سنڌيءَ ۾ ترجمو پيش ڪجي ٿو.

”جناب پير علي گوهر جيڪو رشد و هدايت ۾ سخي هو. جڏهن پردي واري جاءِ مان ارجعي (مونڏانهن موٽ) جو اشارو پروردگار جي راز جو ٻڌائين تہ جسم کي هن فاني جهان جي ڦندي مان ڦٽو ڪيائين ۽ سندس روح مبارڪ جو پکي لاهوت جي باغ ڏانهن اُڏامي هليو ويو. هر شيءِ پنهنجي اصل ڏانهن موٽي ٿي. اهڙي طرح هي مسافر قطرو وحدت جي درياهہ ۾ هيو. سندس منهن مبارڪ نوراني تجليات سبب منور هو. سندس روح جو سيمرغ پکي معنيٰ جي ڪوهہ قاف ۾ ٿبي هٽي ويو. منهنجي دل جڏهن سندس وصال جو سال جاچيو تہ هاتفي آواز آيو تہ سج سان گڏ رهندو. سندس وحدانيت جو نور حيات جاودان ۾ رهندو.“[115]

فقير قادر بخش بيدل سيد علي گوهر شاه اصغر جي وصال جو سن 1268هجري ڏنو آهي جڏهن تہ ڪتاب اصغر سائين جو ڪلام مؤلف شيخ محمد فاضل ۾ وري اصغر سائينءَ جي وفات جو سنہ 1263 هجري ڄاڻايو ويو آهي. جيڪو درست ناهي ۽ بيدل سائينءَ جو ڄاڻايل سن وڌيڪ

مستند آهي. بيدل سائين متي ذڪر ڪيل درگاهن کان سواءِ جهوڪ شريف. پٽ شاهه. درگاهه شاهه نصير نوشهروفيروز. تجل شريف ۽ پنهواري پڙ ويو.

تصنيف ۽ تاليف

فقير قادر بخش بيدل سنڌ جو هڪ جيد عالم، مُفڪر، عارف، باڪمال صوفي ۽ وحدت الوجودي شاعر هُيو. سندس علمي مانَ ۽ مرتبي جو ذڪر تہ اسين هن کان اڳ ڪري چُڪا آهيون هتي اسين بيدل سائينءَ جي انهن تصنيفات ۽ تاليفات جو وچور پيش ڪنداسون جيڪي سندس عارفانہ ۽ عالمانہ شخصيت جو نہ صرف چٽو عڪس پيش ڪن ٿيون بلڪ ان ڳالهہ جو ثبوت بہ پيش ڪن ٿيون تہ بيدل سائينءَ جي پائي جو سنڌ جي تاريخ ۾ ڪو ورلي صوفي عالم ۽ عارف هوندو. بيدل سائينءَ جي علمي فضيلت ۽ عرفاني منزل جو اندازو ان مان بخوبي لڳائي سگهجي ٿو تہ بيدل سائين پنهنجي 59 سالن جي حياتيءَ ۾ عربي، فارسي، اردو، سنڌي ۽ سرائڪي ٻولين ۾ نظم توڙي نثر جا بيمثال ڪتاب تصنيف ڪيا جن مان بہ سواءِ ٽن ڪتابن جي سمورا ڪتاب عربي ۽ فارسي ٻولين ۾ اٿس. بيدل سائينءَ جا اهي بي مثال ۽ اعليٰ پائي جا ڪتاب سندس صوفياڻي، رندي ۽ مجازي ڪلام کان سواءِ قرآن پاڪ جي ڳوڙهي اڀياس، علم حديث، تاريخ، تصوف جي اهم موضوعن، رازن، اسرارن، اشارن بابت تصوف جي طالبن کي هڪ چٽي روشني ۽ رهنمائي بخشن ٿا. ان لحاظ کان بيدل سائين سنڌ ۾ سمورن صوفي بزرگن ۽ عالمن ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. هتي اسين فقير قادر بخش بيدل جي سمورين تصانيفات جو سلسليوار تعارف پيش ڪريون ٿا. جن ۾ بيدل سائين جي ڪلام جا ديوان، مثنويون سندس سنڌي ۽ سرائڪي ڪافين جو ڪتاب سرود نامو ۽ سندس بيتن جي مجموعن وحدت نامو ۽ فرائض صوفيہ کان علاوه عربي ۽ فارسي ٻولين ۾ ٻيون نثري تصانيف شامل آهن. اهڙي طرح سندس سيني ننڍين ۽ وڏن ڪتابن جو ڪُلُ تعداد 34 ٿئي ٿو.

1. مثنوي رياض الفقر

فقير قادر بخش بيدل هيءَ تصنيف پهرين فارسي مثنوي جي روپ ۾ سن 1258هہ ۾ مڪمل ڪئي جڏهن سندس عمر 27 سال هئي. رياض الفقر ۾ صوفي درويشن ۽ فقيرن جي رياضتن جو بيان آهي ۽ منجهس هڪ هزار شعر آهن. 27 سالن جي ڦوهہ جوانيءَ ۾ ايڏي وڏي علمي فارسي منظوم تصنيف سو بہ تصوف ۽ روحانيت جي موضوع تي بيدل سائينءَ جي علمي ۽ فني ڪمال کي ظاهر ڪري ٿي. مثنوي رياض الفقر کي بيدل سائين جي مجازي محبوب قاضي پير محمد پنهنجن هٿ اکرن ۾ سن 1264هہ ۾ نقل ڪيو جنهن تان وري مرحوم فقير غلام علي مسرور 1 نومبر 1924ع تي

نقل ڪيو. مثنوي رياض الفقر جي شروعات هنن شعرن سان ٿئي ٿي:

الا اي ساقي پيمانہ عشق رهم بکشا سوي مئخانہ عشق
رسان بوئي محبت در دما غم لبالب شوق خود گردان ايا غم

مثنوي رياض الفقر جو اختتام هنن شعرن سان ٿئي ٿو جنهن ۾ مثنويءَ ۾ شامل شعرن جي تعداد ۽ تصنيف جي سن کي بہ شعر ۾ محفوظ ڪيو ويو آهي.

غرض اين پاره الفاظ خوشرنگ. هزار ابيات شد منظوم فرهنگ
بهفتم شهر رمضان وقت پيشين، بشد آراستہ اين پيکر بيچين
دوازده صد فزون زوهشت و پنجاه. بود سالش بنزد مرد آگاهہ. (116)

2. ديوان: سلوڪ الطالبين

بيدل سائينءَ جو هي فارسي ديوان سنہ 2006ع ۾ بيدل يادگار ڪاميٽيءَ پاران شايع ڪيو ويو آهي جنهن کي ڊاڪٽر خضر نوشاهي صاحب مُرتب ڪيو آهي. 90 فارسي غزلن تي مشتمل هي ديوان بيدل سائين سن 1259هہ ۾ تصنيف ڪيو جنهن ۾ پاڻ پنهنجو تخلص "طالب" استعمال ڪيو اٿائين. فارسي ڪلام جي هن ديوان کي بہ قاضي پير محمد سنہ 1280هہ ۾ نقل ڪيو جنهن بعد هن ڪتاب کي بيدل سائينءَ جي فرزند فقير محمد محسن بيڪس سن 1293هہ ۾ پڻ نقل ڪيو.

ڊاڪٽر خضر نوشاهي لکيو آهي تہ انهيءَ ديوان ۾ بيدل سائين پورو فني زور ڏيکاريو آهي. ديوان سلوڪ الطالبين ۾ خاص ڳالهہ اها آهي تہ هر غزل ۾ جنهن حرف جو رديف مقرر آهي ان غزل جي هر مصرع انهيءَ ئي حرف سان شروع ٿئي ٿي. هن فارسي ديوان ۾ بيدل سائينءَ جو عربي غزل بہ شامل آهي. ديوان سلوڪ الطالبين ۾ بيدل سائين نبي اڪرم ﷺ، اصحاب اڪرام ۽ امامن پاڪن سان پڻ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي. سندس هڪ غزل جي رديف ۾ هڪ بزرگ "رشد الحق صفي الله" جو ذڪر پڻ آهي.

هادي مهدي مرشد راهہ رشد الحق صفي الله
سر الاهي شاهنشاه رشد الحق صفي الله

ڊاڪٽر خضر نوشاهي موجب هن ديوان ۾ بيدل سائينءَ ۽ علامہ اقبال جي فڪر جي مماثلت ملي ٿي يعني جيڪو فڪر علامہ اقبال ڏنو اهو ساڳيو فڪر علامہ اقبال کان گهڻو اڳ بيدل سائين جي ڪلام ۾ ملي ٿو.

مثال: پري هي چرخ نيلي فام سي منزل مسلمان ڪي (علامہ اقبال)

اهو ساڳيو خيال اقبال کان پهريان بيدل سائين وٽ هن طرح آهي:

ز عرش اعظم بالاست آشيانہ تو
قفس شکن بسوي آشيان بکن پرواز.
(بيدل)

ديوان سلوڪ الطالبين جي پهرين غزل جو مطلع هن طرح آهي.

الاهي موج وحدت بخش درياي خيالم را
بہ بحرِ حال گم گردان حباب قيل وقالم را.

بيدل سائينءَ جي انهيءَ فارسي غزل کان اڳ ۾ اسان کي ساڳي تتبع تي لکيل حضرت مير جان الله شاه رضوي اول ۽ حضرت مير جان الله شاه رضوي ثاني جا غزل ملن ٿا جيڪي ترتيبوار سندن ديوان مير ۽ ديوان عاشق ۾ شامل آهن.

الاهي جوش طوفان بخش چشم اشکبارم را
سحاب دجلہ افشان کن رگ ابر بهارم را
(مير جان الله شاه رضوي اول)

الاهي موج طوفان بخش اشک ديد گريان را
سحآب آسا بر افشان کن مداهم چشم گريان را
(مير جان الله شاه رضوي عاشق)(117)

ديوان سلوڪ الطالبين جي آخري غزل جو آخري شعر هن طرح آهي، جنهن ۾ هن ديوان جي تصنيف جو سال بہ نڪري ٿو.

يمن قلب طالب در فقره تاريخش
مضمون رموز کن بنو شت باتمامي.(118)
1259هہ

3. رموز القادري

بيدل سائينءَ هن فارسي مثنويءَ ۾ غوث الاعظم سيدنا عبدالقادر جيلاني جي عربي تصنيف قصيده غوثيہ جي فارسي نظم ۾ شرح ڪئي آهي. هي ڪتاب بہ 1259هہ ۾ تصنيف ٿيو ۽ قاضي پير محمد 1280هہ ۾ نقل ڪيو. مثنوي "رموز القادري" جي شروعات هنن شعرن سان ٿئي ٿي.

عشق ساقي سالکان است اي رفيق، مي دهد پئمانہ لبريز از رحيق
آن رحيق خوشگوار و مشکبوئي، کزوي آدم گشتہ سرخوش باده جوئي.

رموز القادري جا آخري شعر هن طرح آهن:

شربت از جام طلب نوشان مرا آيت وحدت بيا موزان سرا

هديہ امر بخشا ز باغستان عشق بيدلم فرما عطايم جان عشق(119)

4. مثنوي دلڪُشا:

بيدل سائين هي مثنوي سن 1263هہ ۾ تصنيف ڪئي جڏهن سندس عمر 32 سال هُئي بيدل سائين جي هن پُر لطف ۽ پُراسرار مثنويءَ ۾ ذڪر فڪر بابت شعر چيل آهن. جنهن ۾ بيدل سائين ذڪر فڪر بابت هڪ اُستاد جي روپ ۾ سمجهاڻيون ڏنيون آهن ۽ ذڪر فڪر بابت هڪ هڪ نڪتو بيان ڪيو آهي. مثنوي دلڪشا جو هڪ نسخو سن 1295هہ ۾ فقير محمد محسن بيڪس، نقل ڪيو ٻيو نسخو قاضي غلام مهدي بن قاضي پير محمد 1310هہ ۾ پڻ نقل ڪيو. مثنوي دلڪشا ۾ ڪل 279 شعر آهن. پهريون شعر هن طرح

حمد محبوبي کہ ذکرش دل کشاست باعث تفريح طبع وجا نفزاست

جڏهن تہ آخري شعر هن طرح آهي:

قصہ کو تہ شد نفس رابر ميار جز بذکر اي شائق ديدار يار (120)

مثنوي دلڪشا جو سنڌيءَ ۾ نثري ترجمو پروفيسر ڊي ڪي منشاراماڻي ڪيو جيڪو 1996ع ۾ صوفي سنگت بمبئي پاران شايع ٿيو بعد ۾ ان کي ڊاڪٽر نواز علي شوق مرتب ڪيو جنهن کي بيدل يادگار ڪاميٽيءَ پاران 2005ع ۾ شايع ڪيو ويو آهي.

5. مثنوي نهر البحر

فقير قادر بخش بيدل جي هيءَ نهايت ئي خوبصورت ۽ اهم مثنوي آهي. جيڪا سن 1264هہ ۾ تصنيف ٿي ۽ اُن کي قاضي پير محمد سن 1280هہ ۾ نقل ڪيو. بعد ۾ قاضي پير محمد جي فرزند قاضي غلام مهدي پڻ ان کي سن 1310هہ ۾ نقل ڪيو. هيءَ مثنوي فقير قادر بخش بيدل، مولانا جلال الدين رومي کان متاثر ٿي ڪري ساڳي بحر وزن ۾ لکي آهي. ۽ ان جي نالي مان بہ اها ڳالهہ ظاهر ٿئي ٿي تہ گويا مولانا رومي صاحب جي مثنوي هڪ بحر آهي جڏهن تہ بيدل سائين جي اها مثنوي ان بحر مان نڪتل هڪ نهر آهي.

مولانا جلال الدين رومي جي مثنوي جا شروعاتي شعر هن طرح آهن:

بشنو از ني چون حکايت مي کندواز جدائي ها شکايت مي کند

بيدل سائين ءَ جي مثنوي نهر البحر جا شروعاتي شعر وري هن طرح آهن:

بشنو از ني نغمہ سر الست تا چہ مي گويد ازان عهد درست

مثنوي نهر البحر جا آخري شعر هن طرح آهن:

جرعہ از جام تعشق کن کرم حرمت هر اوليائي محترم(121)

6. ديوان مصباح الطريقت

فقير قادر بخش بيدل جو هي فارسي ديوان سڀني شعري تصانيف کان ضخيم ۽ اهم آهي. بيدل سائين هي فارسي ديوان حافظ شيرازيءَ کان متاثر ٿي ڪري 1265هہ ۾ تصنيف ڪيو. ديوان مصباح الطريقت کي پڻ ڊاڪٽر خضر نوشاهي صاحب مُرتب ڪيو آهي. جنهن ۾ بيدل سائينءَ جو فن توڙي فڪر ڪمال درجي جو آهي. ديوان مصباح الطريقت ۾ مختلف شعري صنعتون ۽ خوبصورتيون شامل آهن. جڏهن تہ ان ۾ هڪ اهڙو غزل بہ شامل آهي جيڪو غير منقوط (بغير نقطي جي) آهي. مطلب تہ ديوان مصباح الطريقت ۾ بيدل سائينءَ جي رندي ۽ عافانہ ڪلام جي پالوٽ آهي جنهن ۾ فارسي غزل جي ديوان کان سواءِ ٻيون فارسي شعري صنفون رباعيات، مخمس، مسدس، قطعات، ۽ فرد پڻ شامل آهن. جڏهن تہ هن ديوان ۾ بيدل سائين جا ڪجهہ عربي غزل بہ شامل آهن. ديوان مصباح الطريقت جو پهريون شعر هن طرح آهي.

الاهي مطلع انوار وحدت ساز جانم را

زظلمت هائي کثرت رستگاري ده روانم را

ديوان مصباح الطريقت جو آخري شعر هن طرح آهي:

صوفي و صفا کيشي هم بيدل درويش

در جلوه حسن از دل آرام ربائي(122)

7. ديوان منهاج الحقيقت

بيدل سائينءَ جو هي ننڍڙو فارسي ديوان آهي جنهن کي پڻ بيدل يادگار ڪاميٽي پاران 2007ع ۾ شايع ڪيو ويو آهي. هي فارسي ديوان سن 1265هہ ۾ تصنيف ٿيو. ديوان منهاج الحقيقت ۾ ڪُل 28 غزل آهن يعني هر رديف جو هڪ غزل آهي. پهرين غزل جو مطلع هن طرح آهي:

اي رخ تو به چشم جان آئينہ خدا نما

نور صفاش سوخته پرده ديده دل مرا

آخري غزل جو مقطع هن طرح آهي:

بيدل از تو در ره تو حيد مي خواهد مدد
المدد اي آنکہ از هم پايہ برتر يافتي(123)

8. ڪُرسي نامہ قادريہ

مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي بيدل سائينءَ جي فارسي منظوم تصنيفات ۾ 10 نمبر تي "ڪرسي نامہ صوفيان قادري" جو نهايت ئي مختصر ذڪر ڪيو آهي ۽ ان جا صرف ٻہ شعر ڏنا آهن. دراصل ڪُرسي نامہ فقير قادر بخش بيدل جا ٽي مختصر فارسي نظم آهن پهرين نظم بيدل سائين دعائيہ انداز ۾ سرور ڪائنات حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ کان وٺي ٻارهن امامن ۽ پوءِ ويندي قادري سلسلي جي بزرگن جو ذڪر شاه عبدالوهاب قادري تائين ڏنو آهي. جنهن ۾ 16 شعر آهن ٻي نظم ۾ ساڳي طرح انهن بزرگن جي ذڪر "طريق ثاني" جي عنوان ۾ ڪيو اٿائين جنهن ۾ ڪُل 7 شعر آهن. اهڙي طرح آخري نظم ۾ جنهن ۾ ڪل 6 شعر آهن وري شاه عنايت جهوڪ واري جي سلسلي جي بزرگن ۾ جهوڪ ڏٺي کان پوءِ شيخ ابراهيم، شاه سلام الله، عزت الله، محمد زاهد، فضل الله، محمد صديق ۽ سندس فرزند بايزيد جو ذڪر ڪندي سمورن صوفي درويشن اڳيان دُعا جو طالب آهي. ڪرسي نامہ قادريہ جا اهي ئي مختصر نظم فقير محمد محسن بيڪس پڻ سن 1294هہ ۾ نقل ڪيا آهن. پهرين نظم هن طرح شروع ٿئي ٿو.

يا رب بحرمت ڪونين شہ ڪونين مصطفيٰ
يا رب بحرمت شہ مردان مرتضيٰ

ڪرسي نامہ جو ٻيو نظم هن طرح شروع ٿئي ٿو.

احمد و علي و حسن و شہ زين العابدين
باقر و امام جعفر و ڪاظم و علي رضا

آخري نظم هن طرح شروع ٿئي ٿو.

با حرمت وحيد شهيد فرنگ عشق
حضرت عنايت الله سلطان اصفيا(124)

9. سرود نامو:

هي بيدل سائينءَ جي سنڌي ۽ سرائڪي ڪافين جو مجموعو آهي. جنهن جو تفصيلي ذڪر هن ڪتاب جي پيش لفظ ۾ ڪيو ويو آهي.

10. وحدت نامو: (سنڌي)

هي بيدل سائينءَ جي سنڌي بيتن جو مجموعو آهي جنهن جو پڻ تفصيلي ذڪر ڪتاب جي پيش لفظ ۾ ڪيو ويو آهي.

11. وحدت نامہ (اردو)

فقير قادر بخش بيدل جي شارح گدومل هرجاڻي 1943ع ۾ ڇپايل بيدل سائين جي وحدت نامي (سنڌي) جي پيش لفظن ۾ بيدل سائين جي اردو وحدت نامہ (اردو ڏوهيڙن جي مجموعي) جو ذڪر ڪيو آهي پر اردو وحدت نامي جا بيت ڪٿان ملي نہ سگهيا آهن البت گدومل هرجاڻي اردو وحدت نامي جو هڪ بيت ڏنو آهي:

وحدت دا چشمہ جاري هي هم نہ رمز حقيقي پائي هي
سادا پڑهني تهين چت چايا هي بيدل اكوالف پکايا هي(125)

12. ديوان بيدل (اردو):

فقير قادر بخش بيدل جو هي اردو ديوان آهي جنهن کي مختلف قلمي ۽ ڇاپي نسخن ۾ بيدل سائين جي "غزليات هندي" جي نالي سان پڻ لکيو ويو آهي. بيدل سائين جي هن اردو ڪلام/ديوان کي قاضي پير محمد جي فرزند قاضي غلام مهدي 1893ع ۾ نقل ڪيو جنهن کي پهريون پيرو راقم الحروف مُرتب ڪري "بيدل جو اردو ڪلام" نالي سان 1997ع ۾ شايع ڪرايو ۽ ان جو ٻيو ايڊيشن بيدل يادگار ڪاميٽيءَ پاران 2003ع ۾ ديوان بيدل (اردو) جي نالي سان شايع ٿيو. ديوان بيدل (اردو) جو پهريون غزل هن طرح آهي:

دل وحدت طلب فارغ ز قيد جسم و جان هوگا
کہ بيٹهک عاشقان دائم بملک لامکان هوگا

آخري غزل جو مقطع هن طرح آهي:

درد کي راه مين مشکل هي جانا بيدل
اس کون معلوم هي جوئي کہ قدم پاتا هي(126)

13. فرائض صوفيہ:

هي بہ بيدل سائينءَ جي سنڌي بيتن جو ننڍڙو مجموعو آهي جنهن جو پڻ تفصيلي ذڪر ڪتاب جي پيش لفظ ۾ ٿيل آهي.

14. قصۂ هير رانجها:

هيءُ بيدل سائينءَ جو هڪ فارسي نظم آهي جنهن ۾ ڪُل 88 شعر آهن ۽ انهن ۾ هير رانجهي جي

قصي کي منظوم ڪيو اٿائين. هير رانجها کي پڻ قاضي پير محمد نقل ڪيو.

زهرچہ خامہ نوسيد بنامہ دوران
سواد حرف غم عشق خوشتر است بدان

هير رانجها جو آخري شعر هن طرح آهي:

بمير بيدل در عشق گر بقا خواهي
کہ بعد مرگ بيابي حيات جا ويدان.(127)

15. قصہ ليليٰ و مجنون:

هيءَ پڻ بيدل سائينءَ جو هڪ ننڍڙو فارسي نظم آهي جنهن ۾ ڪُل 18 شعر آهن ۽ انهن ۾ ليليٰ مجنون جي تاريخي عشقيہ داستان کي مختصر ڪري پيش ڪيو ويو آهي. هن نظم کي فقير محمد محسن بيڪس 1294هہ ۾ نقل ڪيو. قصيہ ليليٰ و مجنون جو پهريون شعر هن طرح آهي:

عشق بازان رتبہ دارند عالي بيگمان
قصہ ايشان بود احسن قصص اندر جهان

جڏهن تہ آخري شعر هن طرح آهي:

ليليٰ آنجا بود بيدل قيس هم برزد بخاک
صد کتاب دانش و دين برفت از خانمان (128)

مٿي ذڪر ڪيل فقير قادر بخش بيدل جي ٻن مختصر نظمن "قصہ هير رانجها ۽ قصہ ليليٰ و مجنون" کي گڏيل طور "روض عشق" جي نالي سان مرزا فتح علي بيگ مُرتب ڪيو آهي ۽ بيدل يادگار ڪاميٽي پاران ان کي 2009ع ۾ شايع ڪيو ويو آهي.

16. ظهور نامہ:

مرحوم عبدالحسين شاه موسوي هن ڪتاب جو ذڪر ڪندي لکي ٿو تہ "ظهور نامہ در تصوف بہ نغمہ اناالحق" هن ۾ ڪل 22 بيت آهن. شروعاتي شعر هن طرح آهي:

چون ذات حق شائق نام و نشان شده
با وصف احمدي بدو عالم عيان شده

آخري شعر هي آهي:

جز ذات بي تکيف موجود نيست هيچ
بيدل حديث فاد توپاک از ميان شده (129)

17. قصيده من تواريخ:

فقير قادر بخش بيدل جي هيءَ هڪ اهم ۽ تاريخي تصنيف آهي جنهن ۾ پاڻ فارسي نظم ۾ سرور ڪائنات حضور اڪرم ﷺ، اصحابن سڳورن، امامن پاڪن ۽ ڪيترن ئي بزرگن ۽ ولين جي وصال جون تاريخون ابجد منجهان ڪڍيون آهن. پير حسام الدين راشدي هن تصنيف جو نالو "تاريخهاي وفات" لکيو آهي جڏهن ته گدومل هرجاڻيءَ "تاريخهاي" ۽ عبدالحسين شاهه موسوي ان جو نالو "تواريخ رحلت هاي رجال الله" رقم ڪيو آهي. بيدل سائين جي فرزند فقير محمد محسن بيڪس پڻ 1294هه ۾ بيدل سائينءَ جي ڪلام جي قلمي نسخي ۾ انهن فارسي نظمن کي نقل ڪيو آهي. جنهن ۾ هڪ حصي مٿان عنوان "قصيده من تواريخ" لکيو اٿائين. ان حصي جي ٻن ٻن شعرن ۾ حضور اڪرم ﷺ، اصحابن سڳورن، ٻارهن امامن، غوث پاڪ رضہ، قلندر شهباز مخدوم نوح، شاه خير الدين، سيد عبدالڪريم، شاه حيدر حقاني، شاه شهيد جهوڪ واري، شاه عبداللطيف، محمد راشد روضي ڌڻي ۽ سچل سائين، جي وفات جي تاريخ ڏنل آهي. بيڪس سائين هن جي ٻي حصي تي عنوان "تاريخهاي" لکيو آهي جنهن ۾ پڻ ٻن ٻن شعرن ۾ بيدل سائين ڪربلا جي شهادت کي ڪبريٰ قيامت، منصور حلاج جي شهادت کي وسطي قيامت ۽ شاه عنايت جهوڪ واري جي شهادت کي صغريٰ قيامت سڏيو آهي. انهيءَ حصي کان پوءِ ٻين شخصيتن جي وصال جي تاريخن کي بيدل سائين فارسي نظم ذريعي تفصيلي بيان ڪيو آهي ۽ اهڙي نظم مٿان هر ان شخصيت/بزرگ جو نالو لکيل آهي. اهڙن بزرگن ۾ قلندر شهباز، مخدوم نوح، حضرت غوث بهاءُ الحق، حيدر حقاني، شاه عبداللطيف شامل آهي. ان بعد شاه شهيد جهوڪ واري جي شهادت جي قصي کي تاريخي طور تي فارسي نظم ۾ تفصيلوار پيش ڪيو اٿائين ۽ ان مٿان عنوان آهي: "قصيده تاريخ شهادت صاحب ڪريمان شهدان حضرت ميران پور" اڳي هلي ڪيترن کي بزرگن جي وفات جون تاريخون الڳ طور تي فارسي نظم ۾ لکيون اٿائين جنهن ۾ سندس مجازي محبوبن قاضي پير محمد ۽ غلام محمد جي وفات جا تاريخي نظم بہ شامل آهن. بيدل سائينءَ جي انهيءَ تاريخي تصنيف کي بيدل يادگار ڪاميٽي "تاريخي قطعات" جي نالي سان شايع پڻ ڪرايو آهي. جنهن جو مُرتب آهي مرزا فتح علي بيگ(130)

18. پنج گنج:

"پنج گنج" فقير قادر بخش بيدل جي هڪ اعليٰ پائي جي نثري تصنيف آهي. جيڪا عربي، فارسي ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ آهي ڇاڪاڻ تہ ان ۾ قرآن پاڪ جون آيتون، احاديث شريف، فارسيءَ

۾ مولانا روميءَ جي بيتن کان سواءِ سنڌيءَ ۾ شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جا بيت شامل آهن. پنج گنج بيدل سائينءَ جو تمام گهڻو مقبول ڪتاب آهي ۽ علمي ۽ روحاني حوالي سان هن تصنيف جي اهميت مٿاهين آهي. پنج گنج ۾ تصوف ۽ عرفان جي موضوعن کي 40 درجن ۾ ورهايو ويو آهي ۽ هر درجي لاءِ پنج دليل ۽ شاهديون بيان ڪيون ويون آهن. جن ۾ قرآن پاڪ جي آيت، حديث مبارڪ، مولانا رومي جي مثنوي جو شعر، شاه لطيف ڀٽائي جو بيت ۽ پنجين ڪا مستند حڪايت شامل آهي. پنج گنج 1264هه ۾ تصنيف ٿيو جنهن کي پڻ قاضي پير محمد نقل ڪيو. پنج گنج ڪتاب کي سڀ کان پهريان مرحوم سبحان بخش قريشي سنڌي ترجمي سان گڏ مُرتب ڪيو ۽ 1976ع ۾ ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز پاران شايع ڪيو ويو بعد ۾ ان ڪتاب کي اردو ترجمي سان ڊاڪٽر نواز علي شوق مُرتب ڪيو جنهن کي شاه لطيف چيئر ڪراچي يونيورسٽي 2000ع ۾ شايع ڪيو آهي.(131)

19. فوائد المعنوي:

فقير قادر بخش بيدل جي هيءَ عربي نثري تصنيف آهي جنهن ۾ فقير بيدل سائين جا 177 اقوال شامل آهن جيڪي انتهائي شاندار ۽ وڏي معنيٰ خيز آهن. مثال طور هڪ قول اٿس: ”عشق بادشاه آهي جيڪو ٻنهي جهانن تي حڪومت ڪري ٿو“. فوائد المعنوي 1264هه ۾ قاضي پير محمد نقل ڪيو جنهن تان فقير غلام علي مسرور 1343هه ۾ نقل ڪيو. فقير غلام علي مسرور جوئي نقل ڪيل فوائد المعنويءَ جو نسخو سنڌي ترجمي سان گڏ مسرور پبليڪيشن ڪراچي پاران 2001ع ۾ شايع ڪيو ويو آهي. اهڙي طرح آخري قول آهي ته:

جنهن گفتگو کي مقصد بڻايو تنهن کي حال جو بخرو نصيب نه ٿيندو. (132)

20. سند الموحدين:

فقير قادر بخش بيدل هن فارسي تصنيف ۾ وحدت جي باري ۾ سَنَدَ طور مختلف بزرگن ۽ فقيرن جو چونڊ ڪلام سهيڙيو آهي ۽ انهن جي عالمانه شرح ڪئي اٿائين. هي ڪتاب به 1264هه ۾ لکيو ويو آهي ۽ قاضي پير محمد ان کي نقل ڪيو. هن ڪتاب ۾ مولانا رومي، قلندر شهباز غوث الاعظم، خواج حافظ شيرازي، شيخ سعدي، مولانا جامي، شيخ فريد الدين عطار شاه شرف، شاه عبداللطيف ڀٽائي، مير قلندر علي رضوي، پير محمد راشد روضي ڌڻي، خواجه عبدالحق درازي، ۽ سچل سرمست جو وحدت بابت ڪلام ڏئي ان جي شرح ۽ سمجهاڻي ڏني وئي آهي. جڏهن ته ”سند الموحدين“ تصنيف ۾ بيدل سائين ابن العربي جي مقبول تصنيف فصوص الحڪم جي مختصر فارسي شرح پڻ ڪئي آهي. (133)

21. رموز العارفين

فقير قادر بخش بيدل هي ڪتاب سن 1268هه ۾ تصنيف ڪيو ۽ ان کي پڻ قاضي پير محمد نقل ڪيو جنهن تان فقير غلام علي مسرور 1343هه ۾ نقل ڪيو ۽ عنوان لکيو "نسخه رموز العارفين". رموز العارفين ۾ بيدل سائين فارسي مثنوي جي گهاڙيٽي ۾ مختلف بزرگن ۽ عارفن جي اقوالن ۽ اشعارن جي تشريح ڪئي آهي گويا عارف جي رمزن کي کولي بيان ڪيو آهي. شروعات هنن اشعارن سان آهي

اي انکه توئي وجود مطلق ذات تو حقيقته الحقائق
با شکل هر آنچه هست پيدا از ملک و ملک توئي هويدا.

رموز العارفين جو آخري شعر هن طرح آهي:

اين نسخه که اصل اهل دين است نامي برموز العارفين است
بيدل که نمود ترجماني اين چند رموز بس نهاني(134)

سندالموحدين ۾ حديث مبارڪن، امامن پاڪن جي قولن، اويس قرني، منصور حلاج، بايزيد بسطامي، ابوالحسن فرقاني، جنيد بغدادي، ابوبڪر شبلي، خواجه عبدالله، معين الدين چشتي اجميري، خواجه فريد الدين شڪر گنج، ابن العربي، مولانا جلال الدين رومي، حافظ شيرازي، قلندر شهباز سيوستاني، ابو علي شرف قلندر، فخر الدين عراقي، شاه عبداللطيف ڀٽائي ۽ سچل سائين، جي ڪلام جي تشريح ڪئي وئي آهي.

22. تقويت القلوب في تذڪرته المحبوب

فقير قادر بخش بيدل جو هي فارسي نثر جو ڪتاب آهي. جنهن ۾ پاڻ علم ۽ عرفان جو هڪ وڏو ذخيرو پيش ڪيو اٿائون. هن تصنيف ۾ پڻ قرآن شريف جي آيتن، حديث مبارڪن، بزرگن جي ڪلام ۽ اقوالن کي سهيڙيو ويو آهي. جن جي بيدل سائين عالمانه ۽ عارفانه انداز ۾ شرح ڪئي آهي. هي ڪتاب 1266هه ۾ تصنيف ٿيو ۽ ان کي به قاضي پير محمد نقل ڪيو جنهن تان فقير غلام علي مسرور نقل ڪيو. تمهيد کان پوءِ مولانا رومي صاحب جي مثنويءَ جي شعرن کي پيش ڪري ان جي شرح ڪئي وئي آهي. اڳتي هلي قرآن شريف جون آيتون، احاديث شريف ۽ مختلف حڪايتون به بيان ڪيون ويون آهن. جن بزرگن جو ڪلام ڏنو ويو آهي انهن ۾ حافظ شيرازي ۽ شاه عبداللطيف ڀٽائي، غوث پاڪ، منصور حلاج، مير جان الله شاه اول، مولانا عبدالرحمان جامي، مولانا رومي شامل آهن جن جي ڪلام کي حديث مبارڪ ۽ حڪايتن جي روشنيءَ ۾ روشناس ڪرايو ويو آهي.(135)

23. في بطن احاديث

هن تصنيف ۾ فقير قادر بخش بيدل ڇهن حديثن مباركن جي معنيٰ ۽ تشريح ڪئي آهي جنهن کي قاضي پير محمد 5 رجب 1280هه ۾ لکيو جنهن تان فقير غلام علي مسرور پڻ نقل ڪيو جيڪو نسخو راقم الحروف وٽ پڻ موجود آهي.(136)

24. قرت العينين في مناقب السبطين

هن تصنيف ۾ فقير قادر بخش بيدل ڪربلا جي واقعي متعلق حُسين واعظ ڪاشفيءَ جي ڪتاب "روضته الشهداء" جي چونڊ ڪئي آهي هن ڪتاب کي پڻ قاضي پير محمد 1280هه ۾ لکيو جنهن تان ٻين ڪاتبن پڻ نقل ڪيو. هن ڪتاب کي محترم نوشاد علي جعفري صاحب وڏي محنت ۽ محبت سان سهيڙيو آهي ساڳي وقت ان جو سنڌي ترجمو بہ ڪيو آهي جنهن کي هن سال ئي 2011ع ۾ موج وحدت پبليڪيشن روهڙي پاران شايع پڻ ڪيو ويو آهي.(137)

25. انشاء قادري

انشاء پردازي جو ڪتاب آهي. جنهن جو ذڪر پير حسام الدين راشدي، گدومل هرجاڻيءَ ۽ مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي پڻ ڪيو آهي. راشدي صاحب صرف ايترو لکيو آهي تہ هن ۾ فارسي زبان جا ڏهہ رقعا آهن جن کي ڪابہ تاريخ لکيل نہ آهي.(138) گدومل هرجاڻي لکي ٿو تہ هيءَ ڪتاب ڇئن پنن ٻن جزن جو انشاء نموني تي لکيل پارسي ۾ آهي. هن ۾ سڀ قسم جا القاب، آداب ۽ خاتمہ لکي پوءِ ڏهہ رقعا لکيا اٿس. گدومل هرجاڻي اهڙو هڪڙو القاب ۽ ان جي وضاحت پيش ڪئي آهي(139) جڏهن تہ مرحوم موسوي صاحب پڻ هن ڪتاب جو شروعاتي حصو نقل ڪيو آهي.(140)

26. تاريخ سنڌ

هن ڪتاب جو ذڪر سڀ کان پهريان مرحوم سبحان بخش قريشي پنهنجي تاليف "پنج گنج" ۾ ڪيو آهي لکي ٿو تہ هي فارسي نثر ۾ آهي. گهڻو ڪري اُهي تاريخي ٽڪرا لکيا ويا آهن جن ۾ ٻين ملڪن جي بزرگان دين جي سنڌ ملڪ ۾ رهائش اختيار ڪرڻ بابت ذڪر آهي.(141)

27. خطبات

مرحوم راشدي صاحب موجب هن ۾ جمعي جا 3 – 4 خطبا آهن(142) مرحوم موسوي صاحب لکي ٿو تہ هن ۾ ٽي خطبا آهن گرچہ آهن عربيءَ ۾ پر منجهن فارسي بيت ڇڱي انداز ۾ آندل آهن ۽ پنهنجي رنگ ڍنگ ۾ لکيل آهن(143) مرحوم سبحان بخش چوي ٿو تہ هي چار خطبا شايد جمعي ۾ پڙهندا هوندا جو فارسيءَ ۾ لکيا اٿن(144) جڏهن تہ بيدل سائينءَ جا اهڙا 8 خطبا آهن جيڪي جمعي تي پڙهندا ها. سندس فرزند فقير محمد بيڪس 1294هه ۾ نقل پڻ ڪيا آهن. جن جي قلمي نسخي

جي ڪاپي راقم الحروف وٽ پڻ موجود آهي. بيڪس سائين پهرين خطبي جو عنوان ”خطبتہ الجمعته المثنوي المعنوي“ لکيو آهي. ان کان پوءِ خطبو ثاني، خطبو ثالث، خطبو اربعہ لکيو اٿائين اڳتي خطبو پنجون ۽ ڇهون ستون، اثون پڻ نقل ڪيو اٿائين آخر ۾ انين خطبي جو عنوان ”خطبتہ الجمعتہ في الوحدت“ آهي. اهڙي طرح هي 33 صفحن جو ڪتاب ٿي وڃي ٿو. (145)

28. عقائد

عقائد جي عنوان سان بيدل سائينءَ جو هڪ فارسي نظم آهي جنهن جا ڪُل 13 شعر آهن ۽ هڪ فارسي فرد اٿس. جڏهن تہ عربي ۽ فارسي نثر ۾ پڻ بيدل سائين پنهنجا عقائد بيان ڪيا آهن. فقير محمد محسن بيڪس پڻ هنن عقائد کي 1294هہ ۾ نقل ڪيو آهي جنهن جي ڪاپي راقم الحروف وٽ موجود آهي. فارسي نظم وارو حصو مرحوم عبدالحسين شاھ موسوي پنهنجي تاليف ديوان بيدل ۾ پڻ ڏنو آهي.(146)

29. لغت ميزان طب

هن ۾ ”ميزان طب“ ڪتاب جي لغت يعني ڏکين لفظن جي معنيٰ لکي وئي آهي. گدومل هرجاڻي مرحوم قاضي غلام مهدي جي حوالي سان لکي ٿو تہ جڏهن هو بيدل سائين وٽ ميزان طب پڙهندو هو ان جي لغت مونکي لکي ڏنائون جا بہ اٿم.(147)

30. وصيت نامو

مرحوم عبدالحسين شاھ موسوي لکيو آهي تہ هڪ شخص امام بخش نامي چرچي ۾ چئي وينو تہ مون ايمان وڪيو جنهن تي ماڻهن ۾ تاءُ پيدا ٿيو گرچہ هن پڇتايو ۽ توبهہ ڪئي تڏهن بہ ماڻهن هن سان کائڻ پيئڻ بند ڪري ڇڏيو جنهن تي فقير صاحب (بيدل) هن جي امداد ۾ هڪ فتوي جاري ڪئي. مرحوم سبحان بخش هن وصيت نامي جو بيدل سائين جي خطبن سان گڏ ذڪر ڪيو آهي.(148)

31. وحدت نامہ (فارسي)

گدومل هرجاڻي بيدل سائين جي سنڌي وحدت نامي سان گڏ سندس فارسي وحدت نامي جو بہ ذڪر ڪيو آهي، جڏهن تہ حسام الدين راشدي وحدت نامہ جي سري هيٺ اهڙي ڪتاب جو ذڪر ڪيو آهي جيڪو قاضي پير محمد مرتب ڪيو هو. ان متعلق لکي ٿو تہ هي قاضي پير محمد بيدل جي تصنيفن جو انتخاب ڪيو آهي ۽ ديباچي ۾ قاضي صاحب لکيو آهي تہ وحدت الوجود جي سلسلي ۾ جيڪي غزل مصباح الطريقت ۾ فقير صاحب ڇپيا آهن تن سيني کي پنهنجي مطالعي لاءِ گڏ ڪيان ٿو. (149)

32. مخمسات

مرحوم حسام الدين راشدي ۽ مولانا دين محمد وفائي بيدل سائين جي فارسي مخمسات جو الڳ ڪتاب طور ذڪر ڪيو آهي. راشدي صاحب موجب 24 صفحن جو آهي جنهن ۾ مخمسات سان گڏ فارسي غزل بہ آهن. (150) بيدل سائين جي فرزند فقير محمد محسن بيڪس پڻ بيدل سائين جي فارسي مخمسات کي 1294هہ ۾ نقل ڪيو آهي جن جي وچ وچ ۾ فارسي غزل ۽ قصيده بہ آهن. بيڪس سائين جو نقل ڪيل پهريون مخمس هن طرح شروع ٿئي ٿو:

ايدل از رو ازل آ شفتہ بروئي شما
جان بہ پيچ و تاب ازان شبرنگ گيسوئي شما(151)

33. متفرق فارسي ڪلام

فقير قادر بخش بيدل جو هڪ اهڙو متفرق فارسي ڪلام بہ آهي جيڪو ڪنهن بہ الڳ ذڪر ڪيل ديوان يا مثنويءَ ۾ شامل ناهي. بيدل سائينءَ جي اهڙي متفرق ڪلام جو ذڪر پير حسام الدين راشدي پڻ ڪيو آهي فقير محمد محسن بيڪس پڻ بيدل سائينءَ جو متفرق فارسي ڪلام نقل ڪيو آهي. جنهن ۾ قصيده, مرثيا, غزل, فرد شامل آهن.(152)

34. صراط السالڪين

مرحوم عبدالحسين شاه موسوي بيدل سائينءَ جي هڪ قلمي ڪتاب صراط السالڪين جو مبهم ذڪر ڪيو آهي پر ان جو ڪوبہ ڏس پتو ڪونہ ڏنو اٿائين.(153)

مجازي مام

فقير قادر بخش بيدل جي صحبتي فقيرن، مريدن ۽ طالبن جو انگ تمام گهڻو هيو جن ۾ مسلمانن سان گڏ هندو پڻ شامل هئا. فقير بيدل جا ڪافي طالب ۽ مريد اڳتي هلي پاڻ بہ وڏا شاعر ۽ عالم بڻيا، پر هتي اسين انهن ٽن شخصيتن جو ذڪر ڪنداسون، جن کي فقير بيدل جي حوالي سان وڏي اهميت حاصل ٿي، اهي آهن: ڪرمچند، غلام محمد ۽ قاضي پير محمد. ڇاڪاڻ تہ انهن فقيرن کي فقير بيدل جي مجازي محبوب هئڻ جو درجو پڻ حاصل آهي. صوفين جي نزديڪ حقيقي عشق جي منزل حاصل ڪرڻ لاءِ مجازي عشق جو ڏاڪو پار ڪرڻ ضروري آهي. اهڙي طرح اسان جو بيدل سائين بہ اهڙي مجاز ۾ يگانو نرالو ۽ عشق جو اوتار بڻيو. مٿي ذڪر ڪيل فقير بيدل جا صحبتي فقير پنهنجي پنهنجي جاءِ تي پاڻ بہ وڏي ڪمال جي شخصيت جا مالڪ هئا، پر هن کان اڳ انهن جي شخصيت جي ٻين پهلوئن کي نظرانداز ڪيو ويو آهي ۽ انهن کي صرف فقير بيدل جي مجازي محبوب هئڻ تائين محدود ڏيکاريو ويو آهي. فقير بيدل جي صحبتي فقيرن منجهان خاص طور تي فقير غلام محمد ۽ قاضي پير محمد کي وڏو مان ۽ مرتبو حاصل آهي، هو پنهنجي وقت جي اهم صوفي سرواڻ فقير بيدل جا نہ صرف مريد هئا، پر سندس فڪر ۽ سلسلي جا اهم سپاهي پڻ هئا، پر فقير بيدل جيئن تہ هڪ سچو صوفي ۽ پير پرستيءَ جي خلاف هو تنهن ڪري هن جو پنهنجي پيارن طالبن ۽ مريدن سان سلوڪ هڪ محبتي دوست ۽ ساٿي جهڙو هيو. اهو فقير بيدل جي حسن سلوڪ، اخلاق، انوکي فڪر ۽ پُر اثر شخصيت جو ئي اثر هو جو اهي شخصيتون ڇڪجي سندس حلقي ۾ شامل ٿيون ۽ پنهنجي سموري حياتي فقير بيدل جي شخصيت ۽ فڪر کي آربي ڇڏيائون. هتي فقير بيدل جي انهن اهم صحبتي فقيرن ۽ محبوب دوستن جو احوال پيش ڪجي ٿو.

ڪرمچند

فقير قادر بخش بيدل پنهنجي تعليم تربيت ۽ سير سياحت کان پوءِ عبادت ۽ رياضت ۾ مشغول رهيو. تان جو سندس هڪ نوجوان ڪرمچند سان نينهن جو ناتو جڙي ويو. ڪرمچند بجاج روهڙيءَ ۾ رهندڙ بيدل سائينءَ جي جوانيءَ واري دور جو دوست هو. مرحوم سبحان بخش قريشي، فقير بيدل ۽ ڪرمچند جي دوستيءَ جو سن 1248 هجري ڄاڻايو آهي (154) بيدل سائينءَ جي سمورين سوانح عمرين ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ انهيءَ زماني ۾ ڪرمچند جو بکر ۾ انگريزن جي ڇانوڻيءَ لڳ دوڪان هيو. فقير بيدل ڪرمچند جي سڪ ۽ محبت ۾ روزانو روهڙيءَ کان بکر ويندو هو ۽ شام جو واپس موٽندو

هو. تاريخ جا ورق اٿلائڻ سان اسان کي انگريزن جو بکر تي قبضي ڪرڻ ۽ ان ۾ فوجي ڇانوڻي ٺاهڻ جو سن 1838ع مطابق 1254هجري معلوم ٿئي ٿو. برک مورخ مولائي شيدائي لکي ٿو ته "وائسراءِ لارڊ آڪليند ڪابل سان جنگ ڪرڻ جو ارادو ڪيو. تنهن ڪري بولان جو رستو صاف ڪرڻ کان اڳ وائسراءِ اليگزينڊر برنس کي 8 شوال 1254هه ۾ مير رستم ڏانهن مُڪو جنهن سنگينن جي زورتي بکر جو قلعو هٿ ڪيو. بکر ۾ فوجي ڇانوڻي ٻڌجڻ ڪري سکر پراڻي ۽ روهڙي جي هندن مناري معصوم هيٺيان فريئر روڊ جي منهن وٽ ننڍين جهوپڙين ۾ سيدي سامان جا دوڪان کوليا."(155) ڪرمچند به انهن ئي ڏينهن ۾ يا سال ٻن کان پوءِ يعني (56_1255هه) ڇانوڻي لڳ دوڪان کوليو هوندو. ان وقت فقير بيدل جي عمر 24 سال ٿئي ٿي. جڏهن ته ڪرمچند سندس هم عُمر يا ڪٿي به ٽي سال ننڍو هوندو. ڇاڪاڻ ته هو ايتري عمر تائين رسيل هو جو هو اڪيلي سر دڪان هلائيندو هو ۽ هن کي دوڪان، لاءِ روزانو روهڙيءَ کان بکر پيادل اچڻو ويڃڻو پوندو هو. فقير بيدل جو ڪرمچند سان دوستيءَ وارو ڏينهن هڪ عام ۽ دلچسپ واقعو پڻ ڄاڻايو ويو آهي. موسوي عبدالحسين شاهه لکي ٿو ته: انهن ڏينهن ۾ صديق فقير (ضلعو ٿرپارڪر وارو) اچي ميان سوال شاهه جي اوطاق ۾ لٿو. صديق فقير جي تشريف آوريءَ جو ٻڌي بيدل فقير به آيو صديق فقير کيس آجيان ڪئي ۽ چيائين ته "اچو هندو فقير" بعد ۾ بيدل فقير کان جڏهن پڇيو ويو ته توهان کي هندو ڪري ڇو سڏيائون؟ پاڻ جواب ڏنائون ته "مون هڪ هندو ڪرمچند ۾ فنا ڪاڏي آهي، تڏهن هندو ڪري سڏيو اٿن."(156) ٻئي هنڌ آيو آهي ته صوفي صديق فقير عمر جي آخري حصي يعني پيرسنيءَ ۾ روهڙي آيو هو.(157) صديق فقير وصال کان پنج ڇهه سال پهريان روهڙي آيو هوندو ته به اهو سن 1259هجري بيهي ٿو. مرحوم سبحان بخش قريشيءَ، ڪرمچند جو فقير بيدل سان دوستيءَ جو عرصو ٽي سال ڄاڻايو آهي.(158) موسوي عبدالحسين شاه لکيو آهي ته فقير بيدل ڪرمچند کان منهن مٽي وڃي روهڙيءَ پنهنجي دڪان تي ويٺو(159)، ان ڳالهه مان فقير بيدل جي ڪرمچند سان ناراضگي معلوم ٿئي ٿي. هڪ اهم روايت اها به آهي ته فقيربيدل ڪرمچند جي بکر ۾ انگريزن جي ڇانوڻي لڳ دڪان کولڻ تي سخت ناراضگيءَ جو اظهار ڪندو هو. فقير بيدل جيئن ته هڪ وطن دوست صوفي ۽ وحدت الوجودي هو تنهن ڪري فطري طور تي هو ڌارين فاتحن کان نفرت ڪندو هو. گمان آهي ته پوءِ هن ڪرمچند کي دڪان بند ڪرڻ جو زور رکيو. ڪرمچند سندس اهو چيو نه مڃيو جو فقير بيدل جلد ئي کانئس منهن مٽي آيو. گدومل هرجاڻي لکيو آهي ته "اهو ساڳيو ڪرمچند. بيدل فقير وٽ عمر جي آخري وقت تائين ايندو ويندو هو"(160) ان مان خبر پوي ٿي ته ڪرمچند بيدل سائينءَ جي حياتيءَ ۾ ئي ديهانت ڪري ويو هيو.

غلام محمد فقير

فقير قادر بخش بيدل جي صحبتي فقيرن ۾ غلام محمد کي بہ اهم حيثيت حاصل آهي. غلام محمد فقير بيدل سائينءَ جو قرب ۽ فيض حاصل ڪري وڏي مرتبي تي پهتو سندس مرتبي ۽ منزل جي خبر بيدل سائينءَ جي فرزند فقير بيڪس جي هن شعرمان چڱي ريت پوي ٿي.

"بہ محبوب غلام محمد فقير مرغ لاهوتي" (فقير غلام محمد لاهوت لامڪان تائين اڏامندڙ پکيئڙو هو.)

غلام محمد ذات جو داروگر مغل, شڪارپور جو رهندڙ هو سندس مائٽ اتي درزڪو ڌنڌو ڪندا هئا. فقير بيدل جڏهن ڪرمچند کان منهن مٽي روهڙيءَ ۾ پنهنجي دڪان تي ويٺو تن ڏينهن ذوالحج مهيني ۾ وار مبارڪ جي ساليانی زيارت لاءِ غلام محمد پنهنجن مائٽن سان گڏجي روهڙيءَ آيو تان جو بيدل فقير جي سانُس نظر فيض ٿي. بيدل سائينءَ جي شخصيت غلام محمد تي ايترو اثر ڪيو جو هو شڪارپور کان بنا مائٽن جي ٻڌائڻ جي بيدل سائينءَ سان ملڻ روهڙيءَ ايندو هو. آخر جڏهن مائٽن غلام محمد کي روهڙي وڃڻ کان روڪي ويهاريو تڏهن فقير بيدل پاڻ شڪارپور وڃي غلام محمد کي پاڻ سان وٺي آيو. غلام محمد سموري حياتي وٽس گذاري غلام محمد فقير. بيدل سائينءَ کان پورو پورو فيض حاصل ڪيو ۽ تمام گهڻي نياز ۾ نوڙت ۾ رهيو. هن بيدل سائينءَ کان سندس دڪان بند ڪرايو ۽ پاڻ درزڪو ڌنڌو ڪري جيڪو ڪمائيندو هو سو بيدل سائينءَ جي خدمت ۾ حاضر ڪندو هو(161) قاضي پير محمد. جنهن جو ذڪر اڳتي ايندو ان جو بيدل سائينءَ وٽ اچڻ وڃڻ بہ غلام محمد جي معرفت ٿيو ڇو تہ غلاممحمد جو قاضي پير محمد سان ويجهڙائيءَ وارو رستو هو. موسوي صاحب لکيو آهي تہ هڪ ڏينهن غلام محمد فقير. بيدل کي عرض ڪيو تہ هڪ تہ بندي کي پنهنجي پيراندي کان جاءِ ڏيندا ۽ ٻيو تہ جنهن قرب جي نظر سان مونکي (غلام محمد کي) ڏسندا آهيو تنهن سان ئي قاضي پير محمد کي ڏسندا (162) غلام محمد فقير 1261هجريءَ ۾ وفات ڪئي ۽ کيس اهڙي هنڌ دفن ڪيو ويو جو هيئنر سندس تربت فقير بيدل جي بلڪل پيراندي کان آهي. حيرت جهڙي ڳالهہ آهي, جو سنڌ جو برک مؤرخ مرحوم حسام الدين شاهہ راشدي 1933ع ۽ 1935ع ۾ ڇپيل پنهنجن مضمونن ۾ غلام محمد جي مزار شڪارپور ۾ ڄاڻائي آهي. هڪ هنڌ لکي ٿو تہ "غلام محمد اڳي ئي مري نہ وڃي ها تہ بيدل سائين جي مزار بہ جيڪر اڄ شڪارپور ۾ هجي ها, مگر قدرت کي اهو منظور نہ هو جنهن ڪري غلام محمد جي فوت ٿيڻ بعد سن 1265هہ ۾ بيدل سائين وري اچي پنهنجو قتل گهر آباد ڪيو."(163) ٻئي هنڌ لکي ٿو تہ "يار کان پوءِ پلا شڪارپور جي شهر ۾ رهي ڇا ڪندو. تاهم بہ تي سال دوست جي تربت تي گهاريائين ۽ نيٺ اچي پنهنجا اصلوڪا ماڳ روهڙيءَ ۾

وسايائين."(164). راشدي صاحب شايد اُتان ئي ڪان اهو بيان لکيو آهي نہ تہ هو شڪارپور جو اهو ماڳ ضرور ڄاڻائي ها، جتي غلام محمد جي مزار آهي. اڳتي هلي مرحوم عبدالحسين شاهہ موسوي ۽ مرحوم سبحان بخش قريشي پنهنجن تذڪرن ۾ غلام محمد فقير جو تفصيلي احوال ڏنو آهي ۽ سندس مزار جي نشاندهي بيدل سائينءَ جي پيرانديءَ کان ڪئي آهي. غلام محمد فقير جي مزار اڄ بہ روهڙيءَ ۾ بيدل سائينءَ جي پيرانديءَ کان پنهنجي اصل شڪل ۾ موجود آهي، البتہ ان تي ڪوبہ ڪتبو وغيره لڳل نہ آهي. موسوي عبدالحسين شاهہ غلام محمد جي وفات وقت عمر 40ـ45 سال ڄاڻائي آهي.(165) هينئر جيڪڏهن غلام محمد فقير جي عمر وفات وقت (1261هہ ۾) 40 سال بہ ڪٿي مقرر ڪجي تہ پوءِ غلام محمد جي ڄمڻ جو سن 1221هہ بيهي ٿو ان لحاظ کان غلام محمد فقير، بيدل سائين کان عمر ۾ پورا 10 سال وڏو معلوم ٿئي ٿو ۽ جڏهن فقير بيدل جي دوستي غلام محمد سان ٿئي ٿي، تڏهن فقير بيدل جي عمر 28 سال ۽ غلام محمد جي عمر 38 سال بيهي ٿي. موسوي صاحب لکيو آهي تہ فقير غلام محمد، فقير بيدل وٽ ساندهہ 20 – 25 سال رهيو.(166) جيڪو پڻ صحيح ثابت نہ ٿو ٿئي، خود موسوي صاحب جي لکڻ مطابق جيڪڏهن فقيربيدل ڪرمچند کان منهن مٽائي غلام محمد سان سڪ پريت جو سلسلو وڌايو هو تہ پوءِ ان جو سن اٽڪل 1257هہ بڻجي ٿو ان لحاظ کان ڏسبو تہ پوءِ غلام محمد پنهنجي وفات تائين، بيدل فقير جي صحبت ۾ صرف 5 سال رهيو. فقير غلام محمد جي وفات بيدل تي وڏو اثر ڪيو ۽ ڪيس فقير غلام محمد جي وڇوڙي وڏو صدمو رسايو. آخر قلب کي قرار ڏيڻ لاءِ فقير بيدل سائين هڪ پيرو وري سير سياحت اختيار ڪئي ۽ درويشن جي درگاهن تي حاضري ڏيئي ۽ سالڪن سان صحبت ۾ رهي، اٽڪل ڇئن سالن کانپوءِ 1265هہ ۾ روهڙي واپس آيا. پورا چار سال فقير بيدل، غلام محمد جي وفات تي ڏاڍيون رباعيون چيون آهن. حسام الدين شاهہ راشدي، بيدل سائينءَ جي انهن رباعين کي فقير غلام محمد جي وڇوڙي جي غم ۾ گرئي ۾ سندس مرثيہ خواني سڏيو آهي. هتي فقير بيدل جا غلام محمد جي وفات تي چيلِ اِهي شعر۽ رباعيون پيش ڪجن ٿيون، جن مان غلام محمد فقير جي شخصيت ۽ سندس بيدل فقير سان روحاني تعلق جي خبر پوي ٿي.

1. رفت اج جهان غلام محمد مراگذاشت
مرهون بہ حسرت بہ تاسف اسير هم
پُر سيد دل چو سال وفاتش ز فڪر پاڪ
سالڪ نظر بگفت مصفا ضمير هم.
(1261 هجري)

2. چون غلام محمد از عالم
بہ نهانخانہ بي نشان بہ نهفت

غنچہ تنگ صفات کرد قبا
گل جا نش بہ باغ ذات شگفت
سال فوتش از وَ بپر سیدم
نوگل روضۂ جنانم گفت
(1261هجري)

3. چون شد غلام محمد رحیل زین عالم
بماند بردل محزون داغ درد و بلا
سوال کردم تاریخ فوتش از هاتف
ندا رسید بناگہ چراغ بزم بھا
(1261هجري)

4. آن مخلص غلام محمد چون زین جهان
باجان شتافتہ بہ سُوي ملک سرمدي
کردم سوال سال و صالش ز عقل گفت
جاوید حاضري بہ جناب محمدي

5. چون مونسم غلام محمد وداع کرد
زین عالمي بماند بہ دل داغ و درد و غم
پر سیدم ازدل غمزده سال رحلتش
دل دردمند گفت کہ غمگین مانده ام.
(1261هہ)

6. آن مخلص یگانہ کہ خوش بود صحبتش
رفت از جهان بماند دل داغ حسرتش.
مقبول حق غلام محمد کہ دور زد
خون شد دلم ز سوز غم و درد فرقتش
یا رب دوام باد بحق حبیب تو
فیضان ابر رحمت برخاک تربتش
جانش مدام غرق بہ بحر وصال دار
شادان نما بہ هویت نور وحدتش
شب چهار شنبہ نوزدهم آخرین جماد
رستہ ز قید هستي تاریخ رحلتش.
(1261 هہ)

فقير بيدل جي انهن رباعين ۾ غلام محمد فقير جي شخصيت ۽ مرتبي جي خبر پوي ٿي. انهن کانسواءِ فقير بيدل، غلام محمد فقير جي وفات تي ٻيا بہ ڪي الوداعي نظم ۽ نوحا لکيا آهن.

فقير قاضي پير محمد

فقير قادر بخش بيدل جي صحبتي فقيرن ۾ قاضي پير محمد کي سيني کان وڌيڪ اهميت ۽ حيثيت حاصل آهي. قاضي پير محمد، فقير بيدل جي صحبتي فقير ۽ محبوب دوست سان گڏوگڏ پاڻ بہ ڪمال شخصيت جو مالڪ هو. قاضي پير محمد روهڙي جي ننڍين قاضين جو چشم و چراغ هو. جن کي خالدي قاضي بہ چيو ويجي ٿو ڇاڪاڻ تہ سندن سلسلو اڳتي هلي خالد بن وليد سان ملي ٿو. خالدي قاضين جو وڏو جيڪو روهڙيءَ ۾ آيو اهو هيو مفتي جيوند روحاني(167). موسوي عبدالحسين شاهہ لکيو آهي تہ قاضي پير محمد جو وڏو ڏاڏو قاضي مخدوم مفتي جيوند، شيخ صالح شاميءَ سان گڏ دهليءَ کان روهڙيءَ آيو(168). مولانا عبدالوهاب چاچڙ خيال ظاهر ڪيو آهي تہ مُلا مفتي جيوند، اڪبر يا جهانگير جي دور ۾ سنڌ ڏانهن آيو. مولانا چاچڙ صاحب وڌيڪ ڄاڻايو آهي تہ روهڙي جي ننڍن قاضين (خالدي قاضين) ۾ قضا جو سلسلو مخدوم جيوند کان شروع ٿيو. انهيءَ کان پوءِ سندس پُٽ موسيٰ مفتي پوءِ ان جو پٽ جان محمد قاضي ٿيو. جنهن بعد قاضي جان محمد جو ٻيو نمبر پٽ مُلا عمر عالم سکورو ۾ محتسب مقرر ٿيو.(169) فقير بيدل جو محبوب دوست قاضي پير محمد، محتسب ۽ عالم قاضي مُلا عمر جي پنجين پيڙهيءَ ۾ اچي ٿو. قاضي پير محمد جي والد جو نالو قاضي گل محمد ۽ ڏاڏي جو نالو قاضي فيض الله هو. قاضي پير محمد جي ڏاڏي جو پاءُ قاضي محمد عالم، وقت جو محتسب هو. پاڻ عالم هجڻ سان گڏوگڏ شاعر بہ هو ۽ سندس تخلص خاڪي هو. خبر پئي تہ قاضي پير محمد جو تعلق بہ روهڙيءَ جي هڪ علمي خاندان سان هو. مرحوم سبحان بخش قريشي لکيو آهي تہ قاضي پير محمد روهڙي شهر جو هڪ حسين و جميل شادي شده نوجوان ۽ شريف گهراڻي جو فرد هئو.(170) فقير بيدل، غلام محمد جي وفات کان پوءِ سنڌ جي مختلف شهرن جي سير سياحت کان پوءِ جڏهن 1265هجريءَ ۾ واپس روهڙي آيو تڏهن هن قاضي پير محمد سان نينهن جو ناتو جوڙيو. حسام الدين شاهہ راشدي لکيو آهي تہ "روهڙي واپس اچڻ کان پوءِ ظاهري گهر تہ آباد ٿيس، مگر باطني ديرو تہ اجان تائين ويران هئس. دل ڏيئي بيدل ٿيو هو سو نهايت پريشان گذارڻ لڳو نيٺ روهڙيءَ جي قاضي پير محمد صاحب تي ڪٽي پرت جا پلاند وڌائين".(171) ان وقت فقير بيدل جي عمر 34 سال ۽ قاضي پير محمد جي عمر 20 سال هئي. گدومل هرجاڻيءَ لکيو آهي تہ "بيدل پنهنجي اوطاق ڇڏي قاضي پير محمد جي گهر پرسان جاءِ تي مسواڙ تي وينو."(172) قاضي پير محمد جو بيدل سائينءَ وٽ اچڻ وڃڻ تہ فقير غلام محمد جي ڏينهن ۾ ئي رهندو هو پر فقير غلام محمد جي وفات بعد قاضي صاحب جو بيدل فقير سان نياز نوڙت جو رستو

ويتر وڌي ويو. قاضي پير محمد شروع شروع ۾ پنهنجي طبعيت اندر گهڻو بي پرواهہ ۽ سخت مزاج هو. پر جلد ئي فقير بيدل جي شخصيت ۽ علمي مرتبي کان متاثر ٿي. هن جي هٿ تي بيعت ڪري هن جي طالبن ۾ شامل ٿي ويو. مرحوم سبحان بخش قريشي لکيو آهي تہ 1262هہ ۾ قاضي پير محمد بہ بيدل صاحب کان ذڪر فڪر جي تلقين وٺي دم جي ڌن ۾ لڳي ويو.(173) قاضي پير محمد جيئن تہ پاڻ بہ هڪ علمي خاندان سان تعلق رکندو هو. تنهن ڪري فقير بيدل جهڙي برک عالم ۽ صوفي سان رهندي ويتر ذهين بڻجي ويو. مرحوم سبحان بخش قريشي جي لکڻ موجب قاضي پير محمد عربي ۽ فارسي جو ڄاڻو ۽ خوشخطيءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هيو. اهوئي سبب آهي جو قاضي پير محمد. فقير بيدل جا اڪثر ڪتاب پنهنجن هٿ اکرن ۾ نقل ڪيا. موسوي عبدالحسين شاهہ لکيو آهي تہ قاضي پير محمد جو بيدل وٽ درجو اهڙو هيو جهڙو حسام الدين چلپيءَ جو مولانا روميءَ وٽ. جيئن حسام الدين چلپي. مولانا رومي جي واتان مثنويءَ جا بيت ٻڌندو ۽ لکندو ويندو هو تيئن قاضي پير محمد بہ فقير بيدل جو گهڻو ڪلام لکيو.(174) قاضي پير محمد فقير بيدل جي تصنيفن ۾ ان جو مددگار ۽ ڪاتب رهيو. مرحوم سبحان بخش قريشي تہ ايترو بہ لکيو آهي تہ "قاضي صاحب جي جدائي (وفات) کان پوءِ بيدل صاحب جن ڪوبہ ڪتاب نہ لکيو پر فراق جا ڪلام ۽ ڏوهيڙا چيا اٿس".(175) قاضي پير محمد هڪ طرف فقير بيدل جي تصنيفن کي پنهنجن هٿن اکرن ۾ لکيو ٻئي طرف هن پنهنجي مطالعي لاءِ پڻ فقير بيدل جي ڪلام کي سهيڙيو. حسام الدين شاهہ راشدي پنهنجي هڪ مضمون ۾ قاضي پير محمد جو مرتب ڪيل بيدل جي ڪلام جي ان قلمي ڪتاب جو ذڪر ڪيو آهي، جنهن جو نالو "وحدت نامہ" آهي. راشدي صاحب لکيو آهي تہ هي قاضي پير محمد حضرت "بيدل" جي تصنيفن جو انتخاب ڪيو آهي. ديباچي ۾ لکي ٿو تہ: "وحدت الوجود جي سلسلي ۾ جيڪي مصباح الطريقت ۾ فقير صاحب چيو آهي، تن سيني کي پنهنجي مطالعي لاءِ گڏ ڪيو اٿم." ان کان سواءِ (بيدل) جي هيٺين ڪتابن جو ان ۾ خلاصو ڏنل آهي. 130 صفحا فارسي غزل، قطعا، فرد، رباعيون ايذائي صفحا رياض الفقر مان ورتل، 7 صفحا رموز القادري مان اخذ ڪيل، ساڍا ڏهہ صفحا رموز العارفين مان ڪڍيل، 10 صفحا نهر البحر مان ورتل، هندي غزل 14 صفحا، سنڌي ڪافيون 23 صفحا سي حرفي روپ جوڳ ۽ سي حرفي روپ بلاول(176) قاضي پير محمد جي ترتيب ڏنل انهيءَ ڪتاب مان خبر پوي ٿي تہ هو وحدت الوجودي فڪر سان تعلق رکندو هو ۽ ايترو تہ صوفي فڪر ۽ ان جي رمزن، اسرارن ۽ خيالن کان باخبر هو جو هن فقير بيدل جي سيني تصنيفن جو نچوڙ قلمبند ڪيو. قاضي پير محمد جي علمي فضيلت ۽ ان جي سنڌي صوفيانہ شاعريءَ ڏانهن لاڙي هئڻ جو ثبوت ان ڳالهہ مان بہ ملي ٿو جو محترم محمد فاضل شيخ پنهنجي هڪ ڪتاب ۾ نامياري شاعر علي گوهر شاهہ اصغر جي ڪلام جي هڪ اهڙي قلمي بياض جو ذڪر

ڪيو آهي، جيڪو قاضي پير محمد جي خاص مطالعي لاءِ لکيو ويو.(177) قاضي پير محمد فقير، بيدل سائينءَ جي حياتيءَ ۾ 17 جنوري 1829ع، مطابق 3 شوال سن 1285 هجريءَ ۾ وفات ڪئي. فقير بيدل جي هڪ شعر مان سندس وفات وقت عمر 40 سال معلوم ٿئي ٿي. قاضي پير محمد جي تربت ريلوي لائين روهڙيءَ پرسان مشهور عالم مولوي عبدالحليم ڪنڊويءَ جي مزار لڳ آهي. قاضي پير محمد جي منزل ۽ مرتبي جي خبر فقير بيڪس جي هن شعر مان چڱي ريت پروڙي سگهجي ٿي.

"ڪہ قاضي پير محمد مست و مجذوب خمار عشق"

فقير بيدل ڪي فقير غلام محمد جيان قاضي پير محمد جي وڇوڙي پڻ تمام گهڻو صدمو رسايو ۽ جهوري وڌو. ڇوتہ قاضي صاحب سندس هڏ ڏوکي، مونس، غمخوار ۽ محبوب دوست سان گڏوگڏ پيارو طالب بہ هيو. فقير بيدل، قاضي پير محمد جي وفات تي بہ ڪافي مرثيہ خواني ڪئي آهي، هتي فقير بيدل جا قاضي پير محمد جي وصال تي چيل چند شعر پيش ڪجن ٿا، جن مان قاضي پير محمد جي فقيراڻي شخصيت ۽ مرتبي جي بہ خبر پوي ٿي، تہ ساڳئي وقت فقير بيدل جي ساڻس قرب ۽ تعلق جي بہ ڄاڻ ملي ٿي.

تاريخ وصال:

اخي و عضدي بمزلتہ الروحُ مِن جسدي

مقبول بارگاهہ صمدي مغفور مرحوم قاضي پير محمد غفور الله له

سالڪ طريق پير محمد ڪہ در زمان

گو برده در سلوڪ طريقت ز سالڪان

با خاص و عام داشت ره خدمت و نياز

مي ديد نور جلوه همت اوست راعيان

بعد از بلوغ سير الي الله سر نمونند

سال چهل جدا ازتن آمد بہ ملڪ جان

سيم (3) شوال درشب يڪ شنبہ نيم شب

دست ازنشان بہ شست در آن بحر بي نشان

وقت عروج طائر روحش فرشتہ گفت

پرواز ڪرده نيم شب سوئي آشيان

(سال 1285 هجري).

ديگر: تاريخ وفات درويش، محبت ڪيش، محو ذات احد مغفور مرحوم قاضي پير محمد

چون ڪہ قاضي پير محمد با هدي
ڪرد اندر عشق حق جان را فدا
دل زِ سال وصل او داده خبر
گفت بُد پروانہ شمع خدا

(سال 1285هہ)

ديگر: تاريخ وصال محبوب القلوب او صلہ الله اليٰ ما تيمناهہ

پير محمد مظهر فيض الله
چون سُوي عالم بقا پيموده راهہ
هاتف از سال وصالش باز گفت
در جهان جان گفت آرام گاهہ

(سال 1285 هجري).

بيدل سائينءَ جو اولاد

فقير قادر بخش بيدل ٻہ شاديون ڪيون. پهرين گهر مان ڪيس هڪ نياڻي تولد ٿيءِ ٻئي گهر مان ڪيس ٽي فرزند تولد ٿيا. موسوي صاحب موجب فقير بيدل کي تاريخن لکڻ جو بيحد شوق هو. جڏهن قاضي پير محمد جي چئني پٽن جي ڄمڻ جون تاريخون لکيون اٿس، تڏهن پنهنجن پٽن جون تاريخون ڇيون هونداڻين، پر تولد جون تاريخون فقير بيدل جي صرف ٻن پٽن جون مليون آهن.(178) جيڪي آهن، محمد محسن (ڄم 1275هہ) ءِ محمد فريد (ڄم 1277هہ) جي هتي ڏجن ٿيون.

تاريخ تولد برخوردار محمد محسن (1275هہ)

بيست و ششم جمادالثاني زاد – مُحسن و مولدش مبارکباد
پنج هفتا د يڪ هزار دوصد – بدزِ هجري رسول شاهہ رشاد
حق تعاليٰ بحق حسنينش – از خوادث مصون داراد.

تاريخ تولد برخوردار محمد فريد (1277هہ)

شب آدينہ بيست وسيم – از جماد اول فريد زاد
هفت، هفتاد يک هزار دوصد – بودڪين ابتهاج دست بداد

يارب از فتنہ دار مامونش - بہ نبي وآلہ الا مجاد.

فقير بيدل جي ٽئين نمبر فرزند جو نالو موسوي عبدالحسين شاهہ ۽ حسام الدين شاهہ راشدي "امام بخش" ڄاڻايو آهي. جڏهن تہ مرحوم سبحان بخش قريشي ان جو نالو "خدا بخش" لکيو آهي.(179) فقير بيدل جي ٻن فرزندن "محمد فريد" ۽ "امام بخش" جي وفات تي پڻ اختلاف آهي. جهامنداس ڀاٽيا ۽ حسام الدين شاهہ راشدي مطابق، بيدل جو فرزند "محمد فريد" ڇمندي ئي فوت ٿي ويو ۽ ٻيو فرزند "امام بخش" ڇئن پنجن سالن جي عمر ۾ وفات ڪري ويو. جڏهن تہ مرحوم سبحان بخش قريشي اهو ڄاڻايو آهي تہ فقير بيدل جو فرزند "خدا بخش" ننڍي هوندي ئي گذاري ويو ۽ "محمد فريد" ڇئن پنجن سالن جي عمر ۾ سن 1284هہ ۾ وفات ڪري ويو. جنهن جي تربت درگاهہ بيدل جي ڏکڻ ۾ آهي.(180)

فقير بيدل پنهنجي وڏي فرزند تي پنهنجي والد صاحب جو نالو محمد محسن رکيو جيڪو اڳتي هلي "بيڪس" تخلص سان سنڌي، سرائڪي، اردو ۽ فارسي ٻولين جو ناميارو شاعر ۽ صوفي بڻيو. سندس شروعاتي تعليم فقير بيدل جي فڪري اسڪول ۾ ٿي. جنهن بعد ڪجهہ وقت بيدل جي سؤٽ فقير عبدالله جي مڪتب ۾ بہ پڙهيو. طريقت جو مرشد بہ والد فقير بيدل هوس. بيڪس مجازي محبت جو تہ هو ڀنڊار پر راڳ ويراڳ ۽ سماع ۾ هو پنهنجو مٽ پاڻ. حسام الدين شاهہ راشدي لکيو آهي تہ موج ايندي هيس تہ پاڻ بہ گهنگهرو پائي يڪتارو ڪٽي ڪن تي هٿ رکي "الوميان" ڪندو هو.(181) بيڪس جو "ڪنئي" نالي هڪ هندوءَ سان مجازي محبت جو پيوند هو هري دلگير پنهنجي آتم ڪٿا ۾ ٻڌايو آهي تہ: "ٻڌو هوم تہ چانڊوڪي رات ۾ درياهہ جي ڪناري تي بيڪس واريءَ تي ليٽي راڳ ڳائيندو هو ۽ ڪنيو ناچ نچندو هو." (182) بيڪس جي زندگيءَ وفا نہ ڪئي ۽ پاڻ والد بيدل جي وفات کان صرف 9 سال بعد 23 ورهين جي ڦوهہ جوانيءَ ۾ سن 1298هہ مطابق 1 آگسٽ 1881ع تي وفات ڪري ويو.

بيدل سائينءَ جو وصال

فقير قادر بخش بيدل 16 ذوالقعد 1289هہ مطابق 15 جنوري 1873ع ۾ وفات ڪري ويو. سندس جنازي نماز ۾ سندس مريدن، طالبن ۽ فقيرن تمام گهڻي تعداد ۾ شرڪت ڪئي، جن ۾ مسلمانن سان گڏ هندو پڻ شامل هئا. فقير بيدل کي اهڙي هند رکايو ويو جتي پاڻ اڪثر وقت اچي مراقبو ڪري ويهندا هئا. فقير بيدل جي مزار تي هيٺيون ڪتبو لڳل آهي، جيڪو حسام الدين راشدي پنهنجي مضمون ۾ پڻ نقل ڪيو آهي.(183)

رحلت نمود: تاريخ وفات مرحوم فقير ميان قادر بخش
وا! دريغا کہ سالک ڪامل راند ناگہ زدار دنيا رخش
هاتفم گفت سال رحلتش بود "طالب وحيد قادربخش"
سن 1289 هجري

بيدل سائينءَ جي مزار مٿان پهريان ڪچو ڪوٺو ٺهرايو ويو ۽ ٽن سالن بعد چوڪنڊيءَ نموني ڪشادي درگاهہ تيار ڪئي وئي. ان بعد 1298هہ ۾ فقير بيدل جي ساڄي پاسي فقير محمد محسن بيڪس ۽ 1301هہ ۾ فقير بيدل جي کاٻي پاسي فقير عبدالله کي دفنايو ويو. 1923ع ۾ ٽنهي مزارن مٿان ڪاٺيءَ جو عجيب ڪٽهڙو ٺهي تيار ٿيو 1945ع ۾ درگاهہ جي ٻيهر تعمير ٿي، جيڪا موجوده صورت ۾ آهي. 1963ع ۾ درگاهہ بيدل سان گڏ اُتر ۾ هڪ عاليشان مسجد پڻ تعمير ڪئي وئي.

بيدل سائينءَ جي ڪلام جو مختصر جائزو

فقير قادر بخش بيدل جي باري ۾ اسان اهو اڳ ۾ بہ ٻڌائي چڪا آهيون تہ سندن علمي ۽ روحاني شخصيت وڏي ڪمال جي درجي جي هئي جو پاڻ برک عالم، عارف ۽ وحدت الوجودي مفڪر هئا. پر جا ڳالهہ ڪيس سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ ممتاز مقام ڏياري ٿي اهو آهي سندس اساسي ۽ عظيم شاعر هجڻ. بيدل سائين هڪ ئي وقت سنڌي، سرائيڪي، اردو فارسي ۽ عربي ٻولين جو نہ صرف باڪمال شاعر هيو بلڪ انهن ٻولين ۾ پاڻ وڏيون علمي تصانيف پڻ لکيون جن جو تفصيلي اپياس اسين تصنيف ۽ تاليف واري باب ۾ ڪري چڪا آهيون. هن هيٺ اسين سندس سنڌي ۽ سرائيڪي ڪلام جو مختصر جائزو وٺنداسون.

بيدل سائينءَ جي هن رسالي ۾ سندس سنڌي ۽ سرائيڪي ڪلام ترتيبوار سنڌي بيت (وحدت نامو فرائض صوفيہ ۽ متفرقا بيت) سنڌي ۽ سرائيڪي ڪافيون (سرود نامو) مرثيو منقبت، سرائيڪي ڏوهيڙا ۽ سحر فيون شامل آهن. بيدل سائينءَ جو اهو ڪلام وحدت الوجودي فڪر، حسن ۽ عشق جي موضوع ۽ شاعري جي اعليٰ فن سان سرشار سنڌ جي اساسي ۽ عظيم شاعريءَ ۾ هڪ شاهڪار جي حيثيت رکي ٿو. جيتوڻيڪ بيدل سائينءَ کان اڳ سنڌ جي ڪلاسيڪل شعري تاريخ ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي ۽ سچل سرمست جھڙا عظيم شاعر پنهنجو وارو وڄائي چڪا هئا ۽ بيدل سائين بہ انهن ئي بزرگن جي چڱيل فڪر ۽ فن کي زورائتي نموني اڳتي وڌايو تنهن هوندي بہ ڪافي حوالن سان بيدل سائين ان ڏس ۾ پنهنجو الڳ ٿلڳ مقام پيدا ڪيو. فني ۽ فڪري طور نئون ۽ نرالو انداز ظاهر ڪيو ۽ شاعريءَ جي فني گهاڙيتن ۾ نوان تجربا پڻ ڪيا. اهو سڀ ڪجهہ ان ڪري ئي ممڪن ٿي سگهيو جو بيدل سائين پنهنجي وقت ۾ گهڻو پڙهيل ڳڙهيل سجاڻ شاعر هيو ۽ سندس مطالعو تمام وسيع هيو.

وحدت نامو

بيدل سائينءَ جي سنڌي شاعريءَ ۾ سندس سنڌي بيتن تي مشتمل "وحدت نامو" هڪ شاهڪار تخليق آهي. بيدل سائين کان اڳ "وحدت نامي" جي ئي عنوان سان سچل سائينءَ جو چيل هڪ سنڌي بيت ملي ٿو جيڪو الف اشباع سان آهي ۽ ان جون 76 مصراعون آهن. بيدل سائين جيئن تہ سچل سائين جو گهڻو معتقد هو تنهن ڪري شايد پاڻ سچل سائينءَ جي وحدت

نامي کان متاثر ٿي هي بيت لکيا پر فرق اهو آهي تہ سچل سائينءَ جو وحدت نامو مختصر ۽ هڪ وڏي بيت جي شڪل ۾ آهي، جڏهن تہ بيدل سائينءَ جي وحدت نامي ۾ پورا 149 بيت آهن ۽ انهن ۾ بيدل سائين "وحدت الوجود" ۽ "هم اوست" واري بيان کي تمام گهڻو تفصيل وار سهڻي نموني ۽ سمجهائين جي انداز ۾ پيش ڪيو آهي. بيدل سائينءَ جي وحدت نامي متعلق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هڪ تقرير ۾ چيو تہ جيڪو بہ سنڌ جي تصوف کي سمجهڻ چاهي ٿو تہ اهو بيدل سائينءَ جو وحدت نامو پڙهي. ڊاڪٽر صاحب اهو بہ ٻڌايو آهي تہ بيدل سائينءَ جي انهن بيتن جو نسخو جيڪو جهوڪ شريف جي درگاهہ تي رکيل آهي ان تي مٿان لکيو اٿن "قانون چہء تصوف" يعني وحدت نامي جا اهي بيت تصوف جو قانون آهن.

بيدل سائين وٽ سنڌي بيت پنهنجو ڪافي ارتقائي سفر ڪري عروج تي نظر اچي ٿو جنهن "ڳاهہ" ۽ "ڱنان" کان اڳتي وچي قاضي قادن وٽ دوهي ۽ سورٺي جو گهاڙيٽو وٺي شاهہ ڪريم وٽ "دوها سورٺا" جو گڏيل روپ ڌاري شاهہ لطيف وٽ وڌيڪ وسعت اختيار ڪئي.

بيدل سائينءَ جي "وحدت نامي" جا سمورا بيت فني حوالي سان "دوها سورٺا" جي گڏيل گهاڙيٽي تي چيل آهن. جنهن جو پهريون بيت هن طرح آهي.

هستيءَ کي "هم اوست" ۾ ڪيو گم جنين
ڏنو ترت تنين، اکين شعاع شهود جو.

اهو بيت توڙي وحدت نامي جا سمورا بيت "دوها سورٺا" ڇند جا آهن يعني انهن جي پهرين مصرع/سٽ دوهي جي ۽ ٻئي مصرع/سٽ سورٺي جي آهي اهڙي قسم جو پهريون بيت شاهہ ڪريم لکيو هيو.

پاٽياريءَ سر ٻهڙو جر تي پڪي جيئن
اسان سڄڻ تيئن دنيا ۾ ڪو ڏينهڙو.
(شاهہ ڪريم)

بيدل سائينءَ جي وحدت نامي جا پهريان پنج بيت ٻن ٻن سٽن جا آهن جن ۾ "هستيءَ کي هم اوست ۾" جي وراڻي سان پاڻ کي هم اوست يعني وحدت ۾ گم ڪرڻ ۽ فنا ڪرڻ جو ذڪر آهي ۽ اهو ٻڌايل آهي تہ ان ڪرڻ سان شهود جو شعاع، اثبات جو آچوڙو ۽ آگم نروار ٿئي ٿو جيئن منصور حلاج تي عيان ٿيو.

حالت جا حلاج جي سمورو آهي سوز
سدائين سوريءَ تي نيهن جو نوروز
رندي راز رموز ڪنهن کي سلن ڪينڪي

بيدل سائينءَ جي وحدت نامي جي خاص خوبي انهن بيتن جون خوبصورت وراڻيون آهن جيڪي پنجن پنجن بيتن کانپوءِ تبديل ٿين ٿيون. بيتن جي وراڻي ۾ انهن جو سلسليوار تڪرار بيتن ۾ فني طرح هڪ خوبصورت موسيقيت ۽ رواني پيدا ڪري ٿو ته ٻئي پاسي انهن وراڻين سان فڪري طرح به تصوف جي سبقن ۽ سمجهاڻين تي وڏيڪ زور اچي ٿو ۽ جيڪا ڳالهه ٻڌائي ۽ سمجهائي وڃي ٿي ان کي بيت جي اها وراڻي ۾ تڪرار اڳتي وٺي هلي ٿو. بيتن جي وراڻ کي ڳنڍڻ لاءِ به هڪ خوبصورت انداز قائم ڪيو ويو آهي جو هلندڙ وراڻيءَ وارن بيتن جي آخري بيت جي آخري پد کي ٻين ايندڙ بيتن جي وراڻي طور متعارف ڪيو ويو آهي جيئن حالت جا حلاج جي وراڻيءَ جو آخري بيت آهي.

حالت جا حلاج جي ربوبيت راز
حقيقت مجاز ايڪائيءَ ۾ ايڪ ٿيا.

انهيءَ بيت جي آخري حصي/پد "ايڪائيءَ ۾ ايڪ ٿيا" کي ٻين ايندڙ بيتن جي وراڻي طور آندو ويو آهي.

ايڪائي ۾ ايڪ ٿي معنيٰ ۽ صورت
اچي احديت دوائيءَ کي دور ڪيو

"دوها سورٺا" ڇند جي انهن بيتن ۾ ٻن ٻن سٽن ۽ ٽن ٽن سٽن جا بيت به شامل آهن. جڏهن ته هڪ بيت ڇئن سٽن جو به آهي.

جي تون پسين پاڻ کي جيئن ڪيئن پسڻ آءِ
تلويح ۽ توضيح جي تاتي ناهي جاءِ
اصولن جي عقل ۾ هي سر ڪين سماءِ
وصولن وٺاءِ سٽي سمجهه ڳالهڙي

بيدل سائين وحدت نامي جي بيتن ۾ صوفين جي سرواڻ منصور حلاج جي مستيءَ واري حالت ۽ ڪيفيت کي محمدي معراج سڏيو آهي جيئن چوي ٿو.

حالت جا حلاج جي محمدي معراج

سالڪن سرتاج مستيءَ ڪون منصور ٿيو

وحدت نامي ۾ ايڪائي ۾ ايڪ ٿيڻ جي ڳالهه ڪيل آهي اهڙي ايڪائي جنهن ۾ سڀ صفتون اصلي ۽ حقيقي ذات ۾ فنا ٿين ٿيون ۽ پوءِ حقيقي وجود ئي محيط بڻجي ٿو ۽ پوءِ سيئي لڳ لاڳاپا ۽ ناسوتي قيد زائل ٿي وڃن ٿا.

ايڪائيءَ ۾ ايڪ ٿي سيائي صفات
دين ڪفر نابود ٿيو طئي ٿي طلسمات
دور ڪري درجات مڙيائي محيط ٿيو.

وحدت نامي ۾ بيدل سائين وحدانيت ۽ توحيد جي وڏي مقام تي پهتل نظر اچي ٿو جتي ڪثرت وحدت ۾ ائين گم ٿي وڃي ٿي جيئن سج اُڀرڻ سان ستارا گم ٿي وڃن ٿا.

حقيقت ۾ هڪ ٿيو ڪفر ۽ ايمان
مظهر مولیٰ پاڪ جي هندو مسلمان
تارا ڪيا تالان سورج سندي سوجهري.

وحدت نامي ۾ بيدل سائين قرآن شريف جون آيتون، حديثون ۽ ڪي عربي قول به آندا آهن جن جا ڪجهه مثال هتي ڏجن ٿا.

قرآن شريف جون آيتون

اونهي هن اسرار جي جنين پر جهي مام
لاخوف عليهم ولاهم يحزنون آيا ۾ آرام
عارف ٿيا علام، بيخودي باب پڙهي.

اچي ٿيو اثبات ۾ ڪا پڙين قرار
هوالاول والآخر والظاهر والباطن سدا برهه بهار
جاڏي ڪن نهار تاڏي وستي ويجهڙي

هوڪو هم اوست جو سڄ ساڻ يقين
اينما تولو فثم وجه الله حق ريءَ آهي ڪين
فرق ڪفر ۽ دين بيشڪ بهانو اٿهين.

حديثون

پسي موج محمدي هاتڪ ٿيا حيران
من رآني فقد راي الحق ساڳيو ئي سبحان
مڙيو ئي مهربانُ، صورت سڀ سمائيو

پسي موج محمدي، قطرو ٿيو قلزم
عرفت ربي بربي مستي ٿي محڪم
رکيو قرب قدم بيراڳن باهوت ۾.

عربي قول

سدا ڪن سبحان جو ذڪر منجهارن ذوق
من اراد ان يجلس مع الله فيجلس مع اهل تصوف پڇ انهن جي جهوڪ
لڪي منجهان لوڪ، ڳُجها لنو لائج ان سين.

سٽايائون سنگ ڪي سندي راز رهاڻ
الفقر لا يحتاج الا الله ڪنهن جي ڪين نہ ڪاڻ
عبديت جي آڻ ڪين جهليا سي ڪاپڙي.

فرائض صوفيہ

"وحدت نامي" ڪانپوءِ بيدل سائينءَ جا "فرائض صوفيہ" جي عنوان سان 23 بيت اچن ٿا جن جي عنوان مان ئي ظاهر آهي تہ انهن ۾ صوفين جي فرضن کي بيان ڪيو ويو آهي. فرائض صوفيہ وارا بيت اصل ۾ وحدت نامي جو ئي تسلسل آهن جن ۾ وحدت نامي واري فڪر کي ئي اڳتي وڌايو ويو آهي. فني حوالي سان، "فرائض صوفيا" جا بيت بہ "دوها سورٺا" گهاڙيٽي تي چيل آهن ۽ اهي سمورا بيت ٽن ٽن سٽن جا آهن. پهريون بيت هن طرح آهي.

ڪوٺائين ٿو ڪلمہ گو ڪلمو پڙهڻ سک
فڪر جي ڦرهيءَ تي لاجو اکر لک
معنيٰ واري مک حرفن مون هٿ آڻ تون.

"ڪوٺائين ٿو ڪلمہ گو" وراڻي آهي جيڪا شروعاتي ستن بيتن جي منڍ ۾ اچي ٿي. بيدل سائين انهيءَ وراڻيءَ کي ڪمال سان ٻين بيتن سان اهڙي طرح ڳنڍيندو ويو آهي جو ان سان هڪ

طرف فڪري تسلسل قائم رهي ٿو تہ ٻئي طرف فني حوالي سان بہ خوبصورتي ۽ رواني پيدا ٿئي ٿي. ان طرح "ڪوئائين ٿو ڪلمہ گو" سان گڏ "پر جيهي ڪلمو پڙهہ"، "گُهرِ ڪلمي جي گهير"، "ڪلمو نيئي ڪماءِ" ۽ "ڪلمو پيهي پس" واري ڳالهہ ۾ نصيحت جو ورجاءُ بيتن جي سمجهاڻيءَ ڪي زوارائتي نموني ظاهر ڪري ٿو. ٻي طرف اوهان ڏسندوءَ تہ وراٽين ۾ حرف تجنيس جي فن ڪي بہ ڀرپور نموني پيش ڪيو ويو آهي.

فرائض صوفيہ جي انين بيت ڪان وري نئين وراٽي "لاجو ڪنهون هٽ ڪري" شروع ٿئي ٿي.

لا جو ڪنهون هٽ ڪري جنگ جسم سان جوڙ
نفيءَ واري نئن ۾ وجي ٻيائي ٻوڙ
سالڪ سڳو سور نيهي اٿي نانهن جو.

اسان ڏسندا سون تہ بيدل سائينءَ جي هنن بيتن ۾ فني حوالي سان حرف تجنيس جي خوبصورتي ۽ ٻوليءَ جا نوان استعارا ملن ٿا جهڙوڪ فڪر جي ڦرهي، لاجو ڪنهون، معنيٰ واري مڪ، نفيءَ واري نئن، نانهن جو سڳو وغيره. فرائض صوفيہ جا سمورا بيت اهڙين فني خوبين سان ٽمٽار آهن.

فڪري حوالي سان بيدل سائين "لا" يعني پنهنجي "نفي" ڪندي ٻيائيءَ کي انهيءَ نفيءَ واري نئن ۾ ٻوڙڻ جي صلاح ڏيندي "نانهن" يعني ٻيو ڪجهہ بہ نہ هئڻ ۽ "تون ئي تون" جو سڳو سورڻ جي ڳالهہ ڪري ٿو. اڳتي هلي ٻين بيتن ۾ انهيءَ فڪر کي زورائتو بيان ڪندي حوالي طور قرآن شريف جون آيتون، حديثون ۽ اقوال پڻ ڏنا اٿائين. مثال طور:

لا جو ڪنهون هٽ ڪري لڙائي ڪا لاءِ
وجاهدو في سبيلہ جوش جيئون جاڳاءِ
پير تون پڙ ۾ پاءِ سانگو لاهي سر جو

جڏهن "لا" يعني نفي ڪبي تہ پوءِ "الا الله" يعني اثبات ٿيندو ۽ ڪثرت وحدت جو روپ وٺي گم ٿي ويندي، جڏهن عبادت ۾ نيهي نابود ٿيو تہ ساجد توڙي سجود پنهنجي مسجود ۾ محو ۽ فنا ٿي ويندا.

الا الله اثبات ڪر نيهي ٿيءَ نابود
تارن سندو تاب ويو پسي شمس شهود
ساجد ۽ سجود محو ٿيا مسجود ۾.

بيدل سائينءَ انهن بيتن ۾ نفيءَ ڪان اثبات ٿيڻ واري ڳالهہ بيان ڪندي منصور حلاج جو مثال بہ ڏي ٿو.

الا الله اثبات ڪر جيئن ڪيو حلاج
لا اِلٰہ انا فاعبدون هي حلاجي هاج
ماٿي تون معراج جي پاڻ پروڙين پانهنجو

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو اثر

بيدل سائين سنڌ جي سرتاج شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو وڏو معتقد هو. شاهه جي رسالي جو بيدل سائينءَ وڏي گهرائيءَ سان مطالعو ڪيو هيو ۽ ان جا چٽا عڪس بيدل سائينءَ جي بين نثري تصنيفن ۾ به ملن ٿا. جڏهن اسان بيدل سائينءَ جي سنڌي شاعريءَ خاص ڪري بيتن تي نظر وجهون ٿا ته انهن تي شاهه لطيف جو وڏو اثر نظر اچي ٿو هتي اسين بيدل سائينءَ جي وحدت نامي ۾ فرائض صوفياءَ جي ڪن بيتن ۾ شاهه لطيف جي بيتن کي پيش ڪريون ٿا. جن مان خبر پوي ٿي ته بيدل سائين شاهه لطيف جي ڪلام کان گهڻو متاثر آهي.

لائي خنجر "لا" جو هن خنجر کي هڻ
سڏن جون سيد چوي وٺيون سڀ وڪڻ
پير پروڙي ڪڻ ته هلڻ ۾ هوري وَهين
(شاهه لطيف)

"لا جو کنهون هٿ ڪري جسم سان تون جهيڙ
وساري وجود کي پير نفيءَ جو پير
کِهڙ فنا جي گهير ته اوڏو ٿئين اثبات کي.
(بيدل)

آڏو جو اثبات کي سو شرڪ لاهي شڪ
هئي جنهن ۾ حق تنهن نفيءَ جهڙو ناهه ڪو.
(شاهه لطيف)

الا الله اثبات ڪر شارڪ ڇڏي شڪ
آڪي انا الحق مسلماني ماڻ تون
(بيدل)

پاڻ ئي پسي پاڻ کي پاڻ ئي محبوب
پاڻ ئي خلقي خوب پاڻ ئي طالب تن جو
(شاهه لطيف)

مڙيوئي محبوب آ، مشتاقن مقصود
سدا حق موجود، هم ڪي هڪ ڄاڻ تون
(بيدل)

صوفي چائين سڏ ڪرين صوفي ايءَ نہ صلاح
ڪاتي رک ڪلاه وجہ اُڇلي آڳ ۾
(شاهه لطيف)

صوفي سڏ ڦٽي ڪري سمايو ۾ سڪ
وحدت بنان وک ڪاڏهين ڪٿي ڪا نہ ڪا
(بيدل)

مري جيءُ تہ ماڻئين جانب جو جمال
ٿئين هوند حلال جي پند اهائي پاڙيئين
(شاهه لطيف)

مرڻون اڳي جي مرين تہ باقي رهي ذات
هميشہ حيات مرد نہ مرن ڪڏهين.
(بيدل)

نہ صرف ايترو پر بيدل سائينءَ شاهہ لطيف جي فڪر کي اڳتي بہ وڌايو آهي:

جوڳيئڙا جهان ۾ نوري ۽ ناري
ٻري جن ٻاري آءُ نہ جيئندي اُن ري.
(شاهہ لطيف)

حقيقت ۾ هڪ ٿيو نوري ۽ ناري
دين ڪفر آهن ٻئي هڪ وڻ جي ٽاري
حاذق هوشياري رکين انهيءَ رموز جي
(بيدل)

متفرقا بيت

وحدت نامي ۽ فرائض صوفيہ ڪانپوءِ بيدل سائين جي سنڌي بيتن ۾ 27 ابيات سنڌي ۽ 8 متفرقا بيت اچن ٿا. جڏهن تہ هن رسالي ۾ بيدل سائينءَ جا 10 نوان بيت بہ شامل ڪيا ويا آهن. جن ۾ پڻ اهو ئي فڪر نروار ڪيو ويو آهي. جيڪو وحدت نامي ۽ فرائض صوفيہ جي بيتن ۾ آهي. يعني خوديءَ کي فنا ڪرڻ، پاڻ سڃاڻڻ، عشق جي امانت کڻڻ، تحقيق جو طهورا پيئڻ، قال کي ڇڏي حال حاصل ڪرڻ وغيره ساڳي وقت هن حصي وارن بيتن ۾ بيدل سائين سنڌ جي ڪن لوڪ داستانن جي حوالي سان ڪي تمثيلي بيت بہ چيا آهن پر بيدل سائين انهن بيتن ۾ بہ بجاءِ لوڪ داستانن ۽ قصن کي ٻڌائڻ جي تمثيلي انداز ۾ "هم اوست" واري فڪر کي ئي مرڪز بڻايو آهي.

موڪل ٿي مارئيءَ کي هلي پنهنجي ديس
وصل سندو ويس پهريائين پريت ڪون.

بيدل سائين انهيءَ بيت ۾ مارئيءَ جي روپ ۾ هن جسماني ۽ ناسوتي قيد مان آزاد ٿي حقيقي وصال حاصل ڪرڻ جي ڳالهہ ڪئي آهي ۽ ازلي وطن وڃڻ جي خواهش ۽ جستجو بيان ڪئي آهي. اهڙو ئي حقيقي خيال بيدل سائين نوري ڄام تماچي واري لوڪ داستان ۾ هن طرح بيان ڪيو آهي.

سرهي سڱ سمي جي ڪيو نوريءَ کي نور
نسبت نماڻيءَ کي ڏکن ڪون ڪيو ڏور
هلي منجهہ حضور مُهاڻيءَ مانُ لڌو.

مطلب تہ بيدل سائين مارئيءَ جي ملير کي ازلي ۽ حقيقي ديس سان تشبيهہ ڏني آهي ۽

نوريءَ جي نماڻائي، عاجزي ۽ هيڻائينءَ کي اُهجاڻ بڻائيندي حقيقي مالڪ جي مهر جو ذڪر ڪيو آهي ۽ اڳتي هلي ڳالهه وچي اتي ڪُنائي اٿائين تہ:

توڙي ۾ ناسوت عبد چوايان عام ۾
بحر آهيان باهوت جو لڙهان ۾ لاهوت
هر دم ۾ هاهوت آسڻ آهہ اسانجو

بيدل سائينءَ جون ڪافيون

بيدل سائينءَ جي ڪافين جو ڪُل تعداد 317 آهي، جنهن ۾ 87 سنڌي ڪافيون، چار ريختي ڪافيون ۽ 226 سرائيڪي ڪافيون آهن. "ڪافي" سنڌ جي هڪ خوبصورت ۽ مقبول صنف آهي، جنهن جي تصوف جي فڪر هيٺ سنڌ جي درگاهن مان اوسر ٿي آهي ۽ هن صنف ۾ پنهنجو هڪ روحاني رنگ شامل آهي. سچل سائين وٽ "ڪافي" وڏيڪ نکري عروج حاصل ڪيو جڏهن تہ بيدل سائين هن صنف ۾ فڪري توڙي فني حوالي سان باڪمال شاعري تخليق ڪئي آهي. بيدل سائين هونئن تہ اردو ۽ فارسي ٻولين جو صاحب ديوان شاعر هيو پر هن پنهنجي سنڌي ۽ سرائيڪي ڪلام جو بنياد جن صنفن تي رکيو اهي آهن سنڌ جون اساسي شعري صنفون بيت ۽ ڪافي. ڄاڪاڻ تہ انهن صنفن ۾ مٽيءَ جي خوشبو شامل آهي ۽ بيدل سائين جيئن تہ هڪ سجاڻ شاعر هيو تنهن ڪري هن پنهنجي انهيءَ ڪلام کي ان ساڳي روايت تي قائم رکيو جيڪا روايت ڪائنس اڳ شاهہ لطيف ۽ سچل سرمست وٽ عروج تي پهتل هئي ۽ اها روايت هئي شاعريءَ کي داستانن ۽ سُرن جي بنياد تي ترتيب ڏيڻ. اها شعري روايت شاهہ ڪريم ۽ شاهہ لطف الله قادريءَ کان ٿيندي جڏهن ميون شاهہ عنات رضوي وٽ پهتي تہ ان هڪ طرف "وائي" ايجاد ڪئي تہ ٻئي طرف ان ۾ راڳ جو رس ۽ چس بہ شامل ڪيو. شاهہ عنات جن سُرن ۾ ڪلام چيو انهن جو تعداد آهي 20 جن مان 13 سُر تہ مڪمل ڪلاسيڪل موسيقي جا راڳ آهن. شاهہ لطيف انهيءَ روايت کي عروج تي پهچائي ڇڏيو جو پاڻ راڳ جو وڏو ڄاڻو هيو. شاهہ لطيف سنڌي عوامي راڳن ۽ ڪلاسيڪل راڳن کي داستانن ۾ ورهائي پنهنجو رسالو تخليق ڪيو جنهن جي سُرن راڳن ۽ راڳڻين جو تعداد 30 آهي.

سچل سائينءَ 31 سُرن/ راڳن تي پنهنجيون ڪافيون چيون جن مان 15 سُر شاهہ لطيف وارا آهن، جڏهن تہ 16 سُر نوان آهن. بيدل سائين شاهہ لطيف جي وفات کان 62 سال پوءِ جنم ورتو جڏهن تہ سچل سائينءَ جي وفات وقت پاڻ 12 ـ 11 سالن جو هيو بيدل سائين جي وقت تائين شاهہ لطيف جو ڪلام سنڌ جي جهر جهنگ ۾ مقبول ٿي چُڪو هيو جڏهن تہ سچل سائين، بيدل سائين

ڪان تورو اڳ تي گذريو هيو نتيجي طور شاهه لطيف ۽ سچل سائينءَ جي ڪلام بيدل سائينءَ جي فڪر توڙي فن تي گهرو اثر ڪيو. اهو ئي سبب آهي جو شاهه لطيف ۽ سچل سائينءَ جي شعري روايت بيدل سائينءَ وٽ هڪ نئون رنگ ۽ روپ اختيار ڪري نروار ٿي جنهن ۾ شاهه لطيف واري نماٽائي، نهٺائي ۽ اعتدال به آهي ته سچل سائينءَ واري رندي ۽ مستي به آهي. بيدل سائين به شاهه لطيف ۽ سچل سائينءَ جيان پنهنجي ڪلام جو بنياد راڳداريءَ تي رکيو ۽ هر ڪافي ڪنهن نه ڪنهن راڳ يا روپ ۾ ترتيب ڏئي ڪافين جي مجموعي کي نالو ڏنو "سرود نامو". بيدل سائينءَ جي "سرود نامي" ۾ جن سُرن ۽ روپن جون ڪافيون شامل آهن انهن سُرن/روپن جو تعداد 19 آهي، جيڪي آهن بسنت، هوري، جهنگلو پورب، بروه، ڌناسري، بلاولي، آسا، سورٺ، سسئي، ديسي، سارنگ، جوڳ، نٽ ڪلياڻ، گنوري، ڪامول، مالڪوس، وهاڳ ۽ سهڻي. انهن روپن مان سسئي هڪ داستان جو نالو آهي، جڏهن ته هوري موسيقيءَ جي هڪ صنف آهي، جيڪا ڌرپد جو هڪ قسم آهي، جنهن ۾ شري ڪرشن مهاراج جي زندگيءَ جي رومانوي پهلوءَ کي اجاگر ڪيو ويندو آهي. بيدل سائينءَ به صرف هڪڙي ڪافي هوري روپ ۾ چئي آهي، جنهن ۾ پڻ پوربي ۽ سرائيڪي ٻولين جي آميزش سان شري ڪرشن مهاراج جو عشقيه بيان ڪيو اٿائين. اهڙي طرح بيدل سائينءَ جي سرود نامي ۾ ڪل راڳ ۽ راڳڻين جن ۾ ڪافيون ترتيب ڏنل آن انهن جو تعداد 17 بيهي ٿو. بيدل سائينءَ جي "سرود نامي" ۾ شامل 17 سُرن/راڳ راڳڻين مان 11 سُر شاهه لطيف جي رسالي وارا ۽ 16 سُر سچل سائينءَ جي ڪافين وارا آهن. جڏهن ته بيدل سائين هڪڙو راڳ نئون متعارف ڪرايو آهي، جيڪو آهي "نٽ ڪلياڻ".

موضوع جي لحاظ کان بيدل سائينءَ جي ڪلام کي چئن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. مدحيه (ثنا خواني) (2) مجازي (3) تمثيلي (4) صوفياڻو

سرور ڪائنات حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن جي ثنا خواني

بيدل سائين پنهنجي ڪلام ۾ جا بجا سرور ڪائنات حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن جي وڏي عشق ۽ اُڪير سان ثنا خواني ڪئي آهي. هونءَ ته اڪثر جاين تي تمثيلي انداز ۾ به حضور اڪرم ﷺ جو ذڪر ۽ شان بيان ڪيو اٿائين پر ان سان گڏ چٽي طرح به سنڌن مداح ۽ ثنا خواني ڪئي اٿائين.

عرشئون آءِ عرب وچ سائين احمد نام سڏائين.

-

انا احمد بلا ميم، قول ڪريم دا ڄاڻي.

-

انا عرب بلا عين، آڪيس عربستان ۾.

-

صورت محمدي ۾ روشن هي سر سارا
صورت نہ ڪهہ اسيڪون وہ نور هي نيارا.

-

ڪوڙين پتين ان جا هٿ متي هيٺڙ
پنهي جهانن، هو ويچارن واهرو.

-

ذات مقدس جلوا پايا احمد نام ڌرا ڪر آيا
بار نبوت سر تي چايا، هر جا حُڪم هلايا وي

-

نور الاهي احمد مُرسل، هر مرسل تون اعليٰ افضل
هادي مهدي مير مڪمل، عشق دا راہ بتايا وي.

-

حسن دا جلوا عين عياني مظهر نور نبي دا ڄاڻين
بيدل بيا ڪوئي وهم نہ آڻين احمد آپ وڪاياوي.

-

حضرت علي ڪرم الله وجهہ جي ثنا خواني

سرور ڪائنات حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ ڪانپوءِ بيدل سائينءَ مولاءِ ڪائنات حضرت علي ڪرم الله وجہ جي شان ۾ بہ ڪلام چيو آهي ۽ ڪافي جاين تي حضرت علي ڪرم الله وجہ جي ثنا خواني ڪئي آهي.

ظاهر بندو باطن مولا عشق جي بازي پُر جهي ڪير
اهو راز ڪري ٿو روشن علي ولي شاهہ مردان شير

-

جي طلب تينون هي بيدل دائمي ديدار دي
هٿ ڪنون ڇوڙين نہ دامن حيدر ڪرار دي

بيدل سائين هڪ پوري ڪافي حضرت علي ڪرم الله وجہ جي شان ۾ چئي آهي.

هٿِ هُٿ حامي آهي اسان جو هادي حضرت شاهہ
- لحمڪ لحمي روحڪ روحي، اعليٰ اسد الله
- محبت وارن ساڻ آساٽي، وانگي ساهہ پساهہ
- لا قيدن لئہ وحدت واري روشن ڪيائين راهہ
- من عرف جي مام جي بخشي، عُشاقن آگاهہ
- بيدل مذهب ڪون رهہ نيارو، وحدت رک ويساهہ

مرثيہ خواني

بيدل سائين سيد الشهداء حضرت امام حُسين عليہ السلام جي شهادت ۽ ڪربلا جي واقعي تي مرثيا خواني پڻ ڪئي آهي ۽ پنهنجن ڪافين ۾ امامن پاڪن جي شهادت تي نهايت دکدائڪ مصر اعون چيون آهن.

سر امامان دي عشقي آندا تيز ڪيها طوفان.

*

سر امامان دي ڪيوين اُتڙا محبت والڙا مينهن.

*

مير حَسن نون زهر پلايوءِ شاهہ حُسين شهيد ڪرايوءِ
عابد ڪنون خون ناب وهايوءِ صابر ستم سهايوئي.

*

سر امامين آيا بار غمان دا يارو
- ويکو ڪيوين بار درد دا، آل نبي دي اُتايا.
- درد غمان دا باري لشڪر، چُم اُنهان سر چايا.
- عشق انهان دي سر تي ويکو ڏاڍ ستم سهايا.
- بيدل صدقي خاڪ اهين تون جت اُنهان سر چايا.

بيدل سائين ڪربلا جي واقعي ۽ حضرت امام حُسين عليہ السلام ۽ ان جي جانثارن جي

شهادت تي هڪ اهڙو سنڌي مرثيو چيو آهي جيڪو سنڌي شاعريءَ ۾ مرثيہ نگاري جي حوالي سان هڪ شاهڪار آهي ۽ ان کي سنڌي ادب جي چند اهم مرثين ۾ شمار ڪري سگهجي ٿو.

ڪربلا ۾ شاهہ جڏهن مهمان ٿيو
درد غم جو اُت وڏو گهمسان ٿيو

ڪربلا ۾ آيو جڏهن ابن رسول
جا نشين مولا جگر گوشہءِ بتول
ورهہ جي واديءَ ۾ ڪيو نرمل نزول
سوز سورن جو سيو سامان ٿيو.

يا امام العارفين نيهون نهار
شاهہ! بيدل کي ڪي برهہ بهرو ڏيار
سوز سڪ جي سيدا سُرڪي پيار
درد تنهنجو دل سندو درمان ٿيو.

بيدل سائين امام آخر زمان حضرت امام محمد مهدي عليہ السلام جي بہ ثنا خواني ڪئي آهي ۽ ان حوالي سان پاڻ امام مهدي عليہ السلام جو وڏو عاشق ۽ سندس ظهور جو وڏو منتظر نظر اچي ٿو. بيدل سائين پنهنجي هڪ ڪافيءَ ۾ عشق کي "امام مهدي" ۽ دُوئيءَ کي "دَجال" سڏيو آهي.

عشق امام محمد مهدي، دوئي اٿئي دجال.
وِجُهہ دجال دوئيءَ جو ڪيري، گُم ڪر جسم جنجال.
هو ڪو ڦير حقيقت وارو مهدي شاهہ مثال.
تون آن مهديءَ جو سر سارو، پنهنجو پاڻ سنڀال.
ظاهر مون دل ذوق نہ پاوي، باطن رک برحال.
وحدت وارو دين قبولج، چڏ ٻي قيل مقال.
فرق نہ ڄاڻج همہ ۾ بيدل، جميعت ۾ جال.

فني حوالي سان بہ بيدل سائينءَ جي اها ڪافي ڏاڍي خوبصورت آهي هڪ طرف عشق جي امام مهديءَ سان ۽ دوئيءَ جي دجال سان ذوراٽتي تشبيهہ بيدل سائينءَ جهڙي برک فقير جو فڪري ڪمال آهي تہ ٻي پاسي هڪ ٻي ڪافيءَ ۾ ٽي ڀيرا امام مهديءَ جو اسم مُبارڪ آڻي فني ڪمال سان گڏوگڏ حضرت امام مهدي سان عشق ۽ اُڪير جي بيساختگي ظاهر ڪئي وئي آهي.

غوث پاڪ رحمته الله عليه جي مدح

بيدل سائين قادري سلسلي جي باني غوث الاعظم حضرت محي الدين عبدالقادر جيلاني رحمته الله عليه جو وڏو عقيدت مند هو ۽ سندس ڪيترن ئي ڪتابن ۾ سندس ذڪر ۽ شان ڀرپور انداز ۾ مليو ٿو جڏهن ته بيدل سائين جي سنڌي ڪلام ۾ پڻ غوث پاڪ رحمته الله عليه جي شان ۾ هڪ خوبصورت مداح ملي ٿي.

پهچ پير پيران ٻڏي هي ٻاڏايو
مريدن تي ميران رکو رحم رايو.

سدا ساهه منهنجو اوهان کي سنياري
هميشه هينئون توڏي نينهون نهاري
ڪريو دستگيري، ڪون هستي ڇڏايو.

منگي دان بيدل برهه جو بکاري
سدا جوش جو لان توحيد تاري
الله لڳ پلا پال تنهن سان پلايو.

قلندر شهباز رحمته الله عليه جي تعريف ۽ منقبت

بيدل سائين سيوهڻ جي سرڪار حضرت عثمان مروندي قلندر لعل شهباز رحمته الله عليه جو وڏو عقيدت مند هيو نه صرف ايترو بلڪ ڪيس باطني فيض به قلندر شهباز وٽان مليو. بيدل سائين پنهنجي ڪلام ۾ ڪافي جاين تي پنهنجي باطني مرشد لعل شهباز قلندر رحمته الله عليه جي ثنا ۽ ساراهه ڪئي آهي.

سيوهڻ سجدا ٿو ڪريان، بيدل ٿي درويش،

❊

بيدل نالي ٿي ڪيم، سجدو سيوستان

❊

بيدل سائين سنڌيءَ ۾ حضرت لعل شهباز قلندر جي عقيدت ۽ شان ۾ پوري منقبت به چئي آهي جنهن ۾ قلندر شهباز رحمته الله عليه سان سندس عشق ۽ عقيدت روشن سج جيان شعاع ڏئي رهي آهي.

اي صبا وڃ لڳ خدا جي هڪ گهڙي
طرف روضي شاهه سيوستان وري
صد تحيت صدق مون پڙ تي پڙي
چئج ڏس احوال گر بخشش گري

يا قلندر وير واهر تي وري
مير مروندي رسي ڪر رهبري

بادشاهہ بيدل سندو تون غور ڪر
حضرت حاجت روا في الفور ڪر
دوست همزا نوي دشمن دور ڪر
عشق جي پيالي سان دل مخمور ڪر
يا قلندر وير واهر تي وري
مير مروندي رسي ڪر رهبري

سچل سائين جي ساراهہ

بيدل سائين سچل سائينءَ جو بہ وڏو عقيدت مند هو ۽ سندس در جو پانڌيئڙو پڻ. بيدل سائين سچل سائين جي وصال تي جيڪو ڪلام چيو ان مان سندس سچل سائينءَ سان گهري تعلق جي چڱي طرح خبر پوي ٿي.

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار هو
مست سالڪ من سچو عارف اتي اظهار هو

برهہ جي برسات جو تنهن وير تي وسڪار هو
ظاهر و باطن تنهين وٽ درد جو ڏڪار هو

قربدارن جي ڪٽڪ ۾ مرد منصبدار هو
در تنهين داتا جي بيدل پرت جو پينار هو.

بيدل سائينءَ جي مٿي ذڪر ڪيل مدح خواني ۽ مرثيہ خواني کانسواءِ سندس ڪلام ۾ جا بجا پين صوفي سرواڻن جو ذڪر ۽ سندن ساراهہ بہ ملي ٿي جن ۾ بايزيد بسطامي، منصور حلاج، شاهہ عطار شيخ صنعان، شمس تبريز سرمد شهيد ۽ شاهہ عنايت جهوڪ وارا شامل آهن.

حلاج جي حالت ۾ رهہ گهر جان نہ پي ڪنهن گهير تون.

*

تون ترت تبريزيءَ جيان پنهنجي هٿڙ جي کل کلج.

*

من خدا جو شيخ عطار تي هاءِ ڪيو هوڪارو.

سبحانيءَ جو شاھہ بسطامي واھہ وڄايو نغارو.

*

شاھہ شرف سرمد جيهي عارف حسن جي موج ڪيتي حيران
حسن جي ڪيتي جٽيا پاوي پير طريقت دا صنعان

*

شاھہ شهيد دا بيک بناوندا شان شهادت پر تئون پاوندا.

مجازي ڪلام

بيدل سائين مجاز ۾ ممتاز حيثيت جو مالڪ هو ۽ هڪ وڏو عاشق ۽ حُسن پرست شاعر هو جيئن چيو اٿائين تہ:

عُشا قاندا بيدل هوندا، شيوه حُسن پرستي،

بيدل سائينءَ جو مجازي ڪلام حقيقت سان ڳنڍيندڙ آهي جو پاڻ مجاز مان حقيقت جي منزل ماٿي هٿائون ۽ سندس سمورو ڪلام اصل ۾ حقيقي عشق جوئي اظهار آهي تنهن هوندي بہ سندس مجازي شاعري سندس عشق مجاز جي دور کي ان جي ڪيفيت وصل، فراق، بيقرارين، حُسن جي حملن ۽ ٻين رنگينين سان خوبصورت نموني بيان ڪري ٿي. بيدل سائينءَ جي مجازي ۽ عاشقاڻي ڪلام ۾ حُسن ۽ عشق جو اظهار جتي مفڪرانہ سوچ ۽ فلسفي کي ظاهر ڪري ٿو اُتي فني حوالي سان بہ شعري خوبصورتين سان مالا مال آهي، جنهن ۾ جمالياتي حُسن، تشبيهون، تمثيلون ۽ حرف تجنيس جهڙيون خوبيون نروار آهن.

ڪهڙيون ديدان لايون، ڏاڍيون رمزان لايون
مون سان دلبر پار

*

توڙي عشق اويڙو سڄي خوني ۽ خونخوار
سر جو سانگ نہ رک تون مڙڻ تہ آهي ميار.

هن ڪافي ۾ هڪ طرف عشق مجاز جي زور آورين ۽ خونخوارين جو بيان آهي تہ ٻي طرف سچي عاشق لاءِ انهيءَ ميدان ۾ سر جو سانگو رکڻ ميار آهي. فني حوالي سان ڪافيءَ جي "تلهہ" ۾ هڪ عجيب رواني ۽ لفظي موسيقيت قائم آهي.

آءٌ بہ هيڙس عقل واري نينهن نهوڙي نيوڙي جيڏيون
مون کي بيخود بي اختياري ڪيفي نيڻن کيوڙي جيڏيون

انهيءَ ڪافيءَ ۾ جتي مجازي مام ۾ بي خود ۽ بي اختيار ٿي وڃڻ جي ڳالهہ آهي اتي محبوب جي "ڪيفي نيڻن" جي ذڪر شعر کي جمالياتي حُسن بخشيو آهي، ٻي پاسي نيهن نهوڙي نيو بي خود بي اختياري ۽ ڪيفي نيڻن کيو جهڙي حرف تجنيس بيدل سائينءَ جو ڪمال آهي.

ديدن سان ڪري ڏاڙو دل لُٽيئي يار منهنجي
هيڏو وڇوڙو آءٌ نہ سهندس وار وصل جو وارو
لڳي تو سان تار منهنجي

هن ڪافيءَ ۾ جتي محبوب جي ديدن جي ڏاڙي جو نئون ۽ خوبصورت استعارو آهي تہ اُتي حرف تجنيس بہ. ڪافيءَ ۾ ديدن جي ڏاڙي سان دل جي لُٽجڻ نہ سهي سگهجندڙ وڇوڙي جو ور لاپ ۽ پوءِ وصل جي خواهش سان دل جي ٻيهر زندهہ ٿي وڃڻ جي ڳالهہ ڏاڍي اثر ڪندڙ آهي. فني حوالي سان هن ڪافيءَ ۾ بيدل سائينءَ ٻئا قافيا پڻ استعمال ڪيا آهن.
بيدل سائينءَ جي هن مجازي ڪافيءَ جو تہ ڪو بہ جواب ئي ناهي جيڪا پاڻ پنهنجي مجازي محبوب جي وڇوڙي تي چئي هئائون.

ياڪي ٿي وئين يار نہ ڪو پيوءِ خيال اسانجو
توهئون ڏار ان سپرين، دل کي ناهي قرار جيئڻ جنجال اسانجو
مل تہ مانداڻي لهي، نرمل ٿي نروار مٺامج سوال اسانجو
بيدل ويچارو ڇڏي، مٽيو پورپ پار هئي هئي ڏس حال اسانجو.

هن ڪافيءَ ۾ بيدل سائين پنهنجي محبوب جي وڇوڙي ۾ نڌال ۽ گهڻو بيوس نظر اچي ٿو جو پاڻ کي ويچارو سڏيو اٿائين، ٻي پاسي هن ڪافيءَ ۾ هڪ سچي عاشق جي غمگين دل جي، مانداڻيءَ جي، بيقراريءَ جي ۽ هيٺي حال جي چٽي تصوير پيش ڪيل آهي.

اکيان تيڏيان ڪاليان ڪجليان مڌ پريان مخمور
دلڙي ساڏي چُور ڪيتئيہ ڍوليا

حُسن جي حملن ۽ ڪارين ڪجلين اکين سان دل جي چُور ٿي وڃڻ جو ذڪر اهڙو ئي عاشق شاعر ڪري سگهي ٿو جيڪو "بيدل" هوندو جڏهن تہ هن شعر ۾ ڪارين ڪجرين اکين ۽

انهن ۾ مدّ سان ڀرپور مخمور جي تشبيهه شعر ۾ جمالياتي حُسن ڀري ڇڏيو آهي بيدل سائينءَ جي مجازي ڪلام ۾ اهڙو جمالياتي رنگ ۽ ذوق ڏاڍي آب تاب سان نظر اچي ٿو.

سهڻا تيڏي چشمان سانون چيٽڪ لايا
دام زلف دي دلڙي اساڏي, گهور تسا ڏڙي گهايا

اکين جي حسن سان گڏوگڏ هن شعر ۾ محبوب جي زلفن جو بہ ذڪر ڪيو ويو آهي. جن جي ”دام“ يعني ”ڄار“ ۾ عاشق جي دل ڦاسي پئي آهي ۽ محبوب جي گهورن سان اهو گهائجي ويو آهي.

لٽ نيتي دلڙي چيريان دي چمڪار
فوج حُسن دي شهر دلين وچ آ ڪيتي ڦر مار
بيدل جيهي وچ راتا هي ڪنڙي سهس هزار

انهيءَ ڪافيءَ ۾ بيدل سائين جتي عشق مجاز جي وارتا منجهان پيدا ٿيل ديوانگي ۽ بيساختگي جو اظهار ڪيو آهي, اُتي هن شعر ۾ بيدل سائين جهڙي سُڄاڻ شاعر پنهنجي فني ڪمال سان ”انقلابي رومانيت“ پيش ڪئي آهي, جنهن مطابق هُن حُسن جي حملن ڪي فوجي چڙهاين, پنهنجي دل کي مظلوم شهر ۽ عشق ۽ حُسن جي ڪاروائين کي هڪ بيوس ۽ لاچار عاشق تي راتاهي هڻڻ جي انقلابي تشبيهه ڏني آهي.

تمثيلي ڪلام

بيدل سائينءَ جي بيتن ۾ ڪجهہ تمثيلي شاعريءَ جو ذڪر اسين اڳ ۾ ڪري چُڪا آهيون هتي اهو بہ ٻڌائيندا هلون تہ بيدل سائينءَ جي ڪافين ۾ ڪجهہ اهڙا تمثيلي ڪردار بہ آهن جن جي روپ ۾ بيدل سائين پنهنجي مجازي توڙي صوفيانہ شاعري تخليق ڪئي آهي بيدل سائين داستانن شيرين فرهاد, يوسف زليخا, ليلا مجنون, مومل راڻي, عمر مارئي, سسئي پنهون, سهڻي ميهار ۽ هير رانجهي جي ڪردارن ۾ پڻ پنهنجي صوفيانہ ۽ وحدت الوجود جي خيالن جي اپٽار ڪئي آهي.

بيک زليخان يوسف جي ۾ محبت مچ مچايان
شيرين ۽ فرهاد شڪل تي آئي اکيون اٽڪايان.

شيرين فرهاد جو نالو ڪري عالم ۾ آياسي
بهاني بيک مجنونءَ جي نہ ڪي ليليٰ لڪاياسي

مومل واري ويس ورن ۾ گهوٽ هزارين گهايان.

ملڪ مارن جو نت بهاريو تو ڪئين ڇنڙو چايو
مارن ري تو هن ماڙين ۾ ڇا سان من پرچايو.

پاڻ پنهون تون آهين ڪيچ وٽين ڇو ڪاهين

دم دم دلبر ڪاڻ سڪ سهڻيءَ کي سير گهرڻ جي

صورت والي ويس ۾ رانجهن پيچ ساڏي نال پايا

رانجها تخت هزارون آيا وچ سيالي جلوا پايا.

هير شدي نون انهين سيلاني ڪاجا رمز وڪائي.

مٿي پيش ڪيل مثالن مان خبر پوي ٿي تہ بيدل سائين مشهور لوڪ ۽ رومانوي داستانن جي ڪردارن کي تمثيلي انداز ۾ پيش ڪري انهن جي مجازي عشق کي حقيقي عشق سان ڳنڍي ڇڏيو آهي. بيدل سائين جي انهيءَ تمثيلي شاعريءَ مان مجازي عشق مان حقيقي عشق ۽ ظاهري حُسن مان ازلي حُسن جي حقيقت ۽ پروڙ پوي ٿي.

صوفياڻو ڪلام

بيدل سائين سنڌ جو هڪ عظيم صوفي شاعر هو هُو نہ صرف صوفي بلڪ وحدت الوجودي هو. تصوف هر مذهب جو نچوڙ تہ وحدت الوجود وري تصوف جو نچوڙ آهي. بيدل سائين پنهنجي وقت ۾ تصوف جو وڏو مبلغ ۽ فڪري حوالي سان هڪ وحدت الوجودي مفڪر ۽ شاعر هيو. وحدت الوجودي فڪر هڪ اهڙو انوکو ۽ آفاقي فڪر آهي جنهن جو سنڌ ۾ اثر صدين کان قائم رهيو آهي نتيجي طور سنڌ جا سمورا اساسي ۽ عظيم شاعر وحدت الوجودي ئي رهيا آهن. جن مان بيدل سائين کان اڳ شاهہ لطيف ۽ سچل سرمست وڏي مقام تي آهن. بيدل سائين شاهہ ۽ سچل سرمست کان پوءِ سنڌ ۾ وحدت الوجود جي فڪر جو وڏي کان وڏو فيلسوف ۽ سرواڻ هيو. بيدل سائينءَ جي هونءَ تہ سموري شاعري تصوف ۽ ان جي وحدت الوجودي فڪر جي ترجمان آهي پوءِ بہ اها سندس مجازي شاعري هجي يا تمثيلي جنهن ۾ پڻ هن حقيقي مظهر جي حُسن ۽ عشق جو ئي بيان ڪيو آهي پر سندس اهڙي شاعري بہ آهي جنهن ۾ سندس اظهار نج صوفياڻو ۽ رندي آهي. ان حوالي سان بيدل سائين جي وحدت نامہ ۽ فرائض صوفيا وارا بيت ان جو چٽو مثال آهن بيدل سائين "هم اوست" ۽

وحدت الوجود جي فلسفي کي بيان ڪندي اهو ڄاڻايو آهي تہ هن سڄي ڪائنات جو مظهر اها حقيقي ۽ ازلي هستي آهي، جيڪو ڪائنات جو خالق آهي. بيدل سائينءَ جي هڪ ڪافيءَ ۾ تہ "هم اوست" جو نعرو رديف طور استعمال ٿيل آهي.

لُدني علم دا جي تون شائق حرف پڑهين هم اوست دا
دم دم نالي در هم حالي، ڏيان ڏرين هم اوست دا.

"هم اوست" ۽ "وحدت الوجود" جو هڪ چٽو اظهار بيدل سائينءَ جي هنن سٽن ۾ بہ وڏيڪ عيان آهي، جنهن ۾ وحدت ۽ ڪثرت جو مامرو بہ سمجهايو اٿائين.

آهي ظهورو حسن جو هر جا هر سو در هر شيءِ
حق ريءَ هر دو جهان ۾ لاشڪ ڪين ليي

فوق تحت وحدت ڪثرت، هر دم هُل هلائين.
جاءِ بہ جاءِ تو جهاتي پاتي، ڪاٿي ڳُجهو تون ناهين

بالا عرش اوتارو تنهنجو هت تو پير گهمائين.

بيدل سائين جي صوفياڻي شاعريءَ ۾ تصوف جا سمورا اصطلاح ۽ نقطا، نفي اثبات، هم اوست، وحدت، ڪثرت، پاڻ سڃاڻڻ، ازلي عشق، فنا، بقا ۽ انساني عظمت ڀرپور نموني بيان ڪيا ويا آهن.

حال فنا جو حاصل ڪر تون باغ بقا جو ڪائج ڦُرُ تون.

–

غير نہ پانئج پاڻ کي بيدل، شاهي مار نغارو.

–

ويڙهيچا وحدت جا واصل توکي ڪرن تنوار.

–

ڪثرت وارو قيد پيچي تون پر انهن جي پار.

–

عشق جو ڏس اسرار سڀ صورت ۾ يار سمايو.

–

عشق ازلي جن آهي ڪاڻ ڪنن جي تن کي ناهي.

–

بيدل هر گل سر الاهي انساني آ بيس.

تصوف ۾ انساني عظمت ۽ شان کي وڏيڪ اهميت حاصل آهي ڇو تہ هر انسان اشرف المخلوقات ۽ پنهنجي حقيقي خالق جو مظهر آهي تنهن ڪري صوفيانہ شاعريءَ ۾ انسان کي پاڻ سڃاڻڻ ۽ پنهنجو پاڻ کي حقيقي خالق ۾ فنا ڪرڻ جو ڏس مليل ٿو.

غافل نہ آهين غير تون ٿي برهہ سان بيدار ميان
ڏس شان شاهي پنهنجو ڇڏ عبديت اوتار ميان.

تو ۾ آ ديرو دوست جو ڇاڪي وڃين وڻڪار ميان
سڻ من عرف هاديءَ اُتو شهہ حيدر ڪرار ميان

بيدل سائين ٻڌائي ٿو تہ حقيقي منزل تڏهن ملندي جڏهن عشق اختيار ڪبو پنهنجي محبوب ۾ فنا ٿبو ۽ پنهنجي هستيءَ تان هٿ ڌوئبا.

وڃي محو ٿي محبوب ۾ جي تو طلب تڪرار ميان
هٿ ڌوءِ تون هستيءَ کون ٿي خود ڪنون بيزار ميان.

بيدل سائينءَ وٽ اهو حقيقي عشق وڏي مان ۽ مرتبي سان مليل ٿو جنهن لاءِ هو هر شيءِ قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهي.

بيدل بدي نيڪي ڇڏي وڃي عشق ڪج اختيار ميان
دنيا ۽ عقبيٰ ڪر قربان سر ڪڻ برهہ جو بار ميان.

نہ صرف ايترو پر بيدل سائين عشق جي عنايت تي شڪر ادا ڪري ٿو.

عشق عطا ڪيائون توکي بيدل ڪر شڪرانا.

اهڙو ازلي ۽ حقيقي عشق پنهنجي ازلي محبوب ۾ فنا ڪري ڇڏيندو آهي ۽ پوءِ دنيا جا سڀ قيد ختم ٿي ويندا آهن حتاڪ بزرگيون بہ بي معنيٰ بڻجي وينديون آهن. بيدل سائينءَ بہ پنهنجي نفيءَ ۽ عشق ۾ فنا جو درجو حاصل ڪري رنديءَ جا رنگ رچايا.

برهہ جا بار بدناميون ڇمي چشمن تي چايا سي
بزرگيءَ کان ٻچي بيدل رندگيءَ جا رنگ رچايا سي.

بيدل سائين جڏهن هم اوست جي فڪر جي ڳالهہ ڪري ٿو ۽ هڪ ازلي محبوب ۽ حقيقي ذات

مطلق کي هن سڄي ڪائنات جو محور، مرڪز ۽ ازلي حق چوي ٿو تہ پوءِ ذات پات، مذهبي مت ڀيد ۽ انتهاپسندي، طبقاتي ڏاڍ ۽ تفرقہ بندي خلاف آواز بلند ڪري ٿو.

آپي وسندا آپي رسندا هي شيعا سُني ڪون.

\-

آهي هندو مومن ايڪ، وچ عقيدت وحدت والي.

\-

هر مظهر ۾ بيدل آکي يار سلام عليڪ.

\-

شيعا سُني ٿيوڻ سوکا صوفي ڪون سڏاويگا

\-

مذهب جو مونجهارو ڇڏي ذاتي ڳُنهہ ڏي ڪاهہ ڪر
شيعي سُنيءَ کان ڀڄُ پري رخ رمز واري راهہ ڪر.

بيدل سائين سماجي بُراين ۽ ڏاڍاين جي جڙ انهيءَ طبقاتي ڏاڍ، مذهبي انتهاپسندي ۽ فرقيواريت کي سمجهي ٿو انکري هو ڏاڍ خلاف امن محبت ۽ سلامتي حاصل ڪرڻ لاءِ انسان ذات جي ايڪي ۽ اتحاد جي ڳالهہ ڪندي سمورن ويڇن، وڇوٽين، دوئي ۽ ٻيائي کي ختم ڪري سيني کي وحدت جي جهنڊي ۾ فڪر هيٺ آڻڻ جو نعرو هڻي ٿو.

وحدت وارو دين قبولج ڇڏ ٻي قيل مقال.
فرق نہ جاڻج همہ ۾ بيدل جميعت ۾ جال.

\-

مذهب واري قيد کان بيدل عشق ڪندئي آزاد.

\-

بيدل مذهب کون رهہ نيارو وحدت رک ويساهہ.

\-

ذات صفات کان آهيان نيارو نہ ڪو نانءُ نشان.

\-

وحدت دي خوشبو تون هوندا رنگ دوائي دا نيس.

\-

بيدل ڪثرت ڇوڙ تہ ٿيوي وحدت نال وصال.

\-

بيدل توڙ موحد ٿيوين ٻيائي والڙي ٽڳي.

سچل سائينءَ جو اثر

اسان اهو ته اڳ ۾ ٻه ٻڌائي آيا آهيون ته بيدل سائين سنڌ جي منصور سچل سائين جو نه صرف معتقد بلڪ انهيءَ جي ئي فڪر جو پانڊيئڙو هو. بيدل سائينءَ جي صوفيانه شاعريءَ تي فڪري توڙي فني حوالي سان سچل سائين جي ئي شاعريءَ جو گهرو اثر آهي. بيدل سائينءَ جي ڪلام ۾ ٻه ساڳيا سچل سائينءَ وارا منصوري ۽ رندي نعرا, اناالحق جا آلاپ, همه اوست جا ويچار مستي ۽ بيخودي موجود آهي. جنهن ڪي سچل سائين ۽ بيدل سائين جي هنن شعرن ذريعي پرکي سگهجي ٿو.

ظاهر پنهنجي ذات ڪيائين جوڙ ڪري جسماني

(سچل)

ظاهر باطن وصف تنهنجو هت ناهه ٿهائين جوڙ ڪري جسماني

(بيدل)

نحن اقرب نيڙي آکيس وٽ نهين هڪ وال

(سچل)

نحن اقرب نيڙي وسندا وهو معڪم هسندا رسندا

(بيدل)

آهيان آءُ اسرار جيڏيون ڪير تيون پانيو

(سچل)

آءُ آهيان اسرار عالم ليڪي آدمي

(بيدل)

نوري ناري ناهيان آهيان رب جبار

(سچل)

ٻانهپ ٻولي ناهه ڪا نور آهيان نروار

(بيدل)

ٻيون فني خوبيون

بيدل سائينءَ جي ڪلام ۾ ڪيتريون ئي فني خوبيون موجود آهن جن جو اسان مختصر ذڪر ڪيو آهي, جهڙوڪ حرف تجنيس, لفظي موسيقيت, جمالياتي حُسن وغيره هتي اسين سندس شاعريءَ جي ڪن ٻين اهم خوبين جو مختصر ذڪر ڪنداسون.

ڪافين جا ٽُڪ

بيدل سائينءَ پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪجهه ڪافين جا اهڙا ٽُڪ استعمال ڪيا آهن جيڪي شعري حوالي سان نوان، نڪور، غير معمولي ۽ ڏاڍا وڻندڙ آهن ۽ انهن جي پڙهڻ سان هڪ عجيب رواني ۽ موسيقيت پيدا ٿئي ٿي. بيدل سائينءَ جي پهرين ٽن سنڌي ڪافين جا ٽُڪ هن ريت آهن.

- تون تہ ساڳيو سڄڻ آهيون.
- تون تہ جو آهين سو آهين.
- تون تہ ڇو ٿو لوڪ ڀُلائين.

انهن ٽنهي ڪافين جي هر هڪ ٽُڪ ۾ "تون تہ" جو استعمال بيدل سائينءَ جو عجيب لهجو ۽ خوبصورت مزاج ظاهر ڪري ٿو جنهن ۾ هڪ پنهنجائپ ۽ اُڪير نظر اچي ٿي ۽ سچ پچ فني حوالي سان بہ اهي مختصر ٽُڪ ڏاڍا وڻندڙ آهن ۽ انهن سان ڪافيءَ جو هڪ نئون گهاڙيٽو متعارف ٿئي ٿو. بيدل سائينءَ جي ڪافين جا ڪجهه ٻيا ٽُڪ ڏسو.

سر حقيقت وارو سالڪ ڪو سمجهي
راز ربانيءَ وارو.

—

ڪهڙيون ديدان، ڏاڍيون رمزان لايون
مون سان دلبر يار.

—

عشق سندو آشار نہ ڪي ڳجهو رهندو
برهہ سندو بيمار نہ ڪي لڪو رهندو.

انهن ڪافين جي پهرين ۽ ٻي ٽُڪ ۾ فني نواڻ ۽ لفظي موسيقيت آهي جڏهن تہ آخري ٽُڪ ائين لڳي ٿو تہ جيئن سورٺو هجي ڇو تہ ان ۾ سورٺي جيان سٽن جو پهريون پد هم قافيا آهي جڏهن تہ سٽن جي ٻي پد واريون سٽون وري پاڻ ۾ هم قافيا آهن ۽ انهن جي شڪل وراڻي جهڙي آهي. هاڻي وري هڪ ٻيو ٽُڪ ڏسو.

جسم دي پول نہ پلي تون هين روح روحاني
جسم دي پول نہ پلين تون هين نور نوراني

بيدل سائينءَ جا قافيا

بيدل سائينءَ جي ڪافين ۾ جتي ٻيون فني خوبيون ملن ٿيون اتي سندس ڪجھ ڪافين جا قافيا پڻ وڏيڪ ڏيان ڇڪائيندڙ آهن. قافيو هر شاعر استعمال ڪندو آهي ۽ ڪي شاعر پنهنجي نڪور رديفن جي ڪري مشهور ماڻيندا آهن. بيدل سائينءَ جو ڪمال اهو آهي تہ هن پنهنجي ڪافين ۾ نواڻ آندي آهي ۽ اهڙا تہ نوان قافيا استعمال ڪيا آهن جن مان عجب لفظي موسيقيت پيدا ٿئي ٿي.

عاشق ٿئين تان سر ڏين نہ تہ ڪيم عشاقين اڇج
منصور واري موج سان اچي رنگ رمزن جي رڇج

انهيءَ ڪافيءَ ۾ قافيا اڇج، رڇج، سٽج، هٽج، مٽج متج وغيره استعمال ٿيل آهن جن ۾ پنهنجي خوبصورتي ۽ عجيب احساس آهي.

مون سان پيچ پنهونءَ جو پيو ڙي جيڏيون

هن ڪافيءَ ۾ وري پيو نيو ڪيو ويو ۽ ٻيو قافيا استعمال ٿيل آهن جڏهن تہ اهي لفظ ٻوليءَ ۾ زبر سان بہ استعمال ٿيندا آهن پر هتي بيدل سائينءَ اهي لفظ زير سان استعمال ڪري هڪ نئون احساس ۽ موسيقي پيدا ڪئي آهي.

نڪر منجهان ناسوت، اڏر پکيئڙا واهيري ڏي

بيدل سائين انهيءَ ڪافيءَ ۾ ڇهن منزلن ناسوت، ملڪوت، جبروت، لاهوت، باهوت ۽ هاهوت کي قافيي طور آندو آهي ۽ انهن کي ڏاڍو خوبصورت ۽ ڪاميابي سان استعمال ڪيو آهي.

آهيان نور نفيس جوڙيم جوڙ جڳت جي ساري

هن ڪافيءَ ۾ بيدل سائين نفيس جهڙي نفيس ۽ ڏکيو قافيي مقرر ڪري نهايت فن ۽ ڪمال سان شيس، ادريس، خبيث ۽ ابليس جهڙا قافيا استعمال ڪيا آهن. اهڙي طرح هڪ ٻئي ڪافيءَ ۾ وري "ويس" قافيو مقرر ڪري ان سان آبيس، ريس، لبيس، اويس ۽ درويش جهڙو آوازي قافيو ڏاڍو سهڻي نموني سان استعمال ڪيو اٿائين، هاڻي وري هي قافيو ڏسو.

سمجھ رک سالڪ سچا ڏس هُو بہ هُو محبوب آ

هن سنڌي ڪافيءَ ۾ هُو بہ هُو سُو بہ سُو رُوبرو ڪُو بہ ڪُو تُو بہ تُو قافيا استعمال ڪرڻ بيدل سائينءَ جو ئي ڪمال آهي.

قافين جو تڪرار

بيدل سائينءَ اهڙيون به ڪي خوبصورت ڪافيون چيون آهن جن ۾ قافين جي خوبصورت تڪرار سان ڪافيءَ جو هڪ انوکو انداز قائم ڪيو آهي، جنهن سان هڪ طرف عجيب لفظي موسيقيت پيدا ٿئي ٿي ته ٻي طرف اهڙو استعمال ڏاڍو خوبصورت به لڳي ٿو.

توريءَ عين عذاب، عين عذاب توڙي باغ بهشت جا
بيدل هٿئون هوت جي ڪسي ٽيو ڪباب، ٽيو ڪباب
توڙي باغ بهشت جا.

❋

نت نهاريان راهان، راهان راهان وي.

❋

عشق دا مهڻا وچ سيالين ڇُم اسان سر چايا چايا چايا

❋

مين ته بيراڳڻ ٿيان ٿيان ٿيان.
پيش رانجهو دي پيان پيان پيان.

❋

سهڻي اڳون ساڏي آزي آزي آزي.

ٻوليءَ جو استعمال:

بيدل سائينءَ جو اهو به ڪمال آهي ته هن سنڌي ۽ سرائيڪي ڪلام ۾ ٻين ٻولين جا لفظ اهڙي طرح استعمال ڪيا آهن جو اهي لفظ ڌاريا نه ٿا لڳن ۽ فني لحاظ کان به انهن جو استعمال ڏاڍو خوبصورت لڳي ٿو.

ذات چڇاوت لوڪ پلاوت لالن ڪيڙو لبيس
رين سورج سان خوب رلايس مُک پر ڏاري ڪيس.

انهيءَ سنڌي ڪافيءَ ۾ "چڇاوت" ۽ "پلاوت" پوربي لفظ آهن جڏهن ته رات جي بجاءِ "رين" ۽ سج جي بجاءِ "سورج" جو استعمال به ڏاڍو سهڻو ٿو لڳي، ٻئي طرف "مُک پر ڏاري ڪيس" جي پوري سٽ به ڌاري نه ٿي لڳي.

چڏ هستي گهن مستي سڻ رمز ربابون

انهيءَ سنڌي ڪافيءَ ۾ بہ "گهن" ۽ "سُڻ" سرائيڪي لفظ آهن جيڪي اهڙي تہ خوبصورتيءَ سان استعمال ٿيل آهن جو اگرا ۽ ڌاريا نہ ٿا لڳن هتان شعر جي سٽ وڌيڪ وڻندڙتي لڳي ۽ ان ۾ اندروني قافيو وڌيڪ رواني پيدا ڪري ٿو.

لاشڪ آشائقن ڪي دل جو ڪتاب ڪافي
جنهن ۾ اصول اصلي لاريب لا خلافي.

بيدل سائينءَ جي انهيءَ ڪافي ۾ عربي لفظ استعمال ٿيل آهن پوءِ بہ شعر جي فني گهاڙيتي ۽ خوبصورتيءَ تي ڪو بہ اثر نہ پيو آهي ۽ علمي انداز ۾ چيل انهيءَ ڪافيءَ جو اظهار وڌيڪ اثر انگيز بڻجي ويو آهي. اهڙي طرح بيدل سائينءَ جي ڪن سرائڪي ڪافين ۾ وري سنڌي لفظ استعمال ٿيل آهن ۽ اهو بيدل سائينءَ جو ڪمال آهي جو هن جي آڏو هر ٻوليءَ جا لفظ غلام بڻجي ويا آهن مرضي پويس تہ سنڌي ڪلام ۾ سرائڪي لفظ استعمال ڪري ۽ مرضي پويس تہ سرائڪي ڪلام ۾ سنڌي لفظ

اسان پرديسي بيڪس آهيون پريوندي آوڻ والي،
عشق دي محفل ۾ ناهي جاءِ ڪنهن هوشياري دي
چشما والڙي چال سالڪ سمجهن عشق جا ڪوڏيا.

انهن سرائڪي ڪافين جي سٽن ۾ لفظ "آهيون"، "ناهي" ۽ هڪ پوري سٽ "سالڪ سمجهن عشق جا ڪوڏيا" سنڌي ۾ استعمال ٿيل آهي پر ڏسو تہ هنن سان ڪافين ۾ شعري رواني ۽ خوبصورتي ڪيڏي نہ وڌي وئي آهي.

اسان هتي بيدل سائينءَ جي ڪلام جو مختصر جائزو پيش ڪيو آهي ۽ ان جون ڪي چند فني خوبيون بيان ڪيون آهن ۽ انهن جا بہ ڪي ٿورا مثال ڏنا آهن جڏهن تہ بيدل سائينءَ جي ڪلام ۾ فڪري توڙي فني حوالي سان گوناگون ويچار ۽ ڪيتريون ئي شعري خوبصورتيون ۽ فني خوبيون موجود آهن جن کي ڪو اهل علم، اهل فن ۽ اهل دل ئي گهرائيءَ سان پڙهي، سمجهي ۽ هينئين سان هنڊائي سگهي ٿو.

تاريخي ۽ سياسي پس منظر

فقير قادر بخش بيدل، سن 1815ع ۾ ڄايو ۽ 1873ع ۾ وفات ڪري ويو. هن جي 59 سالن جي حياتيءَ جو سمورو دور سنڌ ۾ سياسي ۽ سماجي طور تي نهايت افراتفري، پيچ ڏاهہ ۽ بحران جو دور هو. سچل سرمست تڏهن وفات ڪئي، جڏهن سنڌ کي غلام ڪرڻ جون اڃان تياريون ٿي رهيون هيون. بيدل پنهنجي حياتيءَ جا پهريان 29 سال سنڌ کي ٽالپورن جي صاحبيءَ ۾ ۽ پويان 30 سال انگريزن جي غلاميءَ ۾ ڏٺو. ڪنهن بہ ملڪ يا قوم لاءِ ان جي غلاميءَ وارو دور گھڻو پيانڪ هوندو آهي. اسين ان دور ۾ ۽ ان کان اڳ جي سنڌ جي تاريخ ۽ ان تي پوندڙ سياسي سماجي ۽ مذهبي اثرن ۽ ان جي رد عمل کي معلوم ڪنداسون. ان کان اڳ جو فقير بيدل جي پنهنجي ۾ ٿيندڙ سياسي اُٿل پٿل ۽ پيچ ڏاهہ جو ذڪر ڪجي، سڀ کان پهريان اچو تہ بيدل جي ڄمڻ کان اڳ سنڌ ۾ پيش آيل سياسي ۽ سماجي واقعن جو سرسري جائزو وٺون.

سنڌ جي تاريخ تي نظر ڦيرائڻ سان خبر پوي ٿي تہ دنيا جو هي حساس پرڳڻو شروع کان ئي بحرانن، راتاهن ۽ ڏاڍ جو شڪار رهندو آيو آهي. سڪندر اعظم کان وٺي انگريزن جي دور تائين (ان وچ ۾ ڪنهن ٿوري عرصي کي ڇڏي) هن ڌرتيءَ تي ڌارين جي حملن، ظالماڻہ ڪارروائين ۽ راتاهن، سنڌي قوم ۽ ان جي تهذيب و تمدن کي پئي تلخ تاراج ڪيو آهي. گھڻو پوئتي ڪونہ ٿا وڃون، 712ع ۾ محمد بن قاسم، عراق جي بدنام ترين گورنر حجاج بن يوسف جي هدايتن تحت پنهنجي لشڪر سان جن ۾ گھڻا ئي عراقي ۽ شامي سپاهين جي هئي، سنڌ تي حملو ڪيو ۽ سنڌ عربن جي غلاميءَ ۾ اچي ويئي، ان وقت سنڌ ۾ قومي وحدت ۽ ايڪي جي کوٽ هُئي. ٻُڌمت ۽ برهمڻ واد جي تعصب ۽ فرق سنڌ جي رياست کي پوري ڇڏيو هو ۽ سنڌ پنهنجي اندروني ڏڦيڙ جو شڪار هئي. (1) حجاج بن يوسف، محمد بن قاسم کي سنڌ تي حملي لاءِ موڪليو تہ اها هدايت ڪيائينس تہ ڪنهن بہ ڪافر کي جيئرو نہ ڇڏجو. تنوير عباسي، چچ نامي، جي حوالي سان لکيو آهي تہ محمد بن قاسم جي اچڻ سان سنڌ ۾ ٽيڪس جا بہ اگھہ مقرر ٿيا، هڪڙو مسلمانن لاءِ ۽ ٻيو غير مسلم لاءِ، جيڪي غير مسلم هئا، انهن کي وڌيڪ ٽيڪس ڏيڻي پوندي هئي تہ جيئن مقامي ماڻهو مذهب تبديل ڪري مسلمان ٿين. زوريءَ مسلمان ڪرڻ ۽ حاڪمن پاران رعيت مٿان پنهنجو زوريءَ مذهب مڙهڻ سنڌ ۾ عرب رياست کان ئي شروع ٿي ويو هو. (2)

1026ع ۾ محمود غزنويءَ کي جڏهن سومنات جي برباديءَ مان ڀڄ نه ٿيو ته هن سنڌ ڏانهن رخ رکيو ۽ هن سنڌ مان عرب حڪومت جو خاتمو آڻي سنڌ کي پنهنجو غلام بڻائي ڇڏيو.

محمود غزنوي پاران سنڌ تي ڪاهه جو وڏو سبب به مذهبي تعصب ڄاڻايو ويو آهي. لکڻ ۾ آيو آهي ته محمود سني هو جڏهن ته سنڌ جا مسلمان گهڻو ڪري شيعا هئا (3) اهڙي مذهبي فرقيبندي کي منهن ڏيڻ لاءِ برصغير ۾ انهن ڏينهن سيد علي هجويري داتا گنج بخش ۽ پوءِ سنڌ ۾ عثمان مروندي شهباز قلندر مذهبي رواداري ۽ امن جو پرچار ڪيو.

ان کانپوءِ سنڌ ۾ سومرن ۽ سمن جي دور حڪومت ۾ سنڌ واسين سُک جو ساهه کنيو. اهو دور سنڌي رياست جو سونهري دور چيو وڃي ٿو جنهن ۾ سنڌ جي حڪومت سنڌي ماڻهن جي قبضي ۾ رهي. اٽڪل ست سئو ورهيه سومرن جو ۽ اٽڪل پنج سئو ورهيه سمن جو دور سنڌي سماج ۽ ان جي تهذيب تمدن جي اوسر ۽ ارتقا جو دور هو. هن دور ۾ سنڌ ڪافي ترقي ڪئي ۽ ملڪ سکيو ستابو هيو (4) سومرن ۽ سمن گڏجي خلجين سان مهاڏو اٽڪايو ۽ سنڌ جي رياست کي هڪ وحدت ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪئي. ان وچ ۾ سن 1351ع ۾ محمد شاهه تغلق سنڌ تي ڪاهي آيو پر سنڌ ئي سندس قبرستان ثابت ٿي. ان بعد سندس پُٽ فيروز شاهه تغلق، پيءُ جي ناڪاميءَ جو بدلو وٺڻ لاءِ 1362ع ۾ سنڌ فتح ڪئي، پر جلد ئي ٻيهر سمن سنڌ جي سلطنت هٿ ڪري ورتي. سنڌ جي تاريخ جي انهيءَ تابناڪ ۽ پُرسڪون دور جو خاتمو 1521ع ۾ ارغونن جي حملي سان ٿيو. ارغونن ڏهن ڏينهن تائين سنڌ جي مکيه شهر ٺٽي جي لٽمار ۽ سنڌي ماڻهن جو قتل عام ڪيو ۽ سڄي سنڌ کي قيدخانو بڻائي ڇڏيو (5) ارغونن هٿان سنڌ جي شڪست ۽ بربادي جو وڏو ڪارڻ سنڌ جي اقتداري ڌرين جي پاڻ ۾ ڄڻ ڀڃبا پٽ هو. سنڌ جو حاڪم ڄام فيروز پنهنجي پيءُ ڄام نظام جي بلڪل برعڪس ذاتي هوڏ ۽ تخت جي ٻُڪ ۾ وقت وڃائيندو رهيو. تان جو سنڌي سماج ۽ سنڌ جي رياست ڇڙوڇڙ ٿي وئي. ارغونن جي وقت ۾ رياست ۽ مذهب جي گڏيل ڏاڍ سبب سنڌ جي برک مذهبي عالم ۽ بزرگ مخدوم بلاول کي ڪافر چورائي جنڊي گهاڻي ۾ پيڙهايو ويو. ابراهيم جوئي لکيو آهي ته مذهب رياست وانگر ئي سنڌ جي ماڻهن جي اتحاد ۽ قوت نه پر سندن ڪمزوري ۽ نفاق جو سبب بڻجي پيو.

1554ع ۾ ترخانن، ارغونن کان سنڌ فتح ڪئي. جنهن کان سال کن پوءِ پورچو گيزن پڻ سنڌ کي لٽيو. ارغونن ۽ ترخانن به سنڌ کي، باوجود ان جي جو سندن هم مذهب علائقو هيو. لٽيندا ۽ ڦريندا رهيا. تاريخ معصومي ۾ لکيل آهي ته ارغونن جي ڪاهه وقت سنڌ جو حاڪم ڄام نظام، علم

جو عاشق، زاهد ۽ عابد هو. هن جي حڪومت ۾ سنت نبويءَ جي پيروي عام هئي ۽ مسجدن ۾ باجماعت نماز ادا ڪرڻ جو رواج عام هيو (6)

مغلن جو سمورو دور بہ سنڌ واسين لاءِ ڪو سڪون ۽ آرام وارو نہ گذريو. شروع شروع ۾ ڪلهوڙي خاندان جا ڪيترائي سپوت، ديس جي آزاديءَ خاطر شهيد ڪيا ويا. 1558ع ۾ ميان آدم شاهہ ڪلهوڙو، مغل حڪومت جي ملتان جي گورنر جي سازش سان شهيد ڪيو ويو. ان بعد 1657ع ۾ ميان شاهل محمد ڪلهوڙو بہ ديس خاطر وڙهندي قتل ڪيو ويو ۽ ان جي ڪيڏئي ميان نصير محمد ڪلهوڙو بہ ساڳي قومي آزاديءَ جي جنگ ۾ لاهور ۽ ملتان ۾ جلاوطن رهيو ۽ دهلي ۽ گواليار ۾ قيد ڪيو ويو (7) مغلن خلاف سنڌ جي جنگ ۾ ميان دين محمد ڪلهوڙو بہ پوئتي نہ رهيو. هن کي اورنگزيب گواليار ۽ دهليءَ ۾ قيد ڪيو آخر اورنگزيب جي پٽ معزالدين 1700ع ۾ هن کي سخت اذيتون ڏئي سَنڌُ سنڌَ کان الڳ ڪرائي مارائي ڇڏيو (8) اورنگزيب جي دور کان ئي هندوستان ۾ مغل سلطنت جو زوال شروع ٿيو جنهن جو وڏو ڪارڻ قومي آزاديءَ جي تحريڪن کي سختيءَ سان ڪُچلڻ ۽ ملڪ ۾ مذهبي فرقيبندي ۽ انتهاپسندي هئي. جڏهن تہ مغل سلطنت جي اڪبر اعظم وارو دور برصغير جي عوام لاءِ ان ڳالهہ ۾ ڪافي بهتر هو ڇو تہ اڪبر جي دور ۾ برصغير جي صوفي تحريڪن عوام ۾ ڪافي مڃتا ماڻي ورتي هئي، جنهن کان متاثر ٿي، اڪبر بادشاهہ هندستان ۾ مذهبي رواداري جو مظاهرو ڪيو ۽ هندو مسلمانن کي هڪ جيترا حق ڏنا. اورنگزيب جي انتها پسند رويي ۽ مذهبي ڪٽرپڻي کان تنگ ٿي هندستان جو عوام اسلامي تصوف جي آزاد خيال صوفين جي وحدت الوجودي فڪر کان متاثر ٿيندو ويو. جنهن جي پيغام ۾ انسان دوستي، مذهبي رواداري ۽ ميٺ محبت جا عظيم آدرش شامل هئا. نتيجي طور رياستي ڏُرين "وحدت الوجودي" فڪر جي مقبوليت کي ڇاٽي، ان جي خلاف سموري سرڪاري مشينري استعمال ڪئي. تنوير عباسي جي لکڻ موجب "اڪبر جي ڏينهن ۾ پرماري طبقن جي هڪ هٽي ختم ٿي وئي ۽ هنن پنهنجي پيهر هڪ هٽي قائم ڪرڻ لاءِ مذهب جو جواز ورتو. ڇو تہ هو مذهب جي ذريعي ئي مقامي ماڻهن جي ايڪي کي ختم ٿي ڪري سگهيا. جيڪو وحدت الوجودي صوفين جي ذريعي قائم ٿيو هو اهڙي طرح پرماري طبقن جي ضرورت هيٺ "همہ اوست" جي فلسفي کي چئلينج ڪرڻ ضروري ٿي پيو. (9) اورنگزيب جي ڏينهن ۾ وحدت الوجود فڪر جي تحريڪن سان برصغير جو عوام هڪ وحدت ۾ اچڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو ۽ اهڙي صورتحال اورنگزيب ۽ ان جي ساٿارين لاءِ خطرناڪ هئي. هنن عوامي ايڪي کي ختم ڪرڻ لاءِ وحدت الوجودي فڪر خلاف هٿياربند جنگ

جوڻي، ايتري قدر جو هن (اورنگزيب) پنهنجي وڏي ڀاءُ دارا شڪوه کي بہ نہ بخشيو. دارا شڪوه وقت جو وڏو عالم، شاعر ۽ وحدت الوجودي فڪر جو قائل هو. پاڻ برک صوفي مجذوب سرمد جو مرشد ڀائي ۽ ساٿاري هو (10) دارا شڪوه ۽ سرمد جي فڪري تحريڪن عام ماڻهوءَ ۾ نئون روح ڦوڪيو. آخرڪار اورنگزيب صوفي فڪر هيٺ گڏ ٿيل برصغير جي عوام جي ايڪي ۽ اتحاد کي ٽوڙڻ لاءِ انسان دوستي ۽ مذهبي رواداري جي علمبردارن، سرمد ۽ داراشڪوه کي شهيد ڪرائي ڇڏيو. اورنگزيب داراشڪوه جي وڍيل سسي خونچي ۾ رکي، پنهنجي قيد ۾ پيل پيءُ شاهجهان ڏانهن اهو چورائي موڪلي تہ مون تو ڏانهن ناشتو موڪليو آهي. ٻئي پاسي هُن سرمد شهيد جي سِسيءَ کي دهليءَ جي وچ چونڪ تي لٽڪائي ڇڏيو.

سرمد ۽ داراشڪوه جي وحشياڻي قتل برصغير جي سياسي ۽ مذهبي صورتحال تي گهرا اثر ڇڏيا. سرمد جي شهادت وارو واقعو فقير قادر بخش بيدل جي جمڻ کان ڏيڍ سئو سال اڳ پيش آيو. پر بيدل پنهنجي سانيڀر ۾ اچڻ ڪانپوءِ انهيءَ واقعي مان تمام گهڻو اثر ورتو. فقير بيدل پنهنجن ڪيترن ئي شعرن ۾ سرمد شهيد جو ذڪر ڪيو آهي.

شاهہ شرف سرمد جيهي عارف، ڦرندي لنوڙي لائي
شاهہ شرف سرمد دے سر تي، درد کيتي ڏاڙ ڏاري۔

صوفي دا سر عشق چڑھایا، نيزي تے نرواري

شعلے انهين ڪُون ويکھو يارو، سولي تي چڑھندا سُلطان
شاهہ شرف سرمد جيهي سالڪ، حسن دي موج کيتي حيران۔

ان بعد مغلن جي آخري ڏينهن ۾ سنڌ اندر جهوڪ واري سانحي وڏا گهرا اثر ڇڏيا. 1717ع ۾ مغلن جي نئين ۾ رهندڙ نواب اعظم خان، سنڌ جي ڪن مذهبي بنيادپرستن، پيرن، ميرن، وڏيرن ۽ ديس دروهين جي چُرچ تي، سنڌ جي هڪ وطن دوست ۽ انقلابي صوفي شاهہ عنايت کي دوکي سان شهيد ڪرائي ڇڏيو. پر هن جو سِرُ قتل ٿيڻ ڪانپوءِ بہ نہ جهڪيو ۽ نيزي تي نروار ٿيو. شاهہ عنايت جي مريدن ۽ طالبن جو انگ تمام وڏو هيو جيڪي انسانذات جي عالمي وحدت ۽ عظمت جي عظيم اصولن ۽ مقصدن لاءِ شاهہ عنايت جي جهنڊي هيٺ گڏ ٿيا هئا. انهن حق ۽ سچ جي سپاهين ۾ شاهہ عنايت جي طالبن جو سرگرو مير جان الله شاهہ رضوي روهڙيءَ وارو (وصال 1754ع) هيو جيڪو فقير بيدل جي مرشد مير جان الله شاهہ رضوي دوئم جو ڏاڏو هئو شاهہ عنايت جي شهادت وقت شاهہ

عبداللطيف 28 سالن جو هيو جڏهن تہ اهو واقعو سچل سرمست جي ڄمڻ کان 22 سال اڳ ۾ ۽ فقير بيدل جي ڄمڻ کان پورو هڪ سئو سال اڳ پيش آيو پر بيدل جيئن تہ وقت جو هڪ سڄاڻ صوفي هو ۽ساڳئي وقت پاڻ بہ شاهہ عنايت جي ئي سلسلي ۾ فڪر جو دست بيعت ۾ پوئلڳ هيو. تنهنڪري هو انهيءَ سانحي کان تمام گهڻو متاثر ٿيو. شاهہ لطيف ۽ سچل سرمست جي ڪلام ۾ شاهہ عنايت جي شهادت واري واقعي جا ڪي اشارا تہ ملن ٿا، پر ڪو تفصيلي ذڪر نہ ٿو ملي، پر بيدل سنڌ جو اهو پهريون صوفي آهي، جنهن شاهہ عنايت جي شهادت جو احوال ۽ ان جي طريقت جو سلسلو تفصيل سان لکيو آهي، هتي فقير قادر بخش بيدل جو شاهہ عنايت جي شهادت تي لکيل پارسي قصيدو پيش ڪجي ٿو.

قصيده تاريخ شهادت صاحبان کريمان شهيدان حضرت ميران پور بمع بعضى احوال آن جناب قدس الله روح

شهنشاهی قدم عرش آستانی، همای عشق قدسی آشيانی،
ز قيد جسم جسمانی مقدس، مجسم نور در عالم عيانی،
وجود لا تعين بی تنزل، شهود ذات بحت و بی نشانی
باسم الله مصانی شد عنايت، بر ای اسم بی جسمی چو جانی،
ظهور آورد وچون در خطہ کون، شده جويائی راه لا مکانی،
چو موسیٰ بهر خضر وقت خود بست، کمر صدق ارادت برميانی،
سفر کردو بملتان ماند يک سال، بر مجذوب شيخ مستعانی،
بارشادش بملک دهکن آمد ببرهان پور رسيده جانفشانی،
بشه عبدالملک گشته ملاقی سراغی يافت زان سرنهانی
به تشريف ولايت گشته ممتاز، مرخص شد بر شدت طالبانی،
بوقت رخصتش شمشير داده بفرمودا ينکہ وقت امتحانی
بدين شمشير خواهی رتبئہ يافت کہ رشک آرند باتو عارفانی،
بلطف و رحمت شاهہ شهيدان شوی در زمره اش از خاصگانی،
ولی بايد کہ وقت آزمايش نباشی از کرامت حرف خوانی،
نسازی يک سرموئی تصرف بياد آری مصيبت سابقانی
وصيت شاهہ وپذرفت وبکو چيد بدهلی امد آن سلطانِ جانی

شدند آنجا زساداتش مریدان فیوضی یافتند از شهنشانی
وز انجا شد روان سوی خراسان، بعقبش فوج فوج سالکانی،
وز انجا رهگرا گر دید و آمد بملک خود بعزو واصیلانی
هلال آسا چوطی کرده منازل بگشته بدر بس روشن روانی
بارشاد خلایق بسکه بکشاد لبِ تلقین نظر فیضِ نهانی،
علوی یافت غوغائی تصرف خوارق عاداتش اندر جهانی،
بسوی حضرت او میدویدند طلبگاران حق از هر مکانی
زمُلایان حسد سر زد چو دیدند بنزدش اژدهام از مردمانی
بسحرش نسبتی دادند از بغض چو هریک از رسل راکا فرانی
بحاکم سنده عباسی نمودند سطوت خسروانه اوبیانی
بشور آمد ولی از دست جودش نگشته منصرم این قسم شانی
نوشتند از هجوم خلق بسیار سوی فرح سیرشه جاهلانی
بر آشفت از مکاتیب حسودان بتر سید از قضائی بیگمانی
مبادا مک او درویش گیرد بیندیشید نادان سست جانی
فرستاده مدد عباسیان راکه تار یزند خون جانِ جهانی
چوشد افواج امداد مستعد جنگ بمشتاقان بگفت آند دلمستانی
که ای یاران همه تادست بسته بپا باشید در صف امتحانی
که این خود ناز محبوب حقیقی است نوازش عین بهر عاشقانی
فقیران دست بسته در صف جنگ بکلی منتظر آن اخترانی
کشاده دست فوج اهلِ طغیان بقتلِ قوم از خود رستگانی
باندک مدت این خرقه ببر کرد قبائی خاص قربِ جاودانی
هزاران در عدد بودند لیکن فگنده سر بپائی قاتلانی
چو نوبت شاه والا جاه آمد بپا نزد شخص باقی ماندگانی
بمسلخ عشق از زانو در آمد نشسته راجی آن مزدگانی
رسیده قاتلی بیرحم چون شمر بغرقش زد دوسه زخم گرانی
نگشتهٔ کارگر آن هرسه زخمش بر آن پیرِ طریقت رازدانی

بگفتندش تواين تيغم بدست آركه تا باشي بزودي كامراني
به بيشش ده درست زرنهادند كه دست مزدِ تست اما اداني
پس افتادند ساجد بيخودانه سراپا محو نوربي نشاني
سريكو گوهرِ تاج قدم بود جدا كرد آن سر سنگين دلاني
چو از امرِ شهادت شيخ پر داخت كمر بسته بقتلِ ديگراني
پس از نزع روانها ذكر ذاتي شده پيدا از پيرو پيرواني
سرِ سرور سوارِ نيزه كردند شده "آسرىٰ بعبده" رابياني
به تهته چون رسيد آن سر مبارك شنيده خلق زد نطق عياني
بعقب سر مبارك مير ويدند ز معتقدان گروهِ جانقشاني
همي رفتند راهي تارسيدند بدهلي پيش شاه مفسداني
چون آن مغرور مال و جاه ديده سر سرور شده بس شادماني
دوكس برخاسته از مجلس او كه بودند از گروهِ طالباني
دو سيد صاحب و جدو محبت زد ندش تيغ هاي جانستاني
چو اختر دهلي آمد در هبوطي شد آن سعيدين را باحق قراني
سرِ سرور رسانيدند در سنده بصد عزو كرامت دوستاني
چو در ميران پور آمد راس اشرف بنو شُد ماتم اندر خادماني
سرِ پيوست باجسم مطهر درونِ روضه رشك جناني
چو دل سال شهادت جست جان گفت شهيد حق همو مرشد زماني
۱۱۳۰هه

مغل سلطنت پنهنجي آخري ڏينهن ۾ سخت بحران ۽ انتشار جو شڪار ٿي وئي، ايتري قدر جو ڇهن سالن جي مختصر عرصي ۾ ان جا ڇهه بادشاهه تخت تي ويٺا ۽ لٿا. اهڙي صورتحال ۾ سنڌ اندر انهن جو اثر گهٽجندو ويو. مغلن جي اهڙي ڪمزوريءَ جو فائدو وٺندي، ميان يار محمد ڪلهوڙي مغلن کان سنڌ جي اتر وارو علائقو سالياني ڍل تي ورتو ان بعد سندس پٽ ميان نور محمد ڪلهوڙي 1151 هجريءَ ۾ ساڳي طرح لوئر سنڌ کي بہ حاصل ڪيو ۽ سنڌ ڪلهوڙن جي حوالي ٿي ويئي. انهيءَ واقعي کان ٻئي سال نادر شاهه دهلي کانپوءِ سنڌ تي ڪاهي آيو. نادر شاهه جي اوچتي ڪاهه سنڌ اندر ڏهڪاءَ واري صورتحال پيدا ڪئي. حسام الدين شاهه راشدي جي لکڻ موجب "نادر شاهه

عمر ڪوٽ ۾ ميان نور محمد ڪلهوڙي کان هڪ ڪروڙ نقد وصول ڪيو ۽ ويهه لک ساليانو ڏن جي بہ چٽي رکيائين ۽ موٽندي سندس عظيم الشان ڪتب خانو بہ کنيو ويو ۽ سندس بہ نور نظر بہ يرغمال بڻائي ويو." (11)

1750ع ۾ سنڌ، نادر شاهہ جي سياسي جانشين احمد شاهہ ابداليءَ جي عتاب جو شڪار ٿي. احمد شاهہ ابدالي پاڻ 1754ع ۾ ميان نور محمد ڪلهوڙي کان ڏل وصول ڪرڻ لاءِ سنڌ تي ڪاهہ ڪئي. نور محمد ڪلهوڙو ميدان ڇڏي ڀڄي ويو ۽ 1755ع ۾ وفات ڪري ويو. ان بعد سندس پٽ مراد ياب تخت تي ويٺو. انهن ئي ڏينهن ۾ سنڌ اندر گهرو لڙائي لڳي ۽ ڪلهوڙي خاندان پاڻ ۾ زور آزمائي ڪئي. مراد ياب معزول ڪيو ويو ۽ سندس ڀيو ياءُ غلام شاهہ سنڌ جو حاڪم بڻيو. ميان غلام شاهہ لاءِ حسام الدين شاهہ راشدي لکيو آهي تہ "هو بيحد سمجهدار ۽ حڪمراني ڪرڻ لاءِ موزون ۽ مناسب هو. پنهنجي زماني ۾ ملڪ ۾ نہ فقط امن قائم ڪيو پر ڪيترائي سرحدي علائقا بہ سنڌ ۾ شامل ڪيائين." (12) غلام شاهہ کانپوءِ سندس جانشين سرفراز ڪلهوڙو ظالم ۽ خونخوار حاڪم ثابت ٿيو. جنهن کي وڏي بد انتظاميءَ کانپوءِ معزول ڪيو ويو. ان وچ ۾ ٽالپر طاقت وٺندا ويا ۽ انهن جون ڪلهوڙن سان گهرو لڙايون لڳيون، جن جو فائدو وٺندي مدد خان سنڌ تي حملو ڪيو ۽ سنڌ اندر ڌهڪاءُ مچائي ڇڏيو. جنهن سان ڪيترائي ماڻهو اجل جو شڪار ٿيا. اهڙي طرح گهرو لڙائين ۽ ڌارين جي حملن سبب ڪلهوڙا ڪمزور کان ڪمزور ٿيندا ويا ۽ سنڌ جي سطح تي ٽالپر طاقتور بڻجي ويا، تان جو اڳتي هلي ابراهيم جوئي جي لکڻ موجب 1803ع ۾ ٽالپر سنڌ جا حاڪم بڻيا (13) انهن ئي ڏينهن ۾ هندستان جي بادشاهہ شاهہ شجاع کي جڏهن معزول ڪيو ويو هُو انجي ساڙ ۾ سنڌ تي اچي ڪڙڪيو. ڪيس روهڙي ۽ سکر جي وچ ۾ ڪرڙيءَ جي ميدان تي شڪست ملي ۽ هو پنجاب ڀڄي ويو. اهو واقعو فقير بيدل جي ڄمڻ کان 12 سال اڳ پيش آيو.

ڪلهوڙن جو دور بہ مجموعي طور تي سنڌ وارن لاءِ سٺو نہ رهيو. ميان نور محمد ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ فقير بيدل جي رهڻ واري هنڌ کان ڪجهہ پريرو ۽ سچل سرمست جي تہ پاڙي ۾ کهڙن واري مخدوم صاحب جو سياسي قتل ڪيو ويو. جنهن جو پڻ سنڌ جي سياسي ۽ مذهبي حالتن تي گهرو اثر پيو. (14) ڪلهوڙن جي دور ۾ مذهبي تعصب ۽ ڪٽرپڻو بہ جاري رهيو ۽ اڪثريتي مذهب وارن جو اقليتي مذهب وارن سان رويو ڏاڍو افسوسناڪ رهيو. انهيءَ دور ۾ غير مسلمن سان عجيب قسم جون جنون ڪيون ويون. هندن ۽ ٻين غير مسلمانن کي زوريءَ مسلمان ڪرڻ ۽ انهن کان پنهنجو مذهب زبردستي ڇڏرائڻ جا ڪيترائي واقعا رونما ٿيا، جن جو تفصيلي ذڪر ابراهيم جوئي ۽ تنوير عباسي پنهنجن تصنيفن ۾ ڪيو آهي (15) نہ صرف مسلمانن جو غير مسلمانن سان تعصب رهيو پر سنڌ ۾ مسلمانن جي شيعا ۽ سُني فرقن کي پڻ هڪٻئي خلاف اڀاريو ويو. تان جو انهن جي

پاڻ ۾ نفرت ۽ تفرقابازي ڏينهون ڏينهن وڌندي ويئي. خود ڪلهوڙي حاڪم غلام شاهه ڪان ڪن مذهبي عالمن شيعن خلاف ڪيترائي اهڙا احڪام ۽ فتوائون جاري ڪرايون. جن مان ڪلهوڙا حڪومت جي شيعن خلاف تنگ نظري ۽ تعصب ظاهر ٿي رهيو هو(16).

فقير بيدل جڏهن اکيون کوليون تڏهن سنڌ تي ٽالپرن جي حڪومت هئي ۽ انهن ٽالپرن جي هٿاران ئي بعد ۾ سنڌ انگريزن جي حوالي ٿي ويئي. ٽالپر حاڪم به اقتدار جي لالچ ۾ پنهنجي خانداني، لڙاين ۾ مصروف رهيا ۽ پنهنجن گهراڻن ۾ ورهائجي ويا. جنهن جي ڪري سنڌن ڏينهن ۾ سنڌ جي عوام ۽ سنڌ جي رياست جو پاڻ ۾ اتحاد ۽ ايڪو قائم رهي نه سگهيو ٽالپرن جي دور ۾ به سنڌ پنهنجن جي غدارين ۽ پراون جي سازش جو شڪار رهي. ٽالپرن جي اندروني نفاقن ۽ اقتدار جي ڪشمڪش سبب سنڌ جي مرڪزيت ختم ٿي ويئي ٽالپرن جي حڪومت ٽن حصن ۾ ورهائجي وئي. اهڙي صورتحال سنڌ اندر انگريز واپارين کي اپاريو ۽ هينئر سنڌ کي حاصل ڪرڻ انهن جي ضرورت بڻجي ويئي، بيدل جي ڄمڻ کان پنج سال اڳ ئي انگريزن جو سنڌ جي حاڪمن سان دوستيءَ جو عهدنامو ٿي چڪو هو جيڪو 1820ع ۾ جڏهن بيدل جي عمر ڇهه سال هئي، پيهر مضبوط ڪيو ويو. ان دوران ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جا واپاري سنڌ متعلق سنجيدگيءَ سان ڄاڻ حاصل ڪرڻ لڳا. ڌارين جي اهڙي حڪمت عملي ۽ انهن جي وجود ۽ طاقت کي ڏسندي به سنڌ جي حڪومت سنڌ اندر عام ماڻهن جي ڀلائي يا بهبود لاءِ ڪي خاص قدم ڪونه کنيا. جڏهن ته ٻئي طرف مذهبي ڪٽرپڻو ۽ تنگ نظري به جاري رهي، جنهن ڪري سنڌ جي عوام جو سنڌ جي حڪومت مٿان ويساهه ڪجندو ويو ۽ سنڌ جي حڪومت کي عوام جي پٺڀرائي ۽ Supportحاصل نه رهي. ٽالپر جيئن ته مذهبي طرح شيعا هئا. تنهن ڪري انهن وري غير مسلم ٿورائيءَ وارن سان جيڪو افسوسناڪ ورتاءُ ڪيو سو ڪلهوڙن جي دور کان به وڌيڪ هو. رشيد ڀٽي لکيو آهي ته "ٽالپر هندن سان ٻئي درجي جي شهرين وارو سلوڪ رکندا هئا" (17) ٻئي هنڌ لکيو ويو آهي ته ٽالپر غير مسلمان جي باري ۾ سختيءَ کان ڪم وٺندا هئا. لاڙ ۾ جيڪڏهن ڪنهن بدنصيب هندوءَ کان ڪا معمولي غلطي ٿيندي هئي ته انکي جهلي زوريءَ ڪلمو پڙهائي طهرائي ڇڏيندا هئا (18) اهڙي ئي مزهبي تنگ نظري ۽ ڏاڍ سنڌ ۾ نائون مل جهڙو غدار پيدا ڪيو جنهن انگريزن جي ڀرپور مدد ڪئي، ڇاڪاڻ جو ٽالپرن جي دور ۾ سنڌس پيءُ هوتچند کي ڌرم مٽائي زوريءَ مسلمان ڪيو ويو هو (19) اهو واقعو ان وقت پيش آيو جڏهن فقير بيدل جي عمر 18 سال هئي. اهڙي صورتحال سنڌ اندر عوامي بيچيني ۽ نفاق جو سبب بڻي ۽ رياست جي ماڻهن جو ٽالپرن تان اعتماد ڪجندو ويو ۽ ٽالپرن جي عتاب هيٺ آيل ڪجهه حلقن ڌارين کي ڀليڪار چيو.

1838ع ۾ جڏهن فقير بيدل 23 سالن جو ڀوهه جوان هو تڏهن انگريز ٻهرين افغان ويڙهه وقت بيدل جي رهڻ واري هنڌ کان ڏهن منٽن جي پيادل پنڌ تي قائم بکر جي قلعي تي قبضو ڪري

چڪا ها ۽ سنڌ کي غلام بڻائڻ لاءِ انهن اتي 12 هزار فوج ۽ بارود جمع ڪري رکيو هيو ۽ اهو سڀ ڪجهه بيدل پنهنجن اکين آڏو ڏسي رهيو هو. انهن ئي ڏينهن ۾ بيدل جي محبوب دوست ڪرمچند جو سکر ۾ انگريزن جي ڇانوڻي لڳ دڪان هو. بيدل کي مجبوراً پنهنجي دوست سان ملڻ لاءِ روزانو سکر وڃڻو پوندو هو. اهم روايت آهي تہ فقير بيدل ڏارين جي چرپر ۽ سنڌ تي قبضي ڪرڻ جا سانياها ڏسي ڪرمچند کي اتان دڪان بند ڪرڻ لاءِ زور پريو ۽ وري سکر نہ ويو. اتي ئي بکر ۾ 1839ع ۾ انگريزن ڪراچي، حيدرآباد ۽ سکر تي قبضي جو ڪليو اعلان ڪيو [20] آخرڪار 1843ع ۾ دبي واري جنگ ۾ هوشو شيدي "مرويسون مرويسون سنڌ نہ ڏيسون" جو تاريخي نعرو هڻندي ديس تان قربان ٿي ويو ۽ سنڌ مڪمل طور تي انگريزن جي غلام بڻجي وئي. سچل سرمست، سنڌ تي آيل انهيءَ ڏينهن کان 14 سال اڳ وفات ڪئي، جڏهن تہ بيدل ان وقت 29 سالن جو هو ۽ سامي 90 سالن جي عمر ۾ زندگيءَ جا آخري پساهہ کڻي رهيو هو.

1853ع ۾ بيدل سنڌ کي بمبئي سان لاڳو ٿيندي ۽ ان جي صوبائي حيثيت بہ ختم ٿيندي ڏٺي. 1857ع واري هندستان جي آزاديءَ واري تحريڪ ۾ بيدل جي عمر پورا 43 سال هئي ۽ جڏهن تہ جي سورمي روپلي ڪولهيءَ کي انگريزن 1859ع ۾ ڦاهيءَ تي چاڙهيو. تڏهن بيدل 45 سالن جي عمر کي رسي چڪو هو.

اهو آهي سنڌ جي تاريخ جو سياسي سماجي ۽ مذهبي پسمنظر جنهن جو فقير قادر بخش بيدل جي شخصيت ۽ فڪر تي سڌو سنئون اثر ٿيو. اهڙو اثر جهڙو پنهنجي پنهنجي وقت ۾ شاهہ لطيف، سامي ۽ سچل سرمست جي شخصيت تي پيو. فقير بيدل ان سموري سياسي ۽ مذهبي صورتحال کي سمجهي ۽ سنڌ اندر مذهب جي تنگ نظر روين ۽ ڪٽرپڻي ۽ ذات پات جي ويڇي ۽ ان جي پويان ڪارگر رياست جي ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ کي پروڙي پنهنجي فڪر جو بنياد تصوف ۽ خاص طور تي وحدت الوجود جي نظرئي تي رکيو. فقير بيدل پنهنجي ڪردار ۽ ڪلام ذريعي تصوف جي عالمي آدرشن، انسان دوستي، مذهبي رواداري، ميٺ محبت، ايڪي ۽ اتحاد جو پيغام ڏنو تان جو هو پنهنجي وقت ۾ مذهبي ڪٽرپڻي ۽ فرقبنديءَ خلاف هڪ تحريڪ بڻجي ايريو. نتيجي طور سنڌ جا هندو توڙي مسمان هن جا طالب ۽ همر ڪاب بڻجي ويا. بيدل جو ڪلام شاهہ لطيف، سچل سرمست ۽ سامي جي فڪر جو تسلسل آهي. بيدل پنهنجي وقت ۾ عام ماڻهوءَ جي ڀلائيءَ بهبود لاءِ اهو ڪم سرانجام ڏنو جيڪو شاهہ لطيف، سچل سرمست ۽ ساميءَ سرانجام ڏنو.

بيدل جي اردو ڪلام جو جائزو

برصغير ۾ اردو شاعريءَ جون تاريخي طور تي ٻه روايتون ملن ٿيون، هڪ هندوي روايت ۽ ٻيو فارسي روايت، اردو شاعريءَ جي هندوي روايت خواجا سعد سليمان (م.1121ع) نامر ديو (م.1350ع) بابا فريد گنج شڪر (م.1265ع) ۽ امير خسرو (م.1325ع) کان شروع ٿي، جنهن کانپوءِ ڪبيرداس (م.1518ع) تلسيداس، گرونانڪ (م.1538ع) ميران ٻائي، ۽ ڪجهه ٻيا، ان هندوي روايت جا اهم شاعر ٿي گذريا آهن. برصغير ۾ اردو شاعري جي تاريخ جي اها هندوي روايت اردو ادب جي اپ تي ڏهين صدي هجريءَ تائين پنهنجي عروج ۽ ڪمال سال قائم رهي، جنهن جو اهم موضوع تصوف ٿي هيو. جيڪو برصغير ۾ ناٿ پنٿي، ڀڳتي ۽ نرگن واد جي تحريڪن جي روپ ۾ رائج هو.

سنڌ اندر انهيءَ هندوي شاعريءَ جو اثر ڪافي عرصي تائين جاري رهيو. سنڌ ۾ غلام شاهه لغاري (1228هه) روحل فقير (م.1804ع) مراد فقير (م.1796ع) شاهو فقير، قطب شاهه (م.1328هه) خليفو نبي بخش (م. 1280هه) نظر علي فقير (م.1625هه) قمبر علي شاهه (م.1624هه) نانڪ يوسف (م.1629هه) انهيءَ روايت جا اهم شاعر آهن. جن هندوي دوهن، شبدن، ڪافين، سلوڪن وغيره تي گهڻي طبع آزمائي ڪئي، جڏهن ته سنڌ جي اهم صوفي شاعرن سچل سرمست ۽ قادر بخش بيدل جي ڪلام ۾ به انهيءَ هندوي روايت جي جهلڪ نظر اچي ٿي.

ڏهين صدي هجريءَ کانپوءِ هندستان اندر اردو شاعريءَ جي فارسي روايت جنم ورتو. ڊاڪٽر جميل جالبيءَ موجب "جڏهن اردو شاعري" جي هندوي روايت ۾ تخليقي ذهن جي اڄ اجهائڻ جي صلاحيت نه رهي ۽ ان مان جيڪو حاصل ڪرڻو هو ورتو ويو ته پوءِ اردو ٻوليءَ جو تخليقي ذهن فارسي ادب ۽ ان جي روايت ڏانهن رجوع ٿيو جنهن انکي نه صرف نئون اسلوب ۽ صنفون عطا ڪيون، پر ان سان اردو شاعريءَ نئين احساس سان جديد راهن ڏانهن رخ رڪيو(21) هندستان ۾ اورنگزيب عالمگير جي دکن تي فتح کان اڳ ئي اردو شاعريءَ جي فارسي روايت پنهنجا پير جمائڻ شروع ڪيا هئا ۽ ولي دکني (جنهن کي ان روايت جو علمبردار چيو ويچي ٿو) جي اچڻ کان اڳ ئي اردو شاعريءَ ۾ خواجه ديدار فاني (م.1608ع) حسن شوقي (م.1633ع) عادل شاهه ثاني (م. 1627ع) ابوالحسن تانا شاهه

(م. 1686ع) شيخ ناصر سرهندي (م. 1697ع) ۽ ڪي ٻيا شاعر، فارسي روايت ۾ غزل جي ان صنف جو بنياد وجهي چڪا هئا، جنهن اڳتي هلي "ريختا" جو نالو ڌاريو." (22)

فقير قادر بخش بيدل جي اردو شاعريءَ تي نظر وجهنداسون ته هو اسان کي اردو شاعريءَ جي انهن ٻنهي روايتن يعني هندي روايت ۽ فارسي روايت جو پڪو ۽ پختو شاعر نظر اچي ٿو. فقير بيدل جيئن ته اردو شاعريءَ جي انهن ٻنهي ڌارائن جي شاعرن کي پڙهيو هو تنهن ڪري سندس اردو شاعريءَ تي انهن ٻنهي روايتن جو اثر آهي. بيدل جي ڪجهه ڪافين، سلوڪن، دوهن ۽ هوري کي پڙهڻ سان پتو پوي ٿو ته هن پنهنجي اردو ڪلام ۾ بابا فريد گنج شڪر، امير خسرو، گرونانڪ، ويندي روحل فقير جو اثر پڻ قبول ڪيو آهي.

بيدل جا هيٺيان شعر اردو شاعريءَ جي هندي روايت جو چٽو عڪس پيش ڪن ٿا.

جگت باغیچا رام کا سُندر اس کی پھول
پنئورا واس دی واسطی اس میں آیا بھول.

چمڑی موھہ انداریان، چاندی موھہ چکور
سادھو مانگی اور کچھہ، سنساری کچھہ اور

قاضی پندت، پڑھہ چکے انتریاسی بیک
مرنون اگی جو مویا، اس میں میُم نہ میکُ

عشق کیا الھام سگتر شبد سناویگا
روم روم ۾ رام گیت الستی گاویگا

آج پیا ھوری کیلن آیا
سھسین رنگ بیرنگ سمایا.

سھیسین روپ اروپ سماوت، وحدت کثرت رمز رلاوت
نوع بنوع جانی جلوہ پایا.

فقير بيدل جي اردو ڪلام تي هندي روايت کان فارسي روايت جي ڇاپ گهڻي آهي. بيدل جو ڪو ٿورو ڪلام هندوي ڌارا کان متاثر آهي، جڏهن ته هن جو گهڻو اردو ڪلام اردو جي فارسي

ڏارا تي رچيل آهي. شايد ان لاءِ تہ بيدل جي وقت ۾ اردو شاعريءَ جي فارسي روايت ۽ ان جي معياري اظهار "ريختا" ڪافي ميجتا ماڻي ورتي هئي. اهو ئي سبب آهي جو بيدل پنهنجي هر اردو ڪافي يا غزلؔ کي "روپ ريختا" جو نالو ڏنو آهي. انهيءَ اظهار "ريختا" جو باني ولي دکني هيو. بيدل جيئن تہ پنهنجي دور جو هڪ سڄاڻ شاعر ۽ شاعريءَ جي جديد لاڙن کان باخبر هو ۽ ساڳي وقت پاڻ عربي، فارسي ٻولين جو وڏو ڄاڻو هو. انڪري هن پنهنجي اردو شاعريءَ ۾ انهيءَ فارسي ڏارا جو نہ صرف اثر قبول ڪيو پر انکي ڪاميابيءَ سان اڳتي پڻ وڌايو. بيدل لاءِ اهو چيو ويو آهي تہ هن اردو شاعريءَ ۾ ولي دکنيءَ جي اسڪول جي نمائندگي ڪئي آهي، پر حيرت جي ڳالهہ اها آهي تہ بيدل اردو شاعريءَ ۾ ولي دکنيءَ کان اڳ جي شاعرن جو اثر پڻ قبول ڪيو آهي. هيٺ ڏنل شعرن مان خبر پوي ٿي تہ اردو شاعريءَ ۾ فارسي روايت جو بنياد وجهندڙ شاعرن خواجہ ديدار فاني، حسن شوقي، عادل شاهہ ثاني، ابوالحسن تانا شاهہ ۽ شيخ ناصر سرهندي جي ڪلام جو بيدل جي اردو شاعريءَ تي ٻوليءَ ۽ مضمون جي حوالي سان ڪافي اثر آهي.

جو مست هے درس کا، انکون شراب کیا هی
جس گزگ جگر هے، تسکون شراب کیا هی
(دیدار فانی)

❋

جو غم کا بار چاتا هے، اسے فرحت سون کیا مطلب
جو اپنا سر گنواتا هے، اسے راحت سون کیا مطلب
(بیدل)

❋

پریت کی ریت سون موهن کے هنس هنس سنو شاهہ
عجب شهرت هوئی جگ میں هماری عشق بازی کی
(عادل شاهہ ثانی)

❋

میں هوں مشهور عشق بازی میں
خاصہ درد و غم مجازی میں
(بیدل)

نہ کر ناصح نصیحت مجھہ بجز عاشق وفاداری
ھمیں کچھہ اور سمجھتے ھیں نمازی ھو کہ نیازی میں
(حسن شوقی)

عشق کا بندہ ھون نھین میری
کچھہ غرض نیک و نمازی مین
(بیدل)

ای سرو گلبدن تو ذرا ٹک چمن میں آ
جیون گل شگفتہ ھو کہ میری انجمن میں آ
(ابوالحسن تانا شاھہ)

ای گلبدن میرا تو چمن سی نہ جا نہ جا
روحی فداک یعنی وطن سی نہ جا نہ جا
(بیدل)

اردو جي انهن بنيادي شاعرن جي ٿوري اثر وٺڻ کانپوءِ بيدل جنهن اردو شاعر کان گهڻو متاثر ٿيو آهي، سو آهي "ولي دکني". بيدل جي ڄمڻ کان پورا 75 سال اڳ ولي دکني وفات ڪئي ۽ بيدل جڏهن سانپر ڪي پهتو تہ لازمي طور اردو شاعريءَ ۾ ولي دکنيءَ جي اها شعري روايت دکن ۽ دهليءَ کان ٿيندي سنڌ اندر پهچي چڪي هئي ۽ بيدل کان اڳ ئي سنڌ جي ڪيترن اهم شاعرن، ولي دکنيءَ جي انهيءَ شعري روايت جو اثر قبول ڪيو هو. بيدل کان اڳ سنڌ جي اهڙن اردو شاعرن ۾ عطا ٺٽوي(م. 1727ع) مير حيدر ڪامل (م. 1750ع) شيخ ورو(م. 1729ع) محمود صابر (م. 1771ع (سرفراز عباسي (م. 1777ع) مير ضياءَ (م. 1229هہ) عظيم الدين عظيم (م. 1229هہ) آخوند قاسم (م. 1215هہ) ۽ سچل سرمست (م. 1242هہ) جا نالا اهم آهن. انهن مان محمود صابر تہ ولي دکني جي ديوان مان تمام گهڻو اثر ورتو. ڊاڪٽر جميل جالبي جي لکڻ موجب "سنڌ ۾ ولي دکني جو ديوان، محمود صابر لاءِ سُرمي جي برابر هو" جيئن سندس هن شعر مان ظاهر آهي.

سن ريختا ولی کان دل خوش هوا هی صابر
حقاز فکر روشن هی، انوری کی مانند
(محمود صابر)

فقير بيدل جي ڪن تي نہ صرف سنڌ جي انهن پهرين اردو شاعرن جو ڪلام پهتو پر جيئن تہ هن جو مطالعو وسيع هو ان ڪري هن عربي، فارسي ۽ سنڌي ڪانسواءِ اردو شاعريءَ جو خاص طور تي ولي دکنيءَ جي ڪلام جو بہ گهرو مطالعو ڪيو هو ڇو تہ هن وٽ "ديوان ولي دکني" جو قلمي نسخو موجود هوندو هو. ان جي ثابتي ان ڳالهہ مان بہ ملي ٿي جو بيدل پنهنجي هڪ ڪتاب "سند الموحدين" ۾ جن ٻين شاعرن جو ڪلام ڏنو آهي، اتي ولي دکنيءَ جا بہ ڪي شعر ڏنا اٿائين. موسوي عبدالحسين شاهہ بہ لکيو آهي تہ "ديوان ولي دکني" جو قلمي ڪتاب، قاضي پير محمد (بيدل جي محبوب) جي خاندان ۾ موجود هو. جيڪو مون (عبدالحسين شاهہ) پڻ ڏٺو هو." چٽي سگهجي ٿو تہ قاضي پير محمد جي خاندان ۾ اهو "ديوان ولي دکني" جو نسخو بيدل جي ذاتي لائبريريءَ مان پهتو هوندو. فقير بيدل، ولي دکنيءَ کان متاثر ٿي اردو جو پورو ديوان لکيو. ڊاڪٽر سردار احمد هڪ مضمون ۾ لکيو آهي تہ "ارڙهين صديءَ ۾ اردو ادب جو ڪوئي ولي دکني هيو تہ اڻويهين صدي عيسويءَ ۾ هڪ ولي دکني سنڌي بہ گذريو آهي، جيڪو بيدل جي تخلص سان سڃاتو وڃي ٿو" (23) عبدالحسين شاهہ موسوي بہ لکيو آهن تہ "جيڪي لفظ اردو جي پهرين شاعر ولي دکني جي شعر ۾ موجود آهن، سيئي بيدل جي شعر ۾ ڏسبا" (24) هتي بيدل ۽ ولي دکنيءَ جي شعرن کي ڏسو تہ هو ٻوليءَ ۽ اظهار جي حوالي سان ڪيترو نہ ويجها آهن:

رکھتا هی کیوں جفا کو، مجھہ پر روا ای ظالم
محشر مین تجھہ سین آخر میرا حساب هوگا
(ولی دکنی)

دوئی کی وهم سی بیدل تیرا دل گر هوا فارغ
ظهورا ذات مطلق کا جهاں چاهیں وهاں هوگا
(بیدل)

اے ولی طرز عشق آسان نهیں
آزمایا هوں میں کے مشکل هے
(ولی دکنی)
منزل عشق بس کے عالی هے

پھچنا اس جگھہ محالی ھے
(بيدل)

سفر عشق کا اگر ھی خیال
ھمت دل کون زاد راھہ کرو
(ولی دکنی)

جانا اس رھہ میں جز بمنت پا
شیوھہ اند لا و بالی ھی
(بيدل)

بيدل، ولي دکنيءَ جي شاعريءَ کان انکري بہ متاثر ٿيو آهي جو ولي دکنيءَ وٽ حسن ۽ عشق جي موضوع کانسواءِ تصوف جو موضوع بہ موجود آهي، پر اها ڳالهہ مڃڻي پوندي تہ بيدل، تصوف توڙي حسن عشق جي موضوع ۾ ولي دکني تہ ڇا اردوءَ جي ڪيترن ئي شاعرن کان اڳتي نڪري ويو آهي.

شغل بھتر ھے عشق بازی کا
کیا حقیقی و کیا مجازی کا
(ولی دکنی)

میں ھوں مشھور عشق بازی میں
خاصہ درد و غم مجازی میں
(بيدل)

نہ ڈھونڈ شھر ۾ فرھاد و مجنون کا ٹھکانہ تم
کہ ھے عشق کا مسکن کبھو صحرا کبھو پربت
(ولی دکنی)

عشق کی آتش میں جلہ جانہ ھی پروانے کا کام
بلبلان کو باغ کا رستہ بتانا چاھیئے
(بيدل)

تو ھی رشک ماہ کنعانی ھنوز
تجھہ کو ھی خود بات مین سلطانی ھنوز.
(ولی دکنی)

مرتا ھوں تیرے عشق کا آغاز ھے ھنوز
خونین کفن یہ ناوک انداز ھے ھنوز
(بیدل)

بيدل جي اردو ڪلام تي ولي دکنيءَ کانسواءِ ان جي سلسلي جي ھين اھم شاعرن سراج اورنگ آبادي، دائود اورنگ آبادي، مبارڪ آرزو، آنندرام مخلص، اشرف علي فغان، محمد رضي رضي، صدر الدين فائزءِ مير تقي مير. جي شاعريءَ جو پڻ اثر آھي، جيڪو ھنن شعرن مان پسي سگھجي ٿو.

برچھی کی طرح توڑ جگر پار ھوگئی
تیری نگہ نے جب کہ کیا آبرو پے وار
(مبارک آبرو)

اس ترک جب سوں کھینچا انکی کمان کا زرہ
پلکون کا تیرچھاتی سے میرے نکل گیا
(بیدل)

خراب نرگس مستانہ ھوں نین کی قسم
برنگ بلبل دیوانہ ھوں چمن کی قسم
(محمد رضی)

تیری حسن کا دیوانہ ھوں، مجھکو خدا کی ھے قسم
تیری شمع کا پروانہ ھوں، شاہ مصطفیٰ کی ھے قسم
(بیدل)

مُکھہ دکھا چھب بنا لباس سنوار
عاشقوں کو غلام کرتے ھی
(صدر الدین فائز)

برق رخسار کے تماشی ۾
ديده ابر بهار رکهتے هيں
(بيدل)

هے آرزو گريہ مجهہ چشم تر هنوز
نکلا نهيں هے، قطره خون جگر هنوز
(اشرف فغان)

محفل ميں کنت کنز کے ساقی تها عشق دوست
عاشق کا روح مست مئی راز هے هنوز
(بيدل)

کيا حقيقت کهوں کہ کيا هے عشق
حق شناسون کے هاں خدا هے عشق
(مير تقی مير)

دو جگ کا بادشاهہ هے مست شراب عشق،
عالی هے هر جناب سے لاشک جناب عشق
(بيدل)

صبا يوں عرض ان لاڈلی زلفون کی خدمت ميں
بهلا هے يا برا هے دل ديوانہ پهر تمهارا هے
(آنند رام)

صبا محبوب کے کوچے ۾ گر جانا تمهارا هو،
طرف ميری سے تعظيم و دعا باصد ادب کهنا .
(بيدل)

عجب طرح کا بدن ۾ لباس رکهتے هيں
کہ جس لباس ۾ پهولون کی باس رکهتے هيں
(سراج اورنگ آبادی)

رات تجھہ بن پکار رکھتے ھیں
دن سبھو انتظار رکھتے ھیں
(بيدل)

هاڻي اچئون ٿا، سنڌ جي انهن اردو شاعرن تي، جن کان بيدل وڌيڪ اثر ورتو سنڌ ۾ اردو شاعريءَ جي روايت ڪافي پراڻي رهي آهي. مان اڳ بہ ٻڌائي چڪو آهيان تہ اردو شاعريءَ جي دکني روايت پنهنجي نئين رنگ ۽ ڍنگ سان سڄي برصغير لاءِ قابل قبول بڻجي ويئي هئي ۽ بيدل جي دور اچڻ تائين سنڌ جي اردو شاعرن ۾ عبدالحڪيم عطا، محمود صابر، شيخ ورو مير حيدر ڪامل، مير حفيظ الدين حفيظ، سرفراز عباسي، ثابت علي شاهہ، خليفو گل محمد ۽ ڪي ٻيا پنهنجو وارو وڄائي چُڪا هئا، پر بيدل کان اڳ سنڌ جي جنهن شاعر وٽ اردو شاعريءَ جي اها روايت وڌيڪ نکري، اهو آهي سچل سرمست. محترم نسيم امروهوي لکيو آهي تہ: "سچل سرمست سڀ کان پهريان سنڌ ۾ اردو شاعريءَ جي عمارت جي پهرين سِرَ رکي." (25) ڊاڪٽر جميل جالبي لکي ٿو تہ: "سچل جي اردو ڪلام مان معلوم ٿئي ٿو تہ شمالي هند وانگي هينئر سنڌ ۾ بہ اردو زبان ۽ بيان نکري پيو آهي ۽ هتي بہ اتان جهڙو معيار قائم ٿي ويو آهي." (26) ذڪر ڪيل شاعرن جي مقابلي ۾ بيدل جنهن اهم شاعر کان گهڻو متاثر ٿيو آهي، سو آهي سچل سرمست. بيدل، اسلوب جي لحاظ کان تہ پنهنجي اردو شاعريءَ جو بنياد ولي دکني جي طرز تي رکيو پر موضوع جي لحاظ کان هن ڪنهن بہ اردو شاعر جو ايڏو اثر نہ ورتو سواءِ سچل سرمست جي. عطا محمد حامي، هڪ هنڌ لکيو آهي تہ "سچل کان اڳ سنڌ جي اردو شاعرن، دکن جي اردو شاعرن وانگر اردو زبان کي مذهبي ۽ عاشقانہ مضمونن سان مالا مال ڪيو آهي، پر ان ۾ تصوف جو رنگ ڀرڻ وارو سچل سائين آهي." (27) بيدل جيئن تہ فڪري حوالي سان وحدت الوجودي صوفي هيو ۽ ان فڪر جي ڪانئس ٿورو اڳ گذريل صوفي سرواڻ سچل سرمست جو پوئلڳ ۽ ان جي ئي سلسلي جو شاعر هو تنهن ڪري هن جي ڪلام ۾ بہ سچل وارا اناالحق، من خدايم ۽ هم اوست جا نعرا ٻڌڻ ۾ اچن ٿا. اهڙي ريت بيدل جي سنڌي، سرائڪي ۽ فارسي ڪلام سان گڏوگڏ اردو شاعريءَ تي بہ سچل سرمست جو رنگ غالب آهي. بيدل پنهنجي اردو شاعريءَ ۾ سچل وارو فڪر ئي اجاگر ڪيو آهي. ساڳئي وقت هن جي شاعريءَ ۾ عاشقاڻو ۽ مجازي موضوع بہ سچل جيان ئي ڀرپور انداز ۾ ملي ٿو.

آيا وه يار آيا کهتا هوں بسم الله
رخ دوست نے دکهايا کهتا هوں بسم الله
(سچل)

آنگن میری آیا دلدار بسم اللہ بسم اللہ
کیا میں سر صدق یکبار نذراللہ نذراللہ
(بیدل)

دلبر کے درپہ میں تو دیوانہ ھو رہا ھوں
یارو میں دوجھان سے بیگانہ ھو رہا ھوں

یہ عقل فہم اس کی دید نے اُڑایا
زلفون کی پیچ و خم میں مستانہ ھو رہا ھوں
(سچل)

ساقی مجھے ساغر دیا مستانہ ھوں مستانہ ھوں
اس عقل اس ادراک سے بیگانہ ھوں بیگانہ ھوں
(بیدل)

ھو الاول ھوالاخر ھو الظاھر ھو الباطن
یھاں وھی وھان وھی سچل پھر تم کُجا ھوگا
(سچل)

جوئی اول سوئی آخر جوئی ظاھر سوئی باطن
خودی کی ترک پر جلدی سی محفی سب عیان ھوگا
(بیدل)

بنا کر آدمی صورت سارا مظھر خدا ھوگا
کبھی کرار حیدر ھے کبھی شاھہ مصطفیٰ ھوگا
(سچل)

عشق هر وقت رح نما هوتا
کب خدا کب و مصطفیٰ هوتا
(بيدل)

آئو وی یارو آئو دیکھو تماشا یار کا
اس وقت ہم ظاهر هوا، درشن میری دلدار کا
(سچل)

آج گلشن ہم چلو دیکھیں کہ چرچا اور هے
باغ ہم گلرخ کی آنے سے تماشا اور هے
(بيدل)

انهن شعرن مان اهو پتو پوي ٿو تہ بيدل فڪر ۽ ٻوليءَ جي حوالي سان سچل واروئي پيچرو ورتو آهي ۽ ان کان گهڻو متاثر ٿيو آهي. پر ساڳي وقت اها بہ خبر پوي ٿي تہ بيدل تصوف جي موضوع کي بحيثيت اردو شاعر جي عروج تي پهچائي ڇڏيو آهي. بيدل جي اردو شاعري غور سان پڙهبي تہ معلوم ٿيندو تہ هو ڪٿي ڪٿي سچل کان بہ وڌيڪ نرالو ۽ سلوڻو شاعر نظر اچي ٿو. ڇاڪاڻ تہ سچل جي دور ۾ اردو ٻولي سنڌ ۾ اڃا پنهنجي ابتدائي مرحلن مان گذري رهي هئي، جڏهن تہ بيدل جي دور تائين اردو ٻولي ڪافي سڌري، سنورجي ۽ موزون بڻجي چڪي هئي. تنهن ڪانسواءِ اردو غزل جي اها معياري صورت جيڪا بيدل وٽ ظاهر ٿي سا سچل وٽ اڃا ڪا نہ آئي هئي. بيدل وٽ بنيادي فڪر تہ سچل واروئي آهي، پر هو ٻوليءَ ۽ اظهار خاص طور تي اردو غزل ۾ سچل کان بہ گهڻو معياري شاعر نظر اچي ٿو يا ائين ڪٺي چئجي تہ بيدل جي اردو شاعريءَ ۾ سچل واروئي فڪر نيئن رنگ ۽ ڍنگ سان نروار ٿيو آهي. بيدل وٽ اردو غزل جا مختلف بحر وزن ۽ روپ ملن ٿا. هتي بيدل جا اهي اردو شعر ڏجن ٿا، جن ۾ ٻوليءَ ۽ اسلوب جو خوبصورت معيار قائم آهي. بيدل جا اهي شعر توڙي جو 125 سال اڳ جا چيل آهن، پوءِ بہ انهن جو معيار اڄ جي جديد اردو غزلن جهڙو لڳي رهيو آهي.

سهل هی نام آشنائی کا
کون جانے غم جدائی کا

کون استاد تجهہ کو سکهلایا
حرف شوخی و دلربائی کا

خوبرويان سی خدا مجهکو دکهائی ديتا
چهرهء صاف میری دل کو صفائی دیتا۔

تیری عاشق بهت هین لیک صنم
میں هون بی مثل پاکبازی ۾۔

گذری بیدل کی عمر شمع صفت
گریئہ و سوزو جان گذاری ۾۔

تشبیهہ دور جام هی تمثیل پُرخمار
تصویر اس کی دیکهہ کی پئمانہ هون پئمانہ هوں۔

گر تیری خورشید تابان کا کرے دیدار صبح
چاند کی مانند تجهہ سی مانگ لے انوار صبح۔

درشن تیرے جمال کا منگتا هوں اور بس
ملنے تیرے کی خواهش رکهتا هوں اور بس۔

بیدل نہ هو تو درد کے دریاءَ ۾ اتنا غرق
میں بهی تیرے خیال ۾ رهتا هوں اور بس۔

محفل بخت ۾ ممتاز هیں ارباب علوم
محکمہ عشق ۾ منظور هی منصور کی بات۔

هاڻي اچون ٿا بيدل جي همعصر اردو شاعرن تي بيدل وٽ اردو شاعري انهيءَ وقت پهتي، جڏهن هن ڪان اڳ برصغير ۾ اردو جا اهم ۽ استاد شاعر ولي دکني، سراج، حاتم، آبرو مير درد، آتش، مصحفي، انشا ۽ ڪي ٻيا پنهنجو وارو وڄائي چڪا هئا. جڏهن تہ ذوق، ظفر، غالب، مومن، داغ ۽ حالي هندستان جا اهي شاعر آهن، جيڪي بيدل جا همعصر هئا. ان ۾ ڪو بہ شڪ ناهي تہ مٿي ذڪر ڪيل بيدل جي همعصر اردو شاعرن کي اردو ادب جي تاريخ ۾ اهم حيثيت حاصل آهي. اهي

شاعر اردو جا استاد شاعر ڳڻيا وڃن ٿا. جن مان وري اسد الله غالب بلڪل نرالو ۽ منفرد حيثيت جو مالڪ آهي، پر انهن جي ئي ڏينهن ۾ اتر سنڌ جي هڪ سنڌي شاعر بيدل جي اردو شاعري بہ پنهنجي اهميت کان خالي نہ آهي. هاڻي اها ڳالهہ سمجهڻ لاءِ چند ڳالهيون ذهن ۾ رکڻ ضروري آهن. اهو ميڻو پوي ٿو تہ بيدل جي مقابلي ۾ غالب، ذوق، ظفر ۽ مومن جي اردو شاعري ٻوليءَ ۽ اظهار جي شاعراڻين خوبين، نواڻ، اردو زبان جي وسعت، فصاحت ۽ بلاغت ۾ ڪافي معياري آهي، ڇاڪاڻ تہ انهن سمورن شاعرن دهلي ۽ لکنئو جي سرزمين تي ويهي شعر رچيا آهن. جتي سنڌ جي مقابلي ۾ انوقت اردو ادب ۽ ٻولي پنهنجون ارتقائي منزل طئي ڪري ڪافي معياري بڻجي چڪي هئي ۽ سڌري ۽ سنور جي چڪي هئي، انهن جي سرزمين تي اردو شاعريءَ جون شاعراڻيون خوبيون، استعارا، تمثيلون، تشبيهون، نيون نيون متعارف ٿي رهيون هيون. اردو جي اهڙي ارتقائي صورت کي سنڌ اندر پهچندي اڃان ڪافي وقت لڳو. ان ڪانسواءِ انهن شاعرن جي مادري زبان بہ گهڻي قدر اردو ئي هئي. ٻي پاسي سنڌ جي مقابلي ۾ اردو غزل، دهلي، دکن ۽ لکنئو ۾ ڪافي سڌري چڪو هو جنهن جي جديد ۽ سڌريل صورت اڃان سنڌ اندر ڪا نہ پهتي هئي، اتي اردو شاعريءَ ۾ ڪافي نوان نوان تجربا بہ ٿي رهيا هئا، ڇو تہ اتي مشاعرن ۽ شعر و سخن جي محفلن جو رواج عام هو جن کي سرڪاري ۽ درٻاري سرپرستي پڻ حاصل هئي، جڏهن تہ سنڌ اندر اهو سمورو دور افراتفري جو دور هو ۽ دهلي ۽ لکنئو جهڙو سنڌ ۾ ادبي ماحول ميسر نہ هو. شخصي لحاظ کان بہ فقير بيدل جي مقابلي ۾ غالب، ذوق، ظفر، داغ ۽ مومن جي زندگي گهڻي قدر عيش آرام سان گذري. داغ دهلويءَ جو پيءُ هڪ رئيس ماڻهو هو جنهن جي مرڻ کانپوءِ داغ جي ماءُ هندستان جي بادشاهہ بهادر شاهہ ظفر جي ولي عهد مرزا فخر و سان وابستہ ٿي وئي ۽ داغ جي زندگي شاهي محلن ۽ قلعہ معليٰ ۾ گذري (28) اتي هن جي ادبي ۽ علمي تربيت ٿي ۽ هن استاد شاعرن کان اصلاح پڻ ورتي. لال قلعي ۾ رهڻ ڪري داغ کي حسن و عشق جي ڳالهين سان واسطو پيو ۽ سرڪاري مشاعرن جو انتظام بہ هن جي حوالي هو. اتي دهلي ۽ لکنئو جا استاد شاعر جمع ٿيندا هئا. داغ، ذوق، کان پورا 12 سال اصلاح پڻ ورتي (29) بهادر شاهہ ظفر، هندستان جو موروثي بادشاهہ هيو هن جي زندگي بہ عيش آرام سان گذري، البتہ زندگيءَ جا پڇاڙڪا ڏينهن هن قيد ۽ مصائب ۾ گذاريا. ظفر بہ وقت جي استاد شاعرن کان اصلاح ورتي. غالب، شاهي درٻارين جي اهم منصبدار جي گهر ۾ جايو. هن جي زندگيءَ جا ڪجهہ سال تہ برابر مشڪلاتن ۽ تڪليفن ۾ گذاريا، پر مجموعي طور تي غالب بہ پنهنجي حياتي سڪون ۽ آسائش ۾ گذاري، غالب کي پيءُ جي مرڻ کانپوءِ سندس چاچي نصرالله پاليو جيڪو پاڻ وڏو جاگيردار هو ۽

فوج جي برگيڊيئر جي عهدي تي فائز هو(30) تنهن ڪري غالب جي شروعاتي زندگي محل سرا ۾ گذري، خاص ڳالهہ تہ هو سڄي زندگي بادشاهن جي دربار سان منسلڪ رهيو ۽ انهن جي وظيفن ۽ پينشن تي پلندو رهيو ايستائين جو هن بادشاهن جي خوشامد ۾ پنهنجي وظيفي لاءِ شعر پڻ رچيا.

میری تنخواہ کیجئے ماہ بماہ
تا نہ ہو مجھکو زندگی دشوار
(غالب)

اهڙي طرح غالب، وقت جي حاڪمن ۽ بادشاهن جي تعريف ۾ قصيده گوئي ڪندو رهيو ۽ هميشہ انهن سان ئي گڏ رهڻ جي خواهش ڪندو رهيو.

غالب، اگر سفر ۾ مجھے ساتھ لے چلیں
حج کا ثواب نذر کروں کا حضور میں
(غالب)

انهن ڳالهين مان خبر پوي ٿي تہ فقير بيدل جي دور جا اهي اهم اردو شاعر پنهنجي زندگي عيش آرام سان گذاريندا ها، انهن وٽ ادبي ماحول ۽ شعر و سخن جون محفلون رچيون وينديون هيون، جن ۾ وڏا وڏا شاعر شرڪت ڪندا ها ۽ اتي اصلاح وٺڻ جو رواج عام هيو. بيدل جي همعصر هندستان جي اردو شاعرن مٿان سرڪاري سرپرستي هوندي هئي، ڇو تہ اهي بادشاهن جا درباري شاعر ها ۽ انهن جا وظيفي خوار، جڏهن تہ فقير بيدل پنهنجي شخصيت ۽ فڪر جي لحاظ کان پنهنجي همعصر اردو شاعرن کان گهڻو مٿانهون نظر اچي ٿو. بيدل پنهنجي سموري زندگي سادگيءَ ۽ غربت ۾ گذاري، هن حاڪمن کان نہ صرف پري رهڻ پسند ڪيو پر انهن کان بيزاري پڻ ڏيکاري، فقير بيدل ڪڏهن بہ درباري شاعر نہ بڻيو ۽ هن ڪنهن بہ موقعي تي حاڪمن يا بادشاهن جي تعريف ۾ يا خوشامد ۾ ڪو بہ قصيدو نہ لکيو. بيدل جو اردو ڪلام هڪ جاندار فڪر سان سلهاڙيل آهي، جنهن جي تخليق ۾ بيدل جو علم، وسيع مطالعو ۽ گهرو مشاهدو شامل آهي. بيدل هميشہ شعر و سخن جي محفلن کان پري رهيو ۽ اهڙي ڪنهن بہ مقابلي آرائي يا ذاتي وڏائي ۽ پنهنجي تعريف جو شڪار نہ بڻيو جنهن غالب چيو تہ "ڪهتي هين ڪہ غالب ڪا هي انداز بيان اور" بيدل اهڙي خودي ۽ ذاتي نمائش کي رد ڪندي چوي ٿي:

عشق کا زخم پاوے جو خودی اپنی کون کھاوی جو
فنا کی جل ۾ ناوے جو اُسے، نعمت سون کیا مطلب؟
(بيدل)

جن ڏينهن ۾ برصغير جا استاد اردو شاعر حاڪمن جي خوشامد ۾ ۽ ماهوار وظيفي جي لاءِ خاص شعر رچي رهيا هئا، تن ئي ڏينهن ۾ فقير بيدل اهڙي ذاتي لالچ ۽ ڏيکاءَ واري شان شوڪت کي ننديءَ هن طرح اظهار ڪري ٿو:

اسی رہ ۾ کوئی آوی جو آوی ول نھین جاوی
جو لذت فقر کی پاوی، اُسے دولت سون کیا مطلب
موحد رند مردانا ھوا اپنے سی بیگانہ
جو پیوی جام رندانا اُسے عزت سون کیا مطلب!
(بيدل)

فڪري حوالي سان ڏسجي ته فقير بيدل پنهنجي وقت جو اڪيلو اردو شاعر آهي، جنهن جي شاعريءَ جو اهم موضوع ۽ بنياد "تصوف" آهي ۽ ان کي هن نهايت ئي ڪاميابيءَ سان پيش ڪيو آهي، خواجه مير درد کي اردو شاعريءَ ۾ تصوف جو امام چيو ٿو وڃي پر اردو محققن جي ئي بقول ان جي شاعري خشڪ ۽ ڦڪي آهي (31) جڏهن ته بيدل جي اردو شاعري تصوف جي موضوع ۾ وجداني ۽ اثر ڪندڙ آهي. مير درد وٽ زندگيءَ جو تصور مايوس ڪُن ۽ اٽلايائتو آهي، جيئن چوي ٿو ته:

زندگی ھے یا کوئی طوفان ھے
ھم تو اس جینے کے ھاتھون مر چلے
(درد)

پر فقير بيدل وٽ زندگيءَ جو تصور جاندار ۽ لاڀائتو آهي، بيدل کي موت به حيات ٿو بخشي ۽ درد ۽ غم کي جامُ ۽ خزانو ٿو سمجهي.

عشق کیا مرکے جینا ھی درد کا جام پینا ھے
جسیکا غم خزینا ھے اسی عزت سون کیا مطلب
(بيدل)

ان ڪانسواءِ بيدل جي همعصر اردو شاعرن وٽ عشق مجازي صرف جذباتي حد تائين آهي ۽

ان ۾ بہ بي اطميناني ۽ غير يقيني آهي. جڏهن تہ بيدل وٽ مجازي عشق پنهنجي پرپور انداز ۾ ملي ٿو ۽ بيدل جو مجاز حقيقت ڏانهن وٺي وڃي ٿو جيئن محمد علي زيدي داغ متعلق لکيو آهي تہ "هن وٽ حسن عشق پُر لطف آهي، وصل جي ڇيڙڇاڙ اشارا، ڪنايا، معشوق جي شوخي، عاشق جي حاضر خوابي ۽ شڪوه شڪايت هن جي غزل جي جان آهي، پر داغ پنهنجي عشق مجازي کي حقيقت جو رنگ نہ ڏنو آهي." (32) فقير بيدل اهو واحد شاعر آهي، جنهن پنهنجي پلند پايہ مجازي عشق کي حقيقت جو خوبصورت ۽ طاقتور روپ ڏنو آهي، جن ڏينهن ۾ اردو جا شاعر حسن و عشق، گل بلبل جي موضوعن ۽ حاڪمن جي تعريفن ۽ قصيدن کان واندا ئي نہ ٿيندا. تن ڏينهن ۾ فقير بيدل پنهنجي دور جي سيڪيولر ۽ سماج سڌارڪ نظريي تصوف کي اڳتي وڌايو آهي ۽ بيدل جي شاعري انوقت جي عوام کي هڪ وحدت ۾ آڻي، انهن جي اجتماعي خوشين کي حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ تحريڪ جو روپ اختيار ڪيو آهي. بيدل جي هيٺ ڏنل شعرن ۾ تصوف جي وحدت الوجودي فڪر جا نعرا پسي سگهجن ٿا. بيدل جي انهن شعرن ۾ انسان جي عالمي وحدت، عظمت، مذهبي رواداري ۽ تصوف جي اهم نقطن، رازن، اسرارن، جا اشارا ملن ٿا.

جلوہ وحدت کے آگی ہو رہی کثرت عدم
چھپ گئے چندین سِتارے پیش نور آفتاب۔

بہت مذہب ھیں کثرت ۾ نہ جا بیدل مشقت ۾
ھوا جو غرق وحدت ۾ اُسے ملت سون کیا مطلب۔

سمجھہ سر عشق کا بیدل نہ رہ اس رمز سی غافل
سدا باھمت کامل حرف ھم اوست کا پرھنا۔

وحدت کے مئکدہ ۾ سکونت پذیر ھو
مذھب کو چھور دیکھہ کے مشرب کا اتساع۔

بیدل برہ کی بازی کھیلی فی انفسکم راز چھپیلی
چھور کفر اسلام ھر جا حکم ھلاویگا۔

وجد حالت سی انالحق کهیں عاشق بیدل
اپنے بندے کے تائین عشق خدائی دیتا۔

سولی چرهایا عشق کی حالت حلاج کو
ای مشت خاک بحرفنا ۾ نہ جانہ جا۔

محفل بخت ۾ ممتاز هیں ارباب علوم
محکمہ عشق ۾ منظور هے منصور کی بات۔

رمز وحدت کی سمجھہ بیدل دوئی سے بھاگ جا
رنگ بیرنگی کے آگے هی مثل تصویر خواب۔

انا الحق آپ کهتا هے، ووئی منصور کے اولے
جو مارے دم انا الله کا درخت طور کے اولے۔

کیئی انیک ظاهر نورِ جمال ایک
چرچا یهی هندو مومن فرنگ میں۔

ثابت ٿيو تہ اردو شاعري جي اتهاس ۾ فقير قادر بخش بيدل اهم جاءِ والاري ٿو. هن جو ڪلام پنهنجي بزرگ اردو شاعرن توڙي همعصر اردو شاعرن جي مقابلي ۾ اظهار ۽ فڪر جي حوالي سان وڏي اهميت رکي ٿو. اميد تہ ايندڙ وقت ۾ بيدل جي اردو ڪلام تي وڌيڪ تحقيق ۽ ڇنڊ ڇاڻ ڪئي ويندي ۽ ان جي پيغام کي وڌ کان وڌ اجاگر ڪيو ويندو.

حوالا

1. ديوان بيڪس مولف: عبدالحسين شاهہ موسوي مطبوعا 1961ع.
2. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
3. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اڇپال، مطبوعا 1950.
4. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
5. بيدل جي ڪلام جو قلمي نسخو ڪاتب: فقير محمد محسن بيڪس 1294 هجري
6. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
7. وحدت نامو: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1943ع.
8. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اڇپال، مطبوعا 1950ع.
9. ڪليات بيوس: محمود شاهہ بُخاري مطبوعا 1991ع.
10. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
11. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اڇپال مطبوعا 1950.
12. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
13. ايضاً
14. بيدل سائين جي ڪلام جو وڏيري دُر محمد گهمري وارو قلمي نسخو: سن ڪتابت نامعلوم
15. فقير غلام علي مسرور جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل جي ڪلام جو قلمي نسخو.
16. انيس المساڪين عرف راحت السالڪين: قلمي: قاضي غلام مهدي نقل 1917ع.
17. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
18. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اڇپال، مطبوعا 1950.
19. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
20. تاريخ شعراءِ سنڌ: فقير هدايت علي نجفي تارڪ مطبوعا 1945ع.
21. مضمون: "عشق جو اوتار بيدل پوٽار"، حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل 3.
22. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
23. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچند راڇپال، مطبوعا 1950.
24. تذڪرهء لُطفي: لطف الله بدوي مطبوعا 1952ع.
25. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
26. تاريخ شعراءِ سنڌ: فقير هدايت علي نجفي تارڪ مطبوعا 1945ع.
27. تذڪره لُطفي: لطف الله بدوي مطبوعا 1952ع.
28. پنج گنج: مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
29. انيس المساڪين عرف راحت السالڪين. قلمي: قاضي غلام مهدي نقل 1917ع.
30. مضمون: "مير جان الله شاهہ رضوي" لطف الله بدوي مطبوعا نئين زندگي فيبروري 1957ع.
31. مقالو: "دين جو جهندو حضرت بيدل سائين" مولانا عبدالوهاب چاچڙ مطبوعا بيدل 4.
32. تاريخ شعراءِ سنڌ: فقير هدايت علي نجفي تارڪ مطبوعا 1945ع.

33. تذڪره لُطفي: لطف الله بدوي مطبوعا 1952ع.
34. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اجپال، مطبوعا 1950.
35. انيس المساڪين عرف راحت السالڪين: قلمي: قاضي غلام مهدي نقل 1917ع.
36. ايضاً
37. ايضاً
38. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهه موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
39. تذڪره مشاهير سنڌ: مولانا دين محمد وفائي ڀاڱو ٽيون مطبوعا 1986ع.
40. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
41. پنج گنج: مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
42. انيس المساڪين عرف راحت السالڪين: قلمي: قاضي غلام مهدي نقل 1917ع.
43. ايضاً
44. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
45. پنج گنج: مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
46. ايضاً
47. انيس المساڪين عرف راحت السالڪين: قلمي: قاضي غلام مهدي نقل 1917ع.
48. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
49. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهه موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
50. ايضاً
51. بيدل جي ڪلام جو قلمي نسخو ڪاتب: فقير محمد محسن بيڪس 1294 هجري
52. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
53. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهه موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
54. ايضاً
55. ايضاً
56. ايضاً
57. مضمون "بيدل جو عبدالقادر مان قادر بخش نالو": علي اطهر موساڻي مطبوعا بيدل 7.
58. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
59. تذڪره مشاهير سنڌ: مولانا دين محمد وفائي ڀاڱو ٽيون مطبوعا 1986ع.
60. مضمون "بيدل فقير" نارائڻ ڏي گرناڻي مطبوعا 23_1922ع.
61. تاريخ شعراءِ سنڌ: فقير هدايت علي نجفي تارڪ مطبوعا 1945ع.
62. مضمون: "عشق جو اوتار بيدل ٻوتار" حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل 3.
63. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
64. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اجپال، مطبوعا 1950.
65. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
66. ديوان بيدل عبدالحسين شاهه موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).

67. تذڪره لطفي: لطف الله بدوي مطبوعا 1952ع.
68. تذڪر مشاهير سنڌ: مولانا دين محمد وفائي ڀاڱو ٽيون مطبوعا 1986ع.
69. مقالو: "دين جو جهنڊو حضرت بيدل سائين" مولانا عبدالوهاب چاچڙ مطبوعا بيدل4.
70. من جي مالا: مولانا عبدالوهاب چاچڙ مطبوعا 2001ع.
71. ايضاً
72. راوي مولانا عبدالوهاب چاچڙ صاحب
73. سنڌ جا اسلامي درسگاهه: محمد جمن ٽالپر مطبوعا 1982ع.
74. مقالات خانائي: قريشي حامد علي خانائي مطبوعا 2006ع.
75. سنڌ جا اسلامي درسگاهه: محمد جمن ٽالپر مطبوعا 1982ع.
76. تاريخ شعراء سنڌ: فقير هدايت علي نجفي تارڪ مطبوعا 1945ع.
77. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
78. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اڇپال. مطبوعا 1950.
79. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهه موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
80. تذڪره لطفي: لطف الله بدوي مطبوعا 1952ع.
81. تذڪر مشاهير سنڌ: مولانا دين محمد وفائي ڀاڱو ٽيون مطبوعا 1986ع.
82. پنج گنج ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
83. مقالو: "دين جو جهنڊو حضرت بيدل سائين" مولانا عبدالوهاب چاچڙ مطبوعا بيدل4.
84. بيدل جي ڪلام جو قلمي نسخو ڪاتب: فقير محمد محسن بيڪس 1294 هجري.
85. ترجمو فقير عطا فولادي شر
86. رسالو سچل جو: مرزا علي قلي بيگ مطبوعا 1902ع.
87. ايضاً
88. ايضاً
89. ايضاً
90. مضمون: عشق جو اوتار بيدل پوتار. حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل 3.
91. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اڇپال. مطبوعا 1950.
92. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهه موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
93. ايضاً
94. انيس المساڪين عرف راحت السالڪين: قلمي: قاضي غلام مهدي نقل 1917ع.
95. مضمون بيدل فقير پيرو مل آڏواڻي مطبوعا 1937ع.
96. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامه: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
97. بيدل جو سنڌي ڪلام: بولچندر اڇپال. مطبوعا 1950.
98. تذڪره مشاهير سنڌ: مولانا دين محمد وفائي ڀاڱو ٽيون مطبوعا 1986ع.
99. تذڪره لطفي: لطف الله بدوي مطبوعا 1952ع.
100. پنج گنج ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.

101. تاريخي قطعات: مرزا فتح علي بيگ مطبوعا 2008ع.
102. ترجمو: فقير عطا فولادي شر.
103. مضمون "بيدل فقير" نارائڻ ڏي گر نانڻي مطبوعا 23_1922ع.
104. تاريخ شعراءِ سنڌ: فقير هدايت علي نجفي تارڪ مطبوعا 1945ع.
105. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
106. تذڪره لطفي: لطف الله بدوي مطبوعا 1952ع.
107. ديوان بيڪس مؤلف: عبدالحسين شاھہ موسوي مطبوعا 1961ع.
108. ايضاً
109. مضمون "فقير قادر بخش بيدل" : رجب علي درازي مطبوعا بيدل 4.
110. تاريخ شعراءِ سنڌ: فقير هدايت علي نجفي تارڪ مطبوعا 1945ع.
111. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
112. ايضاً
113. اصغر سائينءَ جو ڪلام: محمد فاضل شيخ مطبوعا 1999ع.
114. تاريخي قطعات: مرزا فتح علي بيگ مطبوعا 2008ع.
115. ترجمو: فقير عطا فولادي شر.
116. بيدل جو اردو ڪلام: اختر درگاهي مطبوعا 1997ع.
117. ديوان سلوڪ الطالبين: ڊاڪٽر حضر نوشاهي مطبوعا 2006ع.
118. بيدل جو اردو ڪلام: اختر درگاهي مطبوعا 1997ع.
119. ايضاً
120. مثنوي دلڪشا: مُرتب: نواز علي شوق مطبوعا 2005ع.
121. مثنوي نهر البحر قلمي: ڪاتب فقير غلام علي مسرور سن 1924ع.
122. ديون مصباح الطريقت قلمي: ڪاتب غلام علي مسرور سن 1924ع.
123. ديوان منهاج الحقيقت: مُرتب: ڊاڪٽر خضر نوشاهي مطبوعا 2007ع.
124. بيدل جي ڪلام جو قلمي نسخو ڪاتب: فقير محمد محسن بيڪس 1294 هجري.
125. وحدت نامو مرتب: گدو مل هر جاڻي مطبوعا 2003ع.
126. ديوان بيدل (اردو) اختر درگاهي مطبوعا 2003ع.
127. روض عشق: مرزا فتح علي بيگ مطبوعا 2009.
128. ايضاً
129. ظهور نامہ قلمي: ڪاتب فقير محمد محسن بيڪس 1294 هجري
130. تاريخ قطعات: مرتب مرزا فتح علي بيگ مطبوعا 2008ع.
131. پنج گنج ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
132. فوائد المعنوي ترجمو فقير غلام علي مسرور مطبوعا 2001ع.
133. سند الموحدين قلمي ڪاتب: فقير غلام علي مسرور سن 1924ع.
134. رموز القادري - - - - -

135. تقويت القلوب في تذڪره المحبوب - - - -
136. في بطن ا حاديث - - - -
137. قرت العينين في مناقب السبطين ترجمو: نوشاد علي جعفري مطبوعا 2011ع.
138. مضمون: "بيدل جون تصنيفون" پير حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.
139. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
140. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
141. پنج گنج ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
142. مضمون "بيدل جون تصنيفون" پير حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل 3.
143. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
144. پنج گنج ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
145. بيدل جي ڪلام جو قلمي نسخو ڪاتب: فقير محمد محسن بيڪس 1294 هجري.
146. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
147. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
148. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
149. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
150. مضمون: "بيدل جون تصنيفون" پير حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.
151. بيدل جي ڪلام جو قلمي نسخو ڪاتب: فقير محمد محسن بيڪس 1924 هجري.
152. مضمون: بيدل جون تصنيفون پير حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.
153. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
154. پنج گنج: ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
155. تاريخ سکر: مولائي شيدائي سنڌي ادبي بورڊ مطبوعا 1992ع.
156. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
157. ايضاً.
158. پنج گنج: ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
159. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
160. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
161. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
162. ايضاً.
163. مضمون: "عشق جو اوتار بيدل پوتار" حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.
164. مضمون: "بيدل جي دل جو ڏلي": پير حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.
165. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي 1991ع (ٽيون ڇاپو).
166. ايضاً
167. ايضاً
168. ايضاً

169. مضمون (روهڙيءَ جا قاضي): مولانا عبدالوهاب چاچڙ مطبوعا ماهوار شريعت 1990ع.
170. پنج گنج: ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
171. مضمون: "عشق جو اوتار بيدل پوتار" حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.
172. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمريءَ سرود نامہ: گدو مل هرجاڻي مطبوعا 1940ع.
173. پنج گنج: ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
174. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
175. پنج گنج: ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
176. مضمون: بيدل جون تصنيفون پير حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.
177. ماٺيلي اوباوڙي جي ٻولي: شيخ محمد فاضل مطبوعا 1992ع.
178. ديوان بيدل: عبدالحسين شاهہ موسوي1991ع (ٽيون ڇاپو).
179. پنج گنج: ترجمو مرحوم سبحان بخش قريشي مطبوعا 1976ع.
180. ايضاً
181. مضمون: "عشق جو اوتار بيدل پوتار، حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل 3.
182. ڇولو منهنجو ڇڪ ۾: هري دلگير مطبوعا 1990ع.
183. مضمون: "عشق جو اوتار بيدل پوتار" حسام الدين راشدي مطبوعا بيدل3.

تاريخي ۽ سياسي پس منظر:

1. محمد ابراهيم جويو ڪتاب "شاهہ سچل سامي" صفحو 34.
2. تنوير عباسي "شاهہ لطيف جي شاعري" صفحو 58. مطبوعا 1995ع
3. محمد ابراهيم جويو "شاهہ سچل سامي" صفحو 29.
4. محمد ابراهيم جويو "شاهہ سچل سامي" صفحو 29.
5. محمد ابراهيم جويو "شاهہ سچل سامي" صفحو 53.
6. تنوير عباسي ڪتاب "شاهہ لطيف جي شاعري" صفحو 63. مطبوعہ 1995ع
7. تنوير عباسي "شاهہ لطيف جي شاعري" صفحو 63. - - -
8. تنوير عباسي "شاهہ لطيف جي شاعري" صفحو 62. مطبوعہ 1995ع
9. تنوير عباسي "شاهہ لطيف جي شاعري" - - -
10. تنوير عباسي "شاهہ لطيف جي شاعري" - - -
11. تحفتہ الڪرام ۾ علي شير قانع جي سوانح حيات از: حسام الدين راشدي صفحو 34. مطبوعہ 1994ع
12. تحفتہ الڪرام ۾ علي شير قانع جي سوانح حيات از: حسام الدين راشدي صفحو 31. مطبوعہ 1994ع
13. محمد ابراهيم جويو "شاهہ سچل سامي" صفحو 65.
14. رشيد ڀٽي "سچل جو مڪتب" صفحو 43. مطبوعہ 1993ع
15. شاهہ سچل سامي، ابراهيم جويو. / "شاهہ لطيف جي شاعري" (تنوير عباسي)
16. رشيد ڀٽي "سچل جو مڪتب" صفحو 46. مطبوعہ 1993ع
17. رشيد ڀٽي "سچل جو مڪتب" صفحو 47. -

18. ابراهيم جويو ڪتاب "شاهہ سچل سامي"
19. ڪيول ملڪاڻي ڪتاب "سنڌ ڪهاڻي" مطبوعہ 1991ع
20. تاريخ سکر مولائي شيدائي. مطبوعہ 1992ع

بيدل جو اردو ڪلام

1. تاريخ اردو ادب – ڊاڪٽر جميل جالبي.
2. تاريخ اردو ادب – ڊاڪٽر جميل جالبي.
3. ڏسو: اسلاميہ ڪاليج سکر جي مئگزين ۾ ڊاڪٽر سردار احمد جو مضمون.
4. موسوي عبدالحسين شاهہ "ديوان بيدل" مطبوعہ 1991ع
5. ڏسو: نسيم امر وهوي جو اردو ڪتاب "سچل سرمست".
6. تاريخ اردو ادب – جميل جالبي.
7. پڙهو عطا محمد حامي جو مضمون
8. پڙهو "ديوان داغ" مصنف محمد علي زيدي
9. ايضاً
10. ديوان غالب
11. ديوان داغ "مصنف محمد علي زيدي"
12. ايضاً

بیدل سائینءَ جو رسالو

ماخذ

ب: بيڪس سائينءَ جو لکيل قلمي نسخو.

ق: قاضي غلام مهدي جو لکيل قلمي بياض.

غ: غلام علي مسرور جو لکيل قلمي نسخو.

گ: گورڌنداس سوياڻي وارو قلمي نسخو.

س: سکري عثمان جو لکيل قلمي بياض.

ن: نور محمد آخوند جو لکيل قلمي بياض.

ع: عبدالرحمن خانگڙهي وارو قلمي نسخو.

هہ: هرجاڻي گدومل جو ڇپيل ڪتاب "ديوان بيدل".

ر: راجپال بولچند جو ڇپيل ڪتاب "بيدل جو سنڌي ڪلام"

م: موسوي عبدالحسين شاهہ جو ڇپيل ڪتاب "ديوان بيدل".

ا: انصاري گل محمد جو ڇپيل ڪتاب "ڪلام بيدل".

وحدت نامو

1. هستيءَ کي "هم اوست" ۾ کيو گُم جَنين،
ڏِنو ترت تَنين، اکين شُعاع شهود جو.

2. هستيءَ کي "هم اوست" ۾ جنين گُم ڪيو
تنين[1] ٿُرت پيو آچوڙوِ اثبات جو.

3. هستيءَ کي "هم اوست" ۾ جنين کيو گُم،
تنين تي آگم، اچي ٿيو اِثبات جو.

4. هستيءَ کي "هم اوست" ۾ جنين کيو فاني،
تن تي عياني، اچي ٿي اثبات جي.

5. هستيءَ کي "هم اوست" ۾ کيو جن فَنا،
چيو تن آنا، حالت ۾ حلاج جي.

6. حالت جا حلاج جي سمورو[2] آهه سوزُ
سدائي سُوريءَ تي نيهَن جو نو روز
رندي رازُ رَمُوزُ کنهن کي سَلِن کينکي.

7. حالت جا حلاج جي سمورو آهه سُورُ
مردن ۾ منصُورُ کو کو لِٽِي[3] کاتهين

(1) تن(م) (2) سموري(م) (3) ٻجهي(م)

8. حالت جا حلاج جي مُحمدي معراجُ
سالڪن سرتاج، مستيءَ ڪون منصور ٿيو.

9. حالت جا حلاج جي اُونهون هي اسرارُ
اچي اُلوهيت جو پرهہَ اُٿايو بارُ
ڪنهن ڪنهن ڪلادار ڳلَ پوي هن ڳُنهہ[(1)] جي.

10. حالت جا حلاج جي رَبُوبيّت رازُ
حقيقت مجازُ ايڪائيءَ ۾ ايڪُ ٿيا.

11. ايڪائيءَ ۾ آيڪُ ٿي معنيٰ ۽ صورت
اچي "آحديت" ڏوائيءَ کي ڏور ڪيو.

12. ايڪائيءَ ۾ ايڪُ ٿيو اچي جان جِسم،
ويئي ريت رسم وحدت سندي ويڙهہ[(2)] ۾.

13. ايڪائيءَ ۾آيڪُ ٿي سيائي صفاتِ،
دين ڪُفر نابود ٿيو طئي ٿي طلسمات،
ڏور ڪري درجاتِ مڙيائي مُحيط ٿيو.

14. ايڪائيءَ ۾ ايڪُ ٿيو سيو ڏوهہ ثوابُ
هستيءَ جو حجابُ "همہ" منجهہ هِڃي[(3)] ويو.

---

(1) ڳُن(م) (2) ويڙ(ر) (3) هتجي(م)

15. ايڪائيءَ ۾ ايڪ ٿيو بيرنگي ۽ رنگ
وحدت ۾ زائل ٿيو ڏوائيءَ جو زنگ
مُلان ۽ ملنگ حقيقت ۾ هڪ ٿيا[1]

16. حقيقت ۾ هڪ ٿيو موسيٰ ۽ فرعونُ
لوڙهي ڇڏيو[2] لونُ لهرُن همه اوست جي.

17. حقيقت ۾ هڪ ٿيو ڪُفر ۽ ايمانُ
مظهر مولىٰ پاڪ جي هندو مسلمانُ
تارا ڪيا تالان سُورج سندي سوجهري.

18. حقيقت ۾ هڪ ٿيو اڇو ۽ ڪارو
نينهن هنيو نعرو هر مظهر ۾ هيڪڙو[3]

19. حقيقت ۾ هڪ ٿيو نُوري ۽ ناري
دين ڪُفر آهن ٻئي[4] هڪ وڻ جي ٽاري
حاذق هُشياري رکين[5] انهيءَ رموز جي.

20. حقيقت ۾ هڪ ٿيو بيراهي ۽ راهه
"خلق الاشياء فهو عينها" ڏاهن ڪانهي ڏاهه.
عارفن آ گاهه، اونهي هِن اسرار جي.

(1) هيڪ ٿيا (م) (2) ڇڏيون (م) (3) هڪڙو (م) (4) جڻ هڪ (م) (5) رکن (غ) (م)

21. اُونهي هن اسرار جي جن کي پئي ڳالھ
لنگھي خوفَ خللَ آيا مُلڪَ آمانَ ۾

22. اُونهي هن اسرار جي جن کي پئي ڏاهپ
لهم البشري في الدنيا ولآخرت هِت هُت صحت ساھ
ڪاڏي ڪرن ڪاھ جو مڙيو ئي مشاهدو.

23. اُونهي هن اسرار جي جنين پُرجهي مامَ
"لاخوف عليهم ولا هم يحزنون" آيا ۾ آرام
عارف ٿيا عَلام بيخودي بابُ پڙهي.

24. اونهي هن اسرار جو جن تي کُليو دَرُ
جاڏي ڪن نظر تاڏي پسن پرينءَ(1) کي

25. اُونهي هِن اسرار جي جِني ڏٺي جُوءِ
حيرت ۾ پيا هوءِ پسي موج محمدي.

26. پَسي موج محمدي هاتِڪَ ٿيا حيرانُ
"من راني فقد راي الحق" ساڳيو ئي سُبحانُ
مِڙيوئي مهربانُ صورت سڀ سمائيو(2).

27. پَسي موج محمدي جَبُروتن ڪيا(3) جوشَ
معنوي مدهوش لاهُوتُون لنگهي ويا.

---

(1) پِرٗ (م) (2) سمايو (م) (ھ) (3) کي جوش (م) (ھ)

28. پَسي موج محمدي قطرو ٿيو قُلزم
"عرفت ربي بربِّي" مستي تي مُحڪم
رکيو قرب قدم بيرا ڳِن باهوت ۾.

29. پَسي موج محمدي وُجُودون ويا،
"انا رب انا محمد" انهي پنڌ پيا،
جوڳي مَري جيا هَيرڪ جي هاهُوت جا.

30. پَسي موج محمدي مستي ٿين مُقامُ
آديسن آرام اچي ٿيو اِثبات ۾.

31. اچي ٿيو اِثبات ۾ ڪاپڙين قرارُ
"هوالاول ولآخر والظاهر ولباطن" سدا برهہ بهارُ
جاڏي ڪن نهار تاڏي وسَّتي[1] ويجهڙي.

32. اچي ٿي اِثبات ۾ جوڳيئڙن جي جُوءِ
"اذا تم الفقر فيڪون عيشت ڪنفس الله"[2] خاصن خاصي خُوءِ
رِندن سندي رُوءِ چمڪي چوڏس چنڊ جان.

33. اچي ٿيو اِثبات ۾ مشتانن[3] جو ماڳُ
رَبُوبيءَ جو راڳُ ڪَن رِيءَ سناسن سُڻيو

(1) وسؤن (ق) (2) اذا تم الفقر فيڪون عينہ ڪنفس الله (م) (3) مشتاقن (م) (ھ)

34. اچـــي ٿـــي اِثـبات ۾ آديـــســـن اوطـــاق
"وجـوه يـومـئـذ ناظرت الي ربها نـاظـرته." پلپل پسن پاڪ
بيراڳي بـيـباڪ عــنصر ڪـون آزاد ٿـيا.

35. اچـــي ٿـــيـــو اِثـــبات ۾ اُن جـــو اوتـــارو
نـــانگا نـــظارو ســـدا ڪـــن سُـــبحان جو.

36. سدا ڪـــن ســـُـبـــحان جو نـــظارو نيهي
وٺون ٽن ويـــهي ســـُـورَ پـــِـــرائي آءُ تون

37. ســـدا ڪن ســـُـبحـــان جي وادوڙيـــا واڪاڻ
"من احب شيآ اڪـــثر ذڪـــره"، عشق اهو اُهياڻ
رِنـــدي رمز رهـــاڻ ســـُـٽـــي سوز پراءِ تون.

38. سدا ڪن سُـبـحـان جو ذڪـــر منجهارون ذوق
"من ارادان يجلس مع الله فيجلس مع اهل تصوف" پُڇ(1) انهن(2) جي جهوڪ
لِڪِي منجهان لوڪ ڪـــا لـــَنـــو لائج اُن سين

39. ســـدا ڪـــن ســـُبحان جـــي منجهان پِرت پچارَ
"ومـــا يـــنـــطـــق عن الهوئِ" عارف ان آچار
تـــنـــيـــن جـــي تـــنـــوارَ جڏا روح جياريا.

(1) پس(ق) (2) اُن جي(م)

40. سدا ڪُن[1] سبحان جي وسوڙيل وائي
تنين کون جائي راحت رسي رُوح کي.

41. راحت رُسي روح کي تنين کون تڪرار
"فاصبح مع الله من صحب الله" گوش ڪجان گُفتار
سامي[2] ۾ سنسار وسي اُتي[3] واهرُو.

42. راحت رسي روح کي ان جي پسي جُوءِ
"تعرف في وجوههم نضرت النعيم" سندن روشن رُوءِ
خاصن جي خوشبوءِ مون مَنُ مستانو[4] ڪيو.

43. راحت رسي روح کي سُٽي راز سندونِ
اُتي اوتارونِ جِتي رنگ نه رُوپ ڪو.

44. راحت رسي روح کي سُٽي ڳالھ سندين
"فرحين بما آتيناهم الله من فضله" جميعت ۾ جالين
ڪِينون اتن ڪين هم کي حق چون[5].

45. راحت رسي روح کي انهن جي آئي
هليا ڦيرائي هوڪو هم اوست جو.

46. هوڪو هم اوست جو سُٽج ساڻ يقين
"اينما تولو فثم وجه الله" حق رِيءَ آهي ڪين
فرق ڪفر ۽ دين بيشڪ بهانو اُتهين

(1) رکن (غ) (2) سامين (م) (3) اُتي (ھ) (4) مستان (م) (5) چون جي (م)

47. هوڪو همہ اوست جو سُٽج ڏيان ڏري
"الا ان بڪل شيءِ محيط" پرين نہ[1] آھہ پَري
تو سهسين ويس ڪري سيوئي آھہ سُپرين.

48. هوڪو همہ اوست جو سُٽي تيءِ هوشيار
آٽج هي اعتبار جو حق ريءَ آهي ڪينڪي.

49. هوڪو همہ اوست جو سُٽي رک ويساھہ
"وهوالله في السموت والارض" هرجا آپ الله
ايہ[2] هو شاهنشاهہ اولي عبديت جي.

50. هوڪو همہ اوست جو ٻُڌي ٻڌُ ڪمر
نِيهون ڪر نظر جو مڙيوئي محبوب آ

51. مِڙيوئي محبوب آ تِر جو نانهن تَفات[3]
ڪُل شيءِ هوالله صاحب ياٿون يات
اچي تيو اِثبات جاڏي ڪاڏي سُپرين

52. مڙيوئي محبوب آ[4]. نانهن تفاوت تِرُ
"لاموجود الاهو" خاصن هيءَ خبر
آھہ ساروئي سِرُ صورت هن سنسار جي

53. مڙيوئي محبوب آ تنهن[5] ۾ ناھہ فرق
غازي غير غرق ڪري سمجھہ سِرُ تون

---

(1) نہ آهہ (م) (2) اُوهو (م) (3) تفاوت (ھ) (4) جو (م) (5) تن (غ)

54. مــڙيوئي مــحبــوب آ، ســدائي ســپ پار
"ولاسم الا وجود واحـد" صـورت سـهس[1] هـزار
جـامـان سؤ جـنسـار پـهـريـنـدڙ هِـڪُ پـريـن.

55. مــڙيـــوئـــي مـــحـبوب آ، مشتاقن مقصود
سـدا حـق مـوجـودُ هـمـ کـي هِـڪُ ڄاڻ تـون

56. همـــ کي هِڪُ ڄاڻ تون تنهن ۾ شـَــڪُ نہ آڻِ[2]
"ذالڪ الــڪتـــاب لاريب فيه" هرجا حق سُڄاڻِ
جـاڏي ڪـاڏي ڄـاڻِ مـوجـودي مـحـبـوب جـي

57. هـمـــ کي هـــِـڪُ ڄاڻ تـون تنهن ۾ آڻ نہ شڪُ
ڪان الله ولم يڪن معہ شـــيءٍ اهـو پـڙهـ سبق
هـيـڏان[3]هـوڏي حـق بـولـي نـاهـي ٻـي سـنـدي

58. هـــمـــ کـــي هِڪُ ڄاڻ تون شايق ڇـڏ[4] شِـرڪُ
مَـوَحِـدنِ مَـرڪُ آهـي رَهَـتِ راز جـي.

59. هـــمـــــ کـــي هـڪ ڄاڻ تون وحدت سُڻ وائي
پـريـن آهـي ڀَـڌِرو پسـن[5] ويسـاهـي
ٻـوڙج ٻـيـائـي انـهـيءَ بَـحـرَ عـمـيـقَ ۾.

---

(1) سهسين (م) (2) ڄاڻ (م) (3) هيڏانهن هوڏانهن (م) (4) ڇڏي (م) (5) پسڻ (غ)

60. همہ ڪي هِڪُ ڇاڻ تون همہ هِڪُ آهي
"لا" سين ڇڏ لاهي خام خوديءَ جا خطرا

61. خام خوديءَ جا خطرا "لا" سين سيئي لوڙهہ
فِڪرَ ترازي هٿ رکي خيال طلب جو تور
خيما نِيئي کوڙ نفيءَ کون اِثبات ۾.

62. خام خوديءَ جا خطرا نفيءَ سان ڪج ناس
"وهو معکم اينما ڪنتم" پرين تنهنجي پاس
فڪر فنا رک راس تہ اوڏو ٿئين اِثبات کي

63. خام خوديءَ جا خطرا، عاشق ڪج عدم
قُرب پار قدم، خوديءَ رِيءَ ڪڄ تون.

64. خام خوديءَ جا خطرا مڙيئي ڪج مات
"ولنحينه حيوات طيبتہ" مري ٿيءُ حيات
نفيءَ کي اثبات لاشڪ آهي اوڏڙي

65. خام خوديءَ جا خطرا اُٿــ[1]ـي ڳج نابُود
سالِڪ تنهنجو سُود نفيءَ ڏاران ناهن ڪو

66. نفيءَ ڏاران ناهہ ڪو سالڪ سُودُ سندو
"عد نفسڪ من اصحاب القبور" پوڙا تو نہ پُڏو
لا ۾ منــ[2]ـجهہ لڌو آديسن اِثبات جو.

(1) سگهو(هہ) (2) هنج(هہ)

67. نفيءَ ڏاران ناهہ ڪا مُورُون منفعت
"دع نفسڪ وتعال" جي ٻُڌج ٻُجهارت
آئي اِشارت نفيءَ ۾ اِثبات جي.

68. نفيءَ ڏاران ناهہ ڪو چنچل ٻيو چارو
"ووجدڪ ضالاً فهدي" سمجهج اشارو
مارج نقارو نَفي تي اِثبات جو.

69. نفيءَ ڏاران ناهہ ڪا، ويراڳي ٻي واٽ،
سامئيڙا سِرُ ڪاٽِ، تہ اوڏو تئين اثبات کي

70. نفيءَ ڏاران نہ ٿئي وحدت ساڻ وُصولُ
لهين قُرب قبولُ مرڻئون اڳي جي مرين

71. مرڻئون اڳي جي مرين تہ موتي ڪونهي موتُ
"ان اوليـاء الله لايموتـون" فـاني ٿين نہ فوت
جوڳين سندي جوتِ قائم آهہ ڪونين ۾

72. مرڻئون اڳي جي مرين تہ مُئو چوندءِ ڪين
"ولا تقولو لمن يقتل في سبيل الله" سڃج ساڻ يقين
قرب دار ڪڏي نہ محبت وارو ماتِ ٿئي.

73. مرڻئون اڳي جي مرين تہ چونديءَ ڪين مُئو
"المومن حي في الدارين بل احياؤعند ربهم" سامي تون سُئو
جو ڏرو آهہِ ڏٺو سو هميشہ حيات آ.

74. مرڻئون اڳي جي مرين تہ ٿئين نِسهرو نُورُ
مرڻ جو مذڪورُ ڪڏهين ڪنين نہ سُڻين

75. مرڻئون اڳي جي مرين تہ باقي رهي ذات
هميشہ حيات مردَ نہ مرنِ ڪڏهين

76. مرد نہ مرن ڪڏهين هو جي ٿيا حق
"اجسادنا واروحنا ارواحنا اجسادنا" سڪج هي سبق
اندا آڻ نہ شڪُ، حياتيءَ ۾ هن جي.

77. مرد نہ مرن ڪڏهين ڳوپيا هن قائم
هَمُ مرين تہ گرو مري ڏولهہ مارِن دَمُ
ڏيهِيءَ رِيءَ دائمُ حاضر هن هرجاءِ تي.

78. مرد نہ مرن ڪڏهين ديهي هوءِ نہ هوءِ
"فسبحان الذي بيده ملكوت ڪُل شيءٍ" جو چاهي ٿئي سوءِ
جو ديهِيءَ ڪُون هَٿَ ڏوءِ لڪين ڏيهون اُنَ جون.

79. مرد نہ مرن ڪڏهين جن الڪُ ڪيو اثبات
بي جِهتِ ۾ جهاتِ سَيرُ سيوئي ان جو.

80. مرد نہ مَرن ڪڏهين جي ساڳيو ٿيا سُبحان
عالمَ تي احسان ڪوڙين پتين اُن جو

81. ڪوڙين پتين اُنَ جو مٿي خلق رَحمُ
نالي ڳڌي ان جي وجي گوندر غم
اُجن لئہ آگم آهہ عنايت اُن جي

82. ڪوڙين پتين اُن جو عالم تي انعام
نالي ڳڌي اُن جي جيءُ جُسي آرام
جُنگ پيارن جامُ سندو عشق اُجين کي

83. ڪوڙين پتين اُن جو لطفُ مٿان لوڪ
ساهہ سَهائو نہ ٿئي جان جان ڦري ڦوڪ
جُنگن سندي جهوڪ رُوحاني رڙهيج تون

84. ڪوڙين پتين ان جي رَهينِ تي رحمت
نالي ڳڌي اُن جي ضايع ٿئي زحمت
مَيتي مُصيبت اکر لکن عيش جو.

85. ڪوڙين پتين اُن جا هٿ مٿي هِيٺن
پنهي جهانن هُو وَيچارن واهُرُو

86. هُو ويچارن واهرو مسڪينن مدد
"لو اقسم علي الله لابره الله" لاهوتي لارد
پچ لڳ چڏن نہ پانهنجا سندن هي عهد
توڙي بلڪل بَد تہ بہ در آئي داد لهي.

87. هُو ويچارن واهرو مساڪينن ماڻ
"يمحوالله مايشاء ويثبت" آڏوتن اُهياڻ
ڪيڏ تنين جي ڪاڻ تہ وسنوَ(1) ڪي ويجهو ٿئين.

88. هُو ويچارن واهرو مسڪينن ملجاءِ
وڃي آڳهہ ان جي سُوَر سيئي سَلجاءِ
تنهن رتيءَ(2) سان رلجاءِ جا پٺِيءِ پرينءَ جي پير جي.

89. هُو ويچارن واهرو يتيمن ياور
ٿرت رسن تڪ تار ۾ دانا دلاور
اهڙا اڪابر، ماندن لئہ مولي مُڪا.

90. هُو ويچارن واهرو شارڪ ڇڏ تون شڪ
ها هُوتي تيا حق نالي آهن آدمي.

91. نالي آهن آدمي نہ تہ معني ۾ مولي
سُڃاڻ سامين جو عبادت اُولي
اولا تين سولا سدا هٿئون هن جي.

(1) وستيءَ(ها) (2) ريتيءَ(م) الف

92. نالي آهن آدمي نہ تہ آديسي اسرارُ
سمجهي سِرُ سامين جو ڳُوپو ڪلادارُ
ادا رک اعتبار تہ اُهُون پروڙين ان جو[1]

93. نالي آهن آدمي نہ تہ آديسي اقال[2]
"تخلقوا باخلاق الله" ہي ڪا چلن نہ[3] چال
نانگا سدا نِهال هِت هُت جوڳي جيئرا

94. نالي آهن آدمي نہ تہ سراپا سُبحانُ
"الانسان سري وانا سره" مردن هي مڪانُ
بَرتر آهہ بيان تنين جو تقرير کُون

95. نالي آهن آدمي نہ تہ سامي سِرُ سارو
نانگن جو نعرو لنگهي ويو نوڪنڊ کون

96. لنگهي ويو نوڪنڊ کُون غازين جو غوغاءُ
"من عروج الروح يهتز الفلک" سناسين ثناءُ
شهودن شعاع، عرش متارون اُپريو.

97. لنگهي ويو نوڪنڊ کُون مردن جو مقام
"لايسع فيه ملک مقرب" اهو تنهن انعام
پوءِ سناسين سام پورب سندي پنڌ ۾

(1) آهون پروڙين ان جون (م) (2) آڪال (م) (ھ) (3) چلي (م)

98. لنگهي ويو نوڪنب ڪُون سناسين جو سيرُ
جاتي سندن جهوپڙا[1] تاتي پڪيءَ نہ پيرُ
ڪاپڙين ريءَ ڪيرُ هلندڙ ٿئي هاھُوت ڏي

99. لنگهي ويو نوڪنب ڪُون نانگن سندو نِشانُ
نَفي ۽ اثبات ڪون پَري پيُن پَرياڻ
پاڻئون پلي[2] پاڻ آديسي آرام ٿيا.

100. لنگهي ويو نوڪنب ڪون پانڌيئڙن پروازُ
آلستي آواز سُڻايائون سنگ کي

101. سُڻايائون سنگ کي "لا" واريون لاتيون
بيراڳن باھُوت ۾ جَهاتيون جي پاتيون
ڏِيهان ۽ راتيون، هلندڙ هن هَاھُوت ڏي

102. سُڻايائون سنگ کي لطيفي ڪي لات
سُڻي سَي پاسي ٿيا پاڻ ڪنان پريات
مرڪيون مقالات پُورا ڪن پُورب جي

103. سُڻايائون سنگ کي ڳالهيون سنديون ڳُجهہَ
لاهوتين کي ڪا هُئي لُنءَ لُنءَ اندر لُڇهہَ[3]
جنهن جي سُجهہ نہ بُجهہَ تاتي ڪيائون تڪيا

---

(1) جهوپڙي (غ) (گ) (ها) (2) پاسي (م) (3) لُڇ (غ) سڇهہ (ها)

104. سُڻايائون سنگ کي سندي رازَ رِهاڻِ
"الفقر لايحتاج الاالله" کنهن جي کين نہ ڪاڻ
عَبديت جي آڻِ ڪِين جهليا سَي ڪاپڙي

105. سڻايائون سنگ کي ربوبيت رازُ
سامين پچي ساز سُر سهيون ڪيو سِر جو

106. سُر سهيون ڪيو سر جو ساز پچي سامن
تارون چني تن جون گيت عجب ڳائن
ڳنَ رِيءَ سُيو ٿن انحد جي آواز کي.

107. سُر سهيون ڪيو سر جو خاصن[1] چڏي خواب
انحد ۾ آنند ٿيا ڇُٽا ڪان عذاب
راڳيندن رباب پچي تان پورا ڪيو.

108. سُر سهيون ڪيو سر جو راڳيندن مون رس
"انا انت فاين انا" اهو عيش اخص
کو مامَ پَرُوڙي مَس انهيءَ راڳ رهاڻ جي

109. سُر سهيون ڪيو سر جو مستانن مري
"السماع معراج الاولياء" موتيا ماڳ وري
سَندنِ ذوق ذِري آنحد ساڻ آپار ٿي

110. سُر سهيون ڪيو سر جو ڏِنو جن جمال
ڏنو تن ڪلال سُرڪو سوز گداز جو

(1) خاص (م)

111. سُرڪو سوز گُداز جو جَيڪي پين جُنگَ
سُوليءَ متي سنيريا چَڙي پَٽَ پلنگَ
نيهي چَڙي نَنگ ناسوتون نڪال ڪيو

112. سُرڪو سوز گُداز جو رندن پيتو راس
قدمن تلي سِرُ ڌري چڙهيا او آڪاس
بَي سِريءَ جي بـ(1)ـاس آچي ٿن جي ٿنَ مون

113. سُرڪو سوزَ گُداز جو جنين پيتو جالُ
قدمن تلي سِرُ ڌري چَلن اُلٽي چال
خوديءَ کان خيال پَلَي پراهون ويا.

114. سُرڪو سوزَ گُداز جو جوشون پيتو جن
قدمن تلي سِرُ ڌري وِڪَ وڌائي ٿنِ
بَي سِريءَ جو بَن لنگهي لاهوتي ويا.

115. سرڪوسوز گدازجو پيو جهل تنهنجو تاب
بي سِريءَ جو بابُ پڙهي پڙهيو وِسار تون.

116. پڙهي پڙهيو وسار تون اناالحق جي اور
ففڪرڪ فيڪ يڪفيڪ تُرج اها تور
چڙي دوئي دور ڪُنِهَ پَرُوڙج پانهنجو.

---

(1) بانس(م) (ھ)

117. پَڙهي پڙهيو وسار تون اناالحق اکر
"اقراء کتابک" سندو سُوجهي لَهج سِرُ
ٻَي کنهن پارِ نہ پُرُ پاڻ پروڙج پاڻ ۾.

118. پَڙهي پڙهيو وسار تون اناالحق اسرارُ
"هل في الدارين غيري" آڻِ ايهو اعتبارُ
پَيهي ڏِس پَاتار تہ پاڻ پَرُوڙين پانهنجو

119. پَڙهي پڙهيو وسار تون اناالحق حرف
حقيقت سان هِڪُ ٿيءُ ڇڏي نَحُو صَرف
شاهي پاءِ شرف دوتائي دور ڪري

120. پڙهي پڙهيو وسار تون عِلمُ اناالحق جو
ساڳيو آهين سو ڳولا ڪرين جنهن جي

121. ڳولا ڪرين جنهن جي سو تون آهين پاڻ
پاڻ ڪنان پاسي ڪيو توکي تنهنجي ڄاڻ
پنهنجو پاڻ سُڃاڻ تون تان ناهين آدمي.

122. ڳولا ڪرين جنهن جي سوئي تون سُلطان
پَيهي پَس تون پاڻ ۾ پنهنجي سُونهن سڃاڻ[1]
ناحق ٿيو نادانُ لِيا وجهين لوڪ ۾

(1) سڃاڻ (م)

123. ڳولا ڪرين جنهن جي ساڳيو سو تون سِر
پاڻ نہ پسئين[1] پانهنجو بيبيو[2] وتين پرُ
گهير اهوئي گِهرُ تہ ملين تون مطلوب کي

124. ڳولا ڪرين جنهن جي ساڳيو تون سوئي
جي پاڻُ پروڙين پانهنجو ناهين ٻيو ڪوئي
هي هُو هِڪوئي سَڏ پڙاڏو سمجهہ تون

125. ڳولا ڪرين جنهن جي ساڳيو تون مطلوب
خوبن کون آهين خُوب جي تون پسين پاڻ کي

126. جي تون پسين پاڻ کي لوڙهي لَعبُ لَهوُ
معنيٰ جي مهرياڻ ۾ تئين محض مَحوُ
ڇڏي صرف نَحوُ پڙهين ورق وجود جو.

127. جي تون پسين پاڻ کي ڇڏي فِقَہ فندُ
ڪنزُ قُدوري جو ڪڏي مول نہ پُڇين پندُ
لوڙهي لهين رندُ پاڻَ منجهارون پانهنجو

128. جي تون پَسين پاڻ کي رويت رُوحاني
اُجلي وِجهين آڳ ۾ منطق معاني
پِرهہ نہ تِئَي بانِي قُطبي مطول سندو

(1) پسيءِ(م) (2) بيبيون(م) بنيو(ق)

129. جي تون پَسين پاڻ کي جيئن[1] ڪيئن پسڻ آءِ
تلويح ۾ توضيح جي تاتي ناهي جاءِ
اَصُولن جي عقل ۾ هي سِر ڪين سماءِ
وَصُولن وٺاءِ سُڻي سمجهه ڳالهڙي

130. جي تون پسين پاڻ کي تہ پيءِ جِهلَ جو جَامُ
هُوجا عبادت عَامُ سا صوفيءَ ڏوهہ نِسُهرو[2]

131. صوفيءَ ڏوهہ نسهرو عبادت عامن
خبر نہ خامن پختن جي پروڙ جي

132. سمهڻ ۾ سڏون ڪرڻ صوفيءَ ۾ نہ سماءِ
جوڳين ڪين جُڳاءِ ڏاران جوڳ جڳت جي

133. صُوفي سُوليءَ هَليا عاشق عيد نہ ڳنِ
آهي سَندو ٽنِ سَهُو سوز گُداز جو[3]

134. صُوفي سُوليءَ هليا عيد نہ مڃن اُو
بيراڳن مون بُو سدا اچي سوز جي

135. صُوفي سدا سوز ۾ عاشق پُڇن نہ عيد
طالب رِيءَ توحيد ٻولي ٻولن ڪانہ ٻي

(1) جنهن ڪنهن (ها) جيئن ڪي (ها) (2) نسورو (ها) (ق) (3) سان (م)

136. صوفي سدا سوز ۾ وڃ سندن ويراڳ
اُنهون جو اَجهاڳ پيهي تنهن پاتال ويا.

137. صوفي سدا سوزَ ۾ منجهن وِرهہ وٿاڻ
عشق سندن اُهڃاڻ سڀ دم جالن[1] درد سان[2].

138. صوفي سَدَّ قتي ڪري سَمايو ۾ سِڪ
وحدت بنا وِڪَ ڪاڏهين ڪٿي ڪانہ ڪا.

139. صُوفي چائين پاڻ کي وڃي پاڻ وڃاءِ
اِثباتيءَ جي آءِ نيهي خبر ناهہ ۾.

140. صُوفي چائين پاڻ کي پاڻ وِڃائي ويهہ
سُورنِ[3] سان ڪر سيهہ پِي ڪو سُرڪو سوزَ جو.

141. صُوفي ڪٽن نہ پاڻ سان سُورن رِيءَ سَمَرُ
پيوتن ساب سفر ڪهيا جي ڪين ڪٿي.

142. صوفيءَ سانڍيو ساهہ ۾ وحدت جو ويساهہ
سندس ساهہ پساهہ سمائي[4] نہ سَريرَ ۾.

143. صوفي سريرون ويو صورت هَذِ نہ سَماءِ
اَحديت ۾ آءِ بَينڪ بيراڳن جي.

---

(1) جاڻن (غ) (2) سين (ق) (3) شوريءَ ريءَ (م) (هہ) (4) سمائيندو (هہ)

144. صوفي سهس[1] رنگ ۾ آئي سمايو
لاحديءَ لايو تماشو هر طورَ ۾

145. تماشو هر طورَ ۾ صوفيءَ سندو آءِ
"الصوفي مع الله في كُل مكان" هو حاضر هرجاءِ
حد بي حد سَماءِ صوفي سيرُ صفات ۾

146. تماشو هر طور ۾ صوفي جسم جهات
"الصوفي الذي لايُعدم بعد وجوده" اچي ٿيو اثبات
اول آخر ذات وچون اَولو عبد هو[2]

147. تماشو هر طُورَ ۾ صُوفيءَ جو سِر جوش
"اقطع القارين فعل الصوفين" خودي کون خاموش
جان جان هوندو هوش تان تان پسڻ کون پري

148. تماشو هر طُور ۾ صوفيءَ جو سامانُ
جيڪي پسن[3] پاڻ ۾ سوئي منجهہ جَهانُ
بانکو بي نشان ماري دَمُ اِثبات جو

149. تماشو هر طور ۾ صوفي سدائي
پوڙي پيائي همہ کي حق چوي

150. تماشو هر طور ۾ صوفيءَ جو صد بارُ
ڪري ڏڙ سِسيءَ کون ڏار پچيائين پوءِ پُورب کي

151. بيدل جا هي بيت تلقين رباني
ڪري عياني چڏئين راز رندن جو

(1) سهسين (م) (هـ) (2) جو (م) (3) پسين (هـ)

فرائض صوفيہ

1. ڪوٺائين ٿو ڪَلمہ گُو ڪلمون پڙهڻ سِڪُ
فِڪر جي ڦرهيءَ اُتي "لا" جو اکر لِکُ
معنيٰ واري مِکُ حرفن مون هٿ آڻ تون.

2. ڪوٺائين ٿو "ڪلمہ گُو" پُرجهي ڪلمون پڙهہ
فِڪر جي ڦرهيءَ اُتي "لا" جو لِکُ اکرُ
مَرڻان اڳي مَرُ تہ مانجهي مسلمان ٿئين

3. ڪوٺائين ٿو "ڪلمہ گُو" ڳَلَ ڪلمي جي ڪولِ
همہ کي حق ڄاڻ تون پُلُ نہ ٻي ڪنهن ٻولِ
وِرسيا نِتُ وَرولِ نفيءَ ۾ اثبات کي[1]

4. ڪوٺائين ٿو "ڪلمہ گُو" لهہ ڪلمي جي ڳَلَ
طلب جي تلوار کي سِڪَ جي هَڻُ صيقلَ
عبديت جي الَ "لا" سان "لاهہ" وجود ٿئون

5. ڪوٺائين ٿو "ڪلمہ گُو" ڳِهرُ ڪلمي جي گهير
وِچڙ لاءِ وُجودَ جي پيرُ نفيءَ جو پير
شائق آهين شير هستيءَ کي هڻاءِ تون

6. ڪوٺائين ٿو "ڪلمہ گُو" ڪلمون نيئي ڳماءِ
"لا" هينئين سين لاءِ تہ اوڏو ٿئين اِثبات کي

7. ڪوٺائين ٿو "ڪلمہ گُو" ڪلمون پَيهي پَسُ
خطرا خيال عَبث "لا" سين سڀ لُڙهاءِ تون

---

(1) نفيءَ کي اثبات ۾ (م)

8. ”لا“ جو ڪِنهون هٿ ڪري جنگِ جسم سان جَوڙ
نفيءَ واري ”نِئن“ ۾ وَڃي پيائي پَوڙ
سَالڪ سَگهو سَوڙ نيهي اُتي نانهن جو

9. ”لا“ جو ڪِنهون هٿ ڪري لڙائي ڪا لاءِ
”وَجاهدُو في سبيلہ“ جوش جِيئُون جاڳاءِ
پيرُ تون پِڙَ ۾ پاءِ، سانگو لاهي سِرَ جو

10. ”لا“ جو ڪنهون هٿ ڪري جوڙ جسم سان جنگ
نفيءَ واري نِئن ۾ ناميان پؤ نسنگ
رَچ رُوحاني رنگ پاڻون پاڻ پري ڪري

11. ”لا“ جو ڪِنهون هٿ ڪري جسم سان تون جهيڙ
وِساري وجود کي پيرُ نفيءَ جو پير
گِهڙُ فنا[1] جي گهير تہ اوڏو ٿئين اِثبات کي

12. ”لا“ جو ڪِنهون هٿ ڪري جهيڙج جسم ساڻ
”فضل الله المجاهدين علي القاعدين درجة“ پُرزا ڪجانءِ پاڻ
چاڻَ وڃائي چاڻ نفيءَ ۾ اِثبات کي

13. ”لا“ جو ڪِنهون هٿ ڪري جهيڙج ساڻُ جسم
ڇڏي رِيت رَسم ماهِرُ ٿيءُ مُحيطَ ۾

14. ”لا“ جو ڪِنهون هٿ ڪري اُتي مانجهي مَلَ
ڪري حيدري هُلَ خيبر خوديءَ جو پَٽي

15. اِلاالله اِثبات ڪر نَيهي ٿيءُ نابُودُ
تارن سندو تاب ويو پَسي شمس شهود
ساجِدُ ۽ سُجودُ مَحوِ ٿيو[2] مَسجودَ ۾

---

(1) نفيءَ جي (م) (ر) (2) ٿيا (م)

16. اِلاالله اِثبات ڪر اهو آ اسلامُ
طالب ڇڏ تفرقو اڇي وٺ آرامُ
معبودي جي مام نفيءَ سان نروار ٿئي.

17. اِلاالله اِثبات ڪر اِهو تي ايمانُ
"وانت الموجود في الدارين" ٿجُ تيءَ[1] مسلمان
معبوديءَ جو ماڻُ پاڻُ سُڃاڻي پاءِ تون

18. اِلاالله اِثبات ڪر جيئن ڪيو منصور
ثابت رهج ثُبوت ۾ ڇڏي فرق فُتور
حاصل ڪج حُضور پاڻُ پروڙي پانهنجو

19. اِلاالله اِثبات ڪر جيئن ڪيو حلاج
لااِلـه الا انا فاعبدون" هي حلاجي هاج
ماڻي تون معراج جي پاڻ پروڙين پانهنجو

20. اِلاالله اِثبات ڪر شارِڪَ ڇڏي شڪُ
آکي انالحق مسلماني ماڻِ تون

21. اِلاالله اِثبات ڪر شارڪ شڪ نہ آڻ
مسلماني ماڻِ عاشق انالحق چئي

22. نہ ڪا هاءِ نہ هُوءِ اهو جو ويل وصال جو
وَجاءَ ربڪُ والملڪ صفا صفاً رهيا رُو بہ رُوءِ
سدا سُو بہ سُوءِ سڄڻ وسن سامهان

23. چُست منجهون چالاڪ هِتِ پڻ ڏنم هوت کي
"فلما تجليٰ ربه للجبل جعله دڪا" سريو ماسواڪ
ماڪذب الفودُ ماريٰ اعليٰ ٿيو ادراڪ
ولقد راهُ نزلتہ اُخريٰ پرين پورِيا چاڪ
هُو جي پڪ پِياڪ ساقي ٿيا صبوح جا.

---

(1) ٿيوءِ(گ)

ابيات سنڌي

1. مسڪيني مُرڪ، آ اَصُل آديسينُ جو
لنگهي هَليا لَڪَ ڪاوڙ سندو ڪاپڙي

2. پاڻ نہ ڪڄ پاڻ سان پاڻُ سُڃاڻج پاڻ
آ ساڄن توهي ساڻُ تون ڳولين ٻي طرف ڏي

3. ڳِهن امانت عشق جي جي سَڏايُوَ[1] آدم
رَبوبيءَ جي راز جو آهين تون مُحرم
دَمَ سان ٿي تون دَمُ تہ ماهِرُ ٿئين معنيٰ ۾

4. ماهِرُ ٿيءُ معنيٰ ۾ ڇڏي جسماني
تو ۾ سِرُ سبحان جو عين العياني
خودي ڪر فاني تہ پسين باغ بقاءَ جو

5. پسي باغ بقاء جو مَنَ جون موجون ماڻِ
"من عرف نفسہ فقد عرف ربہ" پنهنجو سِرُ سُڃاڻ
ڄاڻ وڃائي ڄاڻ ڪُنِهُ[2] حقيقت حق[3] جو

6. هڪ ڏکي هيو ڏونگرين[4] تيون هلي ڪين سگهي
پرين آءَ اڳي پيرين آءُ نہ پهچٽي

7. هِڪُ ڏُکي هيو ڏونگرين[5] تيون جو تُٿُسِ ڏينهن
محبت سندو مينهن ويچاريءَ وسائيو

---

(1) سڏائين (م) (ر) (2) ڪن (م) (3) حقيقت جو (م) (4) ڏوکري (م) (5) ڏوکري (م)

8. هِڪُ ڏکي هيو ڏونگــرين[1] تيون پنڌ پرانهُون
ڪريان ٿي دانهون، سُڄ منهنجا سپرين

9. لِکيو لوڙي سَيڪا ڪانـ لکئي کون ڏارَ
"جف القلم بما هو ڪائن" پڪي هي پچار
سرتيون ۾ سنسار مون سيئي سُورَ پِرائيا

10. پُنهون ناهـِ پري ويجهو وسي سپرين
"ونحن اقرب عليہ من حبل الوريد" غافل تو گُـري[2]
جي ڪو ڏِيان ڏري تہ ڪوهيارو قريب آ

11. پِيريءَ جي پَري ڪيا مُرشديءَ مردودُ
"فما ربحت تجارتهم" سُجن ڪونهي سُـودُ[3]
مـتـا تـيـا مـعـبـود عـاري عـبـادت ڪـون

12. عـاري عـبـادت ڪـون ٿـيـا واهـم وجـودي
تـيـنـن جي پـونـدي خـبـر روز حـساب ۾

13. يـاڪِـي يـوم حـسـاب ۾ رُليا روئـنـدا رَتُ
"فاذا برق الصبر وخسف القمر" ڪهيو ساري سَتُ
ولـهـا[4] واڪـيـو وت وانـجـهـا تـون وحـدت ۾

14. واڪـيـا جي وحـدت سيـن چيهُون چُتا سي
"فما اخرج عن النار وادخل الجنت" حاصل جنين هي
رهـيـو تـنـيـن ڪـي، طَـهُـورا تـحـقـيـق جـو

15. طـهـورا تـحـقـيـق جـو جـنـيـن پـيـتـو جـالُ
"وسقاهم ربهم شرابا طهورا" نانگا ٿيا نهالُ
حاصل ڪري حالُ ڦالئون چُڪيا ڪاپِڙي

(1) ڏوڪري (م) (2) گهري (غ) (3) شيخيءَ ڪيونہ سود (غ) (4) وکيا (م)

16. عبادت كون عارُ آنـدائون اثبات ريءَ
"اماالذين الستنكفوا والستكبروا" اهو انهن پارُ
"فيغد بهم عذابا اليها" گوش نہ پين گفتار
خائن ٿيندا خوار ياڪي يوم حساب ۾

17. قال نہ وٺي ڪاپڙين حالُ اٿن همدَمُ
"ان الذين قالو وربنا الله ثم استقامو" اهو سندن ڪمُ
"لاخوف عليهم ولا هم يحزنون" غازين ڪونهي غم
ڪاپڙين قدم ڪنيو پورب پار ڏي

18. عاشق ڪن آهُون ڦوڙائي فراق جون
درد سنديون دانهون شال پوَنِ ڪَنِ قريب جي

19. موسم ٿي ميلاپ جي اُتا مُحبت مِينهن
"ارجعي الي رَبڪ راضيتہ" نرتئون اُتا نِيهن
گُذريا ڏُکيا ڏينهن وائي ٿي وصال جي

20. موڪل ٿي مارئيءَ کي هَلِي اَباڻي
جيئري جُڳاڻي ملي ماروئڙن سين

21. موڪل ٿي مارئيءَ کي هَلِي پار مَلير
واعدا سندا سچڻين آهن سيو سير
ٿِيس ساهہَ سُڌير، وائي پُڌي وصال جي

22. موڪل ٿي مارئيءَ کي هَلِي پنهنجي دَيس
وَصل سندو ويس پهريائين پريت کون

23. توڙي منجهه وصال راحت ناهي روح کي
"المخلصون في خطر اعظيم" هئڙو سندم حال
خودي خام خيال جنجل وجهي جيءَ کي

24. ڏکن کي مَ ڏکوءِ ٻيجُ نہ آسُون اُن جون
متان سُک سندوءِ لٿو وجي ويسلا

25. گيهون سندءِ صفتون ڪيها سندءِ پار
مون سي ڄمار ڳنين سُيون ڪينڪي

26. کُهِلَن منجهون خيرُ ڪڏهن ٿيندو ڪينڪي
هِن ٻوڙيءَ تي پيرُ سمجهي رکج سپرين

27. ساهئون ويجهو سُپرين پرين ناهہ پَرري
جنهن ريءَ ڪين سَري ساعت هڪڙي ساهہ کي

متفرقا بيت

1. سُرهي سنگ سَمَي جي ڪيو نوريءَ ڪي نُورُ
نسبت نِماڻيءَ ڪي ڏُکن ڪون ڪيو ڏورُ
هَلِي منجهہ حُضور مُهاڻيءَ مانُ لڌو

2. نوري نور نِسهرو مُول نہ مُهاڻِي
هِتِ هُتِ آهہ اُنهيءَ سان ڄامُ سمون ساڻي
هُوءَ جا آگهاڻِي تنهن مُهاڻيءَ مانُ لڌو

3. مَليرئون مونڏي مُڪا سرتين سَنيها
وِساري ويهي رهيئن قول ڪيئي ڳيها
پِرين پري ها نہ تہ ويجها وِسرن ڪينڪي

4. مُلڪُ نہ ڪو مَلڪوتُ، هَوهَوگو حقيقت جو
هاهوتئون هلي ڪري جاءِ ڪيم جبروت
نازل ۾ ناسوت آچِي ٿِيسُ اوچتو

5. توڙي ۾ ناسوت، عبد چوايان عام ۾
بحر آهيان باهُوتَ جو لُڙهان ۾ لاهوتُ
هردم ۾ هاهُوتُ آسَڻُ آهہ اسان جو

6. ڪُنَ ڪون اڳي ڪاٿهين هو سناسيءَ جو سيرُ
نہ ڪو ڪرسي عرشُ هو نہ ڪو زبر زير
نہ ڪو پَرِيءَ پَيرُ نہ ڪابُوءِ بشر جي

7. ڪُن ڪون اڳي ڪونہ هو ظهوريءَ جو ذوق
هيڪائي هيڪ هُئي نہ ڪو تحت نہ فوق
شائقن جو شوق پَرِئيون ئي هو پڌرو

8. سُجهون هُجون اڳهين هُئِي محض ماهيت
نہ ڪو تعين تنهن کي نہ ڪا ڪيفيت
جاري هُئي نہ جهان ۾ حقيقي حڪمت
لڪو لاتعين ۾ هو قادر ءِ قدرت
سُوڌي سا صفت، احدئون اڳي جا هُئي

*

نوان بيت

1. جوڳيءَ ۾ جولان اچن اونداهي رات کي
"سبحان الذي اسريٰ بعبده ليلاً" سندن هي سامان
گنوائي گمان عبد ڇڏي معبود ٿيا.

2. عبوديت اوٽ آهي آڏوتين کي
بيراڳي بيدل چوي چورنگ رسيا چوٽ
منازل کون موٽ آديسين کي عام ٿي.

3. الوهيت آءِ وندر واڍوڙين جي
"اذا تم الفقر فهو الله" سامين هئين سماءِ
جوڳين لڌي جاءِ جلالون جبروت ۾.

4. ڏکي چڙهي ڏونگرين کوکي کاڻ قريب
هاديءَ لڳ حبيب ڀيرو ڪج ڀنيور ۾.

5. ويري آءَ وٺاڻ ڪامل تون کوهيار کون
هي پڻ سندوَ سسئي گولي گذريان
پرين پاڻ سڃاڻ ڏس نہ ڏوهہ ڏکيءَ جا.

6. رويو ڪن رهاڻ مستانا محبوب جي
"لار اي ولا امري الاهو" پاڻون سپن پاڻ
عاقل ٿيءُ اجاڻ ته لهين سڌ سنبل جي.

7. سامي ڪين سمهن پنڌ پڙو پورب جا
آديسي آڏيءَ ڪي رون او روڪن
واڍوڙيا ووڙن سدا واٽ وصال جي.

8. خالق خلقيو خلق ڪي ڪانڻ عرفانا
وما خلقت الجن والانس الايعبدون پري پرنينا
سمجهي ڪج سماءِ قطرو پوي مچ ۾.

9. اولائي ارت ڪيو پنڌ پهوڙ ڏي
چڏي ننڊ نپٽ ڪيو تان ڪيچ رسو.

10. هڪ ڦوڙائو سڄڻين ٻيو پنڌ منجهه پهوڙ
ڪامل ويو ڪوهيار ڏي ٻينر ڪان ٻنيور
گهوريان مٿن گهور هي هوند جڏو جنڊڙو.

11. اصلا اي مومنان ماهه محرم ڪيو ظهور
هي هلال آهي مگر خورشيد عرصات نشور
هن ۾ اسباط بني ڪي بيگناهه ڪُهندا ڪفور
هن ۾ اولاد علي تي ٿيندي يڪسر نفخ صور.

*

سانتي
كافيون

ويندس نا تہ مَري، موٺج دوست مُئيءَ جا

1.جيئري جُدائي نہ سهان، اچ تون ويرَ وري
2. چُڪي ڏونگر چوَٽئين، سگهي ڪين چڙهي.
3. توريءَ شهر ڀنڀور ۾، گهاريان ڪين گهڙي
4. اکين اڳتون نانءَ الله جي، پاسي ٿيءُ نہ پِري
5. پرين وٺي وڃج پاڻ سا، هيءَ ڪميني ڪوڙي
6. دل بيدل جي سُپرين چَيٽَڪَ ڪئي آهہ چرِي

ڪافيون روپ جهنگو

(01)

تون تہ ساڳيو سڄڻ[1] آهين

1. صورت انساني ڪيوءِ ديرو عرشين ڪين سمائين
2. فوقُ، تحتُ، وحدت ڪثرت ۾، هردم هُل هُلائين
3. دين ڪُفرَ مستيءَ هستيءَ جا، پاڻ ڪي لقب لائين
4. صِفت ميدان محبت جَي ۾، سُورهيہ پَاڻ[2] سڏائين
5. ڪاٿي ساڻ زُغي تي ظاهر، ماريءَ ملڪ منائين
6. ڪاٿي ويسُ فقُر[3] جو پهري، بيدل نام سڏائين

(02)

تون تہ جو آهين سو آهين

1. جاءِ بہ جاءِ توجَهاتي پاتي، ڪاٿي ڳُجهو تون ناهين
2. حاضر ناظر هر رنگ هَرجا، ناهہ عجائب ناهين
3. نانءُ نشان نہ ڪوئي تُنهنجو سَهسين نامَ سڏائين
4. عشق حسن جو جامو پهري[4]، صورت منجهہ سمائين
5. ڪاٿي لاهي لاڳاپا لالڻ، پيرُ پدر تو پائين
6. ڪاٿي بيدل تي عالم ۾، پنهنجي ذات پُڇائين[5]

*

(1) ساجن (م) (2) پاڪ (ن) (3) فقيري (ن) (4) عشق جو جامو پهري (م) (5) پُڇائين (م)

(03)

تون تہ چو ٿو لوڪُ پلائين

1. تخت هزاري جون تون مالڪ چاهئون چاڪ سڏائين
2. بالا عرش اوتارو تنهنجو هتِ تو پيرَ گُهمائين
3. پانهپ واري ٻولي ٻولي لوڪئون پاڻُ لِڪائين
4. ڪاٿي هِندُن واري هلچل ڪاٿي مومنُ چائين
5. بيدل بيڪ ۾ سهٽا سائين پنهنجا پارَ پُچائين

(04)

نامـيـان نِسـهُرو[1] نِيـهَـن جـو نـعـرو هَـٽـج نـروار مـيـان
عرشين آوازُ تونهنجُو[2] هِـتِ ٿـئـيـن اچي اظـهـار مـيـان

1. سُلطان سپني ۾ ڏِسي جيئن پاڻ کي پينـار ميـان
جاڳي تہ ساڳيو بادشاهہ الحقُ حـڪـومتـدار ميـان

2. غافلُ نہ آهين غيرُ تون ٿيءِ ٻرهہَ سان بيـدار ميـان
ڏِسُ شانُ شاهي پانهنجو ڇڏ عبـديـت اوتـار ميـان

3. توکي وَهمَ ويڙهيو ادا هئہ جي هُجين هوشيار ميـان
ساري لَهين سُڌِ پانهنجي آهين يـگـانـو يـار مـيـان

4. سوداگريون پيون ڪري ڦِٽيُون وحدت جو ڪَر واپار ميان
ساروئي تنهنجو سُود ٿئي سِرُ ڏئي لهين اسرار ميـان

5. تو ۾ آ ديرو دوست جو چاکي[3] وڃين وٽـڪـار مـيـان
سُڻُ من عرف هاديءَ اُتو شهہ حـيـدر ڪـرار ميـان

6. بيدل بدي نيڪي ڇڏي وڃي عشق ڪج اختيار ميان
دُنيا ءِ عُقبيٰ ڪر ڦِٽي سِرڪڻُ ٻرهہ جـو بـار ميـان

---

(1) نسورو(غ) (2) عرش ۾ آواز تنهنجو(م) (3) چا ڪان(م)

(05)

وڃي محو ٿي محبوب ۾ جي تو طلب تڪرار ميان
سو نُورُ مخفي ڪيئن ٿئي ٻاجهون نفي نروار ميان

1. هَٽَ ڏوءِ هستيءَ ڪون ادا[1] ٿيءُ خود ڪنُون[2] بيزار ميان
ٿِج نيست نيهي تان ڏِسين هَرجا الله اظهار ميان

2. ٿي غرق بحر عَميقَ ۾ ٻاهر نہ پَو ٻيءَ پار ميان
دارين جي دعوىٰ ڇڏي ڏِسُ ڪو دَرُون ديدار ميان

3. حلاج حالت جو ڪنيو ٻاري عجب سر بارُ ميان
آندو الوهيت سندو جنهن پاڻ تي اعتبار ميان

4. بيدل انهيءَ درياهہ ۾ وِجهہ پاڻ بي اختيار ميان
پاڻي تون ٿيندين پاڻهي ڏس عشق جو اسرار[3] ميان

❊

---

(1) هٽ ڏوءِ تون هستيءَ ڪون (م) (2) خوديءَ ڪون (م) (3) اظهار (م)

(06)

سالِمُ سنيها هُو بہ هُو پهتا پرينءَ جي پار جا
ساٿيءَ سپاجهي مون اُتا سَي دُرس تنهن دلدار جا

1. واقف وساري ڪيئن وينين اُوهي عهد جي اسرار[1] جا
جَيڪسِ سَيبائين سَاهہ کي شُڪرَا انهيءَ سنسار جا

2. عاشقَ الستي ياد ڪر هُت گڏ هوئي گُفتار جا
ڪيئي عيش ڪنهن اوقات ۾ خاصي ڪهين خُمار جا

3. هُيئن تون اسان سان هِڪ اڳي ٿي ڪيئي نفعا ديدار جا
وسري ويا توهُون مگر منصب انهيءَ اوتار جا

4. توڏي اسان جي آ سدا تن من محبت تار جا
بيدل برهہ جي بات سُڻ لارا ڇڏي لاچار جا

(07)

مورک پُرجهہ ڪِي پاڻ کي مورون جو آهين ڪيرُ تون
پيءَ ڇاڻَ ڪُون بيزار ٿيءَ پيرڄ سدا هي پيرُ تون.

1. آهين ٿُون مالڪ مُلڪَ جو تَنهن ۾ نہ ڇاڻج قيرُ تون
تحت الثري ۽ عرش تي موجود بالا زيرُ تون.

2. حلاج جي حالت ۾ رَهُ گِهرجان نہ ٻي ڪنهن گهيرُ تون
سِرُ سمجهہ انساني ادا ڪر بَيسِريءَ جو سيرُ تون.

3. راسخ رندن جي راهہ[2] ۾ پُرجهي ڪِي پائج پيرُ تون
"همہ اوست" چؤ ٿيو هڪ منهون ورنہ وڃائي ويرُ تون.

4. بيدل اهو ويساهہ ڪر ناميان جو ناهين[3] غيرُ تون
"حق اليقين" سان ڏو سدا[4] موهوم واري ميرُ تون.

(1) اقرار(م) (2) رمز ۾(م) (3) نہ آهين(م) (4) ادا(م)

(08)

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار هو
مست سالڪ مَن سچو عارف اُتي اظهار هو

1. ٻِرھہ جي برسات جو تنهن وِير تي وسڪار هو
ظاهر و باطن تنهين وٽ[1] درد جو ڏڏڪار هو

2. وجد وحدت جو سدا خاصو تهين خُمار هو
مَردُ سو منصور وانگر عشق جو اوتار هو

3. منجهہ سُخن تنهن جي الوهيت[2] سندو آثار هو
جُنگ جذبي موج مستيءَ ۾ مثل عطار هو

4. پانھنجي رائي پرين نوي ورهيہ نروار هو
وصل جي پوءِ موج ماڻي ذوق جو ڏُخار هو

5. طور ٻارهن سؤ ٻائيتاليھہ ۾ طيار هو
چوڏهين رمضان جي هاديءَ پونِ هسوار هو

6. قُربدارن جي ڪَڪَڪ ۾ مرد منصبدار هو
دَر تهين داتا جي بيدل پرتِ جو پينار هو

*

(1) تي (ن) (2) علويت (ن)

(09)

جو شڳون جَلائي جسم کي جيءَ ۾ ڪي پائج جهاتڙيون
ريءَ دردَ سڀ ڳالهيون ڦِڪيون وهواه بِرهہ جون ٻاتڙيون

1. جَي تو طلب تڪرار آ ڳُونڌر ڳُذارج راتڙيون
ٿو سِر سگهو ٿيندين ادا بيشڪ بِرهہَ برساتڙيون

2. رَڪُ سُرتُ ساهہ پساهہ ڏي سُڻ سي لطيفي لاتڙيون
نيهي نَفي تيءَ پاڻ ڪُون ڏِسُ عشق جون اِثباتڙيون

3. ويساهہ وحدت جو رکج چا سيرَ چا دَرجاتڙيون
بيدل بِرهہ جي بات سُڻ چوکيون طلب جون تاتڙيون

(10)

واقف وِسَهہُ هيءَ ڳالهڙي توريءَ نہ ڪِي موجود هيو
شڪُ شِرڪَ وارو دُور ڪر وحدت جو تو اقرار ڪيو

1. سانگو نہ رک سِرَ جو ادا جَي تي عشق اظهار ٿيو
منصور ڏس هن موج کون سورهيہ وڃي سوليءَ چڙهيو

2. لنوَ عشق جي جنهن کي لڳي دارين جي لُڙ کان لنگهيو
پاڻئِڻ کون جو بيزار ٿي محبوب جي در سو اگهيو

3. ڪيو خوار خودبينيءَ توکي پرَ سان نہ تنهنجو پيچُ پيو
ڦاٽين دُوئيءَ جي دامَ ۾ وحدت جو توکون واسُ ويو

4. بيدل حسن جي شمع تي پرتئون اچي پروانُ ٿيو
معشوق عاشق عشق کي عين اليقين يڪذات ڪيو

*

(11)

عاشق ٿئين تان سِرُ ڏئين نـ تـ ڪيم عشاقين اَچِجِ[1]
منصور واري موج سان اچي رنگ رمزن جي رچج

1. سِرُ ڏي اول سورهيـ سِڪهو پوءِ نِيهَن ۾ نروار ٿج
منصور وانگي سِڪ منجهون سِرُ يار سوريءَ تي سَنّجِ[2]

2. تون ٿُرت تبريزيءَ جيان پنهنجي هُنُر جي ڪَل ڪَلِجِ
شمس الحقيقت آنهه تون نعرو نِسنگ نيهئون هڻج

3. صنعان جيان سِر پانهنجي ٻوجهو ملامت جو ڪَڻج
صورت سندا سي سڱ ڇني معنيٰ جي نسبت ڏي مَڻج

4. بيل ٻرهـ جي باغ مان ڳو واسُ وِرهــ[3]ـن جو وٺج
نعرو خدائي هڻ سدا وحدت تي ڪثرت ڪي مَــتــج[4]

*

(1) اچيج (م) (2) سُجيج (ر) (3) واسن (م) (4) وحدت ڪي ڪثرت تي مٽيج (م)

(12)

سِرُ حقيقت وارو سالڪ ڪو سمجهي

راز ربانيءَ وارو

1. آهہ ظهورو حسن جي هرجا هر سُو[1] در هر شيءِ
معنيٰ انهيءَ مام جي پاڙ نہ ڪو پُرجهي

2. "الانسان سري وانا سره" هڪ چاڻج هُو هـي[2]
رمز انهيءَ سان راس ٿيا صادق صوفي ڪي

3. اُونهون سِرُ احديت وارو سمجهي ڪيرُ سگهي
جاءِ نہ عقل دليل جي عاشق ڪاهہِ اڳي

4. "خلق الاشياء فهو عينها" سَتِ تون شڪَ سَيِي
حق ريءَ هر دوجهان ۾ لاشڪ ڪين[3] لَيِي

5. بيدل وحدت منجهہ وجودي ڏِسُ تون ڏيانُ ڏري
غير خدا جو ناهہِ ڪي جيئي توڙي مري

❊

(1) هرشويءِ(م) (2) هوءِ هي(م) (3) ڪونہ(م)

(13)

ڪــھــڙيون ديـــدان لايـــــون

ڏاڍيون رمزان لايون، مون سان دلبر يار[1]

1. آيــو سِــر عشــاقــن جــي ٿــي بــرهــہ جــو بــاري بــار
سِــڪ وڃــايــو تــن جــو ســڀ پــر صــبــر قــرار.

2. خنجر نازَ جو خوب هــنــيــائــون ڏڙ ڪون سِرُ ڏيــو ڏار
هَــٿــون حــبــيــبــن جــي مَــرن مــانــجــهــي مــنــصــبــدار.

3. تــوڙي عشــق اويــڙو سُــٽــجــي خــونــي ۾ خــونــخــوار
سِر جــو ســانــگ نــہ رک تــــون[2] مــڙڻ تــہ آهــي مــيــار.

4. هندو زال ڪان هيــٺ نــہ تــي جــي طــالــب آءِ[3] تــڪــرار
مــاڻ ڪــري پــؤ مــچ ۾ عــاشــق چــڏ[4] اخــتــيــار.

5. بيدل عــاشــق ٿــئــيــن تــہ اُبــهــيــن ســر ڏي ٿــيءُ ســردار
پُــلــصــراط جــو پــنــڌ ٿــي عشــق نــہ آســان ڪــار.

(14)

مون سان پيچُ پُنهونءَ جو پيو ڙي جيڏيون

1. آءُ بہ هــيــڙس عــقــل واري، نــيــهَــن نِــهــوڙي نــيــو ڙي جــيــڏيــون
2. اکيون اڙايم هوش وِڃايــــم[5]، منُ مــســتــانــو ٿِــيــو ڙي جــيــڏيــون
3. مونکي بي خودي بي اختياري، ڪيفي نيڻن ڪيو ڙي جيڏيون
4. موج منصوريءَ جوش جڳايو، وَهَمُ دُوئيءَ جو ويو ڙي جــيــڏيــون
5. پاٽون پاڻ سان لَنو لاتائين، بيدل يــانءِ نــہ هــيــو ڙي جــيــڏيــون

*

(1) ڏاڍيون رمزان گهريون ديدان لايون دلبر مون سان يار (م) (2) تون عاشق (م) (3) آنهن (م) (4) چڏي (غ) (5) گنوايم

(15)

سِر سمجهه تون سارو مار منصوري نعرو[1]

1. انا احمد بِلا ميم احد جو آهي اشارو
2. سمجهه سراسر سِرُ سلُوني آهين تون نُور نيارو
3. قُم باذني كري اشارت واصل وحدت وارو
4. من خدا جو شيخ عطار تي هاءِ كيو هُوكارو
5. عشق بازن جا منصب عالي مُنكر جو مُنهن كارو
6. سُبحانيءَ جو شاهه بسطامي وَاههَ وڄايو نغارو
7. بيدل ٽيوين جا نكي جيوين وحدت جو وڻجارو

(16)

دعوي دُورنگيءَ جي سَتي وحدت ڏي چت جو چاههَ كر
سِرُ پانهنجو كر تون سهيون پيا سي قِصا كوتاههَ كر

1. مذهب جو مونجهارو ڇڏي ذاتي ڳُنهه ڏي كاهه كر
شيعي سُنيءَ كان پيچ پري رُخ رمز واري راهه كر

2. علم و عقل كان ٿيءُ پري سِڪَ سوزَ جي صلاح كر
خلعت خدائيءَ جي ڍَكي سِر قُرب جي ڪُلاهه كر

3. بيدل بِرههَ جي پڙك سان ڪا[2] سُوجَهه ساهه پساهه كر
تون تان اُهو ساڳي آهين واقف اهو ويساهه كر

*

(1) سمجهه تون سر سارو مارج منصوري نعرو (م) (2) كو (م)

(17)

معنيٰ وجودي ڪر صحيح آهين سدا موجود تون
ڪنهن جي عبادت تو ڪرين ساڳيو آهين معبود تون.

1. ڪاڏي ڪرين تو تون قصد دارين جو مقصود تون
سِرُ معنوي پنهنجو سَمُجهه مَلڪن سندو مسجود تون.

2. ڇڏ سَڏَ بهشتي باغ جي مَلڪوت ۾ مشهود تون
غزنيءَ جا پنڌ ڇو ٿو پُڇين مورون ملڪ محمود تون.

3. بيدل پِرهہُ اختيار ڪر جي ٿو گُهرين بهبود تون
ڏوهئُون ثوابون ڪڄ گُذر آهين سمورو سُودُ تون.

(18)

خَمرَ ڪنهن خاص خُماريا سالڪن ڪيا سر فدا
ڪَيف ڪنهن ڏاڍي ڪَڪوريا جُنگَ ٿيا جيءَ ڪُون جُدا

1. درد واري ڏورَ ۾ احرام عُشاقن ٻڌا
سوز جا سُرڪا پِيئن[1] سنيريا وَتن سُوريءَ سدا

2. نيستيءَ واريون نمازون عارفن ٿي ڪيئون[2] ادا
غيب ۾ وڃي غيب ٿيا سَئي[3] رازَ جِي پهري رِدا

3. وَجدَ واريءَ ويڙهہ ۾ ڪنهن موج مستيءَ جي وڏا
نِيهَن جو نعرو هڻي ناميان اناالحق جي ندا

4. "من خدايم" موج ۾ عطار فرمايو ادا
سِرَ وِڏائڻ ۾ ڏِٺي بيدل سچي ساري مُدعا

*

(1) پيئون (م) پيو (غ) (2) ڪيون سپ (م) (3) ٿيڙا (م)

(19)

ڏِس ڪيڏو آنبھ ڪيو سر مستيءَ جوش حلاج جي

1. پنهنجي رائي سالڪُ سنيري سر سوليءَ تي نِيو
لئي معنيٰ[1] سر معراج جي

2. حال حلاجي بحر بيپايان لکنِ مون کو پِيو
مُنهن آڻي انهيءَ امواج جي

3. من رآني فقد رائي الحق موج ۾ مُرسل چيو
هنيو طبل تنهن صاحب تاج جي

4. وحدت جي ڪثرت ۾ بيدل ڪيو خاصن کي کِيو
مَئي[2] منصب لايحتاج جي

(20)

سِرُ سبحاني آهيان صورت کيل کلايان

1. عرشئن اُتري فرش اُتي تو پِرتئون پير گُهمايان
آدم حوا جو ڪيم بَهانو سهسين نانو سڏايان

2. ڪاتي پِهر[3] رسالت جامو عبدي رمز رَلايان
سبحاني ما اعظم شاني ڪاتي طبل وڄايان

3. بيکَ زليخا يوسف جي ۾ محبت مچ مَچايان
شيرين ۽ فرهاد شڪل تئي[4] آڻي اکيون اٽڪايان

4. ڪڏهن منجھ قصور تي ظاهر سُوزُون سِيس ڪپايان[5]
ڪڏهن وچ درازين ويهي دردُون دُودُ دکايان

5. بيدل صورت ڪري بهانو چالا عجب چلايان
ذات صفات کان آهيان نيارو هِت هُت ناھ نهايان

*

---

(1) مع الله (م) (2) لئي (م) (3) پهريم (م) (4) ۾ (م) (غ) (5) ڪتايان (م)

ڪافيون روپ بروو

(21)

آءٌ سارو سِرُ آهيان پولُ نہ پيو ڪو پانيان

1. ظاهر باطن ڪَيلُ ڪِلايم ناهہ عجب ٿو ناهيان.
2. ديوَ پريون سڀ تابعُ منهنجا وائين تخت اُڏايان.
3. وحدت واريون موجـ[1]ـان ماٺي قطري بحر سمايان.
4. چوان ٻُڌان ٿو هيڏنهن هوڏنهن ڪنهن کون ڇَپُ ڇُپايان.
5. بيدل آهيان سِرُ الاهي صورت سانگ بنايان.

(22)

آءٌ پِلي يار آئين وڳو ڏڳي انساني.

1. آئي ٿُنهنجي ٽيون سرهايون سَهسين رنگ سمائين[2]
جُوءِ وسـ[3]ـائي جاني.

2. آحد منجهارون احمد چائيُ چاهئون چاڪُ سڏائين
آهين عَينُ عَياني.

3. ظاهر باطن وصف تنهنجو هِت هُت ناهہ تهائين
جوڙ ڪري جسماني.

4. بيدل واري وَيس لبيس ۾ پنهنجا پنڌ پُڇائين
يار رکي ياراني.

(1) هوجون (م) (2) پسائين (غ) (3) وسائين (م)

(23)

تون تہ اُهو ساڳي[1] آهين، ذات مُقدس پاڪ

1. ڀانئڻ وِڏڙو ڀَولَي ۾ توکي، هستيءَ ڪيڙُء هَلاڪُ.
2. ڇاتي ٽيڙين ظاهر زمين تي، عرش ڇڏي آفلاڪُ.
3. پاڻون پاڻ سان لَنوَجا لاتئي، خاص اڇي منجهہ خاڪ.
4. تختَ هزاري شاهہ سڏائين، وِچ سيالين چاڪُ.
5. مارِ نغارو وحدت وارو[2] بيدل تي بيباڪُ.

(24)

تون تہ اُهو آهين ساڳي ڀُلُ نہ ٻي ڪنهن ڀولِ.

1. ٻاهر ڍُونڍيڄ ڪينڪي ڪڏهين، ڳوٺ منجهان ڪجهہ[3] ڳولِ.
2. آدم نالو پاڻ سڏائي[4] ڏِس انهيءَ تي ڏول.
3. توهون ٻاهر ڪينڪي آهي پنهنجو پاڻ ۾ ڦَولِ.
4. هِڪ هِڪوئي ظاهر باطن دوئي اٿئي دِل هول.
5. "من عرف" جو ڪر نظارو بيدل اکڙيون کول.

*

---

(1) ساڳيو (م) (2) مار نغارا وحدت والا (م) (3) ڳچ (گ) (4) سڏائين (م)

(25)

ٻِرهہَ جو ٻاري ٻار رمز ٻاڙن ريءَ ڪيرُ اُٺائَي

1. راهہ انهيءَ ۾ سالڪ سِرَ تي سَهَنِ ڪرت ڪتار.
2. ڪيئي منصور ڪيا هن شُعلي سُوليءَ تي هَسوار.
3. عشق جو شيوو آ خونريزي مُلن ناهہ ميار.
4. حُسن حقيقت فرق نہ پائنج عاشق ڪر اعتبار.
5. مخفي هو محبوب بيرنگي نِيهَن ڪيو نروار.
6. هيڏنهن هوڏنهن پنهنجو پاڻ سان دِيدَ لائي دلدار.
7. بيدل ٻِرهہَ ڪُـ(1)ـون يارَ يگاني ٻِهريا ويسَ هزار.

(26)

سالڪن جي سر تي جائـ(2)ـي جوش جلالي آچي آچي

1. وحدت جي درياهہ ۾ پلپل موجَ منصوري مَچي مَچي.
2. رنگ رَبُوبيت واري ۾ رُوحُ رندن جو رَچي رَچي.
3. اذاتم الفقر فهو الله، چَيو سائينءَ سَچي سَچي.
4. حلا جي حالت ۾ يارو مان تون مُول نہ بَچي بَچي.
5. "انحد" جي آواز سان بيدل لُنوَ لُنوَ نِيهُون نَچي نَچي.

❊

(1) ڪنون (م) (2) سدائي (م)

(27)

فاذڪروني اذڪرڪم ذاڪر ٿي[1] مذڪور ۾ ڪم

1. ٻاجهون ڪم ٽيوڻ جي غازي ڇڏِ تون[2] ٻيا سڀ فِڪر فَهمُ.
2. بيخوديءَ جو بابُ پڙهج تون سالڪَ سڀ ڄماندر ڄمُ.
3. ڪِين سڏيندءِ لعل لاهُوتي عشق بنان توکي آدمُ.
4. "من راني فقد رائي الحق" رازَانهيءَ جو ٿِي[3] مُحرمُ.
5. وحدت ۾ جِندُ جانِ وڃائي بيدل هَڻُ منصوري دمُ.

(28)

ڪين ڄاڻِن يار عام عشق جي مامَ منجهون مُلا[4]

1. جيڪي پيئندا مئي منصوري محب ٿيندا مستانا.
2. ڪن مطالح مَحوِيتَ کي فِقِ ڇڏي فرزانا.
3. صوفي صافي بَيسِر بي پا دِيدَ ڪيا ديوانا.
4. رِندي رَمز پُروڙن جيڪي مَرد پُڇن ميخانا.
5. عِشقُ عطا ڪيائون توکي بيدل ڪر شُڪرانا.

❋

---

(1) ٿيو (غ) (2) ڇوڙ (غ) (3) ٿيو (غ) (4) مولانا (ها)

(29)

كعبو قُدسِي تَوهِي ساڻُ كوهه كڍين كعبي جي كاڻ

1. الانسان سِري وآنا سِره رمز پَرُوڙج اِها منجهه پاڻ.
2. مَلڪ فَلڪ سڀ تُنهنجا ساجد سالڪ پنهنجو سِرُ سُڃاڻ.
3. ڪُرسي عرش آمُر تُنهنجي ۾ وحدت جو تو منجهه وَٿاڻ.
4. كعبي جو تون آهين مَالڪُ بيدل ٻيو تان وَهَمُ نہ آڻ.

(30)

ٻُجهي[1] موجَ[2] منصوري پَري پَري

دين كفر جي دور كُون

1. سالِمُ صوفي لا مذهب كو وحدت ويسهہ ڳري ڳري[3].
2. پاڻ كون ظاهر پاڻ ۾ باطن كيڏُ ڄمي كيڏُ مري مَري.
3. حافظ قاري كيڏُ كوٺائي كيڏُ پوٿي[4] تو پڙهي پڙهي.
4. آڻ يقين تون يار يگانا دُور دُوئيءَ كي ڏري ڏري.
5. بيدل جنهن جو حالُ حلاجي چاڙهي هيءَ[5] سو چڙهي چڙهي.

---

(1) پجي (ر) (غ) (2) مار (م) (3) لامذهب صوفي سالم كو سير وحدت جو كري كري (م)
(4) پوٿيون (م) (5) عشق جي (م)

(31)

ذوق سُرودُ پُڇو درويشان

بيدردان نون خبر(1) نہ ڪائي

1. السماع معراج الاولياء، فتويٰ يارن هيءَ فرمائي.
2. برهہ آواز ڪري بيرنگي مستيءَ واري(2) موج مچائي.
3. "انحد" جي لَنو لَنوَ ۾ يارو نوبت زوري نيهَن وڄائي.
4. نال(3) طنبور سُرندا طبلا مشتاقن ڏين(4) مَت اهائي.
5. عبديت اَولَو تي بيدل صوفين جي وَٽ سَمجهہ سَجائي.

(32)

سالڪ رمز سُرودَ جي سمجهن

مُورک مُول نہ مجن ڪڏاهان

1. راڳ جا مائلَ من جا قائل(5) وٽن سي رمزن واريون راهان.
2. سُڻي سُرودُ سڪر ۾ بيخود بيسر پهرن قُرب ڪُلاهان.
3. پنهنجو پاڻ ويکن ۾ وِسِهَن ناميان جاڏي ڪرن نگاهان.
4. نچائن ڳائن عرشون لنگهن اُنهن جون آهان.
5. نِيهُن ۾ پاڻ نچائڃ بيدل درد جو يار دِليون تڃ خواهان.

❊

---

(1) ڪلَ (م) (2) والي (م) (3) تال (م) (4) ڏني (م) (5) راڳ جا قائل من جا مائل (م)

ڪافيون روپ بلاولي

(33)

عشق امام محمد مهدي دُوئي آٿئي دَجالُ

1. وِجُهہ دَجالُ دوئيءَ جو ڪيرَي گُمر ڪر جسم جنجالُ.
2. هَوڪو قَيرِ حقيقت وارو مهدي شاهہ مثال.
3. تون آن مهديءَ جو سِرُ سارو پنهنجو پاڻُ سنڀال.
4. ظاهر مون دل ذوق نہ پائي باطن رَکُ بَرحال.
5. وحدت وارو دين قبولج ڇڏِ[1] ٻِي قِيل مقال.
6. فرق نہ ڇاڻِ[2] همہ ۾ بيدل جمعيت ۾ جال.

(34)

صُوفي لا مذهب تڪرار هڙ[3] مذهب کون آ بيزار

1. ڳي تا سُني صاف سڏائن ڪي تا شيعا پاڪ ڪوٺائن
گيت "همہ" جو عاشق ڳائن عشق جو اعليٰ آ اسرار.

2. اِها حياتي آٿئي خزانو دَمُ دَمُ ٿُنهنجو دُرُ يگانو
باوَرُ ڪر تون ٿي مردانو وحدت جو ڪر يار وَ پِٺار[4].

3. حال "فنا" جو حاصل ڪر تون باغ "بقا" جو ڪاءِ[5] تہ ڦَرُ تون
دِيدَ دِيدن ۾ دَم دَم ڏَرِ تون جلوو نُورَ جو ڏِسُ نروار.

4. "من عرف" جو سمجهہ اشاروانِي انا الله جو هڻُ[6] نعرو
واهہ وَڃاءِ تون نيهَن نغارو بيدل ٻرهين ٻي اختيار.

❋

---

(1) ڇڏي (م) (2) ڇاڻين (م) (3) ٻي (ن) (4) واپار (م) (5) ڪائج (م) (6) هڻ تون (م)

(35)
جاڏي ڪاڏي پاڻ، ڇڏِ تون غيرُ گُمانُ

1. بيرنگيءَ مون رنگ بنائي ٿِي آيو انسانُ،
دين ڪفر جي ويس ۾ سيرُ ڪري سُلطان.

2. ڪاٿي بيدُ پڙهي تو برمـ[1]ـان ڪاٿي مسلمانُ،
ڪاٿي آنيـ[2]ـت جو ٿيرائي فرمانُ.

3. ڪاٿي جامو حُسن جو پهري شرف ڏيکاري شانُ،
ڪاٿي بارُ برهه جو اُٺائي اڳوانُ.

4. مُلن ۽ منصورَ جو جهيڙو وحدت ڪيو ويرانُ،
هيڏانهن هوڏانهن پاڻ هو جاهل يا عرفان.

5. شيعو سُني پاڻ سڏائي شافعي ۽ نعمان،
بيدل باور ڪر اِهو جوئِي جسم سـ[3]ـو جان.

(36)
نڪر منجهان ناسوت، اُڏر پکيئڙا واهـ[4]ـيري ڏي

1. جنهن وِساريو قالب خاڪي، آهي ماهِرُ ۾ ملڪوت.
2. پاڻُ سُڃاڻ تہ آهين عارف، جاءِ تُنهنجي جبروت.
3. گهٽا ڏينهن وڃائُ هو تُنهنجو لامڪان لاهوت.
4. آدم حوا ڪون هيئن تون اڳهين، بيشڪ ۾ باهوت.
5. بيدل ڪر پرواز جو سعيو، هَلُ موتي هاهُوت.

❋

(1) برهما(م) برهمڻ(ر) (2) انانيت(م) (3) سوئي(م) (4) ونءِ واهيري(م)

(37)

كري سينگار صورت جو آڇي سڀ ۾ سمايا سَي
صفت ۾ پانهنجي[1] رائي سوين نالا سڏايا سَي.

1. شيرين فرهاد جو نالو كري عالمَ ۾ آيا سي
ٻهاني بيکَ مجنونءَ جي نَڪِي ليليٰ لِکايا سي.

2. ڏِکي جامون جلالت جو هزارين هُلَ هُلايا سي
موسيٰ فرعون مـــؤن[2] مورت عجب چالا چلاياسي.

3. كڏهن تي تم باذنيءَ جا حُكم حقي هَلايا سي
كڏهن عشقئون "اناالحق" جا وري كي گيت ڳاياسي.

4. ٻِرهـَ جا بارَ بدناميون ڄُمي چشمن تي چايا سي
ٻُزرگيءَ كون پڇي بيدل رنديءَ جا رنگ رچاياسي.

(38)

جوئي آهيان سوئي آهيان ٻُول نـه ٻيو كو پانيان

1. وَيسَ لبيسَ دينَ كُفر جا، كيئي لاهيان كيئي پايان.
2. رنگين رنگين پاتين پاتين، ناهـ لكين تو تاهيان.
3. مُومل واري ويسَ ورن ۾ گهوٽ هزارين گهايان.
4. رِندن واتون وحد ت وارو، سارو سِرُ سٽايان.
5. هن مظهر ۾ كاڻ ٻهاني، بيدل نام سڏايان.

*

(1) پنهنجي رائي سان (م) (2) منهن (م) ۾ (ن)

(39)

آهيان نُورُ نَفيسُ، جوڙيم جوڙ جڳت جي ساري

1. آدم حوا مظهرُ مُنهنجو شوقئون تِيَڙُس شِيثُ.
2. ڪڏهن نالو نُوحُ سڏايم، آيس تي اِدريسُ.
3. ڪاٿي پاڪ پيغمبر چايم، ڪاٿي خامُ خبيثُ.
4. بيدل خود "انا خير" آکيمُ اَولَي ۾ ابليسُ.

(40)

جالَي ساڏو ميَن[1] سنسار، جيوَين[2] مسافر واٽا واهو

1. ڪام ڪروڌ ۽ موهہُ وچايو، آديسي اَهنڪارَ.
2. سَنتَ چِڏي سُکُ ڪنيو ڏکن جو سِرَ تي باري بارُ.
3. ڪري اپياس چڙهي آڪاسين، بانڪو بي اختيار.
4. مَن هسوار پَون جو گهوڙو ڪري سو گگَنُ گذار.
5. بيدل عاشق انهيءَ يڳت جي، سُرت رکج سڀ پار.

❊

---

(1) ئي (ن) (2) جيئن (ن)

(41)

نئون نياپو آيو ماروئڙن جو مونڊي

محبوبن جو مونڊي

1. ڪوٽ عُمر جو ڪيهي سببئون، تنهنجي ساهہ سيبايو.
2. جيڪس هاٽي ماروئڙن ڏنهن، تو پاڻ خيال مٽايو.
3. سانگيئڙن سان ساڻ سچائي، واهہ تو نِيهُن نيايو.
4. ويڙهيچن جو آهي اصل کون، راز جو تو ڏنهن رايو.
5. وَرُ ساڙيهہ ڏي سِگهڙو بيدل، سنير اُٿي ڪر سايو.

(42)

رات مون ڏي مارُن جو نئون نياپو آيو

ڏکيو ڏوراپو آيو.

1. جسمانيءَ جي ڪوٽ ۾ رکيوءِ رهڻ جو رايو.
2. مُلڪُ مارُن جو نِت بهاريو، تو ڪيئن چتڙو چايو.
3. ڪيهي سببون تو هن ڏينهن، ڏيهون ڏور ڏَسايو.
4. ويڙهيچن ڏانهن وڃي ايڏانهين، تو ڪيئن خيال مٽايو.
5. مارُن رِيءَ تو هِن ماڙين ۾ چا سان مَنُ پرچايو.
6. هُت سنيارن سانگي توکي، هِت ڪنهن سانگ رهايو.
7. وَرُ ساڙيهہ ڏي سِگهڙو بيدل اُٿي سَنيرُ ڪرِ سعيو.

*

ڪافيون روپ آسا

(43)

سَمجَهہ رکُ سالکَ سچا ڏِسُ هُو بہَ هُو محبوب آهہ
ثُمرَ وَجه الله ڪنين سُڻ سُو بہَ سُو محبوب آهہ

1. جنهن پيتو ساغر صفا جو تنهن وِساريو هي وجود
اَنَ جي فڪرت ۾ مُدامي رُو بہَ رُو محبوب آهہ

2. موج وحدت جي وڃايو وَهمُ بشريت سندو
جو مُحب پاڻون ڇُٽو سو مُو بہ مُو محبوب آهہ

3. پائي جهاتي پاڻ ۾ جنهن ڪيو صحيح اسرار هي[1]
تنهن جي اڳتون اوٽ ريءَ ڏس ڪُو بہَ ڪُو محبوب آهہ

4. ڪُلُ شيءِ هالِڪُ الا وَجَهہ تحقيق ڄاڻ
سُرت رک بيدل سمجُهہ پِي ٿُو بہَ تو محبوب آهہ

---

(1) ڪي (غ)

(44)

آمر نَهِي جون ڳالهيون اوري جوڳين پنڌُ پراهون

1. نَحوَ جو نَيهي حرف نہ ڄاڻن محويت جون موجان ماڻن
ڪنزُ قُدوري طرف نہ تاڻن عارف وڃن اڳاهون.

2. رمزن وارا رِند رِندانا فقه ۾ قاسن ڪيئن[1] فرزانا
مستي ملڪ ڪري مردانا طلبئون ترن[2] تڏاهون.

3. عِلمُ لُدنيءَ جا جي عالِمَ لامذهب سي صوفي سالِمَ
بار برهہ جو بانڪا بالم چُمر چائن سِرِ چاهون.

4. اُلٿ پيدُ برهہ جو سارو سمجهي مارياٿون[3] نيهن جو نعرو
بيدل ڪيئن ڪن لوڪ ڏي لاڙو نيڙنِ موج متانهون.

*

(1) ڪيئي (م) ڪين (ر) الف (2) تڙن (الف) (3) مارن (الف)

ڪافيون روپ سَسُئي

(45)

پارِ پنهون تون آهين ڪيچ وٽيـن[1] چو ڪاهين.

1. صاحب آهين ڪيچ وٽن جو پِرتُ چو پارِ ڪي پائنيـن.
2. خلق الآدم علىٰ صورتہ غيرُ خدا جو ناهيـن.
3. عَبديت ڪي احديت ۾ لالـڻ[2] چو نـہ لـهـرائيـن[3].
4. بيدل بندو ناهہ تون هرگز چو تـو ڪُوڙُ ڪمائيـن.

(46)

خاڪِي ڪيڙم ويسُ آهيان نہ تہ نُورُ نيارو.

1. اچي ناهيُم اِتهيـن، عبـديءَ جـو آبيـسُ.
2. ڪاتي چاڪَرُ چائيان، ڪاتي خاصو ريسُ.
3. هِڪُ ڏڪيان پيو لاهيان رنگا رنگ لبيسُ.
4. ڪاتي سالِڪُ سُڌريلُ، ڪاتي عين اويسُ.
5. سيوهڻ سجدا تو ڪريان، بيدل تي درويش.

*

(1) وٽن ڏي (الف) (2) لائق (هـ) (3) لڙهائين (ر)

(47)

تِي آئِس انسان، آهيان اسرار عجائب.

1. بانهي ٻولِي ناهِ ڪا، سارو سِرُ سبحانُ.
2. نوح نبيءَ جي ويسَ ۾، تارِ ڪيم طوفانُ.
3. آئِس ابراهيم تِي، باهِ ڪيم بُستان.
4. بيکُ بنائي عيسوي، اُڏاڙيس آسمانُ.
5. بيدل نالي تي ڪيم، سجدو سيوستان.

(48)

بيڪس ڪاڻِ ينيور ۾ آرياڻي تون اچيج.

1. هيءَ جا تُنهنجي آسري، تنهن جي سارَ لهيج.
2. نِماڻيءَ جي نجهرَي، پيهي حالُ پُڇيج.
3. سوز عشق جو سُپرين، ٻهرو ڪو بخشيج.
4. پُنهون هٿون پانهنجي، وحدت وَٽ وٺيج.
5. لالڻ لائق پانهنجا، ڪوهيارلَ ڪريج.
6. محويت ڏي مون پرين، بيدل کي مُنهن ڏيج.

❉

(49)

هَوتَ سِگهي لَهُه سارَ آچِي سِڪاين جي

1. رائيءَ رُجَ ۾ رَسُ[1] ڪوهيارل، آءَ ٻُڌِي ٻاڪار

پنهنجي اُجاين جي.

2. پاٽون لاٿُوَ نيهُن جنين سان، اچي تـيـ[2]ـو آڌار

تنين نماڻن جي.

3. ننگ سُڃاڻج پنهنجو پاڻهين، نڌر آهه نڪار

ٻانهي ٻاروچن جي.

4. هيءَ ڪنيزَڪ ڪوڙي لالن، مَرُ ڇُمي پيزار

سدا سپرين جي.

5. بيدل شدو وتي اُداسي، تنهُنـ[3]ـجو ملڻ منـنار

مُدعا ٿيس مَنَ جي.

*

---

(1) وس (الف) (2) تيءَ (م) (3) هن جو (ها) الف

(50)

آچي پياسي آسئي[1] يار محبت جي مهرياڻ ۾.

1. ڪَيلي عشق اروپ جي بازي لڪيون ڇپيون دل ڪَسي يار صورت جي سامان ۾.

2. "خلق الآدم عليٰ صورته" پاڻون پاڻَ تو ڏسي يار عين آتو[2]َ انسان ۾.

3. پَهري پوش صفاتي يارو بيٺو[3] دلاور دسئي[4] يار عينن جي ايوان ۾.

4. سرڙيون سيف برهه جو بانڪو ڪيون حملا تو هَسي يار چشمن جي چوگان ۾

5. "وهو معڪم اينما ڪنتم"، وِرهءَ وارن سان وَسي يار قول سندس قرآن ۾

6. بيدل مول نه تون تي ماندو راز دارن تي رَسي يار هِجرت[5] ءِ حرمان ۾.

*

(1) اسين (م) آسي (الف) (2) آيو (م) (3) ويٺو (م) (4) ڏسي (م) (5) حسرت (م)

(51)

ويندس نا تہ مَري، موتِج دوست مُئيءَ جا

1. جيئري جُدائي نہ سهان، اچ تون ويِّرَ[1] وري
2. چُڪي ڏونگر چوٽئين، سگهي ڪيئَن[2] چڙهي.
3. توريءَ شهر ڀنڀور ۾، گهاريان ڪين گهڙي
4. اکين اڳتون نانءَ الله جي، پاسي ٿيءَ نہ پَري
5. پرين وٺي ويچ پاڻ سا، هيءَ ڪميني ڪوڙي
6. دل بيدل جي سُپرين چَيٽَڪَ ڪئي آهہ چري

(52)

آيو نِيهڻُون نُورُ نيارو، اچ انساني اوتار ۾

1. عبديت جي آولي پولي "لا ميِّمِ[3]" محب موچارو
رک گوش انهيءَ گفتار ۾

2. هيڏنهن هوڏنهن حق حقيقت، پَسِي[4] پنهنجو پاڻ نظارو
ٿي عاشق پيو اوتارَ ۾.

3. دين ڪفر جو دلبر سائين، ڪري پرتئون پاڻَ پسارو
آيو تسبيح ۽ زنار ۾.

4. محب منصوري جامو پهري هَٽِي[5] هستيءَ وارو نعرو
ڏاڍي خيال ڪنهن خمار ۾.

5. بيدل نالي جگ[6] ۾ جالي، سو رانول رمزن وارو
ڪري سيرُ اڇُون[7] سنسار ۾

*

(1) يار(م) (2) سگهان تان نہ(م) (3) لتم(م) (هہ) (4) پسڻ جو(م) (5) هنيون (6) دو جگ ۾(هہ) (7) اچو(م)

(53)

ٻاروچو[1] تو ساڻ، ووڙين چو وٽڪار ۾

1. هِتيئي[2] ڪر هوتَ سان، ريجهي[3] رُوحَ رهاڻ.
2. سوئي توسان سپرين، جُهڪين[4] جنهن جي ڪاڻ.
3. ووڙيون ووڙج پاڻَ ۾، تو ۾ وير[5] وٿاڻ.
4. هيڏي هوڏي ڪِيم هَلُ، ٻيا سڀ خيال اُڪاڻ.
5. بيدل رڪج رُوحَ ۾، اقرب جو اُهڃاڻ[6].

(54)

توريءَ عينُ عذاب عينُ عذاب
توڙي باغ بهشت جا

1. ڀسڻ ڏاران ڀرينءَ جي، حوران محض حجاب محض حجاب.
2. ڏورئون ڀَڄِي[7] ڏوهہ ڪان، وَيجهو ڪان ثواب ڪان ثواب.
3. ڪنڌ نہ موڙي ڪاڏهين، جنهن جو نيهُن نواب نِينهُن نواب.
4. ڀيهي وڃ پاتار ۾، هٿون ڇڏ حُباب ڇڏ حُباب.
5. بيدل هَٿُون هوت جي، ڪُسي ٿيو[8] ڪباب ٿيو ڪباب.

*

(1) ٻاروچا (م) (2) هستيءَ کي (ها) (3) ويهي (الف) (4) جکين (م) (5) ديرو (ها) (6) اهياڻ (ر) (7) پنهنجي (الف) (8) ٿيءَ (م) (ر) (ها)

(55)

ياڪِي[1] ٿئين وڃي يار

نہ ڪو پُڇيوءِ[2] خيالُ اسان جو

1. ٿوهُون ڏاران سُپرين، دل کي ناهہ قرار

جيئڻ جنجال اسان جو.

2. مِلُ تہ مانڌائي لَهي، نرملَ ٿيـو نـروار

متا ميچ سوال اسان جو

3. بيدل ويچارو چڏي، مٽيُوَ[3] پُورب پـار

هَي هَي ڏس حال اسان جو

(1) ياقي (غ) (2) پُڇيُءِ (هـ) پُڇيءِ (م) پڇيوءِ پاپي (الف) (3) ماٽيو (هـ) الف

ڪافيون روپ ديسي

(56)

عشقئون آيو آيو صورت ويس ۾ سُهڻو

1. ڪُنتُ ڪنزا مخفيا سُڻ، لالڻ ڪنهن نہ لِڪايو.
2. اَڃي انسان ۾ ڪيائين اظهارِ پيرُ پَڌرِ پرَ پايو.
3. رنگين رنگين ياتين ياتين، نُورُ نظارو لايو.
4. ڪاٿي هِندُو ڪاٿي مومنُ، اهو رڪيائين رايو.
5. بيدل آڱج تيئن ويسَهہُ[1]، جيئن سَائِنِ[2] سمجهايو.

(57)

تو ۾ سو سِر سارو جنهن جا پنڌ پُڇين ٿو

1. "في انفسڪم" سُڻ فرمودو تو ۾ نور نظارو.
2. "انا احمد بلا ميم"، عاشق سمجهہ اشارو.
3. مڙس تي ميتج مَنَ پنهنجي ٿئون، وهم تون پانهپ وارو.
4. غيرُ نہ يانئُج[3] پاڻ کي بيدل، شاهي مارِ نغارو.

---

(1) ويساهہ (ر) (2) سائينءُ (م) سائين (ر) (3) جائج (م)

(58)

هِتِ هُتِ حامي آهه اسان جو هادي حضرت شاهه

1. "لحمڪ لحمي روحڪ رُوحي"[1]، اعليٰ اسدالله.
2. محبت وارنِ ساڻ[2] آ ساٿي. وانگي ساهه پساهه.
3. لاقيدن لءِ وحدت واري[3]، روشن ڪيائين راهه.
4. "من عرف" جي مامَ جي بخشي. عُشاقن[4] آگاهه.
5. بيدل مذهب کون رهه نيارو. وحدت رک ويساهه

(59)

گُمر تِي گُمر تِي گُمر تِي غازي عشق اهو ارشاد

1. پِيون سڀ عِلمَ عقل جون ڳالهيون، پِرهه بنان برباد.
2. نُڪتي نانهن جو روز ازل کون، عشق آهي اُستاد.
3. "دع نفسڪ جو" سمجهه سبق تون، يار رکين نِتُ يادُ.
4. وحدت وَيسهه ساڻ سدائي، شوقئون رَههُ دلشاد.
5. مذهب واري قيد کون بيدل، عشقُ ڪندؤ آزاد.

❊

(1) لمڪ لمي دمڪ دمي (هـ) (2) سان آهي (هـ) (3) وارو (م) (4) عاشقن (هـ)

ڪافيون روپ سارنگ

(60)

ظاهر بندو باطن مولا ٻرهہَ جي بازي پُرجهي ڪيرُ

1. اِيهو رازُ ڪري ٿو روشن علي ولي شهہ مردان شيرُ.
2. "من عرف" جي مام موچاري فرمودي ۾ ناهي ڦيرُ.
3. پاڻ ڳوليندڙ پاڻ کي ڳولي[1] عشق غيور وڃايو غيرُ[2].
4. تان تون پنهنجو پاڻُ سُڃاڻين وحدت وارو پيرِج پيرُ.
5. پنهنجو سِرُ صحيون ڪج بيدل سُوجهي سمجهہ سِريءَ جو سيرُ.

(61)

رائيءَ پنهنجي يارُ پيارو آيو هِنَ اسرار ۾

1. معنيٰ مُلڪ کون آيو سُهڻو صورت جي سنسار ۾.
2. آچي ظهورو ڪيائين سارو انساني اوتار ۾.
3. لُٽيون درد مندن جون دليون، سهڻي هن سينگار ۾.
4. نُور نيارو آيو عشقئون، تسبيح[3] ءِ زنار ۾.
5. بيدل چِڏ ٻانهپ جي ٻولي، جالي هر جنسار ۾.

(62)

سِر اسرار حقيقي آهيان صورت ڪر انسانُ وو

1. فرش اُتي ٿو عبد سڏايان، عرش اُتي رحمانُ وو.
2. نُوح واري اوتار ۾ ڪيڙمُ، عالمَ تي طوفان وو.
3. جسم جي اولي ڏنم ڏکاري، آهيان جانِ جهانُ وو.
4. ذات صفات کان آهيان نيارو نہ ڪو نانءُ نشانُ وو.
5. بيدل سيرُ سڀوئي منهنجو لامڪان مڪانُ وو.

*

(1) لهي (ن) (2) وڃايئس (م) (3) و (م)

ڪافيون روپ پورب

(63)

پُريا پُورب پار، سامي سنگ چِني ويا

1. گُر[1] ڪون سمجهيو گودڙين، الستي اسرار.
2. راتيان ڏينهان هيڪڙو[2] آديسين اوتار.
3. لوڪئون لاهوتي لڏيا[3]، گنؤ هليا[4] گرنار.
4. بيدل بيراڳڻ هوئي، ڪاجا تن تنوار[5].

(64)

لاهوتي سي لعلُ پاڻون جن پاسي[6] ڪيو.

1. جوڳي نڪتا جُڳ[7] ڪُون، ڇڏي جسم جنجال
2. نانگا جالن نانهن ۾، گيڙا نِيهَن نِهال
3. آڏوتي اثبات جي، مُرڪيون ڪن مقال
4. هو وجي پهتا حال کي، ماٺهن ليکي مُحالُ
5. بيدل رَهءُ بيراڳ ۾، پاڻ ڪنان پل خيال

❊

(1) گور (ر) (2) هڪڙو (م) (3) لڏي هليا (م) (4) مُيا (م) (5) تند تنوار (هـ) (6) پاسو (الف) (م)
(7) جوڳ (م)

(65)

پُورب پھهُ پِيَوِنِ سامي ويا سنسار مون.

1. سُورَ كنيائون پاڻَ سان، سَمَرُ هي سندونِ.
2. نانگا هليا ناٿَ ڏي ناگَھِ نِيهُن نِيَنُونِ.[1]
3. آڏيءَ ويڙا اُليلَ مون، كوجو سَڏُ سُيُئُونِ.[2]
4. ڏاڍو دَردَ فراق جو، دِل ۾ دُودُ دُكيونِ.
5. بيدل عشق جو اوچتو منجهان مچُ مچون.

(66)

پرينءَ كان پَرُوڙَ هيءَ پرايم جيڏيون

1. اندرِ آكيرو كيو، سُپيريان جي سُورَ.
2. وحدت سنڌَي واس كُون، مُلا تيا منصورَ.
3. كوڙين كانَ لڳا مونكي، گھايس تنهنجي گُھورَ.
4. بيدل عهد الست كُون، محبت كيس مخمُور.

❋

(1) تيون (الف) (2) سٽيونِ (ھ) الف

ڪافيون روپ جوڳ

(67)

ڏِيڍُن سان[1] ڪري ڏاڙو دل لُٽيئِي يار مُنهنجي

1. هن ڪنيزڪ ڏانهن ڪڏهن ڪوهيارل، ويهي[2] ڪج نہ وسارو
سِڳهي لَهج سار مُنهنجي.

2. روز ازل ڪون روح روحن سان، ڪيو جو نوُر نظارو
لڳي توسان تارَ منهنجي.

3. هيڏو وڇوڙو آءُ نہ سهندس، وار[3] وصل جو وارو
ڪين سَري ڏار منهنجي.

4. دَرَ تُنهنجي تي بيدل ڪاتيو جَمُ جَماندر سارو
محب ڪريو ماڙ منهنجي.

(68)

ڪڏهن ايندين منهنجا جاني روز تي راهہ[4] نهاريان

1. وعده پنهنجا پرين تون پاڙج، سڳهو[5] اچي تيءَ ساٽي
سدا تي توکي سنڀاريان.

2. ناز اوهان جي دلڙي منهنجي ڪئي جا نِڏر نماٽي
گوندر ۾ تي گُذاريان.

3. آب اکين مون ارتي[6] جيهو عشق تُنهنجي ۾ آرياٽي
هوت حبيب تي هاريان.

4. ڪونہ ڏٺو مان[7] شهر ڀنڀور ۾ سُونهن سندو جو ثاني
ڪيئُ پرين توسان پاڙيان.

5. بيدل تولئہ وتي اُداسي وهنڊو[8] ڪرڪا وراٽي
گهڙي گهڙي ڏُکي گهاريان[9].

---

(1) ساڻ(م) (2) ونهيان(م) (3) واريو(م) (4) راهون(م) (5) سگهڙو(م) (6) آرت جهڙو(م) (7) مون(م) (8) وهلو(م) (9) گذاريان(م)

(69)

ديسُ ڇڏي پرديس ٿُون آئين

وطن تون ڪيم وِسار.

1. سَبُ ڄماندر جاليوءِ جن سان سانگي[1] سي ٿُرت سنيار.
2. توکون عهدَ وَتا تن کهڙا، پنهنجا تون وعدا پاڙ.
3. سَرتيون رز سنيالن توکي، پلپل ڪرن پُڪار[2].
4. آرجَعِي جي ڪين ڪڏهن پئي، ڳن ٿنهنجي ڳوڪار.
5. ويڙهيچا وحدت جا واصل، توکي ڪرن تنوار.
6. ڪثرت وارو قيد ڇڏي تون، پَرِ انهن[3] جي پار.
7. بيدل اُڏري وڃ اوڏاهين گوندر ڪين گُذار.

(70)

ڪانگ لَنوي مِٺي لات، مُحب مسافر جاڻ ڪي ايندا

1. جيڪس دانهان دَردَ مُنهنجي جون، پُهتيون اُتي پريات
اتم اُميد تہ هينئن نہ ڇڏيندا.

2. ورنداسي ساڙيهہ[4] ڏي سڄڻان، طلب جنين جي آهِ تات
گولي پنهنجي گڏ گڏيندا.

3. ايندا جُوءِ ۾ جانب جائي، وائي جنين جي ٿم وات
دوست دلاسو دل کي ڏيندا.

4. درد فراق انهيءَ جي مونکي، حالئون نِيو هيهات
وٺي وصال جي شال وندبيندا.

5. بيدل بلڪل ٿيءُ نہ ماندو سَنجهہ صُبحُ ڪي رات
هوت اچي توسان هِڪُ ٿيندا.

*

---

(1) ساڳي (م) (2) پوڪار (م) (3) انهيءَ جي (م) (4) سيئي ساريان ٿي (م)

(71)

عشق جو ڏِسُ اِسرارُ سڀ صورت ۾ يارُ سَمايو.

1. يارُ يگانو ڪاڻِ ظهورَ, سَوين ڪري سينگار
پاڻ پرين ڪثرت ۾ آيو.

2. ڏَسُ همہ جو پاڻ ڏنائين, عاشق ڪر اعتبار
هَر جا يار تماشو لايو.

3. خيال اُنهيءَ سان جي تون جَالين, ٿُرت لهين تڪرار
وَحدت جي سِرَ جو سرمايو.

4. اُٿندي وَيهندي چَوندي ٻڌندي, تَنِ رڪُ هيءَ تنوار
صيقل ساڻ صفا ڪر ڪايو.

5. بيدل ڇڏ نہ هٽئون تون هرگز, وحدت جو واپارُ
سالڪ تي هي خيال سجايو.

(72)

تون تہ مِهر نظر مُٽ[1] پال

1. پاڻهي لاٿُوَ نِيهُن نڏر سان, پنهنجو سو تون ننگ پال.
2. ڪَرُ اسان هون حِجابُ دوئيءَ جُو[2] بخش تون قرب ڪمال.
3. ڪر امدادي يار اسان تي, عشق وارو احوال.
4. بخش پرين پنهنجي پاڇيءَ کي, شاه حلاج جو حال.
5. ساڻ نگاه نواز نماڻو پلا پانهنجي پال.
6. هرجايون ڏيکار تون جاني جلوو جوت جمال.
7. قائم رک بيدل جي دل تي هِڪو هِڪُ خيال.

(1) پنهنجو ننگ پال تون تہ مهرِنظر ٿر پال يار جاني (م) (2) دا (م)

ڪافيون روپ نٽ ڪلياڻ

(73)

عَقلُ جو ويو اختيار عشق اناالحق جو دَمُ ماريو

1. عشق عقلَ جي لڳي[1] لڙائي، عشق ڪٽي جنگ عقل هارائي
هيڪل هڪ هسوار، ڪيڏي ڪٽڪ ڪي برهہ ڀڄايو.

2. دَست ڏري آيو حُسن جو پالو چنچل چشمن جو ڪري چالو
گوءِ ڪٽي نروار، باهہ بِرهہ جي سَڏين ڪي ساڙيو.

3. يارُ بيرنگي نُور نهاني، پهري پوش[2] آيو انساني
عشقون ٿي اظهار سَهس وَيسَن سان پاڻ سينگاريو.

4. ڪاٿي پيرُ مرِيدُ[3] سڏائي، ڪاٿي پاڻ سان لنوڙي لائي
ڪاٿي ڪڙي[4] گُوڪار، قم باذني مُئو جياريو.

5. ڏِس[5] تون باولي بِرهہ جي بيدل، لامڪانون ٿي ڪر نازل
تورڙ دُوالي يارَ بيخوديءَ جو باز اُڏاريو[6].

(74)

هر طرف ساجن ٿو وَسي هستي ڇڏي هوشيار ٿيءُ
ڏانهَہ دُوئيءَ ڪي وِڄهہ دَسي پاڻون پڇي بيزار ٿيءُ.

1. مُورٿون[7] نہ آهين غيرُ ڪو ڀيرج نہ ٻيو تون ڀيرُ ڪو
هِن ۾ نہ ڄاڻج ڦيرُ ڪو وچي نيهن ۾ نروار ٿيءُ.

2. صورت جي آيو ديس ۾، وَهواهہ وُجودي دَيس ۾
لڪ جاءِ لعل لبيس ۾، ڪر خوض خبردار ٿيءُ.

3. حق جا بہ جا مشهود آ، سو عبد سو معبود آ
حق رِيءَ نہ ڪي موجود آ، بيدل تون با اعتبار ٿيءُ.

*

---

(1) لڳي آ (م) (غ) (2) پوشاڪ (م) (3) فقير (ن) (4) ڪرين (هہ) (5) هڻ تون (م) (6) اُڏايو (م) (7) اصلئون (م)

(75)

دم دم دلبر ڪاڻ، سِڪ سُهڻيءَ کي سِيرَ گهرڻ جي.

1. ميهر ڪارڻ سُهڻي مستاني، سُرڪي پيتائين صحيون سُڄاڻي
ڄاڻي تو رب ڄاڻ، ميخ لڳي هَسِ مرڻ جيئڻ جي.

2. لَهسَ لنگَن کي لَهرَ مون آيس ڏُونهان دل ۾ درد ڏُکايس
ٻرهَ ڏيکاريُسِ ڀاڻُ، سِڪ وِڇايسِ سُرت سمهڻ جي.

3. روز ميهر لئه سير تري ٿي، ڪچ گهڙو ڪيون گهيرُ گهري ٿي
برهه ٻوڙايُس ڀاڻُ، مُحب ڏني هس ڪا ميچ ملڻ جي.

4. عشق ازلي جن کي آهي، ڪاڻ ڪُنن جي تن کي ناهي
عبدالقادر ڄاڻِ ناهي ڪنهين جي سُرڪ سلڻ جي.

*

ڪافيون روپ ڪامول

(76)

آيو ڀيري ويسُ، صُورت جو بيرنگُ نيارو.

1. ذات ڇُپاوتِ لوڪ پُلاوتِ لالن ڳيڙُو لبيس.
2. ڪيو هن جلوي رنگ برنگي نيهَن وارن کي نيس.
3. پنهنجي شوقئون لالنِ لاتِي پِرت آچي پرديس.
4. رَين سُورج سان خُوب دلايس مُک پرڌاري ڪيس.
5. بيدل اصلئون ڍِيدَ اڙائڻ عاشقن جو آبيس.[1]

(77)

صورت جو سردارُ پلي ڪري آيو

1. واعده پنهنجا سيئي پاڙيائين،[2] سهڻي يار سچار.
2. اڳڻ اسان جي پيرَ گُهمايا، مِهرَ منجُهون منار.
3. اچي اچانڪ سار لڌائين، جانب جيءَ جيار.
4. پاٽون چاٽي پنهنجي، پاڇيءَ جو غور ڪيو غمخوار.
5. بيدل اصلئون آهي وڪاٽل،[3] در تُنهنجي دلدار.

(78)

عشق سندو آثار نہ ڪي ڳُجهو رهندو

بِرهہ سندو بيمار نہ ڪي لِڪو رهندو

1. شوق جو شُعلو قولون فعلون نِتُ ٿيندو نروار.
2. ديد بازن کي جَڳ ۾ جاءِ عشق ڪندو اظهار.
3. لَنوَ لڳيءَ کي ڪيرُ لِڪائي پوَي پڌرِ يڪبار.
4. مَن خدا چيو موج انهيءَ ۾ عاشق بي اختيار.
5. بيدل عشق کي عارُ نہ جاڻج ڏيندءِ مرد ميار.

*

---

(1) عاشقن آبيس (م) (2) پاڙيا (م) (3) وڪاٽون (غ)

ڪافيون روپ ڀاڳ

(79)

آءٌ آهيان اسرار عالم ليڪي آدمي.

1. عَرشئُون آچي اِتهين. عشق ڪيس اظهار.
2. ڪين هلي تِي قُرب ۾ دين ڪُفر جي ڪار.
3. ڀانهپ ڀولي ناهه ڪا نُور آهيان نروار.
4. بيدل بندو ناهه تون آڻ اهو اعتبار.

(80)

پُهچ پير پيران ڀُڏي[1] هي ڀاڏايو
مريدن تي مِيران رکو رحم رايو

1. سدا ساهه منهنجو اوهان کي سنڀاري
هميشه هينئون توڏي نيهڻُون نِهاري
ڪريو دستگيري، ڪون هستي ڇڏايو.

2. تون آن مُلڪ معنيٰ سندو شاهه سرور
تون سيد سچو نور ساقي ڪوثر
جُذب جوش جو جام پِرتئون پلايو

3. اوهان جي آ ناسُوت ۾ نامداري
تُنهنجو حُڪم ملڪوتُ جبروت جاري
سندم روح لاهوت جي رنگ رچايو.

4. تون آن غوث اعظم قوي پير قادر
توهون نت ٿين سهسين ڪرامات صادر[2]
هي ٻه قطرو درياهه سان نيئي ملايو.[3]

5. مَنگي دانُ بيدل برهه جو بکاري
سدا جوش جولان توحيد تاري
الله لڳ پيلا پيال تُنهن کي پلايو

❋

(1) ٻُڏيءَ (م) (2) توهان تي ڀُني آ ڪرامات صادر (ن) (3) نيئي تان ملايو (ن)

ڪافيون روپ سهٽي

(81)

تيءَ غيبَ ۾ تون غيبُ لنگهي عيب ثوابون

1. طالب نہ تي تقويٰ سندو پيءَ شوق شرابون
ڇڏِ هستي گِهنِ مستي سُڻ رمز ربابون.

2. توريءَ نہ ڪٽي[1] پيو آهہ هلي آءَ حجابون
آهين نُورُ ڪر ظهور تيءَ نروار نقابون.

3. بيزار خود خيال ڪون بيدار تي خوابون
پيهي پَسُ حقيقت پانهنجي مُنهن موڙ ڪتابون.

4. ڪج نُڪتو توحيد جو حاصل هر بابُون
بيدل وَٽُ پاڻيءَ ڪي بَحُر[2] لهر حُبابُون.

(82)

لاشڪ آ شائقن[3] ڪي[4] دل جو ڪتاب ڪافي
جنهن ۾ اُصول اصلي لاريب لا خلافي.

1. تلويح جي طلب ڇڏ توضيح جي تَلافي
تَفتيح[5] پانهنجي ڪرِ صوفي آهين جي صافي.

2. ظاهِرَ جو اَمُرُ آهي في الاصل اختلافي
جي مَحو ٿيا تنين[6] تون مذهب جو حرف معافي.

3. هستيءَ جي مرض جو آ[7] والله شوق شافي
مَنَ[8] سان مناظرو ڪر ڇڏ مقتضي و[9] نافي.

4. ڪعبي قُرب جو تي بيدل سدا طوافي
بر[10] بحر شاهہ حاضر حيرت ۾ بشر حافي.

❋

---

(1) نہ ڪو (م) (2) پر پر (م) (3) عاشقن (م) (4) لڪ (هہ) الف (5) تنفيح (هہ) (6) تنهن تون (هہ) الف (7) هستيءَ جو مرض آهي (الف)
(8) منَ سان (م) (9) منفي ونافي (م) (10) بروبحر (م)

(83)

رمز چوان يا مامَ چوان گُهورَ سڄڻ جي هزارين گهايا

1. رُخُ سڄڻ جو گُل گُلابي، بُلبل ويک تيوي بيتابي
نرگس چشمان نين شرابي، چشم چوان يا بادام چوان.

2. ابرو سيف ايران عجيبن، نيزا برڇيون بان حبيبن
گهاوَ ڪرن منجهه هانوَ ضعيفن، تيغ چوان صَمصام چوان.

3. عشق سڄڻ جي ڏُوم مچايو شاهي نوبت طبلُ وڄايو
هرجا پَنهنجو حُڪم هلايو شور چوان يا قيام چوان.

4. قامت دلبر سرو صَنوبر، لب مرجان دَندانِ مثل دُرُ
ڪارا وار وسيهر ور ور زلف چوان يا دام چوان.

5. بيدل آهي حُسن لءِ ماندو وارَ تنهنجي ڪون ناهي واندو
اهو عجيب الله ڪٿي آندو سو يار چوان آرام چوان

(84)

ذاتي خيال اثباتي سمجهڻ ڪير اُٿاري ويهاري ڪيرُ

1. "فاذڪروني اذڪرڪم" ناهي سُخن ٻِ بيو ڪو قيرُ.
2. انا احمد بلا ميم رمز انهيءَ ۾ ناڪو غيرُ.
3. اونهون ڏيهه الله جو پُرجهي پائج پير.
4. بحر عميق ۾ ڪيئي ويڙا ڪنهن ڪنهن لڌڙو يار جو سير.
5. بيدل عشق انهيءَ ۾ تون ساجهر آءُ ٿرت سوير.

*

(85)

پاڻ تو پيدا ڪيو ڪين مان ڇيُئِي انسان[1] ڪر
گهرج هُئي توکي گهڻي ڪين مان ڇيُئي احسان ڪر.

1. شڪم مادر ۾ رهيس تي ڏهه مهينا قيد ۾
تو اُتي پاليو مونکي ڪين مان ڇيئي مهمان ڪر.

2. خوش خوراڪون ڏئي مونکي جلدي اچي تون جوان ڪيو
موجود موجان تو ڏنيون ڪين مان ڇيُئِي گهمسان ڪر.

3. جانِ ۽ جامو ڏئي موجود موجان تون ڪيُون
راند رَس ۾ تو ڇڏي ڪين مان ڇيُئِي اعلان ڪر.

4. بيدل برهه بي انت آ عامُ تا ائين چوَن
هر جا رمز تنهنجي آهي ڪين مان ڇيُئِي اعلان ڪر

(86)

پاڻ ڏاڍِن سان نيهُن نہ لايو جنجل نيهن نڀايو مون

1. آءُ اياڻي عشق نہ ڄاڻان عشق عجب سر آيو مون.
2. سُتي پئي هَس سيج پلنگ تي جتن ڪين جاڳايو مون.
3. چڙهي جبل چوٽ تي تيرن تن تپايو مون.
4. بيدل کي اچي مِلُ پيارا تُنهنجي طلب تپايو مون.

(87)

ڪونہ ڏٺو سي جڳ منجهہ جيڏيون
عشق جهڙو آزار ميان

1. منصور جيها ڪيئي مردانا سُوريءَ تي هسوار ميان.
2. دوا درمل نانهن انهن جو جيڪي برهہ سندا بيمار ميان.
3. ٻئي تہ جهانَ ڇڏي ڏِناسي عشق ڪيم اختيار ميان.
4. بيدل وحدت وچ بازر ۾ روئنداسون زارو زار ميان.

*

---

(1) احسان (م)

مرثيو

ڪربلا ۾ شاهہ جڏهن مهمان ٿيو
دردَ غم جو اُتِ وڏو گهمسان ٿيو

1. ڪربلا ۾ آيو جڏهن ابن رسول
جانشين مولا جگر گوشئہ بتول
وِرهہ جي واديءَ ۾ ڪيو نرمل نزول
سَوزَ سُورنِ جو سيو سامان ٿيو.

2. وير سان ويري اچي ٿيا سامهان
ڪافرن ڪاهيو نبيءَ تي ناگهان
قربدارن سان وڏا ٿيا امتحان
ڪامِلن تي قتل جو فرمان ٿيو.

3. شاهہ مائٽن ۽ يارن کي چيو
سالڪو سر ڏيڻ لئہ سنيري ويهو
هيءُ اسان سان عهد منجهہ ميثاق هو
شوق وارن جو شهادت شان ٿيو.

4. سيني اڳتون عرض ڪيو روحي فداڪ
نيهن جو نعرو هنيو اُن نور پاڪ
رت سان ٿيو رنگين فورن فرش خاڪ
عارفن سر برهہ جو باران ٿيو.

5. برهہ جي برسات سائِنِ سِر جَهلي
سِر وڍائي سرخرو ٿيا هُت هلي
مقبلن منصب لڌو قربئون ڪلي
ان مٿون عشقون عطا احسان ٿيو.

6. ڪيو سونهارن سير في الله نيزي سر
واءِ هي واقعيو ٻُڌي خون ٿيو جگر
هاءِ ڪيا فردوس ۾ حورن حشر
مُلڪ ۽ ملڪوت ۾ طوفان ٿيو.

7. يا امام العارفين نيهئون نهار
شاهہ بيدل کي برهہ بهرو ڏيار
سوزسڪ جي سيدا سُرڪي پيار
دردُ تنهنجو دل سندو درمان ٿيو.

*

منقبت

اي صبا وڃ لڳ خدا جي هڪ گهڙي
طرف روضي شاهہ سيوستان وري
صد تحيت صدق مون پِڙَ تي پَڙي
چَئج ڏس احوال ڪر بخشش ڪري

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

تون نبيءَ جي باغ جو آن نونهال
تون علي زاده ضيائي ذوالجلال
تون حَسن جو لاڏلو شهباز لال
ٿُون حُسيني بادشاهہ بدرالڪمال

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

مشرق حسنين جو خورشيد تون
مجلس ڪونين ۾ جمشيد تون
جان و دل را جنتِ جاويد تون
نا اُميدن جي مگر اُميد تون

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

نور چشم سيد الثقلين تون
مرتضيٰ جو قرت العينين تون
جانشين مسند سبطين تون
آن وسيلو مُنهنجو في الدارين تون

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

سَرِ وَرَنِ جي خيل جو سردار تون
ماهءُ بُرجِ سيد الابرار تون
دُر دُرج حيدر ڪرار تون
بَحر موليٰ گوهر شهسوار تون

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

بس ڪ طوفان بلا ۾ تيس غريق
ليس لي الا تعوذڪ الشفيق
باالله ارفتني تو يا نعم الرفيق
واسقي الاقداح من شراب الرحيق

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

انت نعم المشفقين ما عاجزان
انت نعم المرفقين ما ناتوان
انت ساقي القوم ما لب تشنگان
العطش بنده آب بر آتش فشان

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

تون صنوبر گلشن اجمال جو
آن تون سرور مسند اجلال جو
شمع جمع عزت و افضال جو
آفتاب و عظمت و اقبال جو

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

يا سراج العالمين عثمان شاهہ
يا قلندر قطب الدين عالم پناهہ
ارض تي آهين ولي بهر الله
ڪر قبول اي شاهہ عالي جائيگاهہ

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

مرگ دشمن هڪ سندم اول سوال
بيو گُهران ٿو دوست جو دائم وصال
ٽيون لڇڻ دل جو ز عشق لايزال
تان دوئي ڪون ٿي بوحدت اشتغال

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

بادشاهہ بيدل سندو تون غور ڪر
حضرت حاجت روا في الفور ڪر
دوست همزا نوي دشمن دور ڪر
عشق جي پيالي سان دل مخمور ڪر

يا قلندر وير واهرَ تي وري
ميرَ مروندي رسي ڪر رهبري

سرائكي
كافيون

چلو ري سنئيان چرچا ويکين، آپ چمن ۾ آيا.

1. آيا شاهہ حُسن دل جاني، باغ صفاتي وچ سيلاني،
رانجهن پيا ڪورايا.

2. نرگس چشم بسنتي جاما، زُلف بنفشہ رُخ گلفاما،
بيرنگي رنگ لايا.

3. الف دي صورت سَروِ سُونهارا، اثباتي نون ڪر اظهارا،
وهم وجود وڃايا.

4. هر گل مين خوشبوءِ هڪائي، وحدت دي وچ ٻوڙ ٻيائي،
چوڙ ٻيا فڪر اجايا.

5. "بيدل" سُن سُن ثم وجه الله، هر جا گل گلزاري وهہ وا
هادي حق فرمايا.

ڪافيون روپ بسنت

(88)

برهه بسنت ڪي باس[1] ڪوئي ڪوئي پاوي،

1. اس گلزار مون[2] بوءِ همه دي، پاوي ڪو خاص الخالص.
2. بوءِ بهاران بيرنگي دي، آوي نه نال قياس.
3. هرهڪ گل دا ويک تماشا، ٿيوين رمز شناس.
4. ويک گُلان وچ جلوان ذاتي، هوندي[3] گُم حواس.
5. مئي وحدت دي پي نت بيدل، رهنا[4] مست مواس.

(89)

حسن بسنت بهار بيرنگي، چمن کليا چوڏاري

1. اينما تولو عشاقان نون، آپ ڏتس دلداري،
ثم وجه الله ويک تماشا، چار طرف گلزاري،
2. نقش نگار عجائب بڻيا، هار سينگار هزاري
گُلبدن گلزار مين آيا، هر جا ٿي هبڪاري،
3. ڦول کلي ڪچنال به ڦولي، اور کلي گل[5] ناري
سرو سمن[6] سوسن صد برگي، برهين عجب بهاري،
4. ٻاجهون ويکڻ يار پياري سير چمن بيڪاري
بيدل بُوءِ بهار دي پاوين، سرت وڃائين ساري،

❊

(1) بانس (ه) الف (2) مين (م) (3) هوئيندين (م) (4) رهتا (ه) (5) گل اناري (م) (6) سرو سنبل (م)

(90)

باغ بهاران من نهين ڀانوندي ٻاجهون ويکڻ ياران

1. في انفسکم هردي اندر خوب کِلي گُلزاران،
جوئي گل گلزار ڀي اوئي، سوئي بسنت بهاران.

2. ويک تماشا وحدت والا، مست هوئي هشياران،
جس ني بوءِ بهار دي پائي، ڀُل ڳئي سڀ ڪاران.

3. هار سينگار عجائب ڪيتا، رلمل گلُ رخساران،
قمري بلبل ويک تماشا، پلپل ڪرن پُڪاران.

4. بيدل عشق دا لالا وانگن، داغ ڏتا دلداران،
ڪُل شيءِ هو هو الله، هڪو وچ هزاران.

(91)

موهن پيارا ڪر آيا بستي ويسُ، سهڻي سروپ تون صدقي مين جاوان.

1. مک سورج گل، اکين گل نرگس، سنبل ڪالي ڪيس.

2. سَروِ چمن خوبي دا سهڻا، لالن خاص لبيس

3. نوَل[1] بهار بهشتي سُنئيان[2]، خوب کُلي چو ديس[3].

4. وحدت دي خوشبو تون هوندا، رنگ دوئي دا نيس.

5. بيدل هرگل سرِ الاهي، انساني آبيس.

*

(1) اول (الف) (2) سهڻا (الف) (3) ليس (الف)

(92)

عشق اسانون وكلايا عجب اسرار، حسن بيرنگي رنگ مين آيا ڍولـيا

1. روپ بسـنـتـي ڳِـهـن ڪـر آيـا، لڳـڙي بـرهـه بـهـار.
2. لالا رنـگ شـراب شـهـودي، نـرگـس نـيـن خـمـار.
3. هـر گـل سـر ظـهـور بـهـاران، چـمـن چـمـن چـوڌار.
4. ايـنـمـا تـولـو ثـم وجـه الله، ايـويـن ڪـر اعـتـبـار.
5. طرحـيـن طـرحـيـن حُـسـن تـمـاشـا، هـر گـل نـول نـظـار.
6. هـڪـا هـڪ ڏڪـالـي ڏيـنـدا، وحـدت وچ گـل خـار.
7. بـيـدل ويـس بسـنـت[1] مـيـن ويـکـيـن، نُـور حُـسـن نـروار

(93)

ساڏي گهر سنئيان[2]، كليا باغ[3] بهار

1. بَن بَن آوندا مون منُ ڀاوندا، موهن منصبدار.
2. منهن مهتاب اكيان گل نرگس، كيوُي[4] وچ خمار.
3. آدم دا وت ڪر بهانا، آپ هويا اظهار.
4. آوڻ سيتي شاهه حُسن دي، گُل گُل ٿيا گُلزار.
5. سهڻي صورت رنگ عجائب، ڳل ڦولاندا هار.
6. پيرڙا پايس گهورئون گهايس، نين چاتس نروار.
7. ويکڻ اوهندي[5] ڪيتي مستاني، بيدل جيهي هزار.

(1) بسنتي (م) الف (2) سائيان(م) (3) گُل كليا (م) (4) ڪيتي (م) (5) انهيندي (م)

(94)

برهہ بهار هوئي چوڏاري، حُسن بنست سهاوي جي.

1. ويس بنستي ڪر ڪي آيا، ساجن موري اڱڻ سُهايا،[1]

موهن نِتُ من ڀاوي جي.

2. وحدت عجائب کِليا، چمن چمن وچ هُو هُو هُليا،

حق نون ڪونُ ڇپاوي جي.

3. هر گُل دا وت رنگ نيارا، بلبل ويک ڪي ماري نعرا،

انحد ناد بجاوي جي

4. گئي خزان فراقان والي، آئي بوءِ بهار وصالي[2]

عشق خودي نون کاوي جي

5. بيدل نون وچ سير صفاتي، حاصل هويا مطلب ذاتي،

گيت اناالحق گاوي جي.

(95)

چلو ري سنئيان چرچا ويکين، آپ چمن ۾ آيا.

1. آيا شاهہ حُسن دل[3] جاني، باغ صفاتي وچ سيلاني،

رانجهن پيا ڪورايا.

2. نرگس چشم بسنتي جاما، زُلف بنفشہ رُخ گلفاما،[4]

بيرنگي رنگ لايا.

3. الف دي صورت سَرو سُونهارا، اثباتي نون ڪر اظهارا،

وهم وجود وڃايا.

4. هر گل مين خوشبوءِ هڪائي، وحدت دي وچ ٻوڙ ٻيائي،

چوڙ ٻيا فڪر اجايا.

5. بيدل سُنّ[5] سُن ثم وجه الله، هر جا گل گلزاري وهہ وا

هادي حق فرمايا.

❊

(1) اڱڻ سيبايا (م) الف (2) بهاران والي (م) (3) دا (م) (4) گلفام (م) (5) سُن ثُم وجه الله (م)

(96)

حسن بسنت مين ڏيوي ڏڪالي، سهڻا سرب سمايا.

1. ”وردالاحمر مني“[1] آکيس، رمز شهودي گُل[2] وچ راکيس،
هُو هُو هيڪار سبايا[3]

2. گل پي آپ گلزار پي آپي، حسن بسنت بهار پي آپي،
خوب تماشا لايا.

3. قمري ڪُوڪ سُناوي ڪُوڪُو ليس في الدارين الا هُو
جت ڪت[4] جلوا پايا.

4. بيدل هرجا برهه بهاري، اندر ٻاهر گُل گلزاري،
نازڪ نيهن نيايا.

(97)

حسن بسنت بهانا ڪيتس، آپ وڪاوڻ آيا.

1. ڪُل شيءِ هُو هُو الله، سربُ سماوڻ آيا.
2. اپڻي نال نيارا نيهي، لنوڙي لاوڻ آيا.
3. بار برهه دا سر تي سانول، چاهئون چاوڻ آيا.
4. برهون روپ بهار مين سهڻا، کيل کلاوڻ آيا.
5. بيدل صورت گُل دي گِهن ڪر، لوڪ ڀُلاوڻ آيا.

❋

(1) وردالاحمد (هه) الف (2) ڪُل (هه) الف (3) بسايا (الف) (4) جنهن ڪنهن (م)

(98)

سهڻا تيڏي چشمان، سانون چيٽڪ لايا.

1. من مشتاقان دا رمزين غمزين، گھور ٽُساڏڙي گھايا.
2. دام زلف دي دلڙي اساڏي، نال فريب ڦسايا.
3. روح ساڏي نال روز ازل وچ، پرت دا پيچ تو پايا.
4. ويکڻ سيتي سهڻي صورت، محبت مچ مچايا.
5. بيدل بردا تيڏي در دا، جنهن سر تيڏا سايا.

(99)

عشق دي لڳڙي تار مينون

1. باغ بسنت بهار بيرنگي[1]، کليا گل گلزار مينون.
2. پهون پاوندا پهون سيباوندا، هادي دا اسرار مينون.
3. جهنگ نون چوڙکي تخت هزارين، اور نہ[2] هُڻ تکرار مينون.
4. بيدل آهي عيد مُدامي، دلبر دا ديدار مينون.

❊

(1) باغ و بهار بسنت بيرنگي (غ) (2) آ وچ (م) الف

ڪافي روپ هوري

(100)

آج پيا هوري کيلن آيا
سهسين رنگي بيرنگ سمايا

1. سهسين روپ اروپ سماوت
وحدت ڪثرت رمز رلاوت
نو بنوع جاني جلوا پايا.

2. بندر ابن مين کيلي هوري
شام سندر دل لٽنداي زوري
چشم اوهندي سانون چيٽڪ لايا.

3. عطر گلال عنبير اڏائن
گهت گهت گيت الستي گائن
هس هس مينون برهہ بچايا.

4. بيدل هوري حيرت والي
نيهي کيلن کيل نرالي
بار برهہ جنهان چُم سر چايا.

❊

ڪافيون روپ جهنگو

(101)

يار تون تہ سهسين رنگ سمائين.

1. عرشون آءِ عرب وچ سائين، احمد نام سڏائين.
2. آدم وچ ظهورا ڪرڪي، نيهئون مُلڪ نوائين.
3. ڪاٿي مذهب دين تي محڪم، ڪاٿي ڪُفر ڪمائين.
4. فتوا ڏي ڪر آپنون آپي، سولي پڪڙ چڙهائين.
5. واعظ ٿئين تون وچ مسيتين، ڪاٿي ناچ نچائين.
6. آهين آپ بهاني بيدل، اناالحق الائين.

(102)

ماهي يار دي نال، ٻيلي ويسان.

1. سر[1]سرو اها گهر گهر[2] واها، پرت ڪيتا پامال،
سڀ سٽيسان.
2. وچ ميدان محبت والي، چشمان دي ڪر چال،
گوءِ تہ نيسان.
3. وچ ماهي دي فاني مطلق، ڳيا غير جنجال،
خوش جاليسان.
4. وحدت دي مئخانہ اندر، ڳئي سرت سنيال،
پُر پليسان.
5. بيدل نال سبب دي مليا، ماهي مست خيال،
نيهن نپيسان.

(1) سر سر واها آپ وهيسان (م) سر واها گهر واها (هـ)

(103)

عاشق ٿيءُ الستي مارڻ منصوري مستي.

1. فوجان حُسنديان عالي دهشت، مار هٽيندي[1] هستي.

2. جي سر ڏيندي سي گوءِ نيندي، سودا دست بہ دستي.

3. ويک سجڻ دي نيڻ خماري، سُرت ڳئي سربستي.

4. غمزي خوني ناز نينان دي، ڪيتي ساڏي دل خستي.

5. عشاقاندا بيدل هوندا، شيوا حُسن پرستي.

(104)

عشق دي التي چال چالڙي ميان[2].

1. راهہ انهين وچ ڪيئي دلاور، درد ڪيتي پامال[3].

2. نامين مرنديان نامين جيونديان، هي هي ميڏڙي[4] حال.

3. رنگپور دي وچ مول نہ رهسان، ويسان ماهي دي نال.

4. تو باجهون ساڏا جيءُ نماڻا، مِهر نظر مڙ پال.

5. بيدل ڪثرت چوڙ تہ ٿيوي، وحدت نال وصال.

(1) هتاون (م) (2) برهہ دي التي چال (م) (3) پائمال (م) (هہ) (4) ميڏي (م)

(105)

معشوقاندي مام عام ڪيا چاڻن.[1]

1. خلعت عشق دي پهرن خاصي، شاهہ حُسن دا شانُ،
صحيح سڃاڻن.

2. شاهہ شرف سرمد جيهي عارف، وچ اِهين مهرياڻ،
موجان[2] ماڻن.

3. وحدت دي وڻجاري عاشق،[3] دوئي والا گمان،
مول نہ آڻن.

4. بيدل لڳڙا برهہ جنهان نون، خودي ڪنون سيئي خانُ،
خيال اُڪاڻن.

(106)

عشق دا بحر عميق، غوطہ[4] مارن غازي،

1. بحر بي پايان عشق سڻيجي، غازي هونِ غريق.
2. سڏڙيان دا وت ڪم نہ اِتاهين، آوي ڪوئي[5] عشيق.
3. وحدت واليان کيلان کيلن، صوفي صاف طريق.
4. ذڪ سڪ دي وچ رانجهو آها، رمز واليان دا رفيق.
5. حال همہ وچ رهہ تون بيدل، ڇوڙين فرق فريق.

(1) معشوقاندا مانُ عاشق ڪيا چاڻن (م) (2) موجون (م) (3) واه واه (م) (ن) (4) غوطي (م) (5) ڪو (م)

(107)

لٽ نيتي دلڙي، ڇيريان دي چمڪار.

1. ڪنڙان[1] دي ڪن پلپل پوندي، ڦُم ڦُم دي ڪوڪار.

2. منهن ڏتا سانون مدهوشي وچ، چشمان دي چمڪار.

3. فوج حُسن دي شهر دلين وچ، آ ڪيتي ڦرمار.

4. رخت بخت[2] سڀ ڦُرلُٽ نيتا، نيزه بازان نروار.

5. بيدل جيهي وچ راتاهي، ڪُنڙي سَهسِ هزار.

(108)

مار گهتيا سانون نينان والڙي ناز.

1. غمزي رمز[3] دي چوهون چٽڪي، جيوين بحري باز.

2. ناز نيتا ساڏا سر سر واها، اُجن هي آغاز.

3. عشق حُسن نون آپت دي وچ، جڙندا ناز نياز[4].

4. عشاقاندي قسمت لکيا، سڪ دا سوز گداز.

5. بيدل جالين ڪوئي ڏهاڙا، موتي وچ مجاز.

*

(1) ڪيڙان (غ) (2) رخت وبخت (م) (3) رمزين (م) (4) ناز و نياز (م) (5) بيدل جاٽي گوهر ڏاران (م)

(109)

نت نهاريان مين راهان، راهان راهان وي،

1. پار درياهان رانجهن سٹندا، عشق ساڏي ديان آهان.

2. درد ماهي دي دلڙي نيتي، وسرڳئي سڀ واهان.

3. رين انڌيري ندديان ڏونگهيان، ٻڏيان نون ڏيوي ٻانهان.

4. پار عرش لنگهه پونديان بيدل، درد عشق ديان دانهان.

(110)

چيتڪ لاتا چاڪ، ماياَ[1] مرويسان.

1. چاڪ دي نال ساڏي دل ڇهتي، چاڪ دي پيران دي خاڪ،
سُرمان ڪريسان.

2. سٹي مين وچ سياڻين سنئيان، رانجهو دي حُسن دي هاڪ،
اکيان اڙيسان.

3. حُسن دا سجدا فرض اسان تي، سهٹي اڳون بيباڪ،
سر ڌريسان.

4. بيدل ذات ظهورا ڪيتا، پَهر اُهَا[2] پوشاڪ،
ٻيائي ٻوڙيسان.

(1) ماهيا (م) (2) آيا (م)

(111)

ڀلا ٿيوي ڍوليا، سانون درس وڪاءِ

1. وچ فراقين ڪاهل هويان، خون جگر دا کاءِ
2. طرف عشاقاندي رمزين غمزين، چوري چشمان چاءِ
3. شاهہ منصور نون سولي ڏتڙا، سور تساڏيدي ساءِ
4. تبريزي دا پوش لهوايا، گهور تساڏيدي گهاءِ
5. ساڏي نال پيي سهڻا سائين، ڏاڍي ڪا لنوڙي لاءِ
6. درد عشق دا يار اسانون، پُر ڪر جام پلاءِ
7. بيدل تيڏڙي دامن لڳڙا، اپڻا ننگ نڀاءِ

(112)

ديدان والڙي ڏاڙي، راهہ مسافر ماري

1. سير سنساري سانون بهانا، نينان دي ويک نظاري
2. حُسن دي بازر ويکڻ آئي، وحدت دي وڻجاري
3. اسان پرديسي بيڪس آهيون، پريوندي آوڻ واري
4. جٿون آئي هون اُٿون ڪڏانهين، ملڪ نہ ڪرن گذاري
5. مُڙڪي ويسون اسان اوڏانهين، ڀهسون نہ وطن وساري
6. انگ ازل ڪنون ايوين لکيا، ڪون لکئي نون ٽاري
7. ڪيئي درماندي قسمت آندي، بيدل جيهي بيچاري

❊

(113)

عشق نهين آسان، آپي ڪل پوسي.

1. ڪوڪ نہ سگهندا، جنهن نون لڳندا. برهہ دا ڪاري ڪان.

2. سر امامان دي، عشقي آندا، تيز ڪيهان طوفان.

3. منصور جيهي، غازي ڪيتي، گنوءِ انهين گهمسان.

4. صوفي دا سر، نيزي اُتي، چاڙهيا عشق عيان.

5. بيدل هرگز هتون نہ چوڙين، درد سندي دامان.

(114)

جنهن سر آيا نيهن، آپي ڏس ڏيسي.[1]

1. ناز دا ناوڪ لڳڙا جنهن نون، روندا راتين ڏينهن.

2. سر امامان دي ڪيوين اُتڙا، محبت والڙا مينهن.

3. درد عشق دي دهشت عالي، جيوين وڙهندا[2] شينهن.

4. نال سڏان دي بيدل مشڪل توڙ نياون نيهن.

---

(1) آپي ڪل پوسي (هـ) (2) دڙندا (هـ)

(115)

ڪيهي ڪيهي لاتئہ رمزان ساڈڙي نال.

1. عشاقاندي دل قسائي، ڪرڪي جوڙ جمال.

2. هوش اساڈا سارا نيتئي، چشمان دي ڪر چال.

3. هڻ وت ڪيون ڪر نهين تورکندا، ساڈي طرف خيال.

4. نهين تسان ڪنون سهڻا سائين، مخفي ساڈڙا حال.

5. درس تيڏي دا بيدل پياسي، مهر نظر مڙ پال.

(116)

آ وَس نيڙي يار، نت مرويسّان.[1]

1. ساڈي دل دي طرف تساڈي، تانگهہ لڳي تڪرار.

2. اگڙ اساڈي سهڻا سائين، آسين تون ڪهڙي وار.

3. دردمندان ديان سڻ ڪر دانهين، مک وکا منتار.

4. سوز فراق دي ڪيتا[2] خستہ، سهڻا لهين تون سنڀار.

5. "وهو معڪم" اپڻي قول نون، بيدل نال تون پار.

(117)

حُسن دي هُل هُگام[3]، ساڈا هوش نيتا.

1. عشاقان نون حيرت هوئي، حسن دا ويک حشام[4].

2. صورت دي وچ ويک تون واضح، معنيٰ والڙي مام.

3. شاهہ منصور نون حُسن پلايا، وحدت والڙا جام.

4. اها صورت سر الاهي، چوڙ پيا خطرا خام.

5. روز ازل ڪنون بيدل پڏڙا، عشق والا احرام.

*

(1) دلبر نہ تہ مي مرويسان (م) (2) ڪيتي (م) (3) هنگام (م) (4) همام (ن)

(118)

ڪيا آڪان ڪَسُ[1] دي اڳون مين بينيازي يار دي،
آ ويکو حالت جو ڪجھ حاجت نهين اظهار دي،

1. ڪل ڪيهي عامان نون يارو عشق دي اوٿار دي،
جوئي مئي پيوي خبر ڏيوي سوئي خُمار دي،

2. آءِ اچانڪ جنهون لڳڙي زخم اِهين تلوار دي،
ڳل ڪريسي رو رو آپي برهہ دي بيمار دي،

3. يار ڪيتي مين قران جيوين رسم قيريدار دي،
سڪ مينون مدهوش ڪيتا سُڌّ ڳئي سنسار دي،

4. عشق دي محفل مين ناهي جاءِ ڪنهن هوشيار دي،
مست کو منصور جيها، ڪل لهي اسرار دي،

5. سالڪان نون سڌّ نهين، تسبيح تي زنار دي،
ڪل شيءِ هُو هُو الله، ڪل سچي سچار دي،

6. جي طلب تينون هي بيدل دائمي ديدار دي،
هٿ ڪنون چوڙين نہ دامن حيدر ڪرار دي،

(119)

عشق لڳا سانون مايا مايا مايا.

1. عشق دا مهڻا وچ سيالين، چم اسان سر چايا چايا چايا.
2. عشق جوڳي دا ايوين اچانڪ، سر اسا ڏڙي آيا آيا آيا.
3. اهين سيلاني ساهہ ميڏي نون، ڏاڍا چيٽڪ لايا لايا لايا.
4. صورت والي ويس ۾ رانجهن، پيچ ساڏي نال پايا پايا پايا.
5. چاڪ سڏاوڻ ذات ڇپاوڻ، بيدل يار دا رايا رايا رايا.

(1) ڪنهن دي(م) (غ)

(120)

مين تہ بيرا اڳڻ ٽيان، ٽيان ٽيان.

1. خويش قبيلا ڇوڙ ڪراهڻ، پيش رانجهو دي پيان پيان پيان.
2. بيوس لڳڙا عشق اساڏا، نال سيلاني سنئيان سنئيان سنئيان.
3. برهہ ديان پڙڪن راتيان ڏيهان، تن من ساڏڙي بهيان بهيان بهيان.
4. ويسان هزاري نال پياري، جهنگ ڪنون مين ڳيان ڳيان ڳيان.
5. بيدل ساڏڙي نال ازل دي، عشق تڪوران ليان ليان ليان.

(121)

سهڻي اڳون ساڏي آزي، آزي، آزي.

1. روز ازل ڪنون روح اساڏا، رمز انهين وچ راضي، راضي راضي.
2. منصور جيهي ڪيئي گنڻ ڪيتي، غمزي يار دي غازي، غازي غازي.
3. راهہ انهين وچ ڪلندي ڪيلن، سالڪ سر دي بازي، بازي بازي.
4. عشق شرع دا ناهہ نہ نهندا، ڪيون ول پڇندئين قاضي، قاضي قاضي.
5. هو دي سر دا سمجهہ تو سهڻا، بيدل شوق مجازي، مجازي مجازي.

(122)

لڳيان لڳيان لڳيان، وو ديدان لڳيان.

1. سر يتيمان دي نين سپاهي، وانگ شهبازان وڳيان.
2. جوڳي دامين نون جادو لڳڙا، ڪڙم قبيلي تون پڳيان.
3. مائي بابل عشق ڇڙايا، تار تساڏڙي تڳيان.
4. تيڏي طعني ڏيون مينون، مل سياليان سڳيان.
5. بيدل نون هڻ اورڻ پئيان، تيڏيان ڳالهيان اڳيان.

❊

ڪافيون روپ بروه

(123)

آپنون غير نہ ڄاڻين، اپڻا سر سُڃاڻين.

1. صورت معنيٰ ذات صفت[1] مين، مين[2] ديان موجان ماڻين.
2. عبديت ڪنون مردان وانگن، اپڻا خيال اُڪاڻين.
3. مارِ دُروني غوطہ غازي، پريتُون آپ پڇاڻين.
4. حال حقيقي ڪر تون حاصل، قرب نہ سمجھ ڪهاڻين[3].
5. وحدت والي بات تي بيدل، ڪامل ويسھ آڻين.

(124)

عشق دي چوپڙ کيلن عاشق، سر سر بازي ليان[4]

1. پهلي داؤ دلين نون نيتا، بازي عشق[5] دي بيخود ڪيتا
حال ڪنون مين ڳيان.
2. ڪيتي فوج حُسن هسواري، نينان دي ڳِهن دست ڪٽاري
گهايل گهور دي ٿيان.
3. آندي جاندي تير چلاندي، سر عشاق نشان بڻانودي[6]،
نين سپاهي سنئيان.
4. جلوا نور مقدس ذاتي، ظاهر ٿيا وچ پوش صفاتي،
لاتس برھہ ديان پيان.
5. بيدل برھہ دا چوڪا مشرب، درد عشق وچ سادا مطلب
پُڪي پرت دي پيان.

❋

(1) صفات پر (م) (2) من (م) (3) وڪائين (ھ) (4) کيان (م) (5) برھہ دي (م) (6) ڦيراوندي (م) بر آوندي (ھ)

(125)

سانون رات راتوڪي رانول، سر ايوين سمجهايا.

1. مين بيرنگ ٹساڈي ڪيتي، صورت وچ سمايا.

2. مين تون هڪو وچ حقيقت، عشق دا پيا سي رايا.

3. مين نون ڇهوڙ پڪڙ گِهن مينون، سالڪ جي تو سڏايا.

4. مشرب منصوري دي ٻاجهون، مطلب ڪس نہ پايا.

5. بيدل آپنون[1] جسم نہ ڄاڻين، سٽ هي وهم اجايا.

(126)

چشمان والڙي چال، سالڪ[2] سمجهن عشق جا ڪوڙيا.

1. آون چايون هٿ سرِوايون[3]، لڙن يتيمان دي نال.

2. مزگان دي مارن تير تڪيري، ڱوپي ڪرن قتال.

3. بازان وانگن جهٽ پٽ توڙن، دوئي والا دوال.

4. نال نظر دي ديد بازان نون، بخشن قرب ڪمال.

5. بيدل ويک انهاندي مستي، هستي دا ڇوڙ خيال.

---

(1) اپنا (م) (2) عاشق (م) (3) واهيون (م)

(127)

رکندي خون ڪرڻ دا رايا، ڪرندي ساهہ گھِنڻ[1] دا سعيا

چشمان ڪرڙي چال.

1. جي خوني خونريز سٽيجن، نيهن لڳا اُنهان نال.
2. ناوڪ ناز دا لڳڙا سانون، چُڪ ڳئي قيل مقال.
3. مدهوشي وچ ٿيا ناپيدا[2]، خودي والا اخيال.
4. عشق شهباز ٽرينڊا[3] زوري، دوئي والا دوال.
5. بيدل نون ڏي برهہ گهٽيرا، سائين تون من سوال.

(128)

ٻاجهہ تيڏي مرجاونديان ڍوليا، طرف ساڏي مُڙ آوين

1. پلپل سانون ياد جو پونديان، تيڏي وسندي جائين.
2. اگڻ اساڏي يار مسافر، سگهڙا ڦيرا پاوين.
3. نال عشاقان راتيان ڏينهان، رمزان نيان نيان لاوين.
4. بيدل جيوين جوئي ڏهاڙا، ڳڻ انهاندا[4] ڳاوين.

*

(1) ڪيڻ (م) ڪُهڻ (غ) (2) هويا پيدا (غ) (3) توڙيندا (م) (غ) (4) هادي دا (م)

(129)

پهري ويس جلالي، يار ڪري لا وبالي.

1. اپني راز دا آپ[1] نہ قائل، ويک تون اُلٽي چالي.
2. تي ملواٽا نهين مجيندا، سُهڻا عجب خيالي.
3. پِهر قبائين ڦرندا سائين، سُرخ، سفيد تي ڪالي.
4. ڪيهي ڪيهي ويس ڪريندا، ڏيندا عجب ڏکالي.
5. بيدل آڻ تون اهو يقينا، تي خودي ڪنون خالي.

(130)

عشق الست بربڪم والا، خاصان نون ڪيتا خطاب.

1. بار[2] بلا سرچا انهان ڏتڙا، جرت نال جواب.
2. انهين ڏهاڙي دلڙي اساڏي، برهہ ڪيتي بيتاب.
3. رانجهو دي رمز اتان من موهيا، اتان بنيا اسباب.
4. مين ماهي وچ ماهي مين وچ، هور نسي ڪو حجاب.
5. بيدل عشق دي مشرب اندر، نهين ڪو ڏوهہ ثواب.

*

(1) آپ هي نہ قائل (م) (2) نار بلئي (م)

(131)

ساڏي طرف سنيها پهتا هي اڄ سُهڻي يار وي،

1. آسون ديس تُساڏي جائي، صورت ڪر سينگار وي،
2. خلعت خاص حُسن دي پهري، آتِيسُون اظهار وي،
3. صورت وچ ڏکالي ڏيسون، تينون آءِ تڪرار وي،
4. ناز دي ناوڪ خوب مريسون، ڪرسون خون هزار وي،
5. ڪهنون آتش وچ سٽيسون، ڪهنون سر بردار وي،
6. ليليٰ نانو سڏا ڪَسِ گِهنسُون، قيس دا صبر قرار وي،
7. بيدل ويک حُسن دي اولي، نور ساڏا نروار وي،

(132)

لا مڪانون ڪيون ڪر آئين هيِ[1] جگ تينون پانا.

1. ڪِتان تُساڏا جم جماندرِ ڪتان تُساڏا ٿانا.
2. اِس پنجري وچ ڪيوين ڦاٿين، عرش تيڏا آشيانا.
3. مُلڪ اُتاهين پهچ نہ سگهدي، جتون تُساڏا آنا.
4. عشق گهتيا تينون وچ ڪشالي، ڪيُئي نيهُن[2] نماڻا.
5. همت حال تيڏي نون ڪيا ٿيا، ويک مجاز دا ماڻا.
6. تون بيرنگ نيارا تينون، ڪيوي رنگ سيانا.
7. بيدل مطلب عشاقاندا، اپڻا آپ پڇاڻا.

*

(1) هر (م) (2) نين نماڻا (م)

(133)

وحدت دا رک خيال تہ تون ويکڻ ويکين.[1]

1. جان جان مطلق محو نہ ٿيوين, قرب نهين وچ قال
ڪثرت ڪُل طلسم نمونہ, سمجهن عام محال.

2. سهسين صورت وچ سمايا, شاهہ بيمثل[2] مثال,
دين ڪفر سڀ کيل اوهينڊي[3], غير دا وهم وبال.

3. وحدت دي وچ شڪ دي يارو, ناهہ ڪا مول مجال,
ايڪ سروپ انيڪ آئينہ, ايڪئي جوت جمال.

4. اور نهين ڪوئي باج اُسيدي, آڪا سين پاتال,
رانجهو چاڪ سڏايا عشقون, آڪي جهنگ سيال.

5. خلق الاشيا فهو عينها, رک تون سُرت سنڀال,
خيال همہ دي نال تون بيدل, قائم رهہ هر حال.

(134)

رک تون سُرت سُڃاڻ, تہ تون ماهر ٿيوين.

1. معنيٰ ۾ محبوب اسانون, ڪئي[4] هي بات بيان,
هي جگ سارا ظهور همارا, غير دا ڇوڙ گمان.

2. رنگبرنگي هڪو ڄاڻين, لامڪان مڪان,
بي نشان دا جلوا ويکين, اولي نام نشان.

3. ٻُل نہ ٻي ڪنهن ٻول تون مولئي[5] ويک ڪي جوڙ جهان,
ذات جلال جمال صفاتي, ڪفر تي ايمان.

4. خلعت خاص حُسن دي پهري سير ڪري[6] سُلطان,
جوئي اندر سوئي ٻاهر, نور نهان عيان.

5. حال حلاج دا خيال سدا رک, وحدت دا ڏر ڏيان,
بيدل برهہ دي بات اهائي, اپنا آپ سُڃاڻ.

❋

(1) ويکين ويکين (م) (2) بيمثل بيمثل (م) (3) کيل کيليندا (م) (4) ڪيهي (م) (5) هرگز (م) (6) ڪر (م)

(135)

نيهن دي نڪتي سالڪ سمجهن ڪڏان نہ پرجهي[1] اور.

1. التاپيد[2] سو برهي والا، سن سن عقل ٿيوي متوالا،

ذهن رهي بي زور.

2. عارف عِلم ڳُجهي دي عالم، وحدت والي صوفي سالم،

ويندي ڪتابان ڇوڙ.

3. رند يگاني ڇوڙ ڪتابان، ويندي شوق دي راهہ شتابان،

دام دوئيدا ٽوڙ.

4. احديت دا علم پڙهيندي، دم منصوري مرد مريندي،

پهندي تخت لهور.

5. بيدل ڇڏ تون خودي نون ڪاوين[3] تڏ تون مطلب دل[4] دا پاوين،

وهم ٻيائي دا پوڙ.

(136)

عاشقان دا نال مذاهب، آک سنئيان ڪيا لڳي لڳي.[5]

1. مذهب دين دي باتين اوري، عاشق ويندي اڳي اڳي.

2. صوفي صاف وسن وحدت وچ، دين ڪفر تون پڳي پڳي.

3. دين ڪفر نون ڇوڙ پڇون تي، تار عشق دي ٽڳي ٽڳي.

4. عشاقاندي لَنو لَنو اندر، نوبت نيهن دي وڳي وڳي.

5. بيدل ٽوڙ موحد ٿيوين، ٻيائي والڙي ٽڳي ٽڳي.

(1) پُرجهن (م) (2) لتاپيد (ن) (3) بيدل خيال خودي دا ڪاوين (م) (4) من دا (ن) (5) عشاقاندا (م)

(137)

رنگ ثبوت صفائي دا، آهي شعلا شمع الاهي دا

1. آدم بن ڪي زمين تي آيم، نوح اُتي طوفان چڙهايم،
ڪورهہ وچ خليل ستايم، پسي جلوا ذات ضيائي دا.

2. ڪڏان قاري آياتي وچ، ڪڏان وت رند خراباتي وچ،
هو حق هر سو اثباتي وچ، نانءُ سفيد سياهي دا.

3. ڪڏان قلزم وانگر جوشي، ڪڏان وت بيخود وچ مدهوشي،
ڪڏان حيرت سون هم آغوشي، ڪڏان احوال جدائي دا.

4. "انا احمد" رمز نهاني، "بلا ميم" احد عياني،
سبحاني ما اعظم شاني، شان شرافت شاهي دا.

5. قادر عشق ديان ڪر اثباتان، ڪهہ تون اناالحق واليان باتان،
جام وحدت پي ڏينهان راتيان، رک تون خيال خدائي دا.

(138)

صورت حق دي هي انسان، اسم جسم دا چوڙ گمانُ،

1. اپني شوقون يار سڏاوي، نالا هندو مسلمان.
2. حسن دي چِٽڪ[1] پون جڏان چوهي[2]، موج ڪري ميندا مهريان.
3. شعلي انهين ڪون ويڪو يارو، سولي تي چڙهندا سلطان.
4. شاهہ شرف سرمد جيهي سالڪ، حُسن دي موج[3] ڪيتا حيران.
5. حُسن دي ڪيتي جٽيان پاوي، پير طريقت دا صنعان.
6. راهہ اُنهين وچ هوڪي واصل، ڪيتي عارف با عرفان.
7. حُسن دي سمجهہ حقيقت بيدل، صورت سارا سر سبحان.

---

(1) چيٽڪ (م) (2) چولي (ن) (3) فوج (ن)

(139)

تو ساڏي نال پيارا ڪڏان ٿيسين چشمان چار وي[1]

1. تينون راتيان ڏينهان ساريان، جند جان سدا مين واريان،
خون ناب[2] اکيان ٿون هاريان، نت باهہ برهہ دي ٻاريان،
ڪڏان ڪن تساڏي پوسي، ساڏي دلبر درد پڪار وي،

2. ميـن سـوز فـراق دي مـاري، شب روز ڪريندي[3] زاري،
ديدار وکا هڪواري، ساڏي دلڙي لٽ گهن[4] ساري،
ڏي جام وصال اسانون[5]، ڪر بيخود بي اختيار وي،

3. ڪيوين ڪيتئي يار وسارا، گيون[6] چوڙ غريب بيچارا،
ڪنون درد ڪري دلدارا، پلپل فرياد پڪارا،
تنهن دي لهين نال الله دي ڪائي سگهڙي سار سنيار وي

4. ڪڏان ديس اسان ڏي آسين، رلمل ٻهہ ڪول الاسين،
هس هس ول چشمان چاسين، نينان نال نيڻ اڙاسين،
صورت ڪنون نور شهودي، آوي وچ نظر نروار وي،

5. بيدل دي منت مڃيجي، فرياد فراق سڻيجي،
سو اپنا سگ ڳنهيجي، تنهن تون خيال خودي دا ڪٽيجي،
وحدت دا جلوا ڏي ڪر، پٽِ دوست دوئي دي پاڙ وي،

---

(1) اساڏي (م) (2) خون آب (م) (3) ڪريندیان (غ) (4) هئي (غ) (5) داسانون (م) (6) ڳيون رفتي (م)

(140)

ويڪو رانول رمزان ليان[1]، ڪيهين ڪيهين اساڏڙي نال.

1. جنهن دا رنگ نڪو نيشاني، نا[2] ارضي نا آسماني،
آ صورت وچ انساني، سو جلوا ڏيندا جاني،
ويک هوش عقل ڪنون ڳيان، بيرنگ برنگ مثال.

2. ايوين يار دا آها رايا، سڀ صورت آپ سمايا،
ڪتان وحدت راز ڇپايا، ڪتان اناالحق الايا،
حيرت وچ مين جو پئيان، ويک نو نو جوت جمال.

3. سهڻا صورت بن بن آوي، آ ڳجهڙيان رمزان لاوي،
برهين دا دُودُ دُکاوي، عشقي[3] والي ديد اڙاوي،
مين گهور نينان دي گهيان ويک چشمڏي[4] الٽي چال.

4. ڪٿ مومن ڪٿ مغان، ڪتي فقه پڙهي فرزان،
ڪٿ عشق دي وچ افسان، اهين موج ڪيتا مستان،
حيران تي بي خود ٿيان، هي سمجهڻ ڳالهہ محال.

5. سڀ زهد عبادت ڇوڙين، وچ جان جسم نون ٻوڙين،
هستي دا ٺڳڙا توڙين، بيدل پانڻ نون پورين،
لا من تن برهين ٻهيان، رک وحدت والا خيال.

❋

(1) لايان (غ) (2) نال (م) (3) عشق والي (م) (4) چشمين (م)

(141)

دم ذاتي مهر[1]يان، جي تون دم نون سانديين.

1. دم اسرار الوهيت دا، بي حد بي پايان،
دم درياهہ عميق اوهـَا[2]گين قطره كون مكان.
2. في انفسكم ويک كريندا، دم دا آپ[3] بيان،
من عرف مولا فرمايا، دم بي نام[4] نشان.
3. دم دي ماهيت نون پاوي، ورلاكو انسان،
جو پاوي سو جائي گاوي، اناالحق جولان.
4. منصوري منصب دا دل وچ جاگائي جولان،
دم دي نال تو جال هميشہ بيدل هر عنوان.

(142)

وهہ ٽور عجب جيهي ٽرندي ٽرندي سي مول نہ مڙندي.

1. "بي[5]يمشي" سالک مرداني، راهہ دي سُونهين مرد يگاني
يار پُور ڏاڍي وچون پُرندي پُرندي متي سُولي سُرندي.
2. محو مدامي ماهيت ۾، كين آڙن سي عبديت ۾
يار وانگ ٽُرنگان جُهرندي، جهرندي وت جوشئون جُهرندي.
3. دعوي چوڙهہ هستي دي، مارن موج سدا مستي دي
يار پوُر[6] دي وانگن پُرندي، پرندي تيندي واصل دردي.
4. بيدل برهہ جنهان چُم چاتا، سوز گداز دا قدر سُڃاتا
يار سر نيزي اوهي[7] ٽُرندي ٽُرندي وچ لهرين[8] لڙهندي

❊

---

(1) مهران(م) (2) اورانگهين (م) (3) آپي (م) (4) نام و نشان (م) (5) بي ينمشي (م) (6) پنؤر (م) (7) آهي (م) (8) لهرن (م)

(143)

من تن لگن لگي گيان دليان

هُڻ ول نهيںْ[1] وِلايا، ڪون اُنهان نون موڙي

1. صورت دا سينگار ڪريندي، آڪي دليان وچ آپ ڪڙيندي
جنهان دي گُهوري ڪوري[2]

2. في انفسڪم آکيس سانون، مار جيوايس قير مويان نون
اقرب وَسُدا اوري[3]

3. آپ ڪنون جوئي بيخود ٿيوي، جام خودي دا وت پُرڪر پيوي
اناالحق آکي زوري

4. قم باذني حُڪم هلائيس، سريّدا[4] سرپوش لهوائيس
برهه حجابان توڙي

5. بيدل بحر وحدت دا اونهان، نڪو اس نون اور نمونا
ڪسنون تاري ڪس نون بوڙي

(144)

ويکو شاهہ حُسن دا آوندا، آوندا وت رمزان لاوندا

1. شاهہ حُسن دا هُل هنگاما، ظاهر وچ ڪفر اسلامان
يار برهہ واليان نون پانودا پانودا دليان نون گهاوندا.

2. شاهہ دي نوع نبوع لباسين، سمجهي نہ ڪوئي نال قياسين
هر مُظهر[5] مک وکلاوندا، لاوندا مرسر سمجهاوندا.

3. هر مظهر وچ رمز نيازي، هر وچ سمجهہ حقيقت ساري
يار صورت سب سماوندا، سماوندا وهہ کيل کلاوندا.

4. بيدل شاه حُسن دا گِليان[6]، اس نون معلوم جس وچ مليان
هر در تون جهاتي پاوندا، پاوندا شاه درس وکاوندا.

(1) ولنديان (م) (2) نين جنهاندي ڪوري ڪوري (م) (3) هوري (م) (4) شمس الحق دا (م) (5) نظر (م) (6) دا ڳالهيان (م)

(145)

تيري لئي مين دلبرِ ڦرندا جو دربدر هون
رندي و عاشقي مين مشهور وچ شهر هون.

1. تيري گلي مين آندي نت نت مين ڦيرا پاندي
ڪيونڪر تون مُک ڇُپاندي درسن ڪي منتظر هون.

2. ساڏي طرف تون آوين مُڙڪي ڪڏان نہ جاوين
چاهين هس الاوين مشتاق يڪ نظر هون.

3. چشماندي مار چوٽان عاشقان ديان پيج تون اوٽان
پهہ دليان دي ڳوٽان چشمي کہ رهگذر هون.

4. بيدل نذر نماڻا آ تيڏي در وڪاڻا
ايڏا نہ ڪر تون ماڻا تيڏا مين خاڪ در هون.

ڪافيون روپ ڌناسري

(146)

آءَ تون ساڏڙي ڪول سدا جيوين ڍوليا،
مين نماڻي دا ڍول پلا ٿيوئي پيارا.

1. سر تيڏي تون سهڻا سائين، جندڙي گهتان مين گهول .
2. نال عشاقان[1] رلمل رانول، منڙي پولڙي[2] پول.
3. تيڏي شوقون نت ڪريندبان، ڳلي ڳلي وچ ڳول.
4. درس[3] تيڏي دا بيدل پياسي، سگهڙا گهونگهٽ کول.

(147)

حُسن دا جلوا ڪعبہ قبلا، عشق اساڏا امام وو.

1. ابرو دي محراب مقابل، ڪڙندي مرد مُدام وو.
2. آک تڪبير فنا دي سمجهن، "موتوا" والڙي مام وو.
3. عشق دي راهہ دا هرهڪ مانع، ڪفر[4] تي اسلام وو.
4. عشاقائدا مشرب اونهان، سمجهہ نہ سگهدي عام وو.
5. بيدل وحدت دي ڪر وائي، جوئي رحيم سو[5] رام وو.

(148)

شاهہ درياهہ لهر وچ آيا، بيرنگي وچون رنگ بنايا.

1. موج محيط دي ڪيتا پسارا، اندر ٻاهر يار نيارا،
آپ وچ آپي آپ سمايا.
2. بار برهہ[6] باري جو چاتا، عرش ملڪ افلاڪ نہ چاتا.
عاشق سارا سر تي اُٺايا.
3. عاشق دم منصوري مارن، مويان نون قم آک جيارن،
سر سبحاني عشق الايا.
4. بيدل جوباطن سوئي ظاهر، ويکين ٿيوين جڏان تون ماهر،
عشق عجب اسرار ڇپايا.

---

(1) عشاقاندي(م) (2) ٻولي تون(م) (3) درسن(م) (4) اُتي(م) (5) سوئي(م) (6) برهہ دا(م)

(149)

بشريت دا ڪر بهانا، آپ ٿيا اظهار وي.

1. پَهرِ[1] قبائين رنگ برنگي، ڪرندا نقش نگار وي.
2. صورت سارا سير اُوهيندا، نُور حُسن نروار وي.
3. نينان دي وچ انهان سهڻان دي، رمز ويکو رهوار وي.
4. احد و احمد آپ سڏايس، نالا شمس، عطار وي.
5. بيدل سمجهي ڪوئي سالڪُ، وحدت دا اسرار وي.

(150)

علم عقل دا ڪم نہ يارو پُرجهڻ[2] رازُ رباني.

1. ڪنزُ قدوري وچ نہ ليندا، مسئلا رمز رنداني.
2. باجهہ فنادي مشڪل سمجهن، سر صحيح انساني.
3. گمُ ٿيوڻ وچ ياريگاني، منصبُ هي سلطاني.
4. انا احمد بلا ميم، قول ڪريم دا[3] جاڻي.
5. شاهہ منصور اناالحق آکيا، لڌڙس شرف شهاني[4].
5. بسطامي ڪنون عشق ڪهايا، ڪلما اعظم شاني.
6. بيدل تيڏا مطلب اهين وچ، اپنا آپ سُڃاڻي.

(151)

دلڙي ساڏي چور ڪيتئہ ڍوليا.

1. چوري لڙندا زوري لڙندا، لڙندا سو دستور.
2. در تيڏي تي عاشق شدي، ڦيري پاوندي ضرور.
3. اکيان تيڏيان ڪاريان ڪجليان مڏيريان مخمور.
4. بيدل جيهي ڪيئي نماڻي، گهائي تيڏي گهور.

(1) پوشيده (م) (2) پُرجهي (هـ) (3) قول ڪريندا جاني (م) (4) سلطاني (م)

(152)

سجدا ڪيتا ساڏي ساهہ

رانجهو نون روز ازل وچ سنئيان.

1. ٻي[1] سڀ وايان سان تونُ[2] وسريان، نيهن لڳا نا گاهہ

2. عشق اسان نون آن وڪائي[3]، رمزان والڙي[4] راهہ

3. رمزانهين دي ڪل نہ آهي، عشق ڪيتا آ گاهہ

4. "خلق الاشياء فهوَ عينها" جٿ ڪٿ آپُ الله.

5. بيدل مار تون دم وحدت دا، ڇوڙ ثواب گناهہُ

(153)

نهين الله ڪوئي اور، آدم نانءُ بهانا ڪيتس.

1. "الانسان سري انا سره" دام دوئي دا توڙ.

2. "خلق الآدم عليٰ صورته" شڪ شبها سڀ ڇوڙ.

3. "من را اني فقد رايءِ الحقُ" ويک جمال دا جوڙ.

4. "من عرف" موليٰ فرمايا، بيدل ٻيائي ٻوڙ.

(154)

بخش ميڏي تقصير، رانجهن سائين[5]

1. اِتان اُتان تيڏڙي آهيان، دلبر دامن گير.

2. جيئندي مرندي وسر نہ ويسي، خوب تيڏي تصوير.

3. تيڏي ٻاجهون ڪونُ ڪريسي، درد مندان دل ڏير.

4. حُسن حيرت وچ بيدل[6] ڪُٺڙا، سالڪ ڇور سرِيرُ.

❊

---

(1) ٻيان (م) (ر) (2) سانون (م) (3) وڪايا (م) (4) والڙا (م) (هـ) (5) ڍولڻ سائين (هـ) (6) وسندا (م)

ڪافيون روپ بلاولي

(155)

دم دي سُرت سنڀال رکينْ،[1] دم هي اسرار الاهي دا.

1. دم درياهہ سمندر[2] اونهان، بي[3] مثال تي بي نمونا،
اهندي موج ظهور[4] بطونا، قطري[5] بحر سمائي دا.
2. دم دي نال تون جوشون جالين، دم دي وچ دوئي نون ڳالينْ،[6]
بيخود هوڪي دم نون پالين، ويکين نور صفائي[7] دا.
3. غافل جي تون غفلت ڇوڙين، دام دوئي دا دم وچ توڙين،
دم دي نال دروني اورين، رکين خيال خدائي[8] دا.
4. بيدل دم دي ڪر منظوري، مار دروني دم منصوري،
عشقدي مي دي وه مخموري، رنگ بيرنگ رَلائي دا.

(156)

هر مظهر ۾ يار ڪنون، منگ فيض عشق عرفان دا،
قبح وچون گهن حسن دا بهرا، ڪفر وچون ايمان دا.

1. جهڙي وصف مين ڏيوي ڏکالي، شائق رهہ تنهن شان دا،
سميع بصير نہ ڪوئي ڏوجها، سر سمجهہ انسان دا.
2. هر شيءِ دي وچ ظاهر هويا، رنگ سارا رحمان دا،
ڪرسي عرشُ زمين آسمانان، سير سيو سبحان دا.
3. پهري يار پرتئون نت نت، جامان وهہ جولان دا،
عشق اوتار عجب گِهن آيا، شوقئون شاهہ مردان دا.
4. في انفسڪم تو وچ جائي، جلوا جان جهان دا،
آپ نون کوج تہ بيدل ٽيوين، واقف سر نهان دا.

---

(1) رکو (غ) (2) سموندون (م) (3) بيمثل (م) (ن) (4) ظاهر باطونہ (م) (5) قطرا (م)
(6) دا دِم وچ ڳالين (م) (7) رکين خيال خدائي دا (م) (8) ويکين نور صفائي دا (م)

(157)

حسن سونهارا رهبر ساڏا، حق دا راھ بتاوندا هي.

1. ويکو قطري دي وچ ڪيوين، سارا سمنڊ سماوندا هي.
2. صورت بن مشتاقان نالي، اکيان آڻ اڙاوندا هي.
3. منزل منصوري تي جلدي، سالڪ نون پهچانوندا هي.
4. شاھ حلاج جيهي ڪيئي عارف، سُولي پڪڙ چڙهانوندا هي.
5. بيدل رنگ اُتي بيرنگي، ويک جو جلوا پاوندا هي.

(158)

مين نون تساڏي يار چنتا لگ ڪڙي هي.

1. اندر ڀهان مين نون ڀهڻ نہ آوي،
ڀاھ ڦران تيڏا ٻڙھ[1] ستاوي،
فوج حُسن دي چڙھ چڙھ آوي،
جوڙ ڪري جنسار جذبي دل جڙي هي.

2. ٻرھ ڪاسائي دي دست پيوسي،
حُسن ڪيتي قربان تيوسي،
سر نشانا ناز ڪيتوسي،
تير ستم خونوار[2] گهاوندا گهڙي گهڙي هي.

3. ناز نينان دي ڪيتا نماٽا،
جتان ڪتان مين وتان وڳاٽا،
مويان دي نال ڪيون[3] ڪريندائين ماٽا،
جڏڙا جيءُ جيار دلڙي درد ڀري هي.

4. تخت هزارون جوڳي[4] آيا،
اُهين سانون ڏاڍا چيٽڪ لايا،
گهور نينان دي دل نون گهايا،
نيهن تيسي[5] نروار برهين باھ ٻري هي.

5. بيدل چوڙ بزرگي سڃي،
ڀڃون سهٽي يار دي وڃي،
بند حيا شرم دا ڀڃي،
نيٽين ويک نظار عشقي ديد اڙهي هي.

(1) درد(م) (2) غمر خوار(م) (3) ڪيوين (م) (4) هڪ جوڳي (م) (5) تيا (م)

(159)

عشقي سانون[1] چاتي چڪائي، پل ڳئي ساڏي سُرت سيائي.

1. صرف نحو تي فقه مين پڙهيا تقوي وچ بهون مين ڪڙيا،
پيچ زلف وچ جڏان من[2] اڙيا مذهب دين دي وسري وائي.
2. عشقي اپنا تاب وڪايا، علم عقائد ياد نه آيا،
جلوي حسن دي هوش گنوايا، چشم سياه جڏان چوٽ لڳائي.
3. چشم سياه جڏان چوٽان مارن، عالم[3] شدي راه نهارن،
واعظ دردؤن ڪڙي پڪارن، ديدان دي وچ ديد اڙائي.
4. جنهن سر آئي حالت مستي، ڳيا اُهين دا هوش تي هستي،
هو رهيا عاشق محض الستي، محو سدا وچ فڪر فنائي.
5. عالم عابد تيوڻ سوڪا، پنڌ[4] عشق دي جاوڻ اوڪا،
بيدل برهه مين جالڻ چوڪا، بيا سڀ جائي خيال خطائي.

(160)

عشق دي آتش مين نون، آءِ اچانڪ لايئي.
زلف دي ڦاهي پريار، دل ساڏي ڦاسايئي.

1. زخم دي دهشت ڪنون، دل تڙپندي جب سيتي،
تيغ ننگي ناز دي يار، دست[5] دلبر چايئي.
2. دل ڦسا ساڏي صنم، ول تون رهندائين خود خيال،
اپڻي مشتاقاندي[6] نال، بازي وهه بتلايئي.
3. نيهن تيڏي دي نشي، سر ميڏي نوبت وڳي،
سانگ سڪ اپني دا يار سيني مين ستڪايئي.
4. بار تيڏي هجر دا، ڪيون سگهي بيدل اُنا،
ول تون اسدي ڪول آ، جس دي دل گهبرايئي.

(1) عشق اسانون (م) (2) مين (هـ) (3) عاشق (م) (4) راهه (م) (5) دوست (م) (6) مشتاقان نال (م)

(161)

آپي وسندا آپي رسندا، هي شيعا سُني ڪونُ.

1. دين ڪفر اوصاف اوهندي، ڪٿ موسيٰ فرعون[1].

2. ڪيمياگر اڪسير اهوئي، جو شيعا سو سُونُ[2].

3. ڪٿان حنفي آپ سڏاوندا، مست ڪٿان مجنونُ

4. ڪثرت دي وچ آڪي پهريس، جامان گوناگون.

5. بيدل رنگ دي اولي ويکين، بيرنگي بيچُون.

(162)

سانون ڏتڙي يار ڏڪالي وي.

1. جام وصال دا سيئي پيون، عشق دي وچ جي مرڪي جِيون،
لڳي انهان نون چوٽ جلالي وي.

2. زخم اُهيندا گهايل جوئي، حال حلاج دا قائل سوئي،
اناالحق آکي خودي ٿيون خالي وي.

3. ڪيا جو ڪنز هدايه پڙهندي، معقولات مطالع ڪرندي،
نينان دي رمز نرالي وي.

4. برهه جتان آ پيالا کوڙي، عشق دُوال دوئي دا توڙي،
بازان وانگن ڏي ڪر باؤلي وي.

5. بيدل آپ چوڙ ايمانون ٻهرا عشق دا گِهن عرفانون،
عشاقاندا هي منصب عالي وي.

---

(1) ڪٿ موسيٰ ڪٿ فرعون (م) (2) جيها شيها تيها سون (م)

(163)

سهڻي نال لڳي ساڏي ديدان.

1. جا ڏون ڪا ڏون بن بن آوندا، ديدان ڪريندي‌يان عيدان.
2. رانجهن سائين آءِ سيالين، دليان ڪرندي خريدان.
3. رنگپور دي وچ ظاهر هويان، شوق ساڏي ديان شنيدان.
4. توڙ دوئي نون عاشق رهندي، وحدت نال وحيدان.
5. خوف اميد نون عشق گنوايا، وسري وعدي وعيدان.
6. بيدل سهڻا نيڻين وسندا، بڻ گهت باتيان بعيدان.

(164)

سهڻي نال لڳي ساڏي ياري

1. چڙهہ چڙهہ آونديان حسن ديان فوجان،
محبوبان ديان ويک ڪي موجان،
هوش گيا هڪواري.
2. غمزي ناز دي مارن نيزي،
هڏُ گڏ ڪرندي ريزي ريزي،
نينان دي رمز نياري.
3. زلفان وت ڪيها ڪام ڪريندي،
بسيهر وانگر ڏنگ مريندي،
زخم اُنهاندا ڪاري.
4. موج منصوري ڪيتا پسارا،
من خدا دا هل هڪارا،
نيهن ڪيتا نرواري.
5. بيدل وحدت دي ڪر وائي،
چوڙ خودي دم مار خدائي،
عشق دي ڪر اظهاري.

*

(165)

آهي هندو مومن ايڪُ، وچ عقيدي وحدت والي.

1. حاجي بنڪي مڪي ويندا، آپ ڪهي لبيڪ.
2. ڪاشي، متَرا آپ پُڄاوي، آپ ڪري سر ٽيڪ.
3. ڪاٿي اناالحق دا دم ماري، ڪاٿي نمازي نيڪ.
4. هر مظهر وچ بيدل آکي، يار سلام عليڪ

(166)

جنهن نون عشق بتاوي راهہ، تنهن نون ڪون ڪري گمراهہ.

1. عشق هي پير پيغمبر ميڏا، عشق هي هادي رهبر ميڏا، عشق هي حيدر صفدر ميڏا، عشق هي ميڏي پشت پناهہ.
2. عشق جڏان وت حڪم هلاوي، يوسف نون بازار وڃاوي، يونس پيٹ مڇي دي پاوي، عشق هي اصلئون شاهنشاهہ.
3. عشق امامان نال ڪيا ڪيتا، شاهان جام شهادت پيتا، گھٹيا هاريا گھٹيان جيتا، برهہ دي ذات هي بيپرواهہ.
4. عشق اناالحق دا دم ماري سولي تي منصور نون چاڙهي، شمس الحق دا پوش اُتاري، عشق دي عالي هي درگاهہ.
5. بيدل عشق منگين درگاهون، گھن اُنهين ٻهگڙ دي ٻانهون، ٿيوين رسيدا تون اِهين راهون، رک اهين ڏهون چت دا چاهہ.

(167)

هر گھٹ دي وچ هوري کيلي ويکنا هي تان ويک وي.

1. آپ نُون آپي پولي گھتندا، ڪرڪي ويس انيڪ وي.
2. ملا، قاضي بندا ڪرندا، برهمڻا دا بيک وي.
3. دين ڪفر دي تهمت چاڪر، پاڙي اپنا ليک وي.
4. عاشق تي معشوق سڏاوي، ڪرندا ديکا ديک وي.
5. بيدل گُونا گوني جلوا، اَصل حقيقت ايڪ وي.

❊

(168)

هر جا هُو حق ڄاڻي، آپ وچون نہ آني.

1. "من راني فقد راءِ الحقُ"، جوئي تعيُّن[1] سوئي مطلق،
رمز نرالي آخر سابق، صحيح حديث سڄاڻي.

2. "نحن اقرب" نيڙي وسندا، "وهو معڪم" هسندا رسندا،
"وفي انفسڪم" دليان ڪسندا، صورت وچ انساني.

3. صورت عبد احد وچ منيِ، بلا ميم فرق ميانا،
بسطامي دا ڪر بهانا، آکيس اعظم شاني.

4. ان عرف ٿيا عزم الاهي، ارنا الاشيا سجهہ ڪماهي،
راهہ اهائي گهن ٿي راهي، ڇوڙ هوس حيراني.

5. حال حلاج دا منصب عالي، پاوين جڏان ٿيوين آپ ٿون خالي،
بيدل عشق دي رمز نرالي، ميڏي من ڪون پاني.

(169)

ساڏي رمز ڏساوڻ ڪيتي عشق الايا مين وومين.

1. عشق آکيندي وچ ظهوري راز ڇُپايا مين وو مين
ڪن دي نال تمامي خلقت خوب بنايا مين وو مين.

2. آدم نون ڪيڍ ڪر بهشتون کيل کلايا مين وو مين
نوح نبي نون وچ طوفان دي آن ڪڙايا مين وو مين

3. آتش تيز خليل دي ڪيتي باغ[2] ڪرايا مين وو مين
يوسف نون ليڪر ڪنعان نون مصر وڃايا مين وو مين

4. موسيٰ نون ڪوهہ طور دي اُتي نور وکايا مين وو مين
احمد نون احديت والا سر سمجهايا مين وو مين

5. ڪربلا[3] وچ پاڪبازان نون پيالا[4] پلايا مين وو مين
بسطامي ڪنون سبحاني دا پيد ڪهايا مين وو مين

6. شيخ[5] منصور نون سُولي اُتي پڪڙ چڙهايا مين وومين
قمر باذني اک[6] شمس دا پوش لهوايا مين وو مين

7. من خدا عطار دي دي منهن ڪنون آپ الايا مين وومين
بيدل ميڏي[7] ذات ڪيا پچدائين پول پلايا مين وو مين.

---

(1) يقين (م) (2) بنايا (م) (3) ڪربل دي وچ (م) (4) زهر (ه) (5) شاهہ (م) (6) آکي (م) (7) بيدل دي وت (م)

(170)

برهہ پلي تون آئين، آءِ ويران وسايو ئي.

1. ڪنزاَ مخفياً[1] هو مدت، ان عرف ڪر خوب مشورت،
برزخ جامع وحدت ڪثرت، واهہ انسان بنايوئي.

2. آدم نون عتاب ڏيوايوءِ، اس نون زاروزار رُوايو
ڪس نون طور طوفان ويڪايئ ڪس نون اگن ستايوئي.

3. نال يعقوب ڪيا ڪيتؤ آخر، يوسف ملهہ وچايؤ بازر،
يونس نون گهت مڇي اندر سبحانڪ پڙهوايوئي.

4. ذڪريا نون زور وِڪايوءِ مُڙُ يحيٰ معصوم ڪهايوءِ
ڪڏان ايوب نون ڪِرم بچايئ ڪڏان جرجيس جلايوئي.

5. ارني ارني موسيٰ ڪهندا، لن تراني سوز سهندا،
روح الله فلڪ تي رهندا، احمد سر سمجهايوئي.

6. مير حَسن نون زهر پلايوءِ، شاهہ حُسين شهيد ڪرايوءِ،
عابد ڪنون خون آب وهايوءِ، صابر ستم سهايوئي.

7. ڪٿ آڪيندائين اعظم شاني، ڪتان اناالحق عياني،
قم باذني رمز رباني، آڪ مويانون جيوايوئي.

8. سوين هزارين گذر گئي غازي، سڀ دي نال ڪيلي بازي،
ڪِتي موحد ڪِتي مجازي، هرهڪ نال نِڀايؤ[2]ئي.

9. بيدل نال تو لائي ياري شڪر ڪريندا سؤ سؤ واري،
منگدا تو ڪنون مددڪاري، شاهنشاهہ سڏايوئي.

(1) ڪنت ڪنز مخفيا (م) (2) بنايوئي (م)

(171)

ساڏي نال ڪيا ڪيتا عشق تُساڏڙي ڊوليا

1. برهہ بندوق[1] ني ماريئي سانون جوڙڪي نين پليتا[2].
2. روز رانجهودي سر سرواها هير نماڻي دا نيتا.
3. درد پيالا[3] يار دي دستون نال پريت مين پيتا.
4. محبت نالي من بيدل دا سهيون سيلاني سيتا.

(172)

سر امامين آيا، بارُ غمان دا يارو

1. ويکو ڪيوين بارُ درد دا، آل نبي دي اُٺايا.
2. درد غمان دا بارُ گهڻيرا، چم انهان سر چايا.
3. عشق انهاندي سر تي ويکو ڏاڍا ستم سهايا.
4. درد بلا دا باري لشڪر، سر انهان دي ساهيا.
5. بيدل صدقي خاڪ اُهين تون جتُ اُنهان سر چايا.

(173)

صورت انساني[4] دي اولي، سمجهہ تہ ڪونُ الاونداهي.

1. اپني برهہ دا وچ بازاران[5]، ڊوليا ڊول ڦراوندا هي.
2. بن صورت قوال دي سهڻا، ساز سرود وڄاوندا هي.
3. پهر پوشاڪان پر ٿون پيارا، نچ نچ ڦيريان پاوندا هي.
4. يار بيرنگي ڪارڻ تماشي، سهسين رنگان وچ آوندا هي.
5. صورت سمجهہ بهانا بيدل، رانول رمزان لاوندا[6] هي.

(1) بن هارين (م) ماريوءِ (غ) (2) بليتا (م) (3) درد دا (م) (4) انسان (ه) (5) بازارين (م) (6) رلاوندا (م)

(174)

ساڏي نظر ٿُون[1] دلبر ڪيون ڪر تُومڪ ڇپايا،
سانون قبول سهڻا جيوين تساڏا رايا.

1. قيريدار وانگ قيرا تيري گلي مين ميرا،
هردم هزار پيرا چيتڪ عجب تو لايا.

2. آ در تيڏي وڪاٽي، عاشق اجهل اياٽي،
موهن تساڏي ماٽي ڏاڍا برهه بڇايا.

3. دلڙي لٽيئي[2] جنهان دي، فرياد سڻ تنهان دي،
ڪر غور سي[3] اُنهان دي، جُو[4] دم لبان تي آيا.

4. بيدل تساڏي[5] در دا، اصلي قديم بردا،
سٽ سانگ اپڻي سر دا، سگ تيڏڙا سڏايا[6].

(175)

لنؤ ساڏي نال لاتئي دلبر زوران زوري،

1. ڪنون دريچه صورت والي جانب جهاتڙي پاتئي
2. ساهه اساڏا سوگها ڪرڪي دانهه دلڙي چاتئي.
3. ساڏي دل دي ساري ويڏن ويڪڻ دي نال جاتئي.
4. بيدل توتئون صدقي سهڻا، اپنا سگ سڃاتئي.

(1) تئون (م) (2) لُتيو (م) (3) پيي (م) (4) جن (م) (5) غلام (م) (6) آيا (م)

(176)

وه وه جلوا پانوندي هو

صورت سڀ سمانودي هو.

1. نال تجلي[1] جلوا پايوءِ احد وچون احمد سڏوايُو[2]
عبديت دا ناهه ٿهايوءِ باتيان[3] عجب بڻانوندي هو.

2. موسيٰ نون ڪائي ڏتو ڏڪالي عشقدا مئي پيءُ هويا موالي
جام وصال دا سوئي سوالي جنهون برهه بچانودي هو.

3. ليليٰ مجنون نام سڏاڪر. صفتين اپني ذات ڇپا ڪر.
لامڪانون مڪان ۾ آ ڪر. بار بلا سر چانودي هو.

4. ڪتان پهندي ڪول ڪتابان لوڪان ڏسندي هو ڏوهه ثوابان
ڪتان توڙ دوئي دي حجابان اناالحق الانودي هو.

5. پلپل تيڏي نونو[4] چالي دلڙي ويک حيرت وچ[5] جالي
صورت بن بن بيدل نالي اکيان آڻ اڙانودي هو.

(177)

سانون رمز ڏاڍي يار لائي وي

1. ايوين پيا محبوب دا رايا. صورت دي وچ آءَ سمايا.
پجري ڦاٿا مرغ هوائي وي.

2. پهري رنگ دا پوش بيرنگي. نام ڌراوي رومي زنگي.
ڪثرت دي سر تهمت چائي وي.

3. اپني نال محبت لاتس. بار ملامت سر تي چاتس.
عشق حُسن دي جوت هڪائي وي.

4. رانجها تخت هزارون آيا. وچ سيالين جلوا پايا.
چشمان دي چنچل چوٽ چلائي وي.

5. بيدل نال ادب دي رهنا. محبوباندِيان مهميزان سهنا.
غيرت دا هي خيال خطائي وي.

(1) تجلي (م) (2) سڏايوءِ (م) (3) بهانا (م) (4) نئين نئين (م) (5) مين (م)

(178)

حُسن تساڏي سهسين چاڙهي، سُولي تي منصورُ.

1. خوني نين خماري تيڏي، مست قرن مخمورُ.
2. چوٽ چشم دي عشاقان نُون، ڪيتا چڪنا چور.
3. شيخ صنعان نون ڪيتا عشقي، مُلڪين وچ مشهور.
4. تيڏي ڪيتي ڪڙا پڪاري، موسيٰ برسر طورُ.
5. مشتاقان نون تيڏي نہ پاوين، توبن حُور قصور.
6. هر شي دي وچ ڪيتا جائي تيڏي ذات ظهورُ.
7. بيدل وحدت دا تي ماهرُ، وهم دوئي ڪر دُور.

(179)

ڪٿان مئين[1] بيرنگ سڏائين، ڪٿان سهسين رنگ سمائين.

1. ڪٿ منصوري ماريم نعرا، ڪٿ بنايم دين دا چارا،
دين ڪفر ٿون مين هون نيارا، پلپل ناهہ عجائب ٿاهين.
2. ڪٿان پير پيغمبر نالي، تي ڪر آيش[2] وچ وچالي،
اپني خواهش ڪيڏ ڪشالي، راهہ هدايت نيڪ بتائين.
3. ڪٿان اپٽي جوت جڳاوين[3] نور ظهور دا چرچا لاوين،
جلوا حُسن جمال دا پاوين، يوسف مصري نام ڌرائين.
4. ڪٿان عشقي والا جامان، پهڙيم[4] ڪيتم هل هنگامان،
مار درد دا دهل دمامان، سوز فراق دي ڪوڪ سنائين.
5. بيدل چوڙ تون چاڙ ڪي[5] نا بيخودي دا پوند خزينا،
وحدت ڏانهن رک يار يقينا، مينون هر جا حاضر پاوين.

❊

(1) هين (م) (2) آئين (م) (3) جاڳائين(م) (4) پهري (م) (5) جان دا جينا (م) چاڻ ڪهينا

(180)

عشق بتاوي راهه هدايت، عام آکن گمراهي.

1. جوئي ٿيوي عشق دا بندا، پاوي شاهنشاهي.
2. منصوري حالت وچ عاشق، مارن طبل خدائي.
3. حسندا ويکڻ پاڪبازان نون، بخشي صدق صفائي.
4. رنگ دي اولي يار بيرنگي، ڏيندا وهه وڪلائي.
5. ڪٿي سالڪ راز دي مالڪ، ڪڙندي ديد اڙائي.
6. شاهه شرف سرمد جيهي عارف، ڦرندي لنوڙي لائي.
7. بيدل چاڻ تون حُسن دا جلوا عين جمال الاهي.

(181)

يار سڄڻ دي ڳالهين، سانون ياد جو پئيان.

1. رمز انهان دي روح ساڏي نون، ڏيندي عجب ڏڪالين.
2. ست سيائي ورد وظيفي، جوش درد وچ جالين.
3. وحدت دي وچ يار يگانا، وهم دُوئي دا ڳالين.
4. تخت هزارون رانجهن سائين، آيا وچ سالين.
5. خلق الآدم علي صورته بيدل آپ سنڀالين.

(182)

رانجهُو نال مين ويسان، کيڙان پيڙان ڪنُون ڳيان.

1. عشق اسا ڏا شرم وڃايا، هڻ مين پڏر پويسان.
2. مين ماهي دي مِلڪِ جو هوئي، شهر[1] ينديورا ڏيسان.
3. سر سر واها محبت دي وچ، پهلي ستيسان.
4. خاڪ مُبارڪ در رانجهو دي، چاهه ڪنون مين چُميسان.
5. مين رنگپور تون ڪيتي بيزاري، بيدل ول نه ويسان.

(1) شهران (م)

(183)

نيهن لڳا ساڏا جائي، سهڻدي دي نال ري سنئيان.[1]

1. اٿندي ٻهندي راتي[2] ڏينهان، وات انهان دي وائي.
2. لڳي واليان دا پنڌ[3] نرالا، سڻ تون بابل مائي.
3. هير شدي نون اُهين سيلاني، ڪا جا رمز وڪائي.
4. عشق رانجهو دي آندي هزاري، جهنگ سيال دي جائي.
5. لُنو لُنو دي وچ بيدل ساڏي، رانجهن[4] ڏوم مچائي.

(184)

لڳي اسا[5] ڏڙي ياري، جائي جادوگر نالي،
ماهي مسافر نالي.

1. ڪنهن نون ڏسان وتِ دل دي ويڏن، ديدان دي مين هان ماري،
2. گهور نينان دي ايوين گهايا، جيوين شير شڪاري،
3. برهه دي بسيهر ڏنگ جو ماريا، زخم اُهين داهي ڪاري،
4. آءِ اچانڪ اکيان اڙيان، ڳل وچ پئي ڳئي[6] ڳاري،
5. بيدل پئي[7] هان پيش رانجهودي، رو رو ڪرسان مين زاري،

(185)

دلبر ساڏڙي ديڙي[8]، نانءِ الله تُسين آنا.

1. مشتاقان نُون نال مِهر دي، ماهي مک وڪانا.
2. دردمندان نون درسن ڪيتي، اتنا نا ترسانا.
3. جان جسم ڪنون جدا ڪريندا[9]، جاني تساڏا جانا.
4. ڪڏان ڪريسين محب مسافر، ساڏي ڪول تون ٿانا.
5. بيدل آکي تيڏي ٻاجهون ساڏا روح نماڻا.

---

(1) ڍولي دي نالي رليان (م) (2) راتيان (م) (3) پنڌ (م) (4) رانجهي (م) (هه) (5) اساڏي (م)
(6) پئي ڳاري (م) (7) پئيسان (م) (8) ويڙهي (م) (9) ڪريندي (م)

(186)

معاف ڪرين لڳ مولي، سهڻا ساڏي خطائين.

1. در تيڏي تي دلڙي ڪُوڪي، دردُون دلبر سائين.
2. ويک نہ ساڏي اوگڻ ڏاهون، بديان چا بخشائين.
3. جي تون پالين نال مهر دي، جڏڑا جيءُ جيوائين.
4. بيخودي دي منزل اُتي، پيارا تون پهچائين.
5. بيدل نون وت وحدت والا، سر صحيح سمجهائين.

(187)

درد فراق دي ڪيتي سوز گداز دي ڪيتي،

سانون چوڑ نہ جاوين.

1. دلڙي ساڏي قابو ڪيتئي، هڻ ول چِتڙا نہ چاوين.
2. محبت دا منهن مشتاقان ڏانهن، مول نہ مُحب مَتاوين.
3. نِت نِت نيهن ديان ساڏي نالي[1]، نئين نئين رمزان لاوين.
4. لنو لنو دي وچ ساهہ دي وانگڻ سهڻا يار سماوين.
5. بيدل شدي نون ظاهر باطن، دلبر دَرسُ وِکاوينؔ[2].

(188)

ڪر اعتبار تہ ويکين جلوا هي سب صورت يار وي

1. حرف همہ دا صدقون سُڻ تون، ڪيا حاجت تڪرار وي
2. آپي هندو آپي مومن، جاءِ نهين انڪار وي
3. چوڑ قياس ڪي[3]نا سمجهين رمز عشق اعتبار وي
4. وچ ظهُور[4] نياري پاوين، نسبت نقش نگار وي
5. بيدل برهہ ڏسيندا ظاهر، رمز اُهينؔ[5] اسرار وي

(1) نال (م) (2) دڪاوين (م) (3) خود بيني والا (م) (4) مظهر (م) (5) انهين (م)

(189)

يار ڪريندا لحظي لحظي، ڪيهي ڪيهي ويس.

1. ڪڏان پهري حسن دا پرٿون، لالن خوبُ لبيس.
2. ناز دا ناوڪ چوڪا ماري، نيهي تيون نيس.
3. ڳنهه مظهر وچ زهد عبادت، اُهين[1] دا هي آ بيسُ.
4. ڪڏ پنڊت ڪڏ قاضي بڻندا، ڪڏ ليلي ڪڏ قيسُ
5. ڪڏان سڏاوي بيدل نالا، ڇوڙ وطن پرديس.

(190)

آپ ڪري سر اپنا ظاهر، نانءُ ڪيتس انسان دا.

1. اپني خواهش ڪيتا ڍولي، حيلا هر دو جهان دا.
2. پياري نون وت پياڪو رايا، صورت دي سامان دا.
3. پاتين پاتين پهر پوشاڪان،[2] عزم ڪيتُس جَولان دا.
4. وحدت دي وچ مول نہ ڇاٽين، فرق ڪفر ايمان دا.
5. اپني هٿون آپئي[3] پيوي، جام عشق عرفان دا.
6. "من عرف" دي پرجهہ پرولي، سخن سچي سلطان دا.
7. بيدل ٿي منصور دي وانگڻ، مرد اِهين ميدان دا.

(191)

محبوبان ڪيها ماريا ناوڪ ناز دا مين نون.

1. سهڻي ڏتڙا خوب خزانا، سوز گداز دا مين نون.
2. شوخي نالي[4] شاهہ بتايا، راهہ نياز دا مين نون.
3. پوش اُهين وچ ڪيتا ڍولي، واقف راز دا مين نون.
4. عين بيرنگي آوندا نظر وچ، رنگ مجاز دا مين نون.
5. بيدل پيڙا وت ڪورايا، پري پرواز دا مين نون.

❋

(1) انهيءَ (م) (2) پاتين پاتين پهريو پوشاڪان (م) (3) آپ (م) (4) نال (م)

(192)

ڏاڍا اوقات ڪو آيا، سر منصور دي يارو.

1. اهين اوقات دي حالت اسڪون، ڳجھڙا راز سلايا.
2. لَنؤ لَنؤ اندر اُهندي جا ئي، سوز دا بحر سمايا.
3. برھ دا بانڪي بارُ گهٽيرا، بسم الله ڪر چايا.
4. بعد امامان اُهين عاشق نون، گھاءُ درڏ[1] دي گھايا.
5. عشق دي ٻاجهن بيدل جڳ مين، جيوڻ محض اجايا.

(193)

ننگ اساڏڙا پالين، پلئہ تساڏي مين پئيان[2].

1. مين هان ڪنيزڪ در تيڏي دي، نام مولا مين ڏاهون پالين.
2. پان تسا ڏڙا سانون پانان، بٹ گلم ہن گيالين.
3. پلپل سانون يار پيارل، ياد پون تيڏي ڳالهين.
4. ڪوئي ڏهاڙا ڪول اساڏي، جاني تون جم جم جالين.
5. نت تيڏي وچ ساڏڙا ديرا، بيـ[3]ـدل آپ سنيالين.

(194)

قُرب نهين وچ قال، جان جان حاصل حال نہ ٿيوي

1. شاهي شرف نہ مليا هرگز ڪنهن نون ڳالهين نال.
2. قيل مقال دي نال نہ ٿيوي، جذبا جوش جلال.
3. ٻاجهہ فنا دي نہ هووي ڪوئي، واقف رمز وصال.
4. اڪين اثبات دي نال تون ويڪين، جلوا جوت جمال.
5. بيدل محڪم رکين مُدامي، وحدت والا خيال.

---

(1) عشق (م) (2) لڳيان (م) (3) بيدل نون (م)

(195)

رنگا رنگ ظھورا[1] تيڏا، واھ بيرنگ نيارا تون.

1. گھر چوچڪ دي چاڪ سڏاوين، صاحب تخت هزارا تون.
2. لي مع الله وقت والا، ڏيوين آپ اشارا تون.
3. ويس وجودي پھر ڪريندا، اپنا آپ نظارا تون.
4. عشقون آپ اناالحق آکين، مارين نيھن نغارا تون.
5. بيدل نون سمجھاوين سھڻا، سر وحدت دا سارا تون.

(196)

عشق وکانودا سانون، نت نت نونو چالي.

1. ڪڏان آدم ٿي ڪر آوي، ڪڏان نوح دي نالي.
2. آپ خليلي منصب رکندا، آپ آڙاھ نون ٻالي.
3. پھري سائين نت قبائين، ڪڏان چٽي ڪڏان ڪالي.
4. ويکھ هزارون رانجھن آوندا، شوقئون جھنگ سيالي.
5. بيدل صدقي اُھين سالڪ تون، وحدت وچ جوئي جالي.

(197)

صورت انساني دي اولي، ويک تہ ڪون اليندا يار.

1. سر انا احمد لا ميم دا، سمجھ تہ ڪون سليندا يار.
2. جسم طلسم دي اولي عشقون، ڪثرت کيل کليندا يار.
3. پاڪبازان دي پساوڻ ڪيتي، چشمان ڪون چليندا يار.
4. بنڪي حلاج دي صورت سھڻا، شاهي حُڪم هليندا يار.
5. دين ڪفر دي رمز رَهتِ وچ، بيدل پول پليندا يار.

❊

(1) ظھور (م)

(198)

ڏيندا يار ڏِکالي ظاهر صورت دي سامان مين

1. آدم نام ڌر ڪي اپنا آيا سر عيان مين.
2. انا عرب بلا عين، آڪيس عربستان مين.
3. نور نيارا ذاتي چاٽين، شرف والا هر شان مين.
4. ڪتان طاعت اپني ڪريندا، ڪٿ آيا عصيان مين.
5. بيدل آپ ڪڙا رنگ لاوي ڪفر تي ايمان مين.

(199)

ٻِڙهي[1] ڪي بي اختياري، جس ماٽي اُس سڌُ ساري

1. عشق جڏان آ قابو پوندا، تڏان عقل صبر نون گهونندا[2]،
دارين دا دفتر ڏوندا، باران برهه دا باري.

2. جٽ شوق شب خون ڪريندا، صنعان زنار پهريندا،
منصور سولي پر چڙهندا، وهه مار نعرا نِرواري.

3. جڏان وت فوجان عشق چڙهاوندا، يوسف نون مصر لي آوندا،
نبيان نون ول مُلهه وچاوندا، اُتان ڪون ڪري تڪراري.

4. وهه تختون جهنگ پُچايا، شاهه رانجهن چاڪ سڏايا،
ها اصلي ايوين رايا، ٿيا ظاهر حسن هزاري.

5. بيدل تون آپ نون ڦولين، سڻ ڳالهين ڏور نه ڏولين،
وحدت دا سڱڙا سولين، رک دم دم دي هوشياري.

(1) برهه ڪئي (م) (2) گهندا (م)

(200)

عشق عطا الاهي هي برھہ نہ چيز بھائي هي.

1. تقويٰ زُھدُ پيِ ڪم چوڪا،[1] عاملُ عالِمُ تيوڻ سوڪا،
بار بـ[2]ــرھہ دا چاوڻ اوڪا، لاشڪ لطف خدائي هي.

2. درد ڪنون منھن مول نہ موڙين، خام خيال خودي دا چوڙين،
جاءِ سجڻ دي جيءَ ۾ جوڙين، ٻيا سڀ خيال خطائي هي.

3. قاضي ڪُنز قدوري پڙھندي، مفتي مُسّلان[3] دي وچ مرندي،
عاشق اوري مول نہ اڙندي، غير سيو گمراهي هي.[4]

4. ڪافر دنيا جمع ڪريسن، مومن ديــ[5]ــن دا ڏيان ڌريسن،
عشق دي رستي عاشق ويسن، عشق بنان اونداهي هي.

5. بيدل عشق دا ٿي پروانا، تڏان ملسي يار يگانا،
دم غيمت ياد يارانا، ٻي سڀ عُمِر اجائي هي.

(201)

چاھُون چاتي روز ازل وچ، رندان سر رُسوائي وي.

1. وچ ملامت رھن سلامت، لوڪان خبر نہ ڪائي وي.
2. حال اُهيندي خبر اُهين ڪُون، سر جھين دي آئي وي.
3. شوق شھيد اُنھان نون ڪيتا، دست ٿرن سِرچائي وي.
4. فقر لايحتاج الي الله، عشق دي استغنائي وي.
5. راز اُهيندي محرم رکندي، بيدل بي پرواهي وي.

---

(1) تقوي زھد دا ڪم هي چوڪا (م) (2) برھہ دا بار هي (م) (3) مُلان وچ (م) (4) عشق دا طبل خدائي هي (م) (5) دل دا (م)

(202)

بدنامي دي پڳ تي ٿهندي ڦِٽ لعنت دي ڦلُ پلا.

1. برهه بزرگي ساڏي نيتي، اُنهون آکيا مين ڄُل پلا.

2. زور زُخار ورهءُ دا وُهندا، ڪونُ ٻڏي اُتان پُلُ پلا.

3. لاف مريندي عمر وهاڻي، ويک ڳيو سي پُلُ پلا.

4. شڪرانا جو لٿا اسان تون، شيخي دا هلُ شلُ پلا.

5. ساقي يار پِلا بيدل نون برهه دي مَي بلڪل پلا.

(203)

ڪهه عشق ڪهان سي آتي[1] هو

اب قير ڪهان ول جاتي[2] هو

1. تيري ريت رسم اِهائي، دام درد دا ڦريندائين چائي،
ڪنهن دي تو ول ڪل ڪلائي، ڪنهن نون دار چڙهاتي هو.

2. ڪنهن نون وچ آڙاهه ستاوين، ڪنهن نون ول معراج سڏاوين،
ڪنهن نون قربئون قتل ڪراوين، ڪنهن نون زهر پلاتي هو.

3. يونس پيٽ مڇي دي گهتيان يوسف نون وچ کوهي ستيان
ڪِرمِ ايوب نبي تون بڇيان ول جرجيس جلاتي هو.

4. بي سرنامه سر عطاري، صوفي سر نيزي هسواري،
سر بُرهان خلق دي خواري، غاصان عام هَساتي هو.

5. بيدل تيڏي دامن لڳڙا، تنهن دي ڳل گهت سِڪ دا سڳڙا،
تيڏڙي تاري تيڏڙي تڳڙا، منگتي دان دلاتي هو.

❋

(1) آئي هو ل(م) (2) جائي هو(م)

(204)

چال اِهين دي نال ڪريندا، سهڻا سير آفاقي،
ڪتان ناز محبوبي رکندا، ڪتان نياز عشاقي.

1. ڪٿ زاهد هوشيار سڏاوي، ڪتان مست ميثاقي،
ڪتان اهل شرع دا بڻندا، ڪٿ وحدت دا ساقي.

2. ڪتان نال جمعيت جالي، ڪتان وچ هلاڪي،
ڪتان نسبت شرڪ دي پاوي، ڪتان لقب لولاڪي.

3. نال حُسن دي پهر قبائين، رانول رهندا يا ڪي،
ارني ارني ڳوڪ سڻاوي، وچ مظهر مشتاقي.

4. قم باذني آکيس تي ڪر، شمس دي نال ملاقي،
اناالحق حلاج دي منهن ڪنون بات برهه دي باقي.

5. بيدل لنؤ لنؤ دي وچ تيڏي، هويا اروپ اوطاقي،
سگل اروپ اوتار اُسيدا، ڪيا آبي ڪيا خاڪي.

(205)

چلندا چال انانيت دي، هر مظهر سلطان.

1. شيعا آپ نون ناجي جاڻي، رکندا عالي شانُ.
2. سُني ڪر ديدار دي دعوي، خاص سڏاوي خانُ.
3. هندو سرڳ سمورا نيندا، باتيان ڪر بيانُ.
4. وچ بهشت ورڻ نهين ڏيندا، ٻي نون مسلمانُ.
5. ڏڏُ ڏقيرُ چمارُ تي چهڙا هرڪو وچ ايمان.
6. سمجهن سر حقيقت هر دي، صدقؤن پڙهه سُبحانُ.
7. بيدل يار ڪريندا ظاهر، آپ نون هر عنوانُ.

❊

(206)

يار پريم لڳايا وي، سُتيان نون آڻ جڳايا وي
هر مظهر تون يار حقيقي، مهرُون مُکُ وکايا[1] وي

1. ذات مقدس جلوا پايا، احمد نام سڏاکر آيا،
بار نبوت سر تي چايا، هرجا حُکم هلايا وي

2. انا احمد لا ميم[2] آکيندا واحد کثرت وچ نہ لکيندا
اپنا درسن آپ وکيندا، صورت وچ سمايا وي

3. شمع حُسن دي کيتا تجلي، ظاهر باطن نور مُعلي
عشق دا ٻينا پڙهہ مُصلي سر پر چٽ جُهلايا وي

4. نور الاهي احمد مُرسل هر مُرسل تون اعلي افضل
هادي مهدي مير مکمل عشق دا راهہ بتايا وي

5. حُسن دا جلوا عين عياني مظهر نور نبي دا جاڻين
بيدل ٻيا کجهہ وهم نہ آڻين احمد آپ وکايا وي

---

(1) وکلايا (م) (2) بلاميم (م)

روپ آسا

(207)

صورت محمدي مين روشن هي سر سارا،
صورت نہ کهُہ اسيڪون وہ نور هي نيارا.

1. محبوب سر ذاتي آئينہ هر صفاتي،
اسڪي ظهور سيتي اجلا ڀيا انڌارا.

2. شمع جمال خوبان اسڪي جهلڪ سي روشن،
دونون جڳت ڪي مورت اُس سي هو آشڪارا.

3. وحدت ڪا جام مجهہ ڪون ديدو تم اپني هاٿون،
ڪرنا قبول اللہ يہ هي عرض هي همارا.

4. بيدل فسرده خاطر رهتا هي بن برهہ ڪي،
اُس پر پلوٺ ڪيجي نيهن اپني ڪا نقارا.

(208)

جهاتي پاءِ ڏروني ويکين، مظهر نُور نبي دا تون هين.

1. مورون تيڏا منصب عالي، آپ ڪنُون جي تيوين خالي،
ملڪ ولايت دا تون والي، سر اسرار علي دا تون هين.

2. باطن سر نهان تُساڏا، ظاهر نُور نشان تساڏا،
عرش زمين آسمان تُساڏا، جلوا جوت جلي دا تون هين.

3. ڪڏان شرع دي مسلي ڏسدائين[1]، نيهن ڪنون يار نازڪ نسدائين[2]،
ڪڏان راز رندي نون رسندائين[3]، صاحب سر خفي دا تون هين.

4. جي تون اپڻا آپ سڃاڻين، بيدل برهہ ديان موجان ماڻين،
عبديت دا خيال اُڪاڻين، سر اثبات نفي دا تون هين.

❊

(1) ڏسندي(م) (2) نسندي(م) (3) رسندي(م)

(209)

ساڏي نال لائي، ڍولڻ آپي ياري[1]

1. غفلت وچون آپ جڳايش[2]، نيهن لاتس نر واري
2. پلپل جاوان مين انهان تون، صدق صدق سؤ واري
3. فوج حُسن دي آءِ اچانڪ، لُٽ ڳڏي دل ساري
4. من تن اندر ديرا ڪيتس، آؤ ڪي حُسن هزاري
5. چشم انهان دي چوٽان ماريان، وچ ڪليجي[3] ڪاري
6. ويک ڪي عاشق بيخود هوندي، سهٽي دي نيڻ خماري
7. بيدل چاوي ڪوئي دلاور، بار برهه دا باري

(210)

محبت دي مامَ[4] اوکي، سمجهن ڪڏان سياڻي،
عشق دي چال التي، قاضي ملان ڪيا جاڻي.

1. ملان پڙهن ڪتابان، مسئلا ڏسن شتابان،
سڀ عمر وچ حجابان، غافل دي ڏينهن وهاڻي.

2. لڳڙا برهه جنهين نون، سولان دي سڌ انهين نون،
بيدرد ول[5] تنهين نون، آکيندي نت ديواني.

3. منصور مست ڦرندا، نروار نيهن ڪرندا،
سُورهيه سولي تي چڙهندا[6]، مستي دي موج ماڻي.

4. بيدل برهه دي چالي، ڏيندي عجب ڏکالي،
گهِنِ راهه عشق والي، ڪنون عقل دِل اُڪاڻي.

❊

---

(1) ياريياري (م) (2) جلائيس (م) (3) ڳليجي (غ) (4) مشڪل (م) (5) دل (هه) (6) ڦرنلا (م)

(211)

شاهہ حُسن دا شان، برهہ بيان ڪريندا.

1. شاهہ حُسن دي[1] عجائب چالين، نَو نَو ڏيندي[2] روز ڏکالين،
صورت ۾[3] سلطان، اکيان آڻ آڙيندا.

2. شاهہ حُسن ديان چڙهيان فوجان، جل دي وانگن ڏيون موجان،
ٺُرت ڪري طوفان، جسم جهاز ٻوڙيندا.

3. شاهہ حُسن دا هل هنگامان، نسندا ويک ڪفر اسلامان[4]،
جابر وچ جولان، لمن الملڪ پڙهيندا.

4. شاهہ حُسن دا ويک تجلي، چوڙ ڏتا صنعان مصلي،
خوڪ چريندا خان، عرش[5] تي قدم ڌريندا.

5. قبل الموت مريندا جوئي، شاهہ دا[6] شان سڄاڻي سوئي،
بيدل عشق عيان دم منصور[7] مريندا.

---

(1) ديان (م) (2) تيڏا (م) (3) وچ (م) (4) نيندا دين ڪفر اسلامان (م) (5) عرش اُتي وچ (م) (6) حُسن دا (م) (7) منصوري (م)

(212)

عشق آک تو ڪونُ هينُ[1]، وت ڪيهي ڪام ڪريندائين.

1. ڪڏان فرشتان نون آدم دا، سجدا آڻ ڏينويندائين،
ڪڏان وت سٽ زمين تي اهڪون زار و زار رُويندائين.

2. نوح اُتي طوفان ڪرا وٺ، عالمَ لک ٻوڙيندائين،
يونس نوت گهت پيٽ مڇي دي، سبحانڪ پڙهويندائين.

3. آتش تيز خليل دي اُتي، باغ بهشت بڻيندائين،
ماه ڪنعان زليخا ڪيتي، مصر وچ وڇيندائين[2].

4. چندين بار جر جيس نبي نون، آتش وچ سٽيدائين،
زڪريا نون ڪرت چيرا وت يحيٰ زور ڪُهيندائين.

5. موسيٰ ڪون سُن ارني ارني، "لن تراني" ڏسنديائين،
حضرت تون معراج بُلا ڪي، محرم راز بڻيندائين.

6. بايزيد بسطامي نون، ما اعظم شاني آکيندائين،
تي حلاج "اناالحق" آکي، سُولي پڪڙ چڙهيندائين.

7. شمس الحق سڏائي جڳت ۾، "قم باذني" اليندائين،
من خدا عطار دي منهن ڪنون، بي حجاب ٻوليندائين.

8. بيدل نال ڪرم ڪر شاها، جي تون رمز رکيندائين،
توڙ نياوين نيهن اوهيندا، هر جا حُڪم هَليندائين.

❊

(1) آهين (م) (2) وچائيندائين (م)

(213)

ماري نيهن دا نغارا، فوجان حُسن ديان چڙهيان.

1. جڏان حُسن ڪئي هسواري، هُنَ[1] طرف تي تياري،
نوُنو[2] ڪري نظارا، اکيان آپس مين اڙيان.

2. ڪئي عشق آفتابي، تي نيهن دي نوابي،
سُڻ حُسن هي هڪارا، ديدن ۾ ديد[3] ڏريان.

3. بيرنگ ڪيو ظهورو، صورت ۾ تيو سمورو،
نت ڪر دليان دا ڏاڙا، چشمان جو چست ڪڙيان[4].

4. آدم سڏاڪي نالا، ڪيتس ڪيها[5] ڪشالا،
بيدل کهي بيچارا، گهارڻ پئيان جو گهڙيان.

(214)

درد عشق وچ جنهن سر ڏتڙا، پاڪ شهيد غازي سو.

1. ڪيا جو عُمر نماز پڙهيندا، عابد سهسين سجود ڪريندا،
عشق دا جوئي نہ ڏيان ڏريندا، مولئي[6] ناهہ نمازي سو.

2. حال حلاج دا جنهن سر آوي، عشقون گيت اناالحق ڳاوي،
هر صورت ۾[7] آپ سماوي، سمجهي مام مجازي سو.

3. در هدايہ ڪنز قدُوري، مُلواٽي نون ڏيوي مغروري،
جنهن دا منصب هي منصوري، کيلي برهہ دي بازي سو.

4. حُسن ديان فوجان چوڌس چڙهيان، سر عشاقاندي آٽڪي ڪڙيان،
جنهن ديان اکيان بيوس اڙيان، سهندا سوز گدازي سو.

5. نين دي بحري[8] چوهون چٽڪي، ماس فقيران کاون پٽڪي،
بيدل ڪون حُسن نون هٽڪي، ڪري جڏان دست درازي سو.

(1) چئن (الف) (2) لنو لنو (الف) (3) ديدان (م) (4) چڙهيان (م) (5) ڪيڏا (م)
(6) مول نہ (م) (7) وچ (م) (8) باشي (م)

(215)

عشق نهين ڪائي چرچي بازي، سولي سر چڙهاوڻ وي، [1]

1. جام عشق دا جوئي پيوي، لک لک واري مر مر جيوي،
سوئي راز دا واقف ٿيوي، سهل نهين لنؤ لاوڻ وي،

2. عشق امامان ڏتڙي ڏکالي، آکڻ ڳالهه انهان دي مُحالي،
ويک انهان دي همت عالي، بار غمان سر چاوڻ وي،

3. عشق منصور دي نال ڪيا ڪيتا، عاشق درد پيالڙا پيتا،
موج نينان دي جنهن نون نيتا، چڪا اسي مڙ آوڻ وي،

4. عشقي خون خاصان دا هاريا، صوفي دا سر نيزي چاڙهيا،
عشق نهين ڪائي عشرت يارا سيني سوز سماوڻ وي،

5. بيدل جوئي دَمُ تون جيوين، درد عشق دا طالب ٿيوين،
سوز گداز دا پيالڙا پيوين، ٻيا سڀ ڪوڙ ڪماوڻ وي،

(216)

نهين حاجت پڙهڻ پڙهاوڻ دي، سک رمز وجود وڃاوڻ دي،

1. نال دليل نہ لهسي[2] دلبر، عقل نہ اوڏنهن ٿيسي رهبر،
پُرجهي مامُ ڪو صوفي بيسر، شاهي طبل وڄاڻ دي،

2. اکران دي وچ جوئي اڙيا، عشق[3] دي چاڙهي مول نہ چڙهيا،
اثباتي دا علم جو پڙهيا، موج اُهين[4] سر ساوڻ جي،

3. جواهين بحر عميق مين پوسي، دين ڪفر دا ورقا[5] ڌوسي،
ساري سڌ اُهين ڪون هوسي، ذات صفات سماوڻ دي،

4. بارش برهہ دي جنهن سر آئي، سوز عشق وچ جالي سدائي،
بيدردان نون ڪل نہ ڪائي، درد دي دودُ دُکاوڻ دي،

5. بيدل وحدت دي ڳل من تون، وهم طلسم دوئي دا ڀن تون،
وچ عروج نزول دي گهن تون، لذت آوڻ جاوڻ دي،

❊

---

(1) ڪوئي (م) (2) ليسئي (م) (3) عشقي (م) (4) اُسي (ن) (5) دفتر (م)

(217)

مرد آها منصور جنهن سِرُ سُولي ڏتڙا.

1. آءِ اچانڪ اُهنون[1] پئڙا، پرت والا ڪُوئي[2] پُور.

2. پي ڪر جام جلالت والا، مست هويا مخمور.

3. حق اثبات دي ڏيوڻ گواهي، ذوقنون پيُس ضرورُ.

4. سر گروهه عشاقان بي سر، مردانا مشهورُ.

5. عشقون آک اناالحق بيدل، موج مين رهه مسرُورُ.

(218)

آهي عشق عجب اوقات، جس پر آوي اُس سمجهاوي

1. عشق آدم نون ڏتي ڏڪالي، اُسي بهشتون هوئي نڪالي،
رو رو ڏينهان رات، ملڪان فلڪان ڪُوڪ سناوي

2. نوح نبي طوفان ڪڙائيُس[3]، ابراهيم نون آگ ستايس،
ڏئي يونس مڇي وات، مُر[4] يوسف دا ملهه چڪاوي

3. زڪريا سر ڪرت وهايس، مر يحيٰ نون زبح ڪرايس،
هي برهه اهائي بات، غازيان سر سُراهه گواهي

4. عشق امامان نال ڪيا ڪيتا، شاهان جام شهادت پيتا،
آ سارا تيا اثبات، زوران زوري طبل وڄاوي[5]

5. پڇي منصور دي آيا نيڙي، ڪپ تڪ ڪيتس هيري هيري،
گهن دست قرب دا ڪات، شيخ عطار دا سيس ڪپاوي

6. شمس الحق تي صوفي نالي، عشق چڪاڪر سخت ڪشالي،
بيدل بِرهہ برات، ڪوئي بخت ڪا باري پاوي[6]

❊

(1) انهينون (م) (گ) (2) ڪو (غ) (3) ڪرائيس (م) (4) سِر (م) (5) غازيان سر سرواهه گنواوي (م) (6) ڪوئي منصب عالي پاوي (م)

(219)

وحدت دا ويساهي، ماڻي[1] عيش الاهي.

1. طالب ڪر ڪر ترڪ تعين[2]، ڳل بي ڪيف دي ڦاهي.
2. ٿور اضافت عبديت دي، ماري طبل خدائي.
3. اعظم شاني عشق آکيندا، برهه دي واهه بادشاهي.
4. مئي منصوري جو ڪوئي پيوي، آکي اناالحق جائي.
5. بيدل آپ نون غير نه ڄاڻين، رکين سُرت سدائي.

(220)

اپنا پيد ڪين پاءِ، ڏونهاندا پيد تو پايا.

1. ڪرسي عرش ديان باتيان ڪرندائين، اپني روپ مين ڏيان نه ڏريندائين، غافل ڪجهه لنؤ لاءِ.
2. عرش آڪاس جڳت پاتالين، تو وچ جي تون آپ سنڀالين، رهين جڳت سماءِ.
3. تو وچ هي جڳ هُو جڳ سارا، لنؤ لنؤ اندر نُور آپارا، پتڪين ڪيون ہي جاءِ.
4. بيدل من ڪا ڏيوا ٻالين، ديڊ[3] انڌيرا سگل اُجالين، ڪايا ننگر بساءِ[4].

(1) ماڻن (غ) (2) يقين دي (م) (3) ڏُنڊُ (م) (4) سماءِ (م)

ڪافيون روپ سورٺ

(221)

لدني علم دا جي تون شائق، حرف پڙهين هم اوست دا.

1. دم دم نالي در "هم" حالي، ڏيان ڌرين هم اوست دا.
2. جلي خفي هر مجلس[1] دي وچ، ذڪر ڪرين هم اوست دا.
3. نڪل دئي دي ڪوهي وچون، چاڙهہ چڙهين هم اوست دا.
4. بيدل جي تون عين دا طالب، خيال ڌرين هم اوست دا.

(222)

توبن ساڏا ڪوئي حال نہ پڇندا،

لڳڙا نيهن نہ توڙين يار.

1. عاشق سڻ الهام الستي، فڪر فنا دا نہ ڇوڙين يار.
2. يالا نفي اثباتي والا، جان جسم وچ ڪوڙين يار.
3. الانسان سري انا سره، ڏور نہ وڃُ[2] وچ ڏورين يار.
4. دليان دي وچ تخت اسيدا، جهاتي پاڪي اورين يار.
5. ڪشتي وهم وجوديت[3] دي، بحر[4] فنا وچ ٻوڙين يار.
6. بيدل ويک درد[5] دي دهشت[6] منهن نہ محبت ڪنون موڙين يار.

(1) محفل (ها) (م) (2) وڃين نا (م) (3) وجودي والي (م) (4) بحر نفي (الف) (ها) (5) در دي (م) (6) دهشت ڪنون (ها) الف

(223)

رانجهو اساڏي ويڙهي يار، آئندا پاوندا رمزان لاوندا.

1. وَنحن اقرب دور نہ ڄاڻين، وسندا ڍولڻ نيڙي[1] يار.

2. ”وهو معكم اينما كنتم“، لتي سڀ جهڳڙي جهيڙي يار.

3. صحيح سُهڻي[2] دي هين ازل كنون، دليان دي وچ ديري يار.

4. قلب المومن جهوڪ رانجهن دي، قر قر پاوندي[3] قيري يار.

5. جاءَ الحق و زحق الباطل، ماهي آيا گئي كيڙي يار.

6. بيدل سڻ تون انا سره، آپ نون سمجهہ سويري يار.

(224)

دم وچون آدم جو بنيا عشق دا اسرار هي،
جلوهء شاهي دا ويكو جابجا جهلكار هي.

1. تيري دل ۾ گر طلب محبوب دي تكرار هي،
صورت انسان سراپا، نور حق نروار هي.

2. بي خودي دا سرجس سمجها سوئي سردار هي،
جو هوا سردار بيشڪ سوئي سر بردار هي.

3. قم باذني شمس تبريزي كنون اظهار هي،
من خدا وچ موج مستي منطق عطار هي.

4. جو كوئي ينظر بنور الله اولو الابصار هي،
شش جهت اس دي نظر مين مطلع الانوار هي.

5. محنت زُهد و عبادت اُتي نہ كجهہ دركار هي
جس دوئي برباد كي سو لائق ديدار هي.

6. مرد تي مردان بيدل كم بهون دشوار هي،
پاوي سو دم دي خبر[4] جو دمبدم هوشيار هي.

(1) نيڙن يار (م) (2) سڻندين (م) (3) پائيندين (م) آخري بہ مصرع موسوي صاحب واري ديوان بيدل ۾ شامل نہ آهن. (4) سوئي سمجهي دم كنون (م)

(225)

وو بيرنگي آپ آدم بن کي آيا ري
روپ ڪا اڙوهہ نقاب احد وعبد سڏايا ري

1. وو اروپ سروپ هو آيا عشق حُسن ڪا کيل کلايا
دونون وو انقلاب ساجن سر ڏر آيا ري،

2. ڪهان وو پهني پوش عرب ڪا هووي ساقي جام طرب ڪا
ڪهان وو دست رباب گيت اناالحق گايا ري،

3. ڪهان فقيه مشايخ قاضي، مُلا مومن نيڪ نمازي
ڪهان وو مست خراب بسمي انگ لگايا وي،

4. خلق الاشياء سمجهہ اشارت فهو عينها محض بشارت
بيدل شوق شتاب سر صحيح سمجهايا ري،

(226)

ڪت ڪا پنڇي ساچ کهو تم
اُهان سون ڪيون ڪر آئي هو.

1. عرش اوپر آشيان تمهارا، ڪون سي دام قسائي هو.
2. دو جگ تيري بحر دا قطرا، ڪوزي موج سمائي هو.
3. لم يلد ولم يولد هو تم، نا ڪسي کي جائي هو.
4. لاج نهين آتي اب تينون، بيٽا باب ڪهائي هو.
5. بيدل تم هو نور يگانا ڪثرت کيل کلائي هو.

❊

ڪافيون روپ ديسي

(227)

سُکي وَسي آپ سهڻا، دُکي رهي آپ،

تون ڪجهه آپ نون وچون نہ آکين.

1. ڪثرت والڙا ناهہ تهايس، بار غمان دا سر تي چايس،

جالي وچ عذاب.

2. ٻانهپ والي قيد مين آيا، نبي علي اثان نام سڏايا،

ڇوڙ خدائي خطاب.

3. شاهہ شهيد دا بيک بناوندا، شان شهادت پرتئون پاوندا،

هستي دا ڇوڙ حجاب.

4. بيدل سمجهہ تون ڳالهہ هماري، شهہ سپني وچ هويا بکياري،

ڄاڻ خودي تون خواب.

ڪافيون روپ سارنگ

(228)

سالڪ سير سلوڪ دا ڪر چڙهه عشق والي عرفات.

1. تيڏي وچ حقيقي ڪعبہ، ڪر دُور سيا درجات.
2. ٻڌ احرام تون وحدت والا، هڪ ڄاڻين ذات صفات.
3. وچ صفا مروي محبت دي، دم ڏورين ڏينهان رات.
4. حج حضور مادي دا هرجا، پا ويک پرتئون جهات.
5. ڪر قربان خودي نون بيدل ڦِر عشق دا ڏس اثبات.

(229)

يار يگانا هَر جا وسندا ٻُل نہ ٻي ڪنهن ٻول.

1. دين ڪفر دي پهر قبائين، چلندا چوڪڙي چول.
2. قاضي ملان آپ ڏساوي[1]، ٻهندا ڪتابان ڪول.
3. اناالحق دا هوڪا ماري، ڍول ڦراوندا ڍول.
4. لٽ ڳڏي دل عشاقاندي، دلبر چشمان چول.
5. دلبر آپ تي بيدل آپي، غازي دوئي نون گهول.

(230)

مُک ماهي دا نور تجلي، صُورت حُسن حقاني.

1. عشاقان نون ظاهر هوندا، جلوا نور نوراني.
2. ابرو دو چشمان دي وچون، سمجهيم[2] سِر نهاني.
3. راز[3] انهيندي خبر انهين ڪون، آپ ڪنون جو[4] فاني.
4. صُورت[5] ڪنون چا وڪلايس، معنيٰ عين عياني.
5. بيدل ويک تماشا اُس دا، هويا وچ حيراني.

(1) سڏاوي(م) (2) سمجهہ(ن) (3) زلف(ن) (4) جوئي(غ)(ن) (5) وحدت(ن)

(231)

فڪر نفي اثبات ڪسي دن مار ڪي ڦير جيوا ويگا.

1. لا الله دي شيشي ڪولون، ماهي مُک وکا ويگا.
2. باري بار درد دا ڪوئي، عاشق مست اٺاويگا.
3. شاهه منصور جيها ڪوئي بانڪا، سولي سر چڙهاويگا.
4. هو دي نال جوئي هو ٿيوي، مطلب سوئي پاويگا.
5. شيخ صنعان جيهي عارف نون، جٽيا ڳلُ پهراويگا.
6. بيدل مطرب عشق دا آخر، گيت اناالحق گاويگا.

(232)

مار نغارا اناالحق دا، حق دي ذات ڪري اثبات.

1. احديت وچ آپ وڃاوين، منجهه دا راز منجهيئي پاوين،
ماهر ٿي وچ ذات صفات.
2. چوڙ خيال تہ ڪيف والا، بي ڪيفي دي لئہ تون سارا،
وحدت دي ڪر وائي وات.
3. بيچوني وچ ويک تعين، ظاهر باطن ايک سريجن،
ويس لبيس هين ياتون يات.
4. جان جان اپنا آپ نہ لکين، تان تان ذوق ظهور نہ چکين،
ذات ٿيوين پڇي ويکين ذات.
5. بيدل مار هٽا[1] هڻ هستي، ماڻ پڇي منصوري مستي،
پي ڪر عشق دا آب حيات.

(233)

عشقي ڪا درياءَ، بيڪنار عميقُ سٽيجي.

1. وچ ٽُرنگ اُهين دي يارو دو جڳ رهن سماءَ.
2. لهر اُهين پل وچ لوڙهي، عقل دا ڪل اُٺاءَ.
3. من خدا ديان ماري موجان، برها بيپرواهہ.
4. غازي غوط مارن انهي وچ، گم ڪرن سرپاءَ.
5. بيدل صدقي وڃ انهان تون، جنهان ڪي جان فداءَ.

*

(1) هتاوين (م) (هہ)

ڪافيون روپ پورب

(234)

عشق دي لاوڻ ڪيتي، چوڙيس تخت هزار،
چاڪ سڏاوندا، آپ لڪاوندا.

1. جهنگ سيالين رانجهو آيا، عبديت دا منصب پايا،
اپني خواهش ڊولي سر تي چاتا بار.

2. ڳلي ڳلي وچ ڦيرا پاوندا[1] نال سيالين رمزان لاوندا[2]،
مک وچ مرلي رکندا ڪرندا درد پڪار.

3. چوڙيس شاهي ڀهري گدائي، رانجهو رکندا خيال خدائي،
عشقدي و نجهلي وڃندا روئندا زاروزار.

4. جوڳ ڪماوڻ ڪم جنهيندا، انا الاوڻ دم اُوهيندا،
نعرا نيهن مريندا آپ ٿيا اظهار.

5. هويا ظاهر شاهه نهانه اِهين[3] اُهين دا ڪر بهانه،
ڪيهي چال چليندا بيدل رانجهو يار.

(235)

نهين سوکي لَنو لاوڻ بار ملامت سر تي چاوڻ.

1. راهه منصوري مشڪل بازي، سوليءَ سر سنياوڻ.
2. عيش نهين ڪوئي وچ عشقدي، سيني سوز سنياوڻ.
3. ڪم عشاقاندا راتين ڏينهان، خون جگر دا ڪاوڻ.
4. ستي[4] وانگن آتش دي وچ، اپڻا جيءَ جلاوڻ.
5. اصل طريقا عشاقاندا، هس هس سَيس ڪپاوڻ.
6. رندان ٻاجهون ڪم نه ڪسيدا، راهه اِهين وچ آوڻ.
7. شيخ صنعان ڪنون سک تون بيدل عشقدا راهه ڪماوڻ

---

(1) پاوندي(م) (2) لاوندي(م) (3) انهين انهين (م) (4) ستيءَ وانگر (م) شهٹيءَ وانگن (م)

(236)

اسان پرديسي پري ٿون آئي،

قسمت آڻ ڦسائي.

1. عرشون[1] اُتي جاءِ[2] اساڏي، خاڪ گهتيا پرمائي.

2. صورت ساڏا سير پلايا، زوري بره بچائي.

3. لامڪانون آندا اسانون، عشق لاوڻ دي رائي.

4. ڪثرت ديوچ ڪيتم ٿانا، آءُ ڪي اکين اتڪائي.

5. بيدل شُدا[3] ڪڙا پڪاري، بار غمان سِر چائي.

(237)

دل ڪساوڻ جڳ[4] هساوڻ عشق دي ڪار اُهائي.

1. عشق نهين ڪوئي شيخي مشائخي، رندي تي رُسوائي.

2. پير طريقت صنعان جيها[5]، ڦرندا خوڪ[6] چرائي.

3. عشقدي وچ نهين ڪوئي عشرت، سوز گداز سدائي.

4. شمع دي ڪيتي پس پرواني، ڪيوين جان جلائي.

5. بيدل منگ تون نت درگاهون، عشقدي بخش خطائي.

❋

(1) عرش (هـ) (2) جاني (م) (3) سدا (الف) (4) لوڪ (م) (5) جيهي (م) (6) ڦرندي (م)

ڪافيون روپ جوڳ

(238)

مين نون چاڪ نہ ڄاڻين، شاهہ هزارا مين هون.[1]

1. ويس چاڪاندا پرتئون ڦريم، ساڏا سر سڄاڻين،[2]
نور نيارا مين هون.[3]

2. جنهن منصور نون ٻي سر ڪيتا، جي تون ويسهہ آڻين،
سَو سِر سارا مين هون.

3. من خدايم موج مين آڪيم، ٻي ڪنهن طرف نہ تاڻين،[4]
حق اظهارا مين هون.

4. بيدل بيشڪ ظاهر باطن، ذات ۾ ذات سُڃاڻين،
سچ چمڪارا مين هون.

(239)

رانجهو نال اساڏا روح رَليا، چاتم سر خلق ديان خواريان جي.

1. ساڏي[5] چاڪ ڪيتي دل چاڪ ويکو ڪيتيان نيهن ڪيها نرواريان جي،
اُهين چاڪ دي پيران دي خاڪ چمان، پلئہ پاءِ ڳچي ڳل ڳاريان جي.

2. اهين چاڪ اچانڪ آءِ مينون، ڏاڍيان چشمديان چوٽان ماريان جي،
سانون داغ فراق دي ڏي ڳيا، تان مين ڏکيان گهڙيان گهاريان جي.

3. ماهي يار ٻاجهون پاوندي مولُ نہ سي، مينون باغ بسنت بهاريان جي.
مائي باپ سيالان دا راڄ سارا، اُهين چاڪ دي سر تون واريان جي.

4. آءُ مل رانجهو مين تان راتيان ٻهون، غم درد دي وچ گذاريان جي،
بيدل شدا تساڏڙي پيش پيا، هڻ من الله لڳ زاريان جي.

(1) شاهہ هزارا بہ مئن هون (ن) (س) (2) جي تون سر سڄاڻين (س) (3) نور نظارا بہ مئن هون (ن) (4) جي تون شڪ نہ آڻين (س) (5) شاهہ (م)

(240)

رانجهو نال مين تخت هزار[1] ويسان، هڻ ڇُٽيان جهنگ سيال ڪنون.

1. جنهن دي شوق ڇوڙايا روح ساڏا، اِهين ڪثرت والي ڪشال ڪنون،
تنهن دي نيهن دا نت نباهہ منگان[2]، دل چاتم مِلڪ[3] مال ڪنون.

2. جڏان عشق رانجهي دي ويڙهہ نيتا، تڏان ڳيس عقل افعال ڪنون،
چت چاڪ دي چيٽڪ چور ڪيتا، چڪ پيان سُرت سنڀال ڪنون.

3. برهي بيخودي والا حال ڏتا، سانون توبہ خودي دي خيال ڪنون،
حاضر ناظر همہ جا حق هادي، ڇُٽي جندڙي غير جنجال ڪنون.

4. ڳيا ڇوڙ انڌيرا هويا جڏان، روح روشن نور جمال ڪنون،
ڏکئي ڏينهن فراق دي لنگهہ ڳئي، دل پاتا ذوق وصال ڪنون.

5. جامہ جوش محبت دا منگين، بيدل يار برهہ دي ڪلال ڪنون،
سُرڪا سوز گداز دا ماڻ ڏيؤن[4]، ڪرُن[5] بخشش اپڻي پال ڪنون.

(1) هزاري (م) (2) لڳا (م) (3) مُلڪ و مال (م) (4) ڏيوين (م) (5) ڪرين (م)

(241)

دم الله عشق دي راهہ اٹائي،

دم الله برهہ دي بات اهائي.

1. عشق نهين ڪوئي ڪاڄ مليندا، جو نال خوشي دي ڪاسين،
جوئي بار آسمان نہ چاتا، سو تون سر تي چاسين،
رو رو آکين[1] راتيان ڏينهان، ڪاڻ سُولان دي مين چائي.

2. نال سبب[2] دي آکي قاتي، دلڙي درمندان دي،
پيچ زلف تون ناهہ[3] آزادي، ممڪن پاءِ بنديان دي،
جندڙي گهايل تڙق تڙق رهي، گهور نينان دي گهائي.

3. سهڻا ساڏي نال نہ ڪر تون، ايڏي بي پرواهي،
کول نقاب ويکا هڪ جلوه، جان لبان تي آئي،
جيڪر نا، تان مين مرويسان، تيڏي فراق ۾ جائي.

4. درد فراق تساڏڙي ڪيتا، بي آرام اسانون،
ساڏي ڪيتي خدائي بنايا، خون آشام تسانون،
سر تساڏڙي خون اساڏا، اور نہ تيسي ڪائي.

5. بيدل عشق دي وچ آرامون بلڪل چتڙا چاوين،
مردانا منصور دي وانگون، سولي سر سنياوين[4]،
چوڙ خودي جڏان تيوين نيارا، مار تون دم خدائي.

*

(1) اکيان (م) (2) محب (م) (3) نهين (م) (4) سهاوين (م)

(242)

دم الله عشق ڪيتي مين چائي،
دم الله نيهن دي مين هان نپائي.

1. عشق آدم دي نال ڪيا ڪيتا، نيڻون نيرُ وهايا،
ابراهيم نون زوران زوري، آتش وچ ستايا،
اسماعيل نون زبح ڪريندا، ٻڌا برهه ڪاسائي.

2. عشق نبي يعقوب نون ڏتڙا، داغ فراق دا ڏاڍا،
زليخان ڪارڻ يوسف دي ڪيتا، طرف مصر دي ڪاڍا،
يحيٰ ذڪريا دي لوهُو وهواهه ورهه وهائي.

3. عشق ڪهين دي نال نه ڪيتي، جيهي نال امامان،
سر انهان پاڪان دي هويا، بيحد هل هنگامان،
ڪربلا دي سر زمين تي، هوئي قيامت جائي.

4. پڇي وت منصور نون عشقي، سولي پڪڙ چڙهايا،
شيخ عطار دا سيس ڪپاتي[1]، شمس دا پوش لهوايا،
صنعان ويک سياست اوهندي، ڦرندا خوڪ چرائي.

5. شاهه شرف سرمد دي سر تي، درد ڪيتي ڏاڙ ڏاڙي،
صوفي دا سر عشق چڙهايا، نيزي تي نرواري،
ڪيئي سالڪ وتن سڏاٽي[2]، بار غمان سر چائي.

6. مجنون دا ليليٰ دي ڪيتي، ڏاڍا جيءُ جڪيندا[3]،
شيرين لئي فرهاد فراقي، "مين" دا تڪر تڪيندا،
هير رانجهي نون بيدل برهي ڪيهي چاتي چڪائي.

(1) ڪتاڪي (م) (ها) (2) سڏاٽا (ن) (3) جليندا (ن)

(243)

سانون عشق تيڏا تڪرار لڳا
مين نون برهہ تيڏا ماهي يار لڳا.
هڻ بٽ گهتيان ٻيان ڳالهيان جي.

1. من نال ڪرشمي[1] موهہ نيتيءِ، تيڏي چشم دي چوڪان چاليان جي،
نيزا ناز دا مار نماٹيان نون، ڪيهي ڪيهي ڪيتئي لا اُباليان جي.

2. واهہ واهہ روشن رُخسار اُتي، ظالم ڪوليان زلفان ڪاليان جي،
بانڪي نين خماري مست قرن، نت خون ڪرن متواليان جي.

3. لڳا برهہ بزرگي ٻل ڳئي، سڪ نيتي سرت سنڀاليان جي،
نيهن نيڪنامي نون گنوا ڇوڙيا، جڏان آڻ[2] عشق باهيان ٻاليان جي.

4. بحري باز دي وانگن نين تيڏي، سر عشق بازان ڏيون باؤليان جي
چنبي مزگان دي نال شڪار گهتن، توڙن دهشت نال دواليان جي.

5. ڏاڙي ڪيتي دليان دي چڙهہ پون، جتان فوجان حُسن ديان عاليان جي،
اتان علم عقل دي جاءِ نهين، بيدل سٹ ڪتابان ڪاليان جي.

❋

(1) ڪرشمو(م) (2) آڻ ڪي(م)

(244)

چلڻ عشق دي چال،
مُلين مُلوائڻي دا ڪم ناهين.

1. ڪنون ڪتابان تہ پاوين ڪڏهين،[1] حق حقيقي حال،
توڙي تون چوڏهن عِلم پڑهاوين.
2. علم عقل دي جاءِ نہ ڪائي، هئي ئي ڳال محال،
جو تون اپڻا آپ وڃاوين.
3. ٻاجهہ عشق دي توڙ نہ پهچين، ٻي سڀ خام خيال،
توڙي تون خون جگر دا کاوين.
4. وحدت دي وستي وچ ٻهہ ڪر، ٻيل فڪر دي نال،
ڪوڙا ڪوٹ دوئي دا ڍاهين.
5. بيدل محبت دي مئخانون، پيوين جام وصال،
مست ٿي ڪر منصور سڏاوين.

(1) هرگز(م)

(245)

ٻاجهون گُم ٿيوڻ دي يارو ٻيا ڪوئي هنر نہ هلندا.

1. سر نون قدم ڪريندا جوئي، راهہ رندي سوئي چلندا.
2. ڇوڙگيا جوئي جسم دا جيفہ، ول نهين سوئي ولندا.
3. وهم وجود حقيقت دي وچ، لوڻ پاڻي وانگي ڳلندا.
4. ڪلمہ حق دا آکن عاشق، توڙي سولي سر سلندا.
5. بيدل بيرنگي وچ ڪثرت، چال عجائب چلندا.

(246)

فوجان حسن ديان چڙهيان، آوڻ سيتي خون ڪريندي،

1. دست ڏريندي نين شڪيلا، خون ڪرڻ لئي ڪڙيان،
مشتاقان نون مفت مريندي
2. برهہ دي ٻڇي جنهن نون لڳڙي، گهاري ڏکان وچ گهڙيان،
سولي تي سالڪ قدم ڏريندي،
3. عشق جنهان نون سبق پڙهايا، ڪل ڪتابان ڏريان،[1]
بيخودي دا باب پڙهيندي
4. ول ول رانجهو وچ سيالين، نال نماڻي ڪريان،
آءَ اچانڪ اکيان اڙيندي
5. بيدل چاڪ دي ويک لطافت، ڪتان ٻهاون حوران پريان،
توڙي هزارين پوش ڪريندي

❊

(1) سٽ ڏرايان (م)

(247)

نين لڳي رانجهو نال سنئيان عشق پڳي سڀ اولي اولي.

1. ذات صفات هڪا جا ڪيتي، وحدت والي خيال سنئيان،
ڳئي دوئي دي پولي پولي.

2. لوڙهہ ڏتي سڀ لحظي دي وچ، چمان والڙي چال سنئيان،
دين ڪفر دي اولي اولي.

3. لمن الملڪ دا رانجهن سائين، آ وچ ملڪ سيال سنئيان،
ڊول[1] ڦيرايا ڊولي ڊولي.

4. هير نماني نون وچ فراقين، جيوڻ[2] ڏاڍا جنجال سنئيان،
جند رانجهو تون گهولي گهولي.

5. بيدل راهہ رندي وچ آوڻ، سڀ دي نانهہ مجال سنئيان،
طالب درد دي ٽولي ٽولي.

❊

(1) ڊوليا ڦريا (م) (2) جيئڻ (م)

(248)

مين تہ سيلاڻ ٿيان، جوڳي دي نال،
اکيان ڪتيان تون ڪُون بچاوي،[1]
اکيان ڦٽيان نون ڪون چتاوي،

1. جوڳي تخت هزارون آيا، مرلي اُهيندي شور مچايا،
لئيان برهہ ديان ٻهيان.

2. رمز نينان دي مين ڪا ڏتڙي، پل ڳئي مينون هي جند منڙي،
ناز اُنهان دي نيان.

3. شاهہ رانجهو دي الٽي چالِين،[2] چاڪ سڏاوي وچ سيالِين،[3]
سُرت رکو تُسين سئيان.

4. نين سپاهي ڪرن لڙائي، ناز دي آون فوج چڙهائي،
گهور اُنهان دي گهئيان.

5. بيدل عشق حُسن حق چاٽين، پوش راهين وچ شاهہ نون سڃاٽين،
ٻيا ڳالهيان سڀ ڳئيان.

(1) اکيان گهتيان نون ڪون بچاوي (م) (2) چالي (م) (3) سيالي (م)

(249)

ساڏيان تہ اکيان لڳيان،
جوُ[1] هوئي، سوئي هوئي.

1. اِهين تہ جوڳي دي نال مين ويسان رنگپور تون مين پڳيان پڳيان،
ولندي نہ سي ووئي.

2. مين تہ جوڳي دي روز ازل کنون، گولڙي اڳيان اڳيان،
پرت پڌر تي پوئي.

3. مرلي موهہ نيتا من ميڏا، تار عشق دي تڳيان تڳيان،
زار و زار مين روئي.

4. بيدل نيهن تي نيل[2] دا تکڙا، درد اُهين دي دڳيان دڳيان،
رنگ دوئي دا ڌوئي.

(250)

مين تہ نکارڙي آهيان آهيان،
رانجها تون بخش گناهہ[3]

1. هير نماڻي عيبن هاڻي، پلئہ تساڏي پيئان[4] پيئان،
تخت هزاري دا شاهہ[5]

2. مٽ نہ مون ڏنهن سهڻا سائين، توڙي افعالون ڳيئان ڳيئان،
نينان والي نگاهہ[6]

3. ديدان لاوت مينون لائي، برهہ ديان ڏاڍيان ٻهيان ٻهيان،
سهڻا سو ننگ نباهہ[7]

4. بيدل وانگن عشق تيڏي وچ مين بيرا اڳڻ ٽيئان ٽيئان،
رهندا تون بي پرواهہ[8]

---

(1) جوئي (م) (2) نعل (م) (3) گناهان (م) (4) مين پئيان (م) (5) شاهان (م) (6) نگاهان (م) (7) نباهان (م) (8) پرواهان (م)

(251)

يار عجب اسرار بنايا، احد و عبد سڏايا.[1]

1. خلق الآدم عليٰ صُورتهٖ ڪيها ناهه نهايا.
2. برهه لاوڻ دي خواهش ڪيتي، صورت کيل کلايا.
3. في انفسڪم خود فرمايس، آپ مين آپ سمايا.
4. شاهه منصور نون واقف ڪرڪي، سولي پڪڙ چڙهايا.
5. شيخ صنعان جيهي ڪامل نون، جٽيان ڳل پهرايا.
6. بيدل تخت هزاري دا سائين، وچ سيالين آيا.

(252)

رانجهو والي رمز اساڏي، ساهه سيباٽي سنئيان.

1. صورت بيڪُ بناڪي آيا، حيرت دي وچ پئيان.
2. ويک جمال اُهين جوڳي دا، برهين بيوس تئيان.
3. گهور گنوايا هوش اساڏا، موج نينا دي نئيان.
4. آءِ اچانڪ لڳيان اسان نون، بيدل برهه ديان بهئيان.

(253)

چاڪ ڏَنهون ساڏا چاهه ڙي سنئيان

ڪيڙاندي مين راهه نه ويسان.

1. چاڪ سَڏاوي وچ سيالين، تخت هزاريدا شاهه ڙي سنئيان.
2. رانجهو دي رمز اَزل وچ ڪيتا، سوگها اساڏا ساهه ڙي سنئيان.
3. شاهه هزاري دي شڪل نُوراني، سَرسُ ڪنون سج ماهه ڙي سنئيان.
4. صورت دي وچ ڏيوي ڏڪالي، جوت جمال الله ڙي سنئيان.
5. هادي عشق بتاوي بيدل رمزن والا راهه ڙي سنئيان.

*

(1) احمد نون عبد سڏيا (م)

(254)

عشق تساڏي دي طعني، ساڏي ساهہ سباٹي.

1. تيڏي طرفون طعني تنکي، برهہ دي کنڙي نون پاٹي.
2. مدهوشي دا منصب ڏتڙا، سانون ماهي دي ماٹي.
3. در معشوقان دي روز ازل وچ، عاشق شدي وکاٹي.
4. عشق حُسن، دا حُسن عشق دا، راز رموز پڇاٹي.
5. عشق حسن دي ذات هکائي، چاڻ وڃاءِ تہ تون ڄاٹي.
6. اهين درياهہ کنون رهي کناري، کني مُلي ملواٹي.
7. وحدت دي وچ ٻوڙ دوئي نون، بيدل ڇوڙ بهاني.

(255)

رنگپور ساڏي روح نہ پاوين، (1)
ويسان رانجهو دي نال.

1. روز ازل کنون رانجهن آها، ساڏا محرم حال.
2. ٻاجهون ماهي دي سانون جڳ وچ، جيوڻ هويا جنجال.
3. تخت هزاري دا شاهہ سيلاني، چلدا چاکان دي چال.
4. بيخودي دا جام پيتوسي، جلوا ويک جمال.
5. دين کفر لحظي وچ لوڙهيا عشق دي جذب جلال.
6. راهہ منصور اصل طريقت، ٻيا سڀ خام خيال.
7. خيال همہ دي نال تون بيدل، کوئي ڏهاڙا حال.

(256)

جوڳي والي ويس مين کوئي راهہ مسافر آيا.

1. بيک بيراڳي مُک وچ مرلي، درد کهين ڏمکايا.
2. مرلي اُهين دي تن من اندر، ڏاڍا شور مچايا.
3. کوکي درد فراق دي زخمون، گهور نينان دي گهايا.
4. سنئيان اهين جوڳيڙي سانون، جادو جوڙ بڇايا.
5. الانسان سري دا سهٹي، سر صحيح سمجهايا.
6. مين پيي ماءِ بيراڳڻ ٿيان، سامي سحر چلايا.
7. بيدل نال اساڏڙي رانجهن ، پيچ پريت دا پايا.

*

(1) پاٹي (م)

(257)

ڪيها هُل هلايوَ وچ سياليندي آڪي.

1. انا احمد بلا ميم، آپ ڪرم فرمايوَ
رمز راهہ بتاڪي.

2. تخت هزارون عشق دي ڪيتي، جهنگ سيال پُڇايوَ
اپني ذات ڇپا ڪي.

3. ڪن وچ ڪنڊل مک وچ مرلي، جوشون جوش جڳايوَ
و وويس متا ڪي

4. بيدل توتون صدقي صدقي، نرمل نيهڙا[1] لايوَ
پير اٿاهين پا ڪي.

(258)

جيوين محبوب دا رايا، اسان حاضر هر حالي.

1. محبوبان دي مرضي[2] ڪيتي، سوز گداز سيبايا،
ساهہ سولان وچ جالي.

2. لنوڙي لاڪر نال ڪرم دي، سانون ادب سڪايا،
چشمان والڙي چالي.

3. ڪيئي عاشق بي سر بي پا، خوني نين دا گهايا،
مست ڦرن متوالي.

4. تخت هزارون رانجهن سائين، ملڪ سيالين آيا،
ڪيندا سخت ڪشالي.

5. بيدل ڇوڙيم مائي بابل، پيچ پرت دا پايا،
روح تہ رانجهن نالي.

---

(1) نيهڙو (غ) (2) مرض (م)

(259)

ڪيهي لاتئي يار جاني، برهہ ديان سانون بهيان.

1. عشق دي جادو جوڙ بڇايق محب ڪيتي مستاني،
پيش تساڏي مين پئيان.

2. لوڪان ليکي ڳئي افعالون، درد ڪيتي ديواني،
هوش عقل ڪنون ڳئيان.

3. رنگپور دي وچ مين جو ڏٺڙا، آيا شاهہ سيلاني،
مين تہ بيرا ڳڻ ٿئيان.

4. آکي ويکو ماهي ميڏا، چوڙ شرف سلطاني،
ڦري گداگر سنئيان.

5. بيدل تينون دل منُ ڏٺڙا، ويک حسن حيراني،
موج نينان دي نئيان.

(260)

سانون محبوب دي ماٽي، ڏاڍا چيٽڪ لايا.

1. ڏيون طعني ماهي والي، سانون لوڪ اياٽي،
دونهان درد دُکايا.

2. ناز نياز دي تيڏي ميڏي، ڳالهين ڳاسن ڳاٽي،
محبت شور مچايا.

3. پيا سڀ عالم رسندا وسندا، عاشق ڦرن نماٽي،
بار جنهان سر چايا.

4. نفل نمازين ورد وظائف عشق بنا ملواٽي،
ڪرندي جهدُ اجايا.

5. ڏوهين جهان دا ظاهر باطن، بيدل خيال اُڪاٽي،
عشق والا رک رايا.

*

(261)

ساڏي تساڏي ڳالهين، ٻهہ ٻهہ ڪرسن[1] لوڪان.

1. نين تساڏي ساعت ساعت، ناز دي مارن نوڪان.
2. راهہ مسافر مار گهتوئي، چشمان دي ڏي[2] چوڪان.
3. دل ساڏي وچ آڪر ديرا، اکيان دي وچ جهوڪان.
4. عشق واليان دي عمر سجائي، ٻي سڀ ڦرندي ڦوڪان.
5. بيوس لڳيان اکيان بيدل، سهسان لوڪان دي ٽوڪان.

(262)

تخت هزار مين ويسان، رانجهو نال ڙي[3] سنئيان.

1. اکيان لڳيان متيان چڪيان، هڻ مين بيوس ٿئيان.
2. رات انڌيري رانجهن ڪيتي، ڦران هڪيلي[4] لئيان.
3. ويکڻ سيتي سهڻي صورت، موج نينان دي نئيان.
4. بيوس ڦاٿا جيءُ اساڏا، شرم حيا ڪنون ڳئيان.
5. عشق جوڳي دي بيدل سانون، ويک لايان هڻ ٻهيان.

(263)

چاڪ نهين يار ساڏا، تخت هزاري دا سائين.

1. جو ڪوئي آکي چاڪ رانجهو نون، انهون[5] گهول گهتائين.
2. انا احمد سڻ بلا ميم[6]، حق دا حرف الائين.
3. ڪاڻ تماشي شاهہ سيلاني، ويس مٿايا اٿائين.
4. ويس اُهين لتي دلڙي ساڏي، لاتي برهہ دي ٻاهين.
5. عين نقاش تي نقش اهوئي[7]، بيدل ڀول نہ ڀانئين.

---

(1) ڪريسن (م) (2) ڏئي (م) (3) رانجهو نال مين ويسان (م) (4) اڪيلي (م)
(5) انهين نون (م) (6) انا احمد بلا ميم (م) (ن) (7) عشق دا نقش نقاش اهوئي (م)

(264)

الله ڪري شل آوي، رانجهو ساڏڙي ويڙهي.

1. جنهن دي ڪيتي بيٺي سڪنديان، مانَ سو قيرڙا پاوي،
دلبر ساڏڙي ديري،

2. هير نون بيا ڪجهه خيال نہ ڪوئي، رانجهو دا راهہ پڇاوي،
ماري عشق اويري،

3. جي هڪ واي ماهي مِهرون، عاشقاندي نال الاوي،
صدق وجان سؤ پيري،

4. ساهہ ڪنون سچ سهٹا سائين، بيدل سرس سباوي،
شال وسي نت نيڙي،

(265)

چاڪ ڪيتا سانون چور چاڪ نهين ڪوئي چور دليندا.

1. چاڪ نهين ڪوئي خاڪ دي خلقت، آهي نسهرو نور.
2. چاڪ مريندا چشم دي چوٽان، ويندي مين وهلور.
3. ويکڑ نين خماري اُهندي مينون ڪيتا مخمُور.
4. هير نون رمز رانجهو دي ڪيتا، مُلڪين وچ مشهور.
5. بيدل مار نغارا جيوين، ماريا شاهہ منصورُ.

(266)

غازي دم منصوري مارن، ملان مسجد پهندي وي،

1. وات اُنهان[1] دي دين دي وائي، رمزين وچ نہ رهندي وي،
2. وحدت والي رمز[2] نہ جاٹن، ڪيا جي ڪلما ڪهندي وي،
3. عشاقان دي نال اياٹي، تاهہ ڪسي نهين ٺهندي وي،
4. عاشق گم ٽيوڑ دي ٻاجهون، پهہ ڪوئي نہ سي پهندي وي،
5. بيدل يار دي ڪيتي ملامت، سالڪ سر تي سهندي وي،

(1) انهين دي(م) (2) رهت(م) (غ)

(267)

شاهنشاهہ سيالين دي وچ شوقون چاڪ سڏايان.

1. تخت هزاري والي نون پيا[1]، سير ڪرڻ دا رايا.
2. يار بيرنگي ڪاڻ تماشي، سهسين رنگ بنايا.
3. شاهہ لباس چاڪان دا پهري، ڪثرت ناهہ ٿهايا.
4. ونجهلي اوهندي دل ساڏي نون، رمزين نال ريجهايا.
5. ٺڳ دلين دي سانون بيدل، ڏاڍا چيٽڪ لايا.

(268)

جاني جوڳي دا ڪر بهانا، راهہ مسافر آوندا.

1. سر پر ڪلنگي مک وچ مرلي، گيت الستي ڳاوندا.
2. رنگپور وچ بناڪر بيٺڪ[2]، رانجهو رمزان لاوندا.
3. مشتاقان دي مارڻ ڪيتي، خوني چشمان چاوندا.
4. گهور نينا دي نال اچانڪ، هير نماڻي نون گهانوندا.
5. بيدل نال ڪرم ڪر سهڻا، لاڪي نيهن نياوندا.

(269)

لٽ نيتي دل ساڏي، هڻ ڪريندائين ماڻا.

1. در تيڏي تي سهڻا سائين، روح اساڏا وڪاڻا.
2. ويک ڪي تيڏيان بيپروايان، ساڏا جيءُ ڪوماڻا.
3. ايوين نہ لائق تينون لالڻ، مارڻ مفت نماڻا.
4. شوق تيڏي دا شغل چڱيڙا[3]، ساڏي ساهہ سيباڻا.
5. شمع حُسن دا بيدل عاشق، تهدل تيڏو[4] پروانا.

(1) تيا (م) (2) بيشڪ (م) (3) چگڙا (م) (4) تي پرواڻا (م)

(270)

رانجهو يار پلايا سانون، درد عشق دا جام.

1. جذبي جوش جلالت والي ننگ وڃايا نام
2. ويک جمال جوڳي دا سنئيان، ڳيا ساڏا آرام.
3. بيوس لڳيان ساڏيان اکيان، دل نون پيا ڪوئي دام.
4. اکر گيان دي پنٽ نياري، عشق ڪيا چاٽن عام.
5. بيخودي دي خيال مين بيدل، رهہ تون محو مدام.

(271)

رانجها تخت هزاري دا سائين،

لياندي[1] لج پال.

1. تيڏي نال مين جڳ وچ هليان، سڻ رهي[2] سڀ سيال.
2. جيندي مرندي هوسان هميشہ، لڳڙي دامن نال.
3. تيڏي ٻاجهون هڪ هڪ ساعت، سانون سوَ سوَ سال.
4. ويک اساڏا حال نماٹا، مهر نظر مڙ[3] پال.
5. ساه ساڏيدا سجدا توڏنهن، سهٹا لهين تون سنيال.
6. بيدل تيڏڙي دامن لڳڙا، منگدا قرب ڪمال.

(272)

عشق لڳا تدبيران چڪيان،

عقل دا ڳيا اختيار.

1. ناوڪ ناز دا لڳڙا جنهن نون، روندا زارو زار.
2. عالم فاضل عشقون هوندي، بي سر بي دستار.
3. شاهہ رانجهو ڪنون عشق چڙايا، ڪيوين تخت هزار.
4. حڪماً آڻ وڃايا عشقي، يوسف وچ بازار.
5. پير طريقت خوڪ چراوي، ڳل دي وچ زنار.
6. شيخ[4] منصور نون برهي ڪيتا، سولي دا هسوار.
7. بيدل درد عشق دي ڪشتي، ترت پچاوي پار.

---

(1) سنئيان دي(م) (2) رهيا(م) (3) ڪر(م) (4) شاهہ(م)

(273)

نين لڳي نروار ڙي سنئيان عشق دا مهڻا سر تي چئيسان.

1 . يار چناهان رانجهو وسندا، ڪوڪان مين اووار ڙي سئيان،

رين انڌيري مين ٻيلي ويسان.

2. عشق نيتا آرام اساڏا، چوڙ سيو گهرُ ٻار ڙي سنئيان،

رو رو رانجهن دي جهوڪ پڇيسان.

3. رمز رانجهو دي ويک مين ٿيئان، بيوس بي اختيار ڙي سنئيان،

سر سر واهه سيوئي سٽيسان.

4. وسون ڳئي دل ساڏي لوڪو نينان دي لڳڙي تار ڙي سنئيان،

مين ماهي دي پيش پويسان.

5. مين ماهي هڪ ذات آهاسي، دوئي ڪيتا سانون ڏار ڙي سنئيان،

بيدل سر وحدت سمجهيسان.

(274)

سانون نينان دي ناز ڙي سنئيان, ڏاڍا چيٽڪ لايا لايا.

1. چوچڪ ڇائي ڏيسي جائي, سر وچ سوز گدازُ ڙي سنئيان,
عشق جهين سر آيا آيا.

2. روز الست اساڏي روحان, عشقدا سڻ آواز ڙي سنئيان,
بار غمان سر چايا, چايا.

3. محبوباندي نين شڪاري, جيوين بحر باز ڙي سنئيان,
گُهور انهان دي گهايا, گهايا

4. شاهہ منصور جيهي بيسّر[1] پا, صورت وچ مجاز ڙي سنئيان,
سر حقيقت پايا, پايا

5. بيدل نال سبب دي مليا هادي سانُون[2] همراز ڙي سنئيان,
عشق خودي نون ڪايا ڪايا.

❋

(275)

رُخ رانجهو دا ڪعبہ قبلي عشق دا ٻڌ احرام.

1. لَنوُ لَنوُ وچ لبيڪ دي وائي, هُو هُو هل هنگام.

2. نال طواف طلب دي ست تون, خيال خودي دا خام.

3. وچ صفا[3] مروي محبت دي, بي سرپا پر گام.

4. سر عرفات عشقدي هوندا, عارف نون الهام.

5. خاني خاص خدائي دي وچ, بيدل ڪر بسرام.

❋

(1) بيسروپا(م) (2) مليا(م) (3) صفا وَمروي(م)

(276)

ڪر هڪ ترڪ وجودُ[1]، پيا ڪجهہ فن فنون نہ چلندا.

1. نابودي وچ اپڻا چاٽي، سالڪ سارا سُودُ.
2. لا الہ زبانون آکين، نيهي ٿيءِ نابودُ.
3. پاجهہ فنا دي مول نہ ٿيوي، منصوري مقصودُ.
4. معدومي دي مئخاني تون، پُر پيءِ جام شهودُ.
5. موتو قبل الموت مين تيڏا، بيدل هي بهبودُ.

(277)

مذهب دا ست ڪُوڙا جهڳڙا، وحدت دا گِهن راهہ.

1. منصوري مشرب وچ ٿيونِ، ڪل قصا ڪوتاهہ.
2. اپڻي سر حقيقت دي رک، عاقل تون آگاهہ.
3. وحدت دا نتِ خيال ڪماوين، چوڙ ثواب گناهہ.
4. بيرنگي دي رنگ مين ٿيوي[2]، مَحو سفيد[3] سياهہ.
5. نال يقين دي هر صورت وچ[4]، ويک تون وجهہ الله.
6. بيدل هر دوجهان نہ ليسي، برهہ جيها بادشاهہ.

(278)

رانجهو دي رمز ساڏا منُ موهيا، ويسان[5] تخت هزاري

1. چاڪ ڪيتي دل چاڪ اساڏي، نيهن لڳا نرواري
2. مين جيهي لک قرن وڳاٽي[6]، ناز نينان دي ماري
3. ونجهلي دا ڏڏڪار مويان[7] نون، جائي سو قير جياري
4. رانجهو نال سوئي هڪ ٿيوي، جوئي وجود وساري
5. بيدل مين تون محو ٿيوسي، مار اناالحق نعري

---

(1) سالڪ چوڙ وجود (م) (2) ٿيون (م) (ها) (3) سفيد وسياهہ (م) (4) مين (م)
(5) ويسان مين (م) (ها) (6) نماٽي (ها) (7) مئان نون (م)

(279)

خاڪ وچون اڪسير جو بنيا، جڏان چٽنگ پئي وچ چولي.

1. عشق جڏان آ پاتي جهاتي، اُتر پئي سپ اولي.
2. برھ بحال ڪيتي اثباتي، پانڻ دي ڳئي پولي.
3. نيهن دا جا بجا نرواري، ڍول ڦرايا ڍولي.
4. بيدل موج عجائب لڳندي، وحدت بحر وچولي.

(280)

آءُ وَس رانجها ساڏڙي ويڙهي،
تانگهان لڳيان مين نون.

1. تو جيها مين ڪوئي نہ ڏٺڙا، مين جيها لک تينون.
2. اپڻي دل ديواني دي ويڻن، آک سڻاوان ڪنهن نون.
3. ڏٺڙي ٻاجهون آرام نہ پاوي، چيتڪ لڳڙا جنهن نون.
4. بيدل سوز جنهن دي سر آيا، درد ديان خبران تنهن نون.

(281)

مين ماهي دي نال لوڪان لنوڙي لائي،
ملڪ سيالين آيا تخت هزارون سائين.

1. وسؤن دلڙي ڳئي، درد ڪراوي دانهين،
عشق اُليل ويکو پڙڪن برھ باهين.

2. چوٽ چشمان دي لڳي، وسري هور وائين،
ايڏون اوڏون ويکان ٻاجھ رانجهو دي ناهي.

3. رمز رانجهو دي سانون، دُرس بتائين راهين،
رنگپور چوڙين هُڻ، طرف هزاري ڪاهين.

4. بحر حسن دي سائين ناھ ڪنڌي ڪاهين،
بيدل ڪاءُ غوطہ ڪيون مارين ٻاهين.

❋

(282)

حسن اساڏا هادي برحق، وحدت راهہ بتاوندا.

1. رکندا خيال خدائي والا، وهم خودي نون کاوندا.
2. برهہ لاوڻ ڪيتي بيرنگي، صورت وچ سماوندا.
3. جوڙ سيو جسماني والا، جلوي نال جلاوندا.
4. عشاقاندي نال عجائب رَل مل رمزان لاوندا.
5. مِل ڪر تخت دليندا بيدل، شاهي طبل وڄاوندا.

(283)

ڪيا جو ڪنزُ هدايہ پڙهيا، برهہ بنان گمراهي.

1. تلويح ۽ توضيح نہ نيؤي[1]، اندر ڪنون اونداهي.
2. نال تفسير حديث نہ ليپَسي[2]، اونهان رازُ[3] الاهي.
3. ڪي مجال معقول دي يارو، سمجهن[4] سر ڪماهي.
4. ٻاجهہ فنا دي نہ پاوي ڪوئي، منصب شاهنشاهي.
5. الانسان سري دي[5] بيدل، عشق ڏيوي آگاهي.

(284)

ڇوڙ دُوئي دا ديس، وحدت وطن سنڀال تون سگهڙا.

1. آپنون گُم ڪرڻ وچ آپي، عشاقان آبيس.
2. عامُ عقائد عقلي پڙهندي، نيهي ٿيندي نيس.
3. صورت ويس مين ساجن ڪيتي، لکين لک لبيس.
4. آپ ملان منصور پيي آپي، ڪتان ٻيلي ڪتان رئيس.
5. بيدل برهہ دي ڪيتي آيا، پهر وجودي ويس.

❊

---

(1) لاهي (م) (2) پائي (ن) (3) سير (م) (ن) (4) سمجهي (م) (5) دا (م)

(285)

دَمُ موليٰ دَمُ موليٰ، نهين اِٿان ڪجهه ٻولا.

1. دين ڪفر دا ويک وچايا، رمز رندي دي[1] رولا.

2. ڀهرڻ[2] والا هڪو رانجهن، لکين هزارين چولا.

3. اول آخر هو حق حاضر[3]، گم ٿيا وچون گولا.

4. لاشڪ آپ نون سوئي سمجهن، هين جهيندا ڳولا.

5. بيدل ٻن ڪر ماهر ٿيوين، عبديت دا اولا.

(286)

جسم دي ٻول نہ ٻُلين، تون هين[4] روح روحاني،

جسم دي ٻول نہ ٻلين، تون هين نور نوراني.

1. جسمون ڏار تون ٻهون گذاريا، چول اگين وانگي چلين.

2. باز تندان وچ بند نہ ٿيسي، وهم وڃاءِ ڪجهه چلين.

3. هي دم سارا سر الاهي رمز سمجهه ڪيون رُلين.

4. وحدت والڙي خيال ۾ بيخود، گل ڦل وانگن کُلين.

5. رندان والڙي رَهتِ ۾ بيدل، وانگ حلاج تون هلين.

*

(1) دا (م) (2) ڀهرياڻ (م) (3) ظاهر (م) (غ) (4) تون تہ ڪجهہ اورهين (م)

(287)

تخت هزارا ڇوڙ رنگپور دي وچ رانجهن آيا.

1. قلب المومن جهوڪ رانجهن ديءِ اهو ڏس ڏنائون تہ ڏور،
پرتئون پري ڪو خيال پرايا.

2. رهہ يگانو يار پنهنجي سان ويهي وِرهہ سان تون ووڙ
تنهنجو توءِ يار سمايا.

3. خلق الآدم علىٰ صورته اهو ويس وجودي جوڙ
هر جا يار تماشا لايا.

4. اها اوٽ ڪاڻ عشاقان بيدل رڪيس جوڙ
شاهہ رانجهن دا اهڙا رايا.

*

ڪافيون روپ نٽ ڪلياڻ

(288)

آيا شاهه نيارا جڳ مين، پهري وڳو پيغمبري
1. شيعا، سني آپي بڻدا، نقشبندي تي قادري
2. ڪتان شيخي شانُ ڏريندا، ڪتان قرب قلندري
3. هر مظهر وچ وسندا بيدل، مار نغارا نادري[1]

(289)

عشق دا عالي شانُ مشڪل سگهندي سمجهه سيائي.
1. قاضي ملان پڙهندي[2] ڪتابان، ٻيئي تولن ڏوهه ثوابان،
نيهن ڪنون[3] نادان، مامر محبت دي ڪون پڇاڻي.

2. عشق دا مسئلا عاشق ڄاڻن، موج منصوري سالڪ ماڻن،
ڇوڙ خودي نون خان، سهڻي[4] دي وچ يار سماڻي.

3. حسن دا قبلا صحيح ڪيتوسي، سر خوبان دا نذرُ ڏتوسي،
سرت والا سامان، لٽ نيتا محبوب دي ماڻي.

4. محويت جڏان پلئه پيوسي، صرف نحو سڀ پل ڳيوسي،
نيتا ڪفر ايمانُ، وحدت دي احوال اُڪاڻي.

5. بيدل ڇوڙ حيواني هستي، حال حلاج دي ماڻ تون مستي،
مرد سوئي مردان، جوئي اپنا آپ سڃاڻي.

❋

(1) حيدري (م) (2) پڙهن (م) (ن) (3) بنان (م) (4) سيني (م)

(290)

ڪنون جدائي مين جلنديان، آ وس ويڙهي[1] يار.

1. غمي شادي عشق تيڏي دي، لوڪان نون نہ مين سلنديان.
2. هجر وصل دا ويک تماشا، رو رو مين وَت ڪلنديان.
3. چوڙ طريقا زهد عقل دا، چال عشق دي مين چلنديان.
4. ناز عقاب ديان باهين پڙڪن، موم وانگن مين گلنديان.
5. ڪيڙي پيڙي من نہ پانوين، شاه رانجهو نال رلنديان.
6. بيدل تهدل در سهڻان دي، بندي روز ازل دي آن.

(291)

راتي ڏينهان رکين دم دم نالي، وحدت والا خيال.

1. آپي عاشق بي سر بي پا ، آپي حسن ڪمال.
2. سر اپني ڏر هير دا نالا، ڪرندا جوڙ جمال.
3. چاڪ سڏاوندا وچ سيالين، شاهہ شوري دي حال.
4. درد عشق دا طالب ٿيوين، چوڙ سيا قيل قال.
5. وحدت دي شهبازان وانگن دُوئي دا تُوڙ دُوال.
6. بحر اهين دي غوط مارن، سپ دي ناهہ مجال.
7. بيدل دم حياتي دا جالين، خيال همہ دي نال.

*

(1) نيڙي(م)

(292)

ظاهر بين سمجھ نهين سگھندي، رندا والڙا راز.

1. سونهان راھ حقيقت دا هي، لاشڪ عشق مجاز.
2. "لن تراني" عشاقان نالي، آها نِسهرا نازُ.
3. "من خدا" عطارُ نہ آکيا، اُهندا ها آواز.
4. آپ آکيندا يار "اناالحق"، سولي چڙھ سر باز.
5. ڪٿان بناوي ناز دي مسندُ، ڪٿ ول ڪرندا نيازُ.
6. ڪٿان بيپرواھ چليندا، ڪٿ وچ سوز گداز.
7. بيدل دو جڳ طئي ڪريندا، عشقي دا شهباز.

(293)

صورت دا واپاري، آيا ساڏي ديس.

1. عشق دي ڪيتي رانجهن ڪيتا، چوڙڪي تخت هزاري، جوڳي والڙا ويسُ.
2. رنگپور دي وچ ديرا ڪرڪي، شاھ ڦري بيکياري، درد ڪيتا درويش.
3. درد فراقون در در رانجهو رو رو ڪرندا زاري، عشق دا هي آبيس.
4. آءِ اٿاهين سر تي چاتس، بار ڏکاندا باري، پرت لائي پرديس.
5. بيدل جيهي ڪيتي يارو هزاري هڪواري، ناوڪ ناز دي نيشُ.

*

(294)

بيخودي دا باب جو پڙهي سو هوش گنواوي

1. عشق دي مڪتب جوئي ويندا, مدهوشي دي مشق ڪريندا,
چوڙ سوال جواب, مرڻ ڪنون آگي مرجاوي

2. عشق دي چوٽ لڳِڙي جنهن نون, اثباتي دي خبر اُلهين نون,
راز دا دست رباب, من خدا دا راڳ رساوي

3. عشق دي حالت جنهن سر آئي, ڪرسي هميشه وحدت وائي,
پِي ڪر شوق شرابُ, شاهه منصور دا منصب پاوي

4. ڪنز دقائق ملان پڙهندي, رمز حقائق فهم نه ڪرندي,
عشق اُناوي حجابُ, هو دا سر صحي سمجهاي

5. بيدل برهه دي کيل تون بازي, پن طلسم دوئي دا غازي,
عشق دا تکڙا تاب, ڪثرت نون هڪ پل وچ ڪاوي

(295)

آءِ تون سنجهه صُباحين, ساڏي ديري

1. تونِن ساڏا حال نه ڪوئي, دلبر دور نه جائين.
2. نانءَ الله دي يار پيارل, سانون بخش خطائين.
3. نانءِ تيڏي مئين جڳ وچ هُليان, اپنا ننگ نيائين.
4. آءِ اچانڪ لنوڙي لاتئه, هڻ ول چت نه چائين.
5. بيدل تو بن ڦري ويڳاٽا, ماهي مُک وِکائين.

❊

(296)

جيهي لباس مين آوي، يار مين هوسان گولي.

1. ساعت ساعت شاهہ سيلاني، ول ول ويس مٽائي،
ٻولي نئين نئين ٻولي.

2. مظهر مظهر شاهہ علحده، سهسين نام سڏاوي،
رمز اهين تون مين گهولي.

3. وحدت ڪثرت رمز عجائب، جوگي نظر نہ آوي،
جٽ ڪٽ ڦرندي جهولي.

4. قطري دي وچ ڪيوين يارو، سارا بحر سماوي،
پِرت دي عجب پرولي.

5. جوئي ظاهر سوئي باطن، بيدل برهہ بتاوي،
راهہ سلوڪ دي سولي.

(297)

سنئڀان ٻيڪو رنگ پياري دا.

1. ڪهون مڪي دا ڏسي ڏيندا،
ڪهون ٺاڪر دُواري دا.

2. ڪيهي ڪيهي عجائب آکان،
شاهنشاهہ نياري دا.

3. آپ ڇُپايس ٺاهہ ٺهايس،
تسبيح تي زناري دا.

4. بيدل شمس ڪيتي روشنائي،
گيا شعاع سِتاري دا.

*

ڪافيون روپ گنوري

(298)

چاتم بار عشق دا جو باري، چوڙيم خيال سيو سنساري

1. عشق ساڏي نال ڪيهي جو ڪيتي، سولان دي اُتون سر ڪي مين پيتي،
ناز نيڻان دي دلڙي نيتي، گوندر وچ مين عُمر گذاري

2. قاصد عرض ڪرين ساڏي پارون، ٻانهون ٻڌ ڪي يار اڳانهون،
سگهڙا سگهڙا لهين سنيارون، درد فراق تيڏي دي هان ماري

3. تو ٻاجهون ساڏا حال نماڻا، دل ديواني جيءُ ڪوماڻا،
نہ ڪر سهڻا ايڏا تو ماڻا، من الله لڳ ساڏي زاري

4. سهڻا ساڏي ڪول تو آوين، ويلي ڪويلي ڦيرڙا پاوين،
درد مندان نون دُرس وڪاوين، جنهون گهتيءُ ڳل وچي ڳاري

5. بيدل توتئون اولي تي گهولي، آءُ تون سهڻا ساڏڙي ڪولي،
چيٽڪ لاوت چشمان چولي، ڪر تون مهر نظر هڪواري

*

(299)

ساڏي نال تو لنوڙي جو لاتي، من وچ وسندائين ڏينهان تي راتي.[1]

1. جادو جوڙ بچايا تو مين نون،حال ساڏا سڀ معلوم تينون،
ڪُوڪ سٽاوان ڪنهن نون ڪنهن نون، درد فراق تُساڏي دي باتي.[2]

2. سهڻا سائين تون ساه سيباٽا، سدا ڪرين شال مئين نال ماٽا،
ويک تڙفندا جيءُ نماٽا، دست نيٽان دي ڪر شهيدي ڪاتي.[3]

3. تيڏي ڪيتي ٻيتي مين سڪان، نت نت دفتر دردُ دا لکان،
ڪڏان اسان ڏنهہ پاسين وڪان، پلپل پڇنديان پانڌي تي ساتي.[4]

4. تخت هزاري دا رانجهن سائين، وچ سيالين نون چاڪ سڏائين،
جندڙي تو تون گهول گهتائين، جي گڏ تيوين اسان ڏا ياتي.[5]

5. بيدل تيڏڙي دامن لڳڙا، صحيون تساڏي در دا هي سڳڙا،
ننگ دامن دا تينون اڳڙا، جهڳي ساڏي سهڻا پاوين جهاتي.[6]

❊

(1) راتين (م) (2) باتين (م) (3) ڪاتين (م) (4) سائين (م) (5) ياتين (م) (6) جهاتين (م)

(300)

آوسين ڪول اساڏي ڪڏاهان
نت نهاران ٿُساڏيان راهان.

1. فوج حسن دي لٽِان جو لُٽيان
تيغ نينان دي ڪُٺيان جو ڪُٺيان
ماٺي محبوب دي مين تان ڦٽيان
درد فراق تو ڪرديان دانهان.

2. توهين ميڏا موهن منڙا
تو جيها مين هور نہ ڏٺڙا
تو تون ڪيونڪر چاوان چتڙا
تيڏي منگديان نت نگاهان.

3. زوران زوري لنوڙي جو لاتئي
پيچ پريت دا مين نال پاتئي
ول ڪيون ڪرميان چتڙا چاتئي
سُن سُن عشق ساڏي ديان آهان.

4. هَس الاوين تو بيدل نالي
تيڏي ڪيتي ڪيندا ڪشالي
تيڏي پريت نون پيتا پالي
ست خيال ثواب گناهان

❊

ڪافيون روپ ڪامول

(301)

عشق دي اُلٽي[1] کيل، ڪوئي بانڪا کيلي.

1. ڪيٽ[2] عقل دي هڪ پل دي وچ، برهہ ڪريندا ڀيل.
2. شاه منصور نون برهہ ٻڌايا، عاشقاندا سرخيل.
3. شيخ صنعان جيهي ڪيئي مقيد[3]، نيهن دا ڏاڍڙا نيل.
4. ساعت ساعت سُولي ڏاهون، مُحبتيان[4] دا ميل.
5. بيدل جنهن نون عشق نہ لڳڙا، اوهندي حق واويل.

(302)

ذاتي حُسن صفاتي گُهونگهٽ، راز رموز نهاني دا.

1. شاهہ دي اولي يار ڇُپايا، جلوا نور نوراني دا.
2. جسم انڌيري دي وچ پايس، روشن شمع روحاني دا.
3. سهسين ويس هڪوئي صورت، سر اسرار مُعاني دا.
4. جان جسم ڪنون پاڪ تون وسندائين، ڇوڙ وهم جسماني دا.
5. آپ ڪنون تان آپ لڀيوئي، سمجهين سِر انساني دا.
6. بي سِري وچ عاشق مارن، بيخود دم سُلطاني دا.
7. سبحاني ما اعظم شاني، واقف عين عياني دا.
8. بيدل نفي ڪمائين تہ ويکين، نُور شهود رباني دا.

---

(1) عشق دا اُلٽا کيل (ن) (2) علم عقل نون (ن) (3) زاهد نون (ن) (4) مشتاقاندا (ن)

(303)

مُک ماهي دا ڪعبہ قبليٰ، عشق امام حقاني.

1. حق ابرو محراب دلين دا، سجدا سر نهاني.
2. شيخ صنعان جو جٽيا پاتا، يار وڏس[1] ڳل ڳاني.
3. شاه منصور سُولي تي آکيا، اناالحق عياني.
4. يار عطار نون قتل ڪرايس، ڪامل ٿيو قرباني.
5. زهد عبادت تقويٰ تاون، اعليٰ عشق رباني.
6. بيدل جوش جگر دا چوکا، ٻيو سب هوس[2] حيراني.

(304)

تيڏي مُک ويکڻ دي ڪيتي، صورت بيک بنائي هون.

1. عشق ساڏا آرام وڃايا، حُسن دي ناهہ نڪائي هون.
2. لا مڪان مڪان اساڏا، اٿان عشق ٿون آئي هون.
3. ملڪ اوٿاهين ساڏي ساجد، اٿان اسان سر نائي هون.
4. تخت هزاران ملڪ اساڏا، چاڪ سيال سڏائي هون.
5. وحدت تي ڪنعان دا يوسف، مصر وچ وڃائي هون.
6. خال دي داني دي ڪر خواهش، زلف دي دام ڦسائي هون.
7. بيدل احدُ[3] وعبد سڏا ڪر، بار بلاسر چائي هون.

❊

(1) گهتيس (م) (2) حرص (م) (3) احدون عبد (م)

(305)

ڏون تي دُمُ[1] اهين پنجري وچ، جيوين ڪيُوين[2] جاليسون

1. عرش دي[3] طوطي نون وچ پنجري، نال پريت دي پاليسون.
2. ڏئي گُريز[4] اهين باشي نون، باؤلي عجب سڪا ليسون.
3. وقت ڪهين ڪر ڪوچ جا سعيا، ول ڪي وطن سنپاليسون.
4. توڙ دُوالي جسم دي جائي، عشق عقاب اُڏاريسون.
5. احديت دي آئيني وچ، آپ نون آپ وڪاليسون.
6. صورت دا ڪر سير تمامي، موج معنيٰ وچ ماٽيسون[5].
7. ڪثرت دي وچ هڪ ڏون ساعت، بيدل يار گذاريسون.

(306)

شاهي طبل وڄاوڻ واري، ول ول ويس متاوڻ ڪيا.

1. ظاهر باطن حُڪم[6] تُساڏا، احد و عبد ڪهاوڻ[7] ڪيا.
2. شاه منصور عطار دي نالي، جڳ مين ڍول[8] ڦراوڻ ڪيا.
3. قمر باذني آپي آڪيوئي[9]، شمس دا پوش لهاوڻ ڪيا.
4. خلق آدم عليٰ صورته، لوڪون آپ لڪاوڻ ڪيا.
5. اپنا راز ڏسيندائين آپي، بيدل نانءُ سڏاوڻ ڪيا.

(307)

تو بن اورنهين ڪو جڳ مين ڪٿون آپ ڇُپاوندي هو.

1. برهہ لاوڻ ڪيتي بيرنگي، سهسين رنگ سماوندي هو.
2. آپ نون آپي بن بن صورت، زوري برهہ بچاونوندي هو.
3. منصوري جامي وچ جاني، اناالحق الاوندي هو.
4. اپني هٿون آپنون سهٽا، سُولي سرسلاوندي هو.
5. اپني ذات ڇُپاوڻ ڪيتي، بيدل نام سڏاوندي هو.

❋

---

(1) دن(م) (2) تيوين(م) (3) دا طوطا(م) (4) ڪُريز(م) (5) پاليسون(م) (6) حُسن(م) (7) سڏاوڻ(م) (8) دهل(هہ) (9) آپ ڪو(م)

(308)

پيارا جم جالين، جالين ساڏڙي نال.

1. نهين ٿُساڪنون ڪي ڪجهہ ڳجهڙا، مين نماڻي دا حال.
2. پلّو ٿُساڏڙي مين جو لڳڙي، پرت اساڏڙي پال.
3. اِٿان اُٿان ساه سباٽا، تيڏڙا خوب خيال.
4. اصل ٿُساڏا بيدل بردا، سو تون سگ سنيال.

(309)

عشق دي ڪر امدادي، لڙهہ ٿُساڏي[1] مين لڳيان.

1. نظر نہ آئي اصل اسانون، شوق جيهي ڪائي شادي
عقل اندوهہ ڪنون پڳيان.

2. ويراني وچ حُسن هِڪا مين[2]، آء ڪيتي آبادي
تار نيناندي مين تڳيان.

3. حُسن دي آئي حاصل هوئي، آپ ڪنون آزادي
نوبتان نيهن ديان وڳيان.

4. بيدل نالي رک هر حالي، تينون هي قسم خدا دي
رانجها تون رمزان اڳيان.

❊

(1) تساندي(م) (2) هنگامي(م)

(310)

ڏاڍا چيتڪ لايا اُنهان ناز پريان.

1. تخت هزارا ڇوڙ ڏتوسي، جهنگ سيال سبايا.
2. صورت والڙا ويسُ عجائب، ڀهون سانون خوش آيا.
3. ويکو سيالين رمزين غمزين، رانجهو دا روح ريجهايا.
4. سُڌ اُنهينون ساري هوسي، گهور نينانديِ جوڳهايا.
5. ڳلي محبوبان دي جاوي ڪوئي، بيدل بخت سوايا.

(311)

عشق اُهيندي ڏيوا ٻاليا، وچ رس شام انڌيري

1. ڪڏان چڙهہ منبر ٻڌندا واعظ ڪڏان نچ ڏيندا ڦيري
2. ڪتان ولي ولايت والا، ڪتان ول منڪر ويري
3. سر همہ دا سمجهہ تون بيدل جوئي ملاح سو ٻيڙي

*

ڪافيون روپ مالڪوس

(312)

ڪوئي عاشق بي سر بي پا اس رستي ميں آويگا
دو جگ اپنا جوئي گنواوي سوئي مطلب پاويگا

1. عقل علم دي جاءِ نہ ڪائي دين ڪفر جل جاويگا
جس ويلي عشق ڪي آتش ڦوڪ آڙاهہ مچاويگا.

2. مذهب دي باتيان نون برها هڪ پل وچ اُڏاويگا
صوفي لا مذهب مستي وچ اناالحق الاويگا.

3. شيعا سُني ٽيوڻ سوڪا صوفي ڪون سڏاويگا
بي سِري دا منصب پاڪر سُولي سر چڙهاويگا.

4. بيدل جوئي وحدت دي وچ وهم وجود وڃاويگا
جا بجا اُسي نون جائي ماهي مُک وڪاويگا.

(313)

ٻاجهون فاني ٿيوڻ اپني، عشق دا راهہ بتاوي ڪونُ،
جان جان هستي حرف پڇاڻي، سرمستي سمجهاوي ڪونُ.

1. ملان پڙهندي ڪنز هدايہ، رندي رمز سڻاوي ڪونُ،
علم لدني عشاقان دي، ٻاجهون اور پڙهاوي ڪونُ.

2. احد ويکو ڪثرت ۾ آيا، ڪُنهہَ اُنهين دا پاوي ڪونُ،
عاشق آپ معشوق پيي آپي، ڏوجها بيچ سماوي ڪونُ.

3. منصوري منصب دي ٻاجهون، اس رستي ۾ آوي ڪُون،
ذاتي زور نہ پاوي جب تڪ، برهہ دا بار اُٺاوي ڪونُ.

4. جان جان عشق نہ ٿيوي ساقي، وحدت جام پلاوي ڪونُ،
بيدل سڻ "العشق هوالله"، اس بن مار جواوي ڪونُ.

❊

(314)

ساڏي دل کِسڪي زوران[1] زور ويندا،

ساڏي دل لٽڪي جادوگر ويندا.

1. بيک بيراڳي ڪر تخت هزارون، رنگپور راهہ پُڇيندا.
2. تخت هزاري دا صاحب ويکو ڳليان وچ ڦريندا.
3. هير سيالڻ نون سامي سيلاني، نين اڙاڪي جو نيندا.
4. درد فراقان وچ هوڪي خستہ، رو رو سُول[2] سليندا.
5. بيدل رمز بازي ويک رانجهو دي، عشق ڏي[3] کيل ڪليندا.

(315)

مايا مينون جوڳي ڪيها جادو لايا

جوڳي ڏاڍا جادو لايا.

1. مين نماڻي نون رانجهن ويکو جادو جوڙ بچايا.
2. ڏُن ڏُن مُرلي سُڻ مين سنئيان، رو رو حال وڃايا.
3. سب سيالين خوش رسنديان وسنديان، برهہ ساڏي ڀاڳي آيا.
4. عشق اساڏي سر ناز حُسن دا، ڪيڏا ڪٽڪ چڙهايا.
5. هِير حيرت وچ بيدل جالي، ويک رانجهو دا رايا.

(316)

ناز دي خنجر نال هميشہ عاشق قتل ڪريندا يار.

1. نينان دي شمشير مين ويکو مشتاقان نون مريندا يار.
2. لٽ ڪر دلڙي نال رمز دي، رمز سانون نہ ڏسيندا يار.
3. بيدل تيري درد ڪا دائم، پُر ڪر جام پليندا يار.

(317)

مينون تُساڏي تانگهہ لڳڙي پيارا

1. ناز نينان دي دلڙي نيتي، وڃي ڪنهن سانگ ڪيُوَ وسارا
2. دين ڪفر دي جاءِ نہ ڪائي، ڏيندا عشق اُچانگ پرت پسارا
3. بيدل برهہ دي چاءِ ملامت نيهن نسورا نانگ عشق اشارا.

---

(1) زوراور (م) (2) سور (م) (3) عشقدا (م)

سرائڪي ڏوهيڙا

(1)

ڪشف قبور قلوب نہ منگين، منگين درد هِڪلا،
مي نوشان دا مشربُ چوکا، تسبيح چوڙ مُصلا،
منصوري منصب دا بيدل، هي مقصود مُعليٰ.

(2)

"لا" دي فڪرت نال وڃاوين، خيال خودي دا سارا،
نفي وچ اثبات ويکيجي، نُور شهود نيارا،
"اَينما تُوَلُو افثم وَجُه اللهِ"، جت ويکين تت يارا،
اُتِ ڳيا حجاب دوئي دا، وحدت مارِ نغارا.

(3)

ماهِي نال اسان ڏِيان اکيان، لڳيان وه وه لوڪان،
شاهہ حُسن ديان فوجان چڙهيان، نازڊيان مارنِ نوڪان،
بيدل عشق محبت ٻاجهون، ٻي سڀ ڪُوڙي هوڪان.

(4)

نرگس نين ساڏي دلبر دي، يا وَتُ پريم پيالي،
بازان وانگُون ڏيون باولين، کاون خوبُ نوالي،
بيدل ماسُ ڊِلين دي منگدي، ڪون اُنهانون پالي.

(5)

آهُو چشم ساڏي سڄڻان دي، يا وَت شير شڪاري،
ٻڇي وانگ ڏکالي ڏيندين، يا ڪاٽي تيز ڪٽاري،
نيزا نازِ نِسنگ مريندي، هاتڪ وچ هسواري،
بيدل بَچڻ محال اُنهين دا، جا اکيان دي ماري.

(6)

عالم فاضل وچ مَسيتين، ٻهه ٻهه مَسلِي ڪُرُندي،
نيڪنامي نُون ڇوڙ اسان هُڻ، راهه رندي دي ٿُرندي،
ٻاجُهون حرف عشق دي بيدل، ٻيا ڪوئي سبق نہ پڙهندي

(7)

هُو دي ٻاجُهون ٻيا سڀ پڙهيا، سانون عشق پُلايا،
وحدت تي تحصيل مين مطلب، ٻيا سڀ علم اجايا،
بيدل ٿِي غلام اُنهاندا، جَنان مذهب دينُ گنوايا.

(8)

خواب خيال نہ رَهندا جنِهُون، دوست مقابل هُوندا،
"دع نَفسَڪَ و تَعالَ" سُڻي ڪر، مَستي وچ ڪُڙندا،
آپ وسار ڪي آپنون پاوي، جوئي آپُون ڪَوندا.

(9)

"لا" دي نال نَفي ڪر بيدل، جو ڪُڇ مَنجهه ليي جِي،
"لا" يسمعُ لا يبصرُ، هي تا اَنَحد راز سُڻي جي،
هردم وچ اثباتي ظاهر، اکيان ٻاجهه وکيجي.

(10)

عاشق شدي بي سرَ هوڪي، سِرُ سَلُونِي پاوَنِ،
بيخُودي دي مجلس وچ، گِيت الستي ڳاون،
"رايتُ رَبِي بِعَين رَبِي" آپنون آپ وِڪاوَن،
"اذاَ تمر الفقر فهو الله"، شاهنشاهه سڏاون،
بي حجاب هُوالله ڏسندا، وچ خودي دي آوَن.

(11)

ذات صفات هڪا ڪر جاڻين، ٻئي ڪنهن پول نہ پُلين،
جيهي ويس لِبَيَس پر ويکين، چال ادب دي چلين،
وحدت دي وادي پر آڪر، وَل نہ پِڇُون تي وَلين.

(12)
جنگ جَدال مَذاهب والي، سالڪ ٽُرت سَتيندي،
ذوالفقار بره دي هٿ ڪر، هستي مارِ هٽيندي،
بيخودي دي مَي پي بيدل، مَين دي پاڙ پٽيندي.
(13)
عشق دي فوجان آوڻ سِيتي، لَڪَ حجابان توڙن،
وچ درياهہ اُلُو هِيتَ دي، عَبديتَ نُون بوڙنِ،
دُنيا تي عُقبيٰ دي دَعوا، عاشق شُدي ڇوڙنِ،
بيدل برهہ جنهان نُون لڳڙا، سي ڪيوين مُنهن موڙنِ.
(14)
حاجي حَج ثواب دي طالب، عشق عُشاقان پاؤندا،
محبوبان دي طرف تنين سي، ڪَرن طواف تنـاندا،
جنهان جمال ماهِي دا ڏٺڙا، حج قبول اُنهاندا.
(15)
يارو عشق آکيندا اِينوين، مين سڀ وچ سمايا،
آڪاسين پاتال اسان ڏي، وحدت جلوا پايا،
مَين هُون ظاهر مَين هون باطن، ڪون مُويا، ڪونُ ڄايا!
(16)
مَي منصوري پيو مَوحدَ، گيت اَنا دا ڳاوَن،
"الفقرُ لا يحتاج اِلا اللهُ"، شَاهي طبل وَڄاونِ،
وهم دُوئيدا ڇوڙ دِلاور، وحدت خيال ڪَرّاونِ.
(17)
عشق اسان ڏي سِرُ تي سَنئيان، ڏاڍا ڪٽڪ چڙهايا،
اَبرو چَشم تي خال زلف دي، چِلڪي تاب وِڪايا،
حسن دي فوج دي ويک سياست، مين تان هوش گنوايا.

(18)
مُلان عشق ڪَنُون پڇ گيون، نہ تہ آپي ڏيوين خبران،
خيبر ڪوٽ خودي دا ڍِنِي، مار محبت تيران،
بيدل برهہ ڏِکالي ڏيندا، والله وانگ هزيران
(19)
نين سپاهي سَر سرواهي، مُغلان وانگِ مَريندي،
بيڪس، شُدان نُون، بيرحمان هَس هَس قتل ڪريندي،
گر قِر مارا جارِ نياون، جيهي طرف چڙهيندي،
(20)
رانجهو نال پريت لڳايم، چوڙڪي متا چاري،
رنگپور دي وچ مُورُ نہ رَهِسان، ويسان تخت هزاري،
نينان دي وِچ نين لَگاڪي، سُرتِ گُنوايم ساري،
مين تارانجهو هِڪو هويس ڪرندي شڪر گذاري
(21)
درد دي خمخاني تون پيوُندي، عاشق پيالا غم دا،
وانگِ امامان گهِين نہ پيتا، شربت درد آلم دا،
خاصان وِچ خيال نہ ڏنڙا، حال اِنهين ماتم دا.
(22)
عشق آذان سُٽي عشاقان، ذوقون زود ڪڙيندي،
خُون جگر دي وچ وُضو ڪر ڪي، نيَت نماز پڙهيندي،
حسن دي طرف سُجود اُنهان دا، وحدت ڏيان ڏريندي،
بيدل لَتِي نماز اُنهان نُون، جي تَرڪ وجودُ ڪريندي،
(23)
عشق لڳا تدبيران چُڪيان، بارُ غمان سِرِ آيا،
درد فراق دا سُٽندي هاسي، سو سِيني سوز سمايا،
بيدل برهہ دي ہاجُهون جگ مين، جيوڻ محض اجايا.

(24)

دين مذاهب دي اسان مُنڪر، راه رندي دا ويسُون،
ڪُفر تي اسلام نُون جائِي، ڏَئِي لَت ڀُڙيسون،
وحدت دي ميدان وِچالي، گوٺِل عشق ڪُڏيسون،
بيدل محبوبان دي اڳيون، سِرُ سرواهه سَٽيسُون.

(25)

ماهِي نال اسانڏي اکيان، آءِ اچانڪ اڙيان،
ناز حسن ديان فوجان ويکو نال ڪٽڪ دي چڙهيان،
بيدل بي پرواهه بلاشڪ، خون ڪريندي ڪَڙيان.

(26)

لوڪان ڪنزُ قُدوري پڙهدي، عاشق علم لَدُني،
وحدت دي دريا مين ٺُبندي، نه شيعي نه سُنِي،
بيدل نال يقين نِپائين، چوڙ دَليلان ظَني.

(27)

اکيان وِچ خُمارُ صُورت سهڻي ربُ دي،
مليا محرم يار، گئي حاجت حج دي،

پھرين سي حرف روپ بلاولي

الف: آکڻ دي ڪائي ڳَل نهين، جو تون، جٽ ڪِٽ آپُ وڪاوندا هين .
ب: بجليءَ وانگ جهلڪار وِڪا، وٽُ، آپ تون آپ ڇُپاوندا هين.
ت: تاب تجلي دا ڪون جَهلي، ڪوهہ طُور نُون رَيت بناوندا هين.
ث: "ثُمر وجهُ الله" آپ آکيو هر رنگ مين، رنگ رَساوندا هين.

ج: جلوهہ نور جمال ويکو هر شي مين، شاهہ ظهور ڪيتا.
ح: هل پيا وچ فلڪ مَلَڪ سهڻي، خاڪ نُون مظهر نُور ڪيتا.
خ: خاڪ دي حق لولاڪ آکيُس، انهين خالي نُون بيتُ معمورُ ڪيتا.
د: دوست دا رايا اِينوين آها، "آن اعرف" سِر مشهور ڪيتا.

ذ: ذوق وصال دا سوئي پاوي، جو هَستِي نُون مار هٽاوندا جي.
ر: رمز رُوحانِي سوئي جاڻي، جوئي ڇوڙ جسم نُون جاوندا جي.
ز: زهد علم دي جاءِ نهين، روح منصب عالي پاؤندا جي.
س: سِرُ دا واقف جوئي ٿيوي، سوئي گيت آناالحق ڳاوندا جي.

ش: شاهہُ لباس چاڪاندي وچ، مخفي هوڪي جهنگ سيال آيا.
ص: صَلوا عليه وآله سهڻا ري، صاحب حُسن ڪمال آيا.
ض: ضوء شمس دا ڇُپ گيا، جلوه نُور جلال جمال آيا.
ط: طاق ٿي طاقت عاشقاندي، جَڏان شاهد خوب خيال آيا.

ظ: ظاهر نُور ظهورِ ڪيتا سوهڻي، روپُ سُروپُ بنايا.
ع: عاشق ويکہ حيران هُوئي، جِٽ ڪٽ رانجهُو رنگ لايا ري.
غ: غيرت عشق دي غير نِيتا، سوهڻي سَيو آپ سَڏايا ري.
ف: فرق نهين همه اوست دي وچ، "ڪُل شيءِ هُوالله" آيا ري.

ق: قال نُون ڇوڙتي حال ۾ رهه، جي تون حال حقيقي پاوڻان هي.
ڪ: ڪار "موتوا اقبل الموت" دي ڪر، جي تون جائي اصل مر جاوڻا هي.
ل: لاَاِلَه نُون مَن سُون لاءِ جي تون، فِڪر نَفِي دا ڪماوڻان هي.
م: مرد ٿيوين منصور وانگڙ جي ٿُون، عين اثبات مين آوڻان هي.

ن: نَفِي وچ ڪوئي دم رَهين تان جو فاني ڪُل صفات هووي.
و: وَلڪي موتُ نہ ويکندا سو جوئي محبت دي وچ مات هووي.
ه: هور حجاب نهين ڪوئي جَدان، ذات اَلڪُ اثبات هووي.
ي: يارُ جِنهان دي نالِ مليا بيدل، اُنهان بَڙي درجات هووي.

❋

بي سي حرفي

الف: اَحَدُ، بيچون، چگونہ، سڀ سي سر نيارا
احمد نانءُ سڏايس آڪي، عشق ڪيتُس اظهارا،
اَنا احمد بلا ميم آکيندا، مُرڪي دوست پيارا،
مار نغارا.

ب: بهار ظهور دي ويکين گونا گون گلڪاري،
بُوءِ بهشتي رنگ عجائب چمن ڪليا چوڏاري،
"خلق الاشيا فَهُوَ عَينَها" سُن حقيقت ساري،
هُو هيڪاري.

ت: تماشا ويکين سارا، جي تون ويسهہ آکين،
هيڏون هوڏون يار هِڪوئي غازي غير نہ جاڻين،
"ثُم وَجُه الله" سُڻج سنيها پُرجهي دوست پڇاڻين،
سِرُ سُبحاني.

ث: ثُبوت رکين دل اُتي وحدت خُوب خيالي،
تيءُ غلام انهين دا جوئِي خيال اُنهين وچ جالي،
"ليس في الدارين اِلا هُو" ڏيسي دوست ڏِکالي،
بَاهمَ حالي، بره بحالي.

ج: جفا ڪر اِها هڪا وهم دُوئِي دا ٽالين،
وحدت دي نُڪتي نُون نيهي نال برهہ دي پالين،
"ڪُل شيئٍ هُوالله" صدقئون سر سنڀالين،
پَرتئون پالين، غير نون ڳالين.

ح: حقيقت هِڪا آهي مظهر انت نہ پايا،
ايڪ سرُوپ تي سهسين ڪائي، سهسين ايڪ سَمايا،
"فَهُو الظاهر وهُوَ الباطن" آپنون ويکڻ آيا،
آپ وڪايا.

خ: خيال خودي دا ست کر بيخود برهہ اُناوين،
مذهب ڇوڙ دوئي نون ٻوڙين وحدت چمُ سِر چاوين،
اَلصوفِي لاَ مذهب والا نت نت گاون گاوين،
طبل وڄاوين.

د: درد عشق دي نالي نِينهُن نِت نِت جالين،
من دي منگل وچ هميشہ باهہ برهہ دي ٻالين،
”نارُ الله علي الافدته“ ٻالين غير نون ڳالين،
عشق اُجالين.

ذ: ذکر دي نال آنائين ساهہ پَساهہ سدائي،
ٻاجهہ ذکر دي جائِي گذري سا سڀ عُمر اَجائي،
”فاذکروني اذکر کم“ سڻ رانجها راهہ بتائي،
هوئي صفائي.

ر: رمز لدني رکين دل تي ڏينهان راتي،
اکين کول ڻون ويکين ظاهر جلوا ٻاتون ٻاتي،
”کل شيءِ محيط“ وکيجي جٽ کٽ پاوين جهاتي،
ذات صفاتي.

ز: زبون نہ ٿيوين سالک سُست يقين نہ رهڻا،
حال حلاجي نال هميشه کر ٿون آنڻا ٻهڻا،
”سبحاني ما اعظم شاني“ تاهہ اِنهين وچ نهڻا،
اَناالحق کهڻا.

س: سکندر وانگون سهڻا ڀهرَ رسالت جامان،
ڳِهن کتابت اپڻي آيا کيتس هُلُ هنگامان،
”مَن را ني فقد رايءِ الحق“ عاشق سڻ الهامان،
محبت مامان.

ش: شراب محبت والا پيتا جَنهِن مستاني،
اسم جسم کنون ڇُڪ پيا وچ مليا دوست يگاني،
"رَايت رَبي بعين رَبي" آ کن راز نهاني،
دلبر آني.

ص: صحيح کر آپ نُون اول تان نُون رَب پڇاڻين،
هر ٿون ڏيوي ڏکالي جي ٿُون اپڻا سِرُ سُڃاڻين،
"من عرف مولئ" فرمايا جي تُون ويسه آڻين،
موجان ماڻين.

ض: ضرور سيئي سَٿ شوقُون مرد ٿيوين مردانا،
آپ وسار تي اپڻي اُتي آڻ يقين يگانا،
"دع نفسڪ و تعال" آکيوني پُر پيوين پيمانا،
بي جسمانا.

ط: طلب، جي ٿَين نون سچي جهاتي پاءِ دَروني،
منجهئي کر سَهي سُهڻي نُون ڇوڙ خيال بروني،
"وفي انفسڪم فَضلون" آکيُس "افلا تبصروني"،
بي چگوني.

ظ: ظهورا هرجا جاني مظهر خاص بشر نون،
مَلڪين دا مسجود بڻايا يار اِهين مظهر نُون،
"نحن آقرب" نيڙي وَسندا دورنہ گهہُ دلبر نُون،
سمجهين سِرُ تُون.

ع: عَلوم مَذاهب دي سٿ، سبق سلوڪ دا پڙهڻا،
جتّان کتّان رانجهن وسندا ڪامل ويسه ڪرڻا،
"وهو معڪم اينما ڪنتُم" هِڪو حرف پڪڙنا،
مولِ نہ مُڙنا.

غ: غرق ثي غيب ۾ ويکين غائب حاضر تُون هين،
سر حقيقت شڪل شريعت باطن ظاهر تون هين،
"الانسان سِري وَاَنا سِرُه" سارا ئي سِرُ تون هين،
هر گهر تون هِين.

ف: فنا ڪر وهم دُوئي دا وحدت مَن وجودي،
هندو مؤمن هڪو ڄاڻي ترسا گبر يَهُودي،
"ڪَان الله ولم يَڪن له مَعه شيءٍ" سيوسر شهودي،
لا قيودي.

ق: قرب دي وچ نہ سماوي وهم عَبُوديت دا،
قطره ڪٿ لَيي جڏان لهريان بحر الوهيت دا،
"لي مع الله وقت" سڄ تون راز ربُوبيت دا،
اَحديَت دا.

ڪ: ڪمال اِهوئي جي تون آپ نُون غير نہ ڄاڻي،
لَهر، ٹُرنگ، سمندر، نالي تينون هڪي پاڻي،
"اذا تُم الفقر فهو الله" رندي رمز پڇاڻي،
شڪ نہ آڻين.

ل: لباس رسالت والا رنگ سارا بيرنگي،
زوران زور چڑهايان فوجان نِينهن ڪيتي نيرنگي،
ما رَميتَ نہ پيا ڪو لڙّندا آپ بهادر جنگي،
خاص خُدنگي.

م: محبت والين موجين جنهن سِرِ ساوڻ لايا،
وحدت وير اُنهين ڳُنون بيوس اُلٹا بڪڻ بڪايا،
"انا جاوزه والبحر بموسيٰ" شہ مردان فرمايا،
راهہ بتايا.

ن: نہ پتڪ اجايا پاھر، تو وچ حُسن ھزاري،
توڇ عرش زمين آسمانان ھاريا رک ھوشياري،
"ليس شيءِ عنڪ الخارج" تووچ خلقت ساري،
نُوري ناري.

و: وصول حصول جنھن نون چُڪ پيا سو جسمون،
قطره وچ درياھہ وچ قلزم پَلا اپني اسمُون،
"انا اَنت فاين اَنا" لڳي موج قرب دي قَسمون،
رهڳيا رسمون.

ھہ: ھَوَس دي نالي ڪڏانھان ھرگز حق نہ ليبوي،
سوز گداز دا ذوق ميسر ڳالھين نال نہ ٿيوي،
"مُوتُواقبل الموتِ" سُڻِي جو محبت وچ مريوي،
سومَرِ جيوي.

ي: يقين رک بيدل سالم راحت رنج وچالي،
ڪڏان گذارين نال خوشي دي ڳڏان وچ ڪشالي،
"هُويتمذذ هُو يتالم" جٿ پاوين تِٿ جالي،
ديکي پالي.

❊

ٽيِن سي حرفي

الف: آ سهٹا سڻ حال ميڏا تيڏي باجهہ ٻهُون درمانديان مين،
راتيان آب اکيان ٺُون نِت وهي ڏينهان خون جگر دا کانديان مين،
سُرندا درد غماندا دست ڏري سُر سوز فراق دا ڳانديان مين،
بيدل بار برهہ دا باري چُم چاهہ ڳنُون سِر چانديان مين.

ب: بحر اَويڙا عشق والا ناپيد ڳنڍِي گرداٻُ ٻهُون،
جِيسدي وير گريبان گير هوئي ويکي دلنون دهشت دا داپ ٻهُون،
جند تڙق تڙق وچ لهريان دي مدهوش هوئي بيتاب ٻهُون،
بيدل هور عشق دي کوڙ ڏتي سرت والڙي سوال جواب ٻهُون.

ت: تُرڪ اُتاولي نين تيڏي هين سوار برق رڪاب ڏونهين،
جَهٽ پَٽ آون قُرلٽ جاون ڳرن عقلدا خانہ خراب ڏونهين،
وقت سوال جواب اَسيران دي هين لاشڪ ملڪ عذاب ڏونهين،
بيدل لڙهہ تِنان دي لڳ رهيا سهٹا سَٽ گناهہ ثواب ڏونهين.

ث: ثابت رکين دل يار ڏَهنُون ويک غَمُ پِچُون متان هٽٹائين،
تاب طيش برهہ دا تکڙا هي محبت نُون نہ ڪجهہ منهن مٽٹائين،
درد روز بازار هي عاشقاندا وٹ گِهن جي ڪجهہ وٹٹائين،
بيدل پاءِ تلي اُنهان سهٹا دي نال صدق صفا سر سٹٹائين.

ج: جور جفا اُنهان ظالماندا عين مهر وفا کر جاڻ سَيو
گُهتِي زهر اُنهان دي دَستُون پي پُچين شهد شفا کر جاڻ سيو،
بارُ درد فراق دا چاهون چا، اِيهو درد دوا کر جاڻ سَيُو
بيدل مطلب ڳُلي عشق سمجهہ بيا خيال خطا کر جاڻ سيو.

ح: حال ڪيا پڇندائين عاشقاندا ٻاجھون يار اِنهان نون چَين نهين،
وچ سِڪ صبر سُڪ رهي ڪُجھ سُک اُنهان ڏِن رَين نهين،
ڏينهان طلب نہ رکندي طعام دي راتيان ننڊ اُنهان دي نين نهين،
بيدل دوست جنان دي دل وسي اُنهان غم غرض دارين نهين.

خ: خوبصورت مَن موھ مورت حُوران پَريان ويکھ حيرانُ هووَن،
مَلڪ فَلڪ اُتي سبحان پڙھن فلڪ سڪ ۾ سرگردان هووَن،
جلوا شمع حسن دا ويک ڪران سِجُ چنڊ ڏونهين پروان هووَنِ،
بيدل بخت بُلند اُنهان دي جي راھہ عشق دي وچ قربان هووَنِ.

د: دل اساڏڙي لُٽِ نيتي اُنهين ظالم زُلفين والڙي جي،
ڏُونهين زلف ڳلان اُتي لٽڪ رهي، سُونهين گل بنفشہ نالڙي جي،
گِرداب حيات ظلمات آکان يا گنج تي بَسيھرَ ڪالڙي جي،
بيدل خاطر پريشان ڪيوين نہ ٿيوي ويک اُلٽي اُلٽي چالڙي جي.

ذ: ذوق تُساڏڙي شوق دا بس تيڏي ياد مين شاد گداز دا هُون،
غم هم ڪِسي دا هور نهين سنج صبح تُسان نُون سنيياردا هُون،
طوق طلب تيڏي دا ڳل ميڏي قمري وانگي پِرتئون پُڪاردا هُون،
بيدل بُوءِ گُلان دي گهير نيتا ڪوئي بلبل مست بهاردا هُون.

ر: روز ازل دي ڏٺڙا مين شمع حُسن دا نور جَمال ميان،
دل وسون ڳَئي جانِ وچ پَئِي شعلي وانگ پتنگ مثال ميان،
اکيان نت نهارن جا بَجا اُونهين خواب دا خُوب خيال ميان،
بيدل شب قدر اُها رات آهي جو ٿيا سهڻي دي نال وصال ميان.

ز: زورا زوري ڏاڙا ڪرنِ دوڙي خُوني نين تيڏي سِر مست پِلا،
غمزي ناز دي توب تفنگ مارن، ڏيون ڪَريان ڪوٽيان نون شڪست پِلا،
دام زلف سياھہ جهٽ پٽ ڪرنِ آڏ جاوندا نُون پا بَست پِلا،
بيدل موھہ نيتي دل عاشقان دي اُنهين چشمان والڙي چُست پِلا.

س: سوز عشق دا بارُ سدا عاشق چُم ڪي سِر تي چاوندينـي،
هستي چوڙ خودي نُون ٻوڙ پڇي نين نينان دي وچ اڙاوندينـي،
مُنهن موڙ دُوئي دي دَورَ ڪنُون تا وحدت والڙا سِرُ پُڇاوندينـي،
بيدل پيد برهـ دا سيئي سمجهن جي خود ڪنون خيال چانو ديني.

ش: شاد هوئي تـي آزاد هـوئـي ڇُٽِـي دلِڙي غـيرجـنـجـال ڪـنُـون،
جسم جيفي دي وانگُون سَٽِ گهتيُس ٻهرا لڏڙس نُور جمال ڪنُون،
قيل قالَ سَپائي ڇُڪ ڳَئِي حيرت مُنهن وڪايا حال ڪـنُـون،
بيدل خانہ اساڏا آباد هويا اُنهين شاهد خوب خيال ڪـنُـون.

ص: صاف صفاتي سير وِچُون عاشق ذاتي مطلب پاوندي هـيـن،
جام بيخودي دا پُر پيندي خانمانُ خودي دا جلاوندي هـيـن،
جَڏان آڻ اثباتي زور ڏيوي تڏان آناالحق الاوندي هـيـن،
بيدل ڪيها گُناهـ اُنهان ڪيتا ڪيتي عشق دي سِيسُ ڪپاوندي هين.

ض: ضد نہ ٿيوين عارفان دا اُنـهـيـن تـولـي دا محض مريد رهـيـن،
قول فعل اُنهان دا جيها ويکين هرحال ادب ميـن مَزيد رهـيـن،
جوئي رندان دي حال دا مُنڪرُ رهي اُنهين پيتو ڪنُون بَعيد رهيـن،
بيدل اهل دلون دا تـهـدلـون تـون تـہ بـنـده مُلهـ خريد رهـيـن.

ط: طور عجب ڪوئي ڏٺڙا مين شاهـ حُسن دي هَل هنگام دا جي،
فوجان غمزي ناز ديان ڇُٽڪ پيان، رڪندي عزم جَزم قتلام دا جي،
عاشق روحي فِداڪَ نُون وردُ ڪيتا ويک مُکہ اُنهين آتش فام دا جِي،
بيدل سِر ڏيون، سيئي گوءِ نيون، پاون ذوق وصال دوام دا جي.

ظ: ظاهر هُوندي تيڏي اکيان وِچُون ڪوئِي غازي غمزي باز هين تُون،
دل نال ڪِرشمي لُٽ ڳِڌِئي سهڻي چال سَراپا نازُ هين تُون،
پنبڻي تير پنوان دي سينگ ٿيِنُون ڪيها تکڙا تيرانداز هين تُون،
بيدل دَرس تيڏي وچ مست هويا سائُون ساقي محفل راز هين تُون.

ع: عشق تيڏا هي امام ساڏا ڏوجها مذهب دين نہ ڄاڻدا مَين،
مَن طرف تُساڏي سُجُود ڪِيتا قبلہ هور نسِي ڪو پڇاڻدا ميـن،
مين تون عِلمِ عقائد ڀُل ڳيا ٿيسان خادم در خوباندا ميـن،
بيدل برهہ جيهي ڪائي چيز نهين چاوندا قسم پلي قرآن دا ميـن.

غ: غرض عُشاقاندا هور نہ ڪو ٻاجهون ويکڻ يار پيارڙي دي،
ويکہ خُوني نين خمار ڀري هُوندي گهائل زخم اشارڙي دي،
بيدل ڳون سُٽي ٻاجُهون يار سهڻي دانهان درد ديان اهين بيچارڙي دي.

ف: فهم عقل دي جاءِ نهين جٿ عشق مريندا تِير ڪاري،
هوش خود بخود حيران هوندا جَڏان ويکَن برهہ دا بارُ باري،
چِٽان نين دي گهوڙي آنِ دَوڙي فوجان حُسن ڪرين ديان ڌاڙ ڌاڙي،
بيدل ڳُونُ اِٿان دَمُ مار سَگهي، ڳئي پاڪبازان دِي سُرت ساري.

ق: قدر معشوق دا سوئي ڄاڻي جوئي آپ ڳنون آزاد هوندا،
جان جان غير سَراپا گُم نہ هو تان تان برهہ سيو برباد هوندا،
نينهن لاوڻ دي، ڇُون سالڪان نون مُوتوا قبل الموت مُراد هوندا،
بيدل گم ٿيون سيئي پُر پيون ايوين عشق ڪنون ارشاد هوندا.

ڪ: ڪَسَب نفي دا سک جي تو فکر فنا دا ڪماوڻا هي،
سَٽِ خيال خودي دا حباب وانگون جي تو درياهہ وچ سماوڻا هي،
هستي ڇوڙ خودي نون ٻوڙ ميان جي تو وحدت وچ رَل جاوڻا هي،
بيدل ٻاجهہ فنادي ڪنهن حيلي هرگز ذوق وصال نہ پاوڻا هي.

ل: لا وبالي اُنهان سهڻان دي نَسي آندي ڪسي بيان وِچي،
جڏان تيغ جفا دي ننگي ڪرن گهتن لرزه زمين زمان وَچي،
بيدل بات نہ ڪائي آکہ سگهي اِنهان شير دلاندي شان وِچي.

مر: مُلا كي چاڻن عشق وِچون گوشي پهه ڪتابان پڙهندي جي،
عشق عرش دي ماڙي دي پوڙي هي اٿئون عالي همت چڙهندي جي،
مار مَن خُدايم والا طبل سولي تي سواري ڪرندي جي،
بيدل خوف والان دِي جاءِ نهين اُنهان پير دلاور ڏرندي جي،

ن: نورِالاهي جڳ دي وچ احمد نام سُڏاڪي ظهور ڪيتا،
اُنهين نُور ڪنون رب نال ڪرم عرش نون مظهور نور ڪيتا،
جلوي نور نبي دي اپڻا نانءُ ڪڏان شمس ڪڏان منصور ڪيتا
بيدل حسن بہ جلوا اُنهين دا هي تڏان عارفان چا منظور ڪيتا.

و: وَسُ ساڏا نهين چلندا ڪو اُنهين سرو سراپا ناز اڳون،
دور چشم سياهہ دا ويکهہ سَگي دل، جيوين ڪبوتر باز اڳون،
قِصہ عمر دا ڪوتاهہ جلد ٿيوي اُنهين سوهڻي دي زلف دراز اڳون،
بيدل شمع دي وانگون ڪڙ رهين سر سَٽ تُون سوز گداز اڳون.

هہ: همہ دا قائل ٿيوڻا هَئي اين قال و چُون سگها حال ٿيسي،
ٻاجهہ خيال وحدت دي يار ميڏا ويکڻ ذات دا محض محال ٿيسي،
جَڏان دام دُئي دا تُٽ پيا تڏان خُوب يگانہ خيال ٿيسي،
بيدل ثم وجهُ الله عين عيان هر جاءِ يار دي نال وصال ٿيسي

ي: ياد مولىٰ دي وِچ نِتُ رهين ٻاجهہ ذڪر نہ دم اُتاوڻان هَئي
نال فڪر فنان دي راتيان ڏينهان خيال ٻڌ خودي دا گنواڻا هئي،
دَرُ پير مغان دا متان چوڙين اُنهين خاڪ دي نال رَلِ جاوڻا هَئي،
بيدل مُرشد جڏان وَٽُ مهر ڪري، تڏان مطلب ڪُلئي پاوڻا هَئي.

❊

چوٿين سي حرفي

الف: الله باجهُون ڪجهہ هورنسي ويڪو جلوا نور ظهور ميان،
پاڪ خاڪ دي ويس مين لُڪ آيا سهڻا يار سراپا نُور ميان،
اِنهين ويس چڱيري لبيس ڪيتي ساڏي دِلڙي چِڪنا چُور ميان.
آهِنون موت دي زخم دا ڏَرُ نهين جنهن نون گهايا نينان دي گهُور ميان،

ب: باور ڪرين انهين گُل اُتي اين نقش نون عين نقاش ڄاڻين،
صورت بيڪ نہ ويک تون پُل ناهين بحر لهر سيوئي هڪ ڄاڻين.
جَڏان وِچ مُحيط دي محو ٿيوين تڏان وحدت واري موج ماڻين
اين خيال دي نال تون جال سَدا اهين قول اُتي تون يقين آڻين.

ت: تار عشق دي لڳ رهي ہي تہ پُل ڳئي اوتارَ سيي،
زوري عشق گريبان گِيرُ هويا ڳئي عقل واري آثار سيي،
رانجهي يار دي تڪڙي تار لڳي هي ہي تان چُڪ پئي لاچار سيي،
جَني دا نينهُن پرديسيان دي نال لڳاسي تہ ڇوڙويسن گهر بار سيي

ث: ثابت رکين دل يار ڏهون سڀ جڳ مَلامت چاوٽي هَئي،
ننگ نام سيو برباد ٿيوي سيني عشق دي باهہ سماوٽي هَئي
دُنيا دين دي ڳالهين ڇوڙ سَٽين صدق نال ڪالِنوڙي لاوٽي هئي.
اُنهن بي نيازان دي برهہ ڪنون درد ديڪ دل نہ متاوٽي هَئي.

ج: جلوهہ عشق دا تڏڙ آها جَڏان مُلڪ مَلڪ نا پيد هوئي.
رُوح راز دي مي ڪنون مست پلا فارغ البال اُتي آ بڪر قيد هوئي.
جڏان صورت والا بيک بَنيا نالي عمر بڪر تي زيد هوئي،
رانجهو جيهي بهون ڇوڙ تخت بخت وِچ جهنگ سيالين دي صيد هوئي.

ح: حسن دا منصب ڪون ڄاڻي حُسن خان ظهورا ذات دا هي،
آحمد نام سڏاوي وِچ عرب سُهڻا جامع ذات صفات دا هي،
ڪُرسي عَرش بهشت تي حور ملَڪ عَڪسَ اِهين عالي درجات دا هي
سوئي شمع حسن دا نور ويکي جوئي طالب عين اثبات دا هي.

خ: خوش نہ ٿيوين يار پلا جان جان آپ نظر ڳجهہ آوندا هي،
دامن نَفي دي مول نہ ڇوڙ هَٿون جان جان جسم دا فرق پاندا هي،
مو تو اقبل الموت دا اَمرُ منين جي ڪجهہ نبوي راهہ سيباوندا هي.
ڇوڙين خاڪ چڙهين آفلاڪ اُتي جي وت عشق دا جذبہ پاؤندا هي.

د: دوست دا رايا اِيوين آها سهسين رنگ مين يارُ سما آيا،
ڪتان عِجزُ نياز دي ڳل ڪري ڪتان ناز دي رمز رَسا آيا،
ڪتان دين دا دفتر کول ٻهي ڪتان سُولي سِر سَما آيا،
وِچ عَين ظُهوري دي ويک ڪيوين سهڻا راز عشق دا ڇُپا آيا.

ذ: ذَوق نهين ڪوئي قال دي وچ جان جان قال نہ ٿيوي حال ميان،
اُٺين، بيٺين، سُتين، رکہ خيال هِڪو اينوين ڪوئي ڏهاڙا جال ميان،
دُکہ سُکہ دي وِچ هُوشيار رهين رکين وحدت والا خيال ميان،
جَڏان رب ڪريم ڪرم ڪري تڏان پي سِين جام وصال ميان.

❊

اردو کلام

تخفيفات

(ب): بيکس فقير

(غ): غلام مهدي قاضي

(ف): فقير غلام علي مسرور

(گ): گوردهنداس سوڀاڻي

(ه): هرجاڻي گدومل کٽڻ مل

(م): موسوي عبدالحُسين شاهه

(س): سبحان بخش قريشي

(الف): انصاري گل محمد

دل وحدت طلب فارغ زقیدِ جسم وجان ہو گا،
کہ بیٹھک عاشقاں دائم بہ مُلکِ لامکاں ہو گا۔

اڈر جا چھوڑ کے پنجرا جسم کا گھر[1] پیا چاہیں،
کہ اوپر عرش اعظم کے[2] تمہارا آشیاں ہو گا۔

اٹھا اس فرش خاکی سے قدم چڑھ جا فلک اوپر
کہ سات آکاس ہمت کے اگے یک نردبان ہو گا۔

جسم کے بھروسے مت رہ اسم کی بات یوں مت کہہ
صفت کوں چھوڑ آگے چل کے بیچوں بے نشان ہو گا۔

طلب مطلوب طالب کوں ھکوکر جان وحدت میں
کہ بحر ذات بے رنگی محیط و بیکراں ہو گا۔

جوئی اول سوئی آخر جوئی ظاہر سوئی باطن
خودی کے ترک میں جلدی سے مخفی سب عیاں ہو گا۔

دوئی کے وہم سے "بیدل" تیری دل گر ہوئی فارغ
ظہورا ذاتِ مطلق کا جہاں چاہیں اُہاں ہو گا۔

(1) گر (الف). (2) کا (ف)
نردباں = سیڑھی

ہمن[1] اسرار وحدت کا نفی اثبات میں دیکھا
سراسر نور بیرنگی ظہورِ ذات میں دیکھا۔

نفی جب تک نہ ہو ہرگز نہ پاوے ذوق اثباتی
ایسے شطرنج کا ہم جیتنا اب مات میں دیکھا۔

کوئی جو ہو رہا عاشق الکہ بیچوں مُنزہ پر
اروپ اور روپ کا اس نے لقالمعات میں دیکھا۔

نہ ہو اے بوالہوس راغب پیالے کا بہ َپنداری
کہ جام تیغ ہم واللہ سجن کے ہاتھ میں دیکھا۔

کیسے منصور سے پوچھا سبب افشائے[2] معنی کا
کہا میں مطلب والہٰ ابھی اس بات[3] میں دیکھا۔

یہ بیدل سن وفی انفسکم اس معشوق ہمدم سے
کہ ہم مصباحِ احدّیت اسی مشکات میں دیکھا۔

(1) ہمیں (الف) (2) انشائی (الف) (3) اسمات (الف)
منزہ = پاک - پنداری = غرور - تیغ = تلوار - بوالہوس = حریص
مصباح احدیت = واحدانیت کا چراغ - مشکات = چراغ رکھنے کی جگہ

سہل ہے نام آشنائی کا
کون جانے غم جدائی کا۔

شور محشر ابھی کروں برپا
گر اجازہ ہو لب کُشائی کا۔

کون استاد تُجکوں سکھلایا
حرف شوخی وو دلربائی کا۔

بے وفا ہیں بہت ولی تجھ پر
ختم ہے وصف بے وفائی کا۔

تجھ سے سب دلربا پڑھتے ہیں
سبق ناز و نارسائی کا۔

کب تیرے سے ہوانہیں بُھل چک،
عمر میں کام جا نفرائی کا۔

عشق کے غم میں صبر کر "بیدل"
گرتوں ہے طالب صفائی کا۔

☆

ولی = لیکن۔ بُھل چک = بھولے سے. جانفرائی = باعث خوشی۔ صفائی = پاکیزگی

خوبرویاں[1] سے خدا مجھ کو[2] دکھائی دیتا
چہرہ صاف میرے دل[3] کو صفائی دیتا۔

تیغ ابرو سے میں نے آج شہادت پائی
قیدِ ہستی سے یقین عشق رہائی دیتا۔

چشم قتال تیری رات کوں خونریزی کے
غمزۂ شوخ ابھی اس پہ گواہی دیتا۔

کوچے تیرے سے اگر کوچ کا کرتا ہوں خیال،
حسن تیرے کا مجھے عشق دُہائی دیتا۔

وجد حالت سے اناالحق کہیں عاشق "بیدل"
اپنے بندے کے تائیں عشق خدائی دیتا۔

(1) خوبرویاں میں (الف) (2) مجکوں (الف) (3) کوں (الف)

اے گلبدن میرا تو چمن سے نہ جا نہ جا
روحی فداک[1] یعنی وطن سے نہ جا نہ جا۔

تیر[2]ے قدم لئی میں بنایا نین کا فرش
آخر اے نور دیدہ نین سے نہ جا نہ جا۔

وقت نزع ہے بیٹھ[3] تو دیکھیں تجھے صنم
جان عزیز اب تو بدن سے نہ جا نہ جا۔

آنے تیرے سے غم گیا اے مایہء سُرور
یہ غرض ہے کہ بیتِ حزن سے نہ جا نہ جا۔

جاتا ہے یار چھوڑ کے "بیدل" کو بیقرار
اے عکسِ حسنِ دوست تو من سے نہ جا نہ جا۔

(1) خداک(ھ) (2) تیری(ھ) ف(3) بہت(ھ)

زاھد تو پیچ زلف دوتا میں نہ جا نہ جا
اے بے خبر تون دام بَلا میں نہ جا نہ جا۔

ہر تار مو میں بند ہے صاحبد لاں کی جان
عابد توں اس کمند جفا میں نہ جا نہ جا۔

سولی چڑھایا عشق کی حالت حلاج کو
اے مشتِ خاک بحرِ فنا میں نہ جا نہ جا۔

رنداں کی طرف جاکے بزرگی کوں چھوڑ دے
بے صدق بزمِ اہلِ صَفا میں نہ جا نہ جا۔

"بیدل" نہ سمجھ اپنے کے تائیں کبھی تو جسم
ای نُور عرش تحت ثریٰ میں نہ جا نہ جا۔

دوتا = خمدار- بَلا = مصیبت- تارمو = بالوں کی ہر ایک تار میں
صاحبدلاں = دل والے- تحت ثریٰ = زمین کے نیچے کی مٹی.

عشق ہر وقت رُخ نما ہوتا
کب خدا کب وہ مصطفیٰ ہوتا۔

کب وہ شیر خدا کی صورت میں
اولیاؤں کا پیشوا ہوتا۔

حَسن المجتبیٰ کی شکل میں وہ
جُرہ کش ساغرِ بلا ہوتا۔

کھینچ تلوار کبریائی کی
شاہ شہداء کربلا ہوتا۔

کر بہانہ امام باقر کا
کاشفِ سر کبریا ہوتا۔

پہن کر دوست جعفری جامہ
صاحب ملِت صَفا ہوتا۔

کب وہ کاظم لقب دھراتا ہے
کب امام علی رضا ہوتا۔

کب تقی کب نقی کہادے نام
مومنان کا وہ مقتدا ہوتا۔

حسن عسکری کی ہیکل میں
شمع مانند منجلا ہوتا۔

آپ ظاہر اور آپ میں غائب
کب وہ مہدی خدا نما ہوتا۔

کب وہ بیدل صفت ہو مادح
کب وہ شائستہ ثنا ہوتا۔

جُرہ کش = گھونٹ پینے والا- ساغرِ بلا = مصیبت کا جام- کاشفِ سر = راز کو ظاہر کرنے والا-
صاحب ملت صفا = پاک ملت کا پیشوا- مقتدا = پیشوا، رہبر- مادح = مدح کرنے والا.

بہر صورت کہ بن آوے وہی ساجن صحیح کرنا.
صدق سیتی آگے اسدے ادب کے حال میں رہنا[1]۔

وہی سالک طریقت ہے وہی ماہر حقیقت ہے
وہی صاحب شریعت ہے پچھوں تے پیر مت دھرنا۔

وہی مارے اناالحق دم کرے اظہار سر مُبہم
وہی باندھے کمر محکم جو آپے آپ سوں لڑنا۔

وہی رومی و زنگی ہے وہی تر سا فرنگی ہے
وہی مردانہ جنگی ہے لباساں دیکھ مت ڈرنا۔

سمجھ سر عشق کا "بیدل" نہ رہ اس رمز[2] سے غافل
سدا باہمتِ کامل حرف ہم اوست کا پڑھنا۔

(1) کھڑنا (س) (2) بات (س) (الف)

سجن کے رُخ صنوبر میں نظر دل سے دَھروں کیوں نا
عبادت چھوڑ کے حق کی تلاوت رخ کروں کیوں نا۔

محرم ہوں نہ رندوں سے نہ مُردوں سی نہ زندوں سے
نہ مسلم سے نہ ھندو سے اندر نکتہ دھروں کیوں نا۔

نہ مفتی ہوں نہ قاضی ہوں نہ جوسی ہوں نہ داسی ہوں
نہ مُلا نا نمازی ہوں جنوں اب گل بروں کیوں نا۔

نہ "بیدل" کا مُہابہ ہےنہ مندر ہے نہ کعبہ ہے
نہ ماں میری نہ بابا ہے الگ ہوکر پھروں کیوں نا۔

صنوبر = ایک قسم سرد (درخت) جو نہایت سدھا قد رکھتا ہے، معشوق کے قد، چال اور ناز و انداز کے لیئے مجازاً کہا جاتا ہے.

جب سُنا اس خوبرو کے منہ سے موتو کا خطاب
کیوں نہ مرجاوے کہ پاوے ذوق ملنے کا شتاب۔

جلوۂ وحدت کے آگے ہو رہی کثرت عَدم
چھپ گئے چندیں ستارے پیش نُورِ آفتاب۔

جب تلک روشن نہ ہو دل، قالِ وحدت کا چہ سود؟
پردۂ پیری نہ ہوگا حیلۂ رنگّ خضاب۔

کان دل کا کب سُنے الہام جاں افزائے دوست
جب سے پُر غوغا ہے اس محفل میں خطرے کا رباب۔

گر تیری اکھیاں کھلیں دیکھے تجلی ہر طرف
شیب بالا کچھ نہیں جُز شاہد عہد شباب۔

ذات کے قلزم سے اٹھا یہ سبھو سامان موج
فی الحقیقت آب ہے سبھ بحرِ امواج و حباب۔

رمز وحدت کی سمجھ بیدل دوئی سے بھاگ جا
رنگ بیرنگی کے آگے ہے مثل تصویر خواب۔

موتوا= تم سب مرجاؤ- شتاب = تیز، جلدی- عدم = بی وجود- چندیں = زیادہ مقدار-
پیش نور آفتاب = سورج کی روشنی کے سامنے- قال وحدت = وحدت کی بات- چہ سود = کیا فائدہ-
جاں افزا = زندگی بخشنے والا- غوغا = شوروغل- نشیب بالا = اونچ نیچ- قلزم = سمندر-
امواج = موج کی جمع- حباب = پانی کا بُلبُلا-

جو غم کا بار چاتا[1] ہے اسے فرحت سوں کیا مطلب
جو اپنا سر گنواتا ہے اسے راحت سوں کیا مطلب۔

اسی رہ میں کوئی آوے جو آوے وَل نہیں جاوے
جو لذت فقر کی پاوے اسے دولت سوں کیا مطلب۔

عشق کا زخم پاوے جو خودی اپنی کوں کھاوے جو
فنا کے جَل میں ناوے جو اسے نعمت سوں کیا مطلب۔

مُوّحد رند مردانہ ہوا اپنے سے بیگانہ
جو پیوے جام رندانہ اسے عزت سوں کیا مطلب۔

عشق کیا مر کے جینا ہے درد کا جام پینا[2] ہے
جسی کا غم خزینہ ہے اسے عشرت سوں کیا مطلب۔

خوشی سوں لوگ بستے ہیں اپت میں ملکے ہنستے ہیں
جو عاشق دل شکستے ہیں اسے الفت سوں کیا مطلب۔

بہت مذہب ہیں کثرت میں نہ جا "بیدل" مشقت میں
ہوا جو غرق وحدت میں اسے ملت سوں کیا مطلب۔

(1) چاہتا(س)- (2) نہ پیا ہے(م)
(2) ناوے=نہائے- اپت = آپس(میں)

جب سوں زاہد نے سُنی اس رُخ پُر نور کی بات
بھل گئی اس سے تیرے شوق سوں تب حور کی بات۔

بسکہ ہیں تیرے نین ناز کے ساغر سے مست
کیا کروں اس کے آگے نرگس مخمور کی بات

محفل بحث[1] میں متماز ہیں ارباب عُلوم
محکمہ عشق میں منظور ہے منصور کی بات۔

مجلس وجد میں کیا کام ہے خود بیناں کا
بزم رندان میں نہیں زاہد مستور کی بات۔

بالیقیں عاشق و معشوق حقیقت میں ہیں ایک
لوگ کہتے ہیں عبث ناظر منظور کی بات۔

عَقل اپنے سے کیا سِّرہویت کا سمجھ
جو اُسے کب نہ سُنے ایسے دستور کی بات۔

وَہو معکم مجھے دیتا ہے تسلّی "بیدل"
نحن اقرب سے فراموش ہوئی دور کی بات۔

(1) بخت (م)
وہو معکم = اینما کُنتم وہو معکم- ترجمہ: تم جہاں کہیں ہو، وہ تمہارے ساتھ ہے۔ (قرآن مجید)
نحن اقرب = نحن اقرب الیہ من حبل لورید: ہم اس کی رگِ جاں سے قریب ترہیں (قرآن مجید)

سُن کے فی انفسکم اے دل کشت کرتا ہیں عبث
کُو بکو و دربدر بے سُود پھرتا ہیں عبث۔

عشق کی آتش میں ہستی کوں جلادے بیدرنگ
[illegible] سے اے زاہد تو ڈرتا ہیں عبث۔

خاک پائے عاشقاں ہو ورنہ اے صاحب غرور
بے ادب رندوں کی صِف میں پاؤں دھرتا ہیں عبث۔

بے حصول معرفت مت کر انیت کی مقال
حال بن منصور کے سُولی پہ چڑھتا ہیں عبث۔

مرنے سے آ گل فنا ہو سُن کے موتوا کا خطاب
کیوں نہ مرگِ اختیاری سوں تو مرتا ہیں عبث۔

نکتۂ وحدت وجودی کا نہیں تجھ دلنشیں
اسم ذاتی کا ہمیشہ ذکر پڑھتا ہیں عبث۔

ایک دم بحر عدم میں وہم کی کشتی ڈُبا
"بیدل" اس مردار سوں ہر دم تو لڑتا ہیں عبث۔

عبث = فضول۔ بیدرنگ = بلاتاخیر۔ انیت = میں ہوں خودی۔ مقال = بات.

آکے اس گل رخ میرے خانے کوں گلشن کیا آج
شمع مُکھ اپنے سے کاشانے کوں روشن کیا آج۔

باَنداز نار گلی پیر طریقت صُنعان
عشق کے صدمت شیخاں کوں برہمن کیا آج۔

عقل ڈراتا ہے مجھے وہم کی تاریکی میں
عشق نے رین اندھیری کوں میری دن کیا آج۔

شکر اللہ کہ میری چشم ہویت دن سے پچھے
حسن تیرے کوں بکامِ دل درشن کیا آج۔

حُسن بیچوں کے ہویت میں تھا صورت سے الگ
اپنے دیدار لئی ہاتھ میں درپن کیا آج۔

جام بی ینطق منصور کوں سرمست کیا
عشق اسرار اناالحق کا مُبرہن کیا آج۔

تاہُوی اَمن میں آفات ضلالت سے مگر
آستانے کوں تیری "بیدل" مسکن کیا آج۔

رین=رات- درپن=چھوٹا آئینہ مُبرہن=واضح،روشن- ضلالت=گمراھی.

گر تیرے خورشید تاباں کا کرے دیدار صبح
چاند کی مانند تجھ سے مانگ لے انوار صبح۔

حسن کا جلوہ نہیں چھپتا کبھی زیر نقاب
کیوں رہے بادل میں مخفی پر توِ آثار صبح۔

بسکہ دامن لالہ گوں رکھتا ہے ازرنگ شفق
شرح غم خونین دلانکا کردیا اظہار صبح۔

دردمنداں کی مصیبت پر بہتر کھایا فسوس
اشک شبنم کا، رواں کر چشم گوہر بار صبح۔

چھوڑ دے غفلت کو گرچا ہیں تماشا حسن کا
روبرو سورج کے ہوکے دیدۂ بیدار صبح۔

روسیا وہ تیرا ہے کثرت ستاروں کی سے بس
نورِ وحدت کا تجلا تھا گل دستار صبح۔

نیم شب کے راز کا "بیدل" جوئی واقف ہوا
تھا یقین آئینہ دارِ جلوۂ رخسار صبح۔

تاباں = چمکدار۔ پرتوِ = عکس۔ لالہ گوں = گل لالہ کے رنگ کے مانند۔
فسوس = افسوس۔ چشم گوہر بار = موتی (یعنی آنسو) برسانے والی آنکھ۔ رخسار = گال.

عاشق کوں تیرے برہ کا بیمار ہے فرخ
جل جانا تیرے عشق میں یہ کار ہے فرخ۔

العشق ہو اللہ کہا پیر طریقت
اس عارفِ فرخندہ کی گفتار ہے فرخ۔

جوئی تھا احد سوئی ہے احمد بحقیقت
جبرئیل امین بیچ میں اسرار ہے فرخ۔

کہاں خار کہاں گل تھا شہادت کے چمن میں
انواعِ ظہورات کا گلزار ہے فرخ۔

تصویر تیری نرگس مخمور کی اے دوست
مستانے کے لئے ساغر سرشار ہے فرخ۔

جب سوں کہ تیرے مکھ سے ہوا عکس پذیرا
آئینہ ء دل مطلعِ انوار ہے فرخ۔

ہر ذرہ سے خورشید نے جب چہرہ دکھایا
ہر طرف تجھے "بیدل" دیدار ہے فرخ۔

☆

برہ = عشق- فرخ = مبارک، خوبصورت- فرخندہ = بابرکت.
انواع = نوع کی جمع (قسم) = مطلع = طلوع ہونے کی جگہ.

اس رقیب تُند خو کی جور کا منگتا ہوں داد
جا کے اب دربار میں زاں سرورِ والہ نشراد۔

شاہ خیر الدین قطب العارفین جس کا حضور
مقبلاں کا قبلہ گاہ اور مستفیضان کا مراد۔

دستگیرا جاں بلب ہوں ظلم اس ظالم کے سے
جو سوا شکوہ نہیں لاتا مجھے کس وقت یاد۔

منکرِ فُقرہ کو دی مہمیز ایسے زوردتر
جو نہ پاوے فتح تیرے خادماں پر بالعناد۔

دوستدارز وفنوں میری کے تائیں ایسا رُکو
جو ہووے ثابت قدم ہر دم براہ انقیاد۔

کر توجہ سوں مجھے مستغرق دریائے وجد
تار ہوں فارغ دوئی سے محوِ نورِ اتحاد۔

یاغیاث المستغیثین غور کر مسکین کا
خاطرِ غمناک "بیدل" کر نظر اپنے سے شاد۔

☆

تُند خُو = تیز طبیعت
مستفیضان = فیض پانے والے۔
ذوفنوں = صاحب فنون۔
مستغیثیں = فریادی، (مستغیث کا جمع)

زاں = اُن سے
مہمیز = لوہے کی میخ
انقیاد = فرمانبرداری، اطاعت

مقبلاں = مقبل کا جمع (قبول کرنے والا)
بالعناد = بغض کے ذریعے، کینہ و سرکشی کے ذریعے۔
خاطر = دل۔

نہ تنہا حکم تیرا خطہء ناسوت میں نافذ
جو ہے فرمان عالی ملک اور ملکوت میں نافذ۔

تیرے حسرت شداں کی سیر گہ ہے عالم ارواح
تمہارا امر تھا جب کشورِ جبروت میں نافذ۔

تیرے حق میں خدائے پاک نے لولاک فرمایا
حکم تیرا مکان والا مکان لاہوت میں نافذ۔

عطا تجھ سے محبان پر تھا تاج شرف محبوبی
جو ہے فرمان تیرا عالم باہوت میں نافذ۔

تیری درگاہ سے منگتا ہے بیدل عشق کی بخشش
جو تیرا امر ہے ملک بقا ہاہوت میں نافذ۔

ناسوت = عالم اجسام (عالَم مادّی)۔ ملکوت = آسمانی سلطنت۔ سیر گہ = سیر گاہ۔
جبروت = عظمت۔
لولاک لما خلقت الافلاک۔ ترجمہ: (اے میرے محبوب!) اگر تم نہ ہوتے تو میں افلاک (آسمان (جمع)) تخلیق نہ کرتا۔ (حدیث قدسی)۔
لاہوت = الوہیّت، خُدائی، اللہ تعالیٰ کا عالَمِ ذات.

دوالی توڑ کثرت کی جسم سے اب جدائی کر
تجلا دیکھ وحدت کا گھر اپنے روشنائی کر۔

جہاں سے تم کہ آئے تھے[1] اُہاں سوں پھر جا جلدی
تمہیں ہو شاہ دو جگ میں بُھلا[2] ترک گدائی کر۔

جسم کوں چھوڑ کراڑ جابہ اوجِ عرصہءِ لاہوت[3]
ایسے قلزم میں بے سَر پابہَ ہمت دل شنائی کر۔

نہیں بندہ حقیقت میں سمجھ اسرار معنیٰ کا
خودی کا وہم برہم زن پچھے بے خود خدائی کر۔

جب بھی اس قید ہستی سے رکھیں فارغ خیال اپنا[4]
تخت پر لامکاں کے بیٹھ "بیدل" بادشاہی کر۔

☆

(1) جہاں سے اب آئے ہیں (م) (2) ہلا ترک ودائی کر (م)
(3) عرش الاہو (م) (4) اسم سے جسم جلادیں نفی اثبات کی ہو جام (م)
دوالی = نقارے کی رسی، تسمہ - برہم زن = منتشر کر - لاہوت = اللہ تعالیٰ کا عالم ذات.
لامکاں = وہ عالم قدس جو مادیت کی حدود سے باہر ہو - قلزم = گہرا سمندر

تیرے فراق میں اے صنم ہر روز ہے عالم بتر
تجھ کوں ہے لازم دمبدم بخشش میری احوال پر۔

جب تم چلیا گلزار سے اے رشک خوبانِ چمن
بُلبل کہاتب سوز سوں مجھ پر ہے اب روز حشر۔

معشوق بے پرواہ آگے گر چہ عبث ہے التجا
عشاق کوں بہتر نہیں زین شیوۂ کارِ دگر۔

تصویر کی حاجت نہیں دل کے نگارستاں میں
فارغ ہے بزمِ معنوی از غلغلِ نفع وضرر۔

فرہاد شیریں چل گئے لیلیٰ و مجنوں بیشتر
"بیدل" کی نوبت آج ہے باشاہدِ شیریں نظر۔

☆

عالم=میر احال- بتر=ابتر- کارد گر=دوسرا کام- بزم معنوی=روحانی محفل-
غلغلِ نفع وضرر=سود وزیان کا شور- نوبت=باری.

آئینہ وہ بنا یُس پانی مِٹی رَلا کر
جلوہ دیا اسی نوں صیقل عجب لگا کر۔

دیدار اپنے کی تھی خواہش اسی کے تائیں
اپنا جمال ویکھیُس صورت بشر میں آکر۔

وحدت کے پردے اندر حُسن ازل چھپا تھا
کیتا ظہور شاہ نے کثرت کے تائیں بنا کر۔

آدم نہیں یہ اللہ صورت کا ویس پہنے
آیا اسی جگت میں اپنے تائیں چھپا کر۔

ہوشیار رہ تو "بیدل" ہمہ اوست کا ہو قائل
نظارہ نور حق کا مظہر میں جا بُجا کر۔

صیقل لگانا = چمکانا، نکل کرواکر صاف کرانا.
ویکھیُس = دیکھا- ویس = لباس- جگت = جہاں

مرتا ہوں تیرے ناز کا آغاز ہے ہنوز
خونین کفن یہ ناوک انداز ہے ہنوز۔

پڑھ کر علوم رسم ہوا جانشیں فقیہہ
مشتاق اب تلک تبک و تاز ہے ہنوز۔

روزِ ازل الست کا مذکور ہو چکا
صاحب دلاں کی کان پر آواز ہے ہنوز۔

خاکی قفس اگرچہ اسی کا ہے سد راہ
مرغ آشیاں قدس بپرواز ہے ہنوز۔

بندے بہت ہیں دنیا کے زندان میں ولی
باب النجات کس کے لئے باز ہے ہنوز۔

محفل میں کنت کنز کی ساقی تھا عشق دوست
عاشق کا روح مست مے راز ہے ہنوز۔

"بیدل" نے تیرے نین کے تصور میں جان دی
تیرے ہجر کا قصۂ پرداز ہے ہنوز۔

☆

ہنوز = اب- ناوک = تیر- الست = الست بربکم کی طرف اشارہ-
ترجمہ: کیا میں تمہارا رب نہیں ہوں؟ (اللہ تعالیٰ کا عالم ارواح میں روحوں سے خطاب)
سدراہ = راستے کی رکاوٹ- ولی = ولے، لیکن- باب النجات = نجات کا دروازہ-

درشن تیرے جمال کا منگتا ہوں اور بس
ملنے تیرے کی خواہش رکھتا ہوں اور بس۔

کلمہ کلام میرا ہے وحدت تیری کی بات
اوراد عشق تیرے کا پڑھتا ہوں اور بس۔

نحو و فقہ سے خاطر میری ملول ہے
کسبِ فنا میں کوشش کرتا ہوں اور بس۔

کثرت کے پنجرے میں جدا اس بہار سے
بسمل صفت ہجر سوں پھڑکتا ہوں اور بس۔

آتش کے درد و غم میں ہمہ شب مثال شمع
اس صبح کے فراق میں جلتا ہوں اور بس۔

میری طرف سے جا کے صبح کہہ پیا کے تائیں
تشریف لاؤ وگرنہ میں مرتا ہوں اور بس۔

"بیدل" نہ ہو تو درد کے دریا میں اتنا غرق
میں بھی تیرے خیال میں رہتا ہوں اور بس۔

☆

منگتا = مانگتا۔ اوراد = ورد کی جمع   خاطر = دل۔ ملول = غمگین۔
بسمل = ذبح کیا گیا (جس پر ذبح کرنے کے لیئے بسم اللہ پڑھی گئی ہو)
ہمہ شب = ساری رات۔   صبا = رات کے پچھلے پہر کی ہوا.

یا رب دوئی کی[1] فکر سے مجھ کوں فراغ بخش
وحدت کے میکدے سے لبالب ایاغ بخش۔

اندر رھارے میں پڑا ہوں کثرت کے وہم سے
وحدانیت کا[2] لطف سوں[3] روشن چراغ بخش۔

رستا حضور تیرے کا میرے سے بُھل گیا
اپنی طرف تو آپ کرم کر سراغ بخش۔

غنچہ صفت ہے جی میرا حرص وہوس سے تنگ
اپنے عشق کا لالہ کی مانند داغ بخش۔

مردار دوست زاغ مثل ہے میری طبع
بُلبل مثال دل کوں میرے شوق باغ بخش۔

توحید کے چمن میں کھلے پھول رنگ رنگ
عین الیقین کی بُو سے معطر دماغ بخش۔

خم صاف صبغت اللہ وحدت وجود سے
"بیدل" کی روح کوں شرف الصباغ بخش۔

(1) کے (انصاری) (2) کے (انصاری) (3) سے (انصاری)
(2) ایاغ = پیالہ - لبالب = کناروں سے بھرا ہوا - زاغ = کوا -
(3) عین الیقین = آنکھوں دیکھا یقین - خم = شراب کا مٹکا
(4) صبغت اللہ = اللہ کا رنگ - شرف الصباغ = رنگے جانے کا شرف.

طالب عقبیٰ نہیں تحصیل دنیا میں حریص
سالکِ دانا نہیں دنیا و عُقبیٰ میں حریص۔

نقش صورت کا نہیں مطلوب دل معنی شناس
یوسفِ کنعاں نہیں وصلِ زلیخا میں حریص۔

جس نے کی زنگ ہَوس سے صاف دل کی آرسی
وہ نہیں مثلِ سکندر ملکِ دارا میں حریض۔

شرف محویت کا مانگے مستعد فکر فنا
بے گماں مجنوں کا دل ہے قربِ لیلیٰ میں حریص۔

ترک چشمت تیر مژگاں درکماں ابرو نہاد
ہے مگر وہ قتل عاشق بے سروپا میں حریص۔

مرغ باہوتی نہ پاوے چین کب ناسوت میں
خاطر دیوانکا ہے سیر صحرا میں حریص۔

شمع وحدت پر ہوا پروانہ "بیدل" عشق سے
زاہد مستور کی دل ورع تقویٰ میں حریص۔

عقبی = آخرت - تحصیل = حاصل کرنا - ورع = زاہد چار سائی -
آرسی = آئینہ - مُستَعِد = آمادہ، تیار، کمربستہ، باہمت - مرغ = پرندہ

منصور لفظ "من" میں ہے بے اختیار محض
وہ وصف خویشتن میں ہے بے اختیار محض۔

کہتا تھا بایزید " انا اللہ فاعبدون
جو محوِ تھا سجن میں ہے بے اختیار محض۔

عطار " من خدا، کا نقارہ[1] بجایا خوب
عارف ایسے[2] سخن میں ہے بے اختیار محض۔

ظاہر تھا "قُم باذِنی" خدا کی زبان سے
شمس الحق اس بچن میں ہے بے اختیار محض۔

بسمل صفت پھڑکتی ہے پہلو میں دل مُدام
وہ کانپسہ اگن میں ہے بے اختیار محض۔

میری پُکار درد سے گھبراؤ مت صنم
مرغ چمن چمن میں ہے بے اختیار محض۔

دل بے قرار بیدل جب سے کہ پھنس گیا
اس زلف پُر شِکن میں ہے بے اختیار محض۔

(1) نغارا (انصاری) (2) اسی (انصاری)
خویشتین = خوددار ہونا، خودپسند ہونا- انا اللہ فاعبدون = میں اللہ ہوں میری عبادت کرو-
عطار = فرید الدین عطار- قم باذنی = میرے حکم سے اُٹھو-
بچن = بیچ میں- کانپسہ = ایک چھوٹا خوش آواز پرندہ-

اے دل نہ ہو توں دنیا کی لذت سوں مختلط
مت ہو درد سے بھاگ کے عشرت سوں مختلط۔

بھگ جا نکار خانے سے باہر ابھی شتاب
معنی کوں چھوڑ مت ہو توں صورت سوں مختلط۔

کب تک رہوگے جزو کی مانند کُل سے دور
قطرے کوں کر توں قُلزمِ وحدت سوں مختلط۔

جب کشف تھا حقاق اَشیاء تیرے آگے
کبھوں نہ ہوگی دل تیری کثرت سوں مختلط۔

جب صُبح کے طلوع سے اندھارا نس گیا
پھر آفتاب کیوں ہووے ظلمت سوں مختلط۔

دل کی تپش عبث نہیں قبض و فراق سے
فعل الحکیم سمجھ توں حکمت سوں مختلط۔

دنیا کے باغ میں نہیں "بیدل" خوشی کا گل
اس بے وفا کا عیش ہے محنت سوں مختلط۔

☆

مختلط = مل جانا۔ بھگ جا = بھاگ جا.
شتاب = فوراً، جلدی۔ قلزم = بڑا سمندر
نس گیا = بھاگ گیا۔ قبض = دل کا یا خدا کی طرف متوجہ ہونا
فعل الحکیم = حکیم کا کام۔

سدا اے گلبدن تم پر خزانے ہو خدا حافظ
تیرے حُسن و ملاحت کا محمد مصطفیٰ حافظ۔

نین تیرے ہیں جام بے خودی بزم حقیقت میں
تیرا وہ ساقیءِ مستاں علی المرتضیٰ حافظ۔

با حسن وجہ حسن خلق تیرا جگ میں ہے روشن
تیرے خلق حُسن کا حسن المجتبیٰ حافظ۔

مجھے مت چھوڑ پیاسا شربت دیدار اپنے کا
تجھے سبط النبی حضرت شہیدِ کربلا حافظ۔

قبائے ناز خیاط ازل نے قد تیرے پر سے
قمیص یوسف تیری کا ہو آل عبا حافظ۔

تیری فرقت سے ہوں میں جاں بلَب فریاد سن جلدی
تجھے غوثِ اعظم مرشد و مشکل کشا حافظ۔

تیری خدمت سے بیدل شرفِ عزت معنوی پایا
تیری عزو شرف کا اولیاء و اصفیاء حافظ۔

ملاحت = سانولہ پن — خیاط = درزی

وہ ہی ہے آفتاب حقیقت وہ ہی شعاع
وہ ہی مطیع اپنے حکم کا وہ ہی مطاع۔

وہ ہی مکان وہ ہی مکین وہ ہی ہے کون
وہ ہی دماغ وہ ہی حواس وہ ہی نخاع۔

وہ ہی شراب وہ ہی ساقی وہ ہی ہے مست
قوال وہ ہی سامع وہ ہی وہ ہی سماع۔

زاہد نہ ہو تو یک طرف اس جام عیش سے
پیکر شراب وجد کا ہو تارک خداع(1)۔

وحدت کے مئےکدے میں سکونت پذیر ہو
مذہب کوں چھوڑ دیکھ کے مشرب کا اتساع۔

جگ میں سمجھ کہ غیر خُدا اور کچھ نہیں
وہ ہی دکاندار و خریدار اور وہ ہی متاع۔

بیدل تون اتحاد کا قائل ہو بالیقین
جر سے دوئی کے جھاڑ کا کر جلد انقلاع۔

☆

مطیع = اطاعت کرنے والا- مطاع = جس کی اطاعت کی جائے.
نُخاع حرام مغز- سامع = سننے والا- سماع = آواز (راگ) اتساع = فراخي،وسعت-
متاع = مال برائے فروخت- جھاڑ = کانٹوں کا درخت
خِداع = فریب دینا- اِنقلاع = جڑ سے اُکھاڑنا.
(1) نخاع (ف)

دل گم گشتہ حیرت کفر اور ایماں سے ہے فارغ
غریق بحر وحدت فکر این و آں سے ہے فارغ۔

جیسے آثار رحمت کا دیکھا دل کے گلستاں میں
اسی کا دل خیالِ سیر باغستاں سے ہے فارغ۔

جیسے وحدت وجودی کا پیا پُر جام مشرب سے
وہ استمساک مذہب مالک و نعماں سے ہے فارغ۔

جسی کا دل ہوا مفتوں سجن کے صاف چہرے پر
اسی کا جی تمنائے مہِ تاباں سے ہے فارغ۔

جوئی واقف رموز وَہُوَ معکم فی الحقیقت تھا
سو قید زلف چون زنجیر محبوباں سے ہے فارغ۔

پکڑتا ہے رستا محمل لیلیٰ بیاباں میں
دل مجنوں تقاضا روضہ رضواں سے ہے فارغ۔

جوئی تھا محو نور ذات پاک واجب و مطلق
سوئی بیدل تعین قید اور امکاں سے ہے فارغ۔

غریق = ڈوبا ہوا۔ مالک = امام مالک۔ نعمان = امام ابو حنیفہ۔
مفتوں = عاشق۔ روضہ = جنت کا باغ۔ رضواں = جنت کا داروغہ۔

اے شوخ بے پرواہ نہ ہو میرے سے چنداں یکطرف
مشتاق ہے تیرے درس کا دل یکطرف جاں یکطرف۔

تیری نزاکت و ناز سے میرے یہ سوز گداز سے
دوزخ کی گرمی یکطرف گلزار و رضواں یکطرف۔

آئین شہر حسن کے اس طرح باندھے شاہ عشق
عُشاقِ گریاں یکطرف معشوق خنداں یکطرف۔

معلوم ہو جاوے ابھی تفصیل انکی گر کہیں
خوبان عالم یکطرف رشکِ خوباں یکطرف۔

گر وہ چلے فردوس میں لاشک کے ہو جاوے بَسم
جناتِ عدن یکطرف حور اور غلماں یکطرف۔

مذہب میں کو مسرور ہے مشرب سے کو مخمور ہے
منصور کا دم یکطرف تاویل نعماں یکطرف۔

بیدل بگوش جان سُنو ہر چیز قائل وحدت اُست
من یکطرف تو یکطرف ایں یکطرف آں یکطرف۔

☆

چنداں = اس قدر- درس = دیدار- عشاق گریاں = رونے والے عاشق
معشوق خنداں = ہنسنے والے معشوق- کو = کوئی-

دو جگ کا بادشاہ ہے مست شراب عشق
عالٰی[1] ہے ہر جناب سے لاشک جناب عشق۔

شب پرؔ[2] صفت نہ رہ تو ہوس کے حجاب میں
باہر نکل کے دیکھ رخ آفتاب عشق۔

دوزخ کی آگ کب نہ جلاوے[3] اُسی کے تائیں
جس سوختہ کا جی ہوا آ گل کباب عشق۔

زُہاد پر نہیں سر وحدت کا منکشف
گر فتح بابؔ[4] چاہیں تو مت چھوڑ باب عشق۔

تابع ہیں عاشقاں کے چہ ابرُو[5] چہ آفتاب
دوزخ بہشت جانتا ہے آب و تاب عشق۔

تنبور چرغ گانہ، بنایا حکیم قدر
جبکوں ہے بزم راز میں غلغل رباب عشق۔

جوئی کہ پوچھتا ہے کہ عشق کون چیز ہے
کہہ "بیدل" اسی کے تائیں کہ ابھی سُن جواب عشق۔

سوختہ جلاہوا- سر=راز- منکشف=ظاہر- فتح باب=دروازہ کھولنا-
(1) اعلٰی (موسوی) (2) شپرہ (م) (گ) (3) جلادے (گ)
(4) فتحیاب (م) (5) چہ اُبدُو چہ آفتاب (م)

میں ہوں الک اروپ اجنم و اقال ایک
بیچوں بیچگون[1] تبارک تعال ایک۔

ہر مثل سے اگر چہ ہوں ظاہر ولی سمجھ
عین وجودِ ذات میرا بیمثال ایک۔

خورشید میری سے ہوئی ذرات کی مثل
درپن ہزار مظہر نور جمال ایک[2]۔

وہم دوئی میری سے نہ ہو کامیاب کب
میں ہوں یگانہ میرے کوں پاوے خیال ایک۔

ہستی میری ظہور کیا آکے خاک سے[3]
میرے آگے ہے نقش جمال و جلال ایک۔

سُن "ارنی" اپنے سے کہیں[4] اپنے کوں "لن ترانی"
سامع کلیم میں ہوں جواب و سوال ایک۔

اپنی خواہش سوں احد سے احمد کہایا میں
بیدل نہاں عیاں ہے حقیقت میں حال ایک۔

(1) بیچگونہ (م) (2) درپن ہزار نوری جمال ایک (م) (3) سین (م)
(2) کہے (م)- کائی نیک ظاہر (ف)
بیچگون = کیفیت سے پاک- بیچون = بے مثل- ولی = ولے (لیکن)
درپن = چھوٹا آئینہ - ارنی = مجھے دکھا- لن ترانی = تو ہر گز نہ دیکھ پائے گا.

تیرے حسن کا جب کہ غوغا و غُلغُل
جہاں میں پڑا تھا بہ ہر جا تزلزل۔

چمن میں صبا جب کہ پائی تمہاری
کہیں گل سوں پھینکا وہ تاجِ تجمّل۔

رشک سے تیرے لالہ رنگیں پیالا
ہوا جام لبریز چوں داغ بر دل۔

خجالت سے نرگس نہیں کھولتا کب
نہیں اپنے کوں پیش آں چشم اشکل۔

صفت قد موزوں تیری کے سن کے
تمامی عمر سَرو تھا پائے در گِل۔

ہوا مُو بمُو پیچ، غیرت کے غم سے
سُنی جب صفت زلف تیری کی سنبل۔

تمہارا ہوا دل، بیدل پکارے
سدا شوق تیرے سے مانندِ بُلبل۔

غوغا = شور۔ تزلزل = لرزنا (جنبش میں آنا) صبا = مشرق کی ہوا۔ تجمّل = آراستہ ہونا۔
خجالت = شرم وحیا۔ پیش آں چشم اشکل = اس فریب دینے والی آنکھ کے سامنے۔
گِل = مٹی۔ مُو بمُو = بال بہ بال۔ سنبل = ایک خوشبودار پودا۔

تیرے حسن کا دیوانہ ہوں مجھکو خدا کی ہے قسم
تیری شمع کا پروانہ ہوں شاہ مصطفیٰ کی ہے قسم۔

صیاد مشتاقاں توئی شوخی تجھے لازم نہیں
آہو ہوں تیرے دام کا شیر خدا کی ہے قسم۔

تیرے فراق سے ہوں بیشتر گرچہ چنداں تلخ کام
زہر عتاب کے تشنہ ہوں حَسن الورا کی ہے قسم۔

نیناں کا تیغ لگا چلا معشوق بے پرواہ مُجھے
مقتول ہوں اس زخم کا شہ کربلا کی ہے قسم۔

گھایل ہوں تیرے دست کا بیمار چشم مست کا
صابر ہوں درد و سوز میں زین العبا کی ہے قسم۔

ہر چند شاہد باز ہوں مخمور جام راز ہوں
تیرے حسن سوں دمساز ہوں اہل صفا کی ہے قسم۔

بیدل وفا آثار ہو اس کی جفا میں دم بدم
اس کی جفا ہوگی صَفا اس بےوفا کی ہے قسم۔

صیاد = شکاری۔ آہو = ہرن ــــ چنداں = اس قدر۔ عتاب = غصہ۔ تشنہ = پیاسا۔
تیغ = تلوار۔ اہل صفا = صاحبان تصوف۔

حیران ہوں کہ قد تمہارے کوں کیا کہوں
طوبیٰ کہو کہ سَروِ کہ نخلِ وفا کہوں۔

تیرے حسن کی دیکھ تجلی اے رشک حُور
سورج کہوں کہ چاند کہ نورِ خدا کہوں۔

مشکیں زلف تیرے کوں اے غیرت ختن
مارِسیہ کہوں کہ قید یا کمندِ وغا کہوں۔

ابرو تمہارے کوں جو ہے بشکل ہلال عید
محراب سجدہ طاعت اَہلِ صفا کہوں۔

تیرے نین پُر خمار کوں سرمست بادہ ناز
یا بے خودی کا جام یا سحر بلا کہوں۔

مژگاں تیری کوں جو ہیں چنگل عقاب کے
ناوک کہوں کہ نوکِ سنانِ جفا کہوں۔

غمزے تیرے کوں جو ہیں ستم گر غریب کُش
جلاد خلق جانوں کہ آفت سماں کہوں۔

خال سیاہ تیرے کوں جو ہے عکس داغ دل
اسود حجر کہ دانہ مُرغ ہوا کہوں۔

لب لعل تیرے سے دُر دنداں چمکتے ہیں
میں اس شفق کے رنگ کو پروین نما کہوں۔

تیری گلی کی خاک کو بیدل کے واسطے
غالیہ کہوں عبیر کہوں طوطیا کہوں۔

طوبیٰ = جنت کا ایک درخت- سرو = خوشنما درخت جس پر خزاں بہار اثر انداز نہیں ہوتی.
نخل = کھجور کا درخت- ختن = تاتار کا علاقہ جہاں کا مشک مشہور ہے.
مار سیہ = کالا سانپ- کمند = رسی- دغا = لڑائی- بادہ = شراب پیالا-
مژگان = پلکیں- نوک سنان = بھالے یا، تیر کی نوک- خال سیاہ = کالا تل-
دُرِ دندان = دانتوں کے موتی- پرویں = ثریا (ستارہ)- غالیہ = خوشبودار دوا-
عبیر = مشک اور کافور کا خوشبودار عطر- طوطیا = سرے کا پتھر

ساقی مجھے ساغر دیا مستانہ ہوں مستانہ ہوں
اس عقل اس ادراک سے بیگانہ ہوں بیگانہ ہوں۔

بُلبل صفت اے گلبدن اس باغ میں ہر صبحدم
تیری بہار ستان کا دیوانہ ہوں دیوانہ ہوں۔

تشبیہ دور جام ہے تمثیل چشم پُر خمار
تصویر اس کی دیکھ کے پیمانہ ہوں پیمانہ ہوں۔

جب نرگس مخمور او جادو کا دم افسوس کیا
دیوانگی سوں تب سیتی افسانہ ہوں افسانہ ہوں۔

گرچہ بظاہر دور ہوں اس حسن کے سُلطان سے
لیکن بہ بزم معنوی ہمخانہ ہوں ہمخانہ ہوں۔

با ایں ہمہ گرمی تجھے اے شوخ چشم بے وفا
تجھ شمع کے لَمعان پر پروانہ ہوں پروانہ ہوں۔

"بیدل" جفاکاری نہیں کچھ یوں ہمارے اختیار
ورنہ بفہم دوستی فرزانہ ہوں فرزانہ ہوں۔

ادراک = سمجھ گُلبدن = پھول سابدن۔ افسوں = پھونکنا
لمعان = تابش فرزانہ = عقلمند، مرد فاضل

عاشقاں یوں جگر اپنے کوں جلا دیتے ہیں
بے خبر ہو خبر اپنے کوں جلا دیتے ہیں۔

عقلنداں کے اوپر فرض ہے تعمیر وجود
عشق کے مست گھر اپنے کوں جلا دیتے ہیں۔

دیکھ سرمستی پروانے کی شعلے کے حضور
شمع کوں دیکھ سر اپنے کوں جلا دیتے ہیں۔

وجد کی آگ میں مستان قلندر بے باک
ننگ نام وہنر اپنے کوں جلا دیتے ہیں۔

پاکبازان حقیقت بَفنائے "بیدل"
عشق میں خیر و شر اپنے کوں جلا دیتے ہیں۔

رات تُجھ بن پکار رکھتے ہیں
دن سبھو انتظار رکھتے ہیں۔

لعل لب کی قسم کہ گوہر اشک
محض بہر نثار رکھتے ہیں۔

نزہتِ وصل یاد کرکے مُدام
چشم کوں آبدار رکھتے ہیں۔

برق رُخسار کے تماشے ہیں
دیدہ ابر بہار رکھتے ہیں۔

محفل درد عشق میں "بیدل"
عزت و افتخار رکھتے ہیں۔

میں ہوں مشہور عشق بازی میں
خاصہ درد و غم مجازی میں۔

نازنین سبھ ہیں سنگدل لیکن
تو ہے ممتاز بے نیای میں۔

تیرے عاشق بہت ہیں لیک صنم
میں ہوں بے مثل پاکبازی میں۔

عشق کا بندہ ہوں نہیں میری
کچھ غرض نیک اور نمازی میں۔

گذری "بیدل" کی عمر شمع صفت
گریہ و سوز و جاں گدازی میں۔

☆

بے رنگ آسما رہا سہس[1] رنگ میں
سر ذات دیکھ صورت شیخ و ملنگ میں۔

کیئی[2] انیک ظاہر نوری جمال ایک
چرچا یہی ہندو مومن فرنگ میں۔

کایا کا بیکھ لیکر آیا وہ بادشاہ
گوہر چھپایا اپنے[3] کس طور سنگ میں۔

کتھ "عبدہ" الاوے کتھ من خدا کی موج
ڈیندا ڈکھالی شاھا ویکھو روم و رنگ[4] میں۔

بیدل نہیں وجود کا سر سہل سمجھنا
دُر شاہوار کہتے ہیں[5] کامِ نہنگ میں۔

(1) سہیں(م) (2) کائی(ف) (3) اپنے کون(ف)
(4) دام رنگ(الف) (5) کٹھن ہے(الف)
سہس = بے شمار- کیئی = بہت سارے- فرنگ = مسیحی۔ کایا= جسم- بیکھ = روپ-
کتھ = کہیں- عبدہٗ = اس کا بندہ-

وجود ایک ہے بس لا اِلہٰ الا ہُو
نہ کر دوئی کی ہوس لا الہٰ الا ہُو۔

وہ ہی ہے مرغ وہ ہی آشیاں ہا ہُوتی[1]
وہ ہی ہے عین قفس لا اِلہٰ الا ہو۔

وہ ہی ہے قافلہ سالار دشت پیمائی
وہ ہی ہے بانگ جرس لا اِلہٰ الا ہُو۔

وہ ہی ہے بوتہ وہ ہی آگ وہ ہی ہے اکسیر
وہ ہی ہے نقرہ و مس لا الہٰ الا ہُو۔

لطیف اپنے کوں کہتا کثیف اپنے کوں
وہ ہی ہے جسم و نفس لا الہٰ الا ہُو۔

وہ ہی ہے لیلیٰ و مجنوں وہی ہے بُلبل و گُل
وہ ہی ہے شکر[2] و مگس لا الہٰ الا ہُو۔

وہ ہی ہے بیدل فانی وہ ہی ہے نور بقا
وہ ہی ہے آتش و خس لا الہٰ الا ہُو۔

(1) لاہوتی (انصاری) (2) شہد و مگس (انصاری)
دشت پیمائی = بیاباں کا سفر کرنا۔ بانگ جرس = گھنٹی کی آواز۔ بوتہ = بُت۔ اکسیر = مفید دوا۔
نقرہ = چاندی۔ مس = تانبہ۔ لطیف = ناقابل دید۔ کثیف = لطیف کی ضد (آلودہ)
شکر = چینی۔ مَس = شہد کی مکھی۔ آتش = آگ۔ خس = سوکھی گھاس.

آنگن[1] میرے آیا دلدار بسم اللہ بسم اللہ
کیتا میں سر صدق یکبار نذر اللہ نذر اللہ۔

تجلی گر ہوا نور حقیقت حسن مظہر میں
دیکھو وہ جلوہ انوار وجہ اللہ وجہ اللہ۔

دوئی چوں از میان برخاست وحدت جلوہ گر گردید
عیاں شد بر اُولی الاَ بصار سِر اللہ سِر اللہ۔

حلول و اتحاد بی تکیف در شہود آمد
حسن ہرجا ہوا اظہار حمد اللہ حمد اللہ۔

بصیرت دل کی جب سالم ہوئی "بیدل" مظاہر میں
نظر میں نور تھا نروار ہو اللہ ہو اللہ۔

(1) انگڑ (غ) (ش)
وجہ اللہ = اللہ کا چہرہ.   برخاست = کھڑی ہوئی (یعنی ہل گئی).
از میاں = بیچ میں سے.   اولی الابصار = صاحبانِ نظر.

میں ہوں پابند کثرت میں اَغثنی یارسول اللہ
پڑا ہوں چاہ[1] ظُلمت میں اَغثنی یارسول اللہ۔

بھت بدکار ہوں لیکن صبح اور شام رکھتا ہوں
نظر تیری شفاعت میں اَغثنی یارسول اللہ۔

گنہگاراں کی حالت پر نہیں ہرگز کوئی مُشفق
سوا تیرے قیامت میں اَغثنی یارسول اللہ۔

تیرے دیدار سے اب تک نہ ہوں فائز کہ رہتا ہوں
نفس اپنے کی شامت میں اَغثنی یارسول اللہ۔

لطائف سبھ میری اپنی نظر رحمت سے زندہ کر
پکڑ لے ہاتھ غفلت میں اَغثنی یارسول اللہ۔

سلوک راہ عرفان میرے پر فی الفور آساں کر
میں ہوں عاجز مشقت میں اَغثنی یارسول اللہ۔

نہیں کوئی رہنما بیدل مسکین بے سروپا کا
تیرے بن راہِ وحدت میں اَغثنی یارسول اللہ۔

اغثنی = میری فریادرسی کیجئے۔ چاہ = کنواں۔ ظلمت = اندھیرا
(1) چاہت (انصاری)

گر تیرے کوں مدعا دل صحبت محبوب ہے
بولنے میں کچھ نہیں خاموش رہنا خوب ہے۔

خلوت تعریس میں لیلیٰ کہا مجنوں کے تائیں
سَرَبہ زانو ہو اگر ملنا تجھے مرغوب ہے۔

جرائت جفَ القلم محبوسِ فرقت کیا تجھے
ورنہ دوری دوستاں سے چند نا مطلوب ہے۔

لَاتَلومُوا اَیُھا اَلنصَحَاءُ خدارااس کے تائیں
جس کی دل حبل المتیں عشق کے مجذوب ہے۔

نکہت زلف تو غنچہ خاطر "بیدل" کشود
پیرہن یوسف ضیائے دیدۂ یعقوب ہے۔

جفَ القلم = قلم نے لکھ گیا ہے۔ (قسمت نہیں بدلتی)
لَاتَلومُوا اَیَھا النَصَحَاءُ = نصیحت کرنے والو! مجھے ملامت نہ دو
حبل المتیں = مضبوط رسی. نکہت = خوشبو. غنچہ = بند کلی (بن کھلا پھول). خاطر = دل.
کشود = کھولی. پیرہن = کرتا. ضیائے دیدہ = آنکھوں کی روشنی.

مہوش گُلرُوئے[1] من غیرت گلزار ہے
اس کے آگے آفتاب تیرہ ابرو دار ہے۔

کیا کروں تجھ حسن کا ایک دم ظاہر بیاں
جلوۂ خورشید و مہ اس سے شرمسار ہے۔

گر چہ مَلکَ و بشر در صدف و گر گہر
انفس و آفاق پر نور کا چمکار ہے۔

اب تَلک اے جانِ من گرچہ جدا ہوں تجھے
گوہر معنی سے دل مخزنِ اسرار ہے۔

در نظر مخلصاں در شب تاریک ہجر
صبح تیری حسن کا مطلع انوار ہے۔

گفتم عشاق ساتھ مت کر شوخی کی بات
گفت کہ شوخی مجھے رونقِ بازار ہے۔

گردش چشمش بہ بیں فتنہء آخر زمان
شوخی اُسی کی[2] عجب عاشقاں[3] آزار ہے۔

شاہد گل پیرہن یوں کہاوے[4] در چمن
مجھ کو[5] اب تیری مگر فرقت ناچار ہے۔

شرح کی حاجت نہیں بیتَ بنَ ہواں[6] کسی
عاشق آ شفتہ حال[7] واقف دلدار ہے۔

زلف سیہ خال پروانہ و دام بلا
پلک مژہ ہر یکے خنجر خونخوار ہے۔

بیدل مجھکوں بھی ہے ملنے کی خواہش مدام
لیکن تقدیر ساتھ کیا تکرار ہے۔

(1) گلروئی (غ) (ش) (2) اس کی (مسرور) (3) عاشق (غ) (ش)
(4) تمہارے (مسرور) (5) مجکو تجی اب مکر (غ) (ش)
(5) (6) بیت بہوا نکوولی (غ) (ش)
(6) بیت بن ہوا = گھر محرا ہوا. آشفتہ حال = پریشان حال
(7) خال = تِل

عشق کے رستے میں بس چالاک جانا چاہیئے
بار محنت کا سبھو سر پر اٹھانا چاہیئے۔

نشۂ وحدت میں جب اپنے سے سالک بھُل گیا
"من خدا" کا گیت چوں منصور گانا چاہیئے۔

درس قرآن حقیقت کا نہیں آسان مگر
طفل مکتب عشق کوں ابجد سکھانا چاہیئے۔

عشق کی آتش میں جل جانا ہے پروانے کا کام
بلبلاں کوں باغ کا رستہ بتانا چاہیئے۔

ہجر تیرے سے لباں پر جان میری آچکی
آخر اے بے رحم اَب تو مُکھ دکھانا چاہیئے۔

جلوہ تصویر تیری سے مجھے روشن ہوا
سر معنی کا ولی پھر بھی چھپانا چاہیئے۔

طالبِ علم و فضیلت کا نہ ہو بیدل ابھی
عشق کی درگاہ کا بندہ کہانا چاہیئے۔

☆

چوں = کی طرح. طفل مکتب = مدرسے کا شاگرد.
لباں = لب کی جمع. مکھ = چہرہ. ولی = ولیکن.

منزل عشق بَسکہ عالی ہے
پہنچنا اس جگہ محالی ہے۔

جانا اس رہ میں جُز بمنتِ پا
شیوۂ رند لا اُبالی ہے۔

سینہ اس کا ہے مطلع انوار
دل جِس کا ہوس سے خالی ہے۔

سالک پاکباز روشن دل
عاشقِ نور لایزالی ہے۔

صورت خوب سیرت مرغوب
مظہر حُسن بے مثالی ہے۔

فرق تیرا و میرا ہے ناز ونیاز
ورنہ معنی میں اتصالی ہے۔

سخن صاف مشرباں بیدل
فیض کے بحر کا لآلی ہے۔

☆

محالی = ناممکن. جزبَمنت پا = پیروں کے احسان کے سوا. شیوہ = طریقہ
لااُبالی = شوخی، الہڑپن، بے پرواہی، مطلع انوار = نور کے طلوع ہونے کی جگہ.
لایزالی = جسے زوال نہ ہو. مرغوب = جس طرف رغبت ہو. اتصالی = مِلا ہوا.
صاف مشرباں = پاک صاف شراب پینے والے. لآلی = موتی

آج گلشن میں چلو دیکھیں کہ چرچا اور ہے
باغ میں گلرخ کے آنے سے تماشا اور ہے۔

سبز پوشان چمن سَرو صنوبر ہیں ولی
سروقد آں سے بالائے رعنا اور ہے۔

لالہ و گل ارغوان وہ وہ کھلے ہیں باغ میں
یار گلرخسار کے چہرے کا جلوہ اور ہے۔

نکہت سنبل بنفشہ سے معطر ہے دماغ
عطرپیزی شاخ آں زلف چلیپا اور ہے۔

جام کی صورت نظر آتی ہے نرگس در چمن
نرگس مخمور یار گلبدن کا اور ہے۔

شوق سے قُمری بشاخ سَرو کرتی ہے پکار
حالت رندانہ صوفی بے سروپا اور ہے۔

گاتی ہے بیدل چمن کے بزم گہ میں عندلیب
وجد کی مجلس کے نغمات دلفزا اور ہے۔

گلرخ = پھول سا چہرہ. ولی = لیکن. گلرخسار = پھول سا گال.
ارغوان = سرخ رنگ کا پھول جو ذائقے میں میٹھا ہوتا ہے اس کی کلیوں کا عرق شراب کی جگہ پیا جاتا ہے.
چلیپا = سونے یا چاندی کے صلیب. گلبدن = پھول سا بدن.
نرگس = ایک پھول جو آنکھ سے مشابہ ہوتا ہے.
قمری = کبوتر سے ملتا جلتا ایک پرندہ. دلفزا = دل خوش کرنے والے.

پھیلایا جبھی زلف کا زنجیر پری نے
مومو سوں کیا سؤ سؤ نخچیر پری نے۔

صورت اگرچہ دیکھ کے حیران ہیں جب سے
بھیجی ہے اُنہاں اپنی تصویر پری نے۔

یہ خال نہیں صورت داغ دل عُشاق
گلبرگ پہ کی مشک سوں تحریر پری نے۔

خون دل بہنے لگے آنکھوں سے کھیں گے
پلکوں کا مگر مارا تجھے تیر پری نے۔

دل میں تھا کہ اُسکوں یہ حال اپنا کہیں گے
آنے سے بُھلادی میری تدبیر پری نے۔

ہر لحظہ دکھاتا ہے مجھے اور تماشا
اس قدر کیا میرے میں تاثیر پری نے۔

رکھتا ہے کماں ابرو تیر مژہ "بیدل"
کس سے کی میری قتل میں تاخیر پری نے۔

☆

نخچیر = شکار. مومو = بال بال. خال = تل. گلبرگ = گلاب کی پتی
مژہ = آنکھ کی پلک

"انا الحق" آپ کہتا ہے وہ ہی منصور کے اولے
جو مارے دم "انا اللہ" درخت طور کے اولے۔

بنی انسان کی صورت برہ کے واسطے آیا
نیاز و ناز کرتا ناظر و منظور کے اولے۔

حسن کا پوش پہنے وہ ہوا جگ میں تجلی گر
دکھائی آپ دیتا ہے حجاب نور کے اولے۔

کہاں عارف کہاتا ہے کہاں رندی بتاتا ہے
حقیقت کا ظہورا دیکھ سوءَ دستور کے اولے۔

ظہورا عین ہے چھپنا اسی محبوب کا بیدل
عیاں ہے ذات بیچوں پردہٗ مستور کے اولے۔

اِولے = اوٹ میں (صورت میں)
بیچوں = بے مثال.
برہ = عشق

کیا غضب ہے کہ حُسین ابن علی جاتا ہے
رن ہکیلا کہ بہت جی میرا گھبراتا ہے۔

سر برہنہ ہیں سبھو عالَم ملکوت کے آج
خلق میں شور قیامت کا نظر آتا ہے۔

جس کا لب چومتا تھا شوق سوں محبوب خدا
تشنہ لب خوں کے دریا میں وہی ناتا ہے۔

در پہ خیمے کے کھڑی حور پکاریں رو رو
اس قدر بار مصیبت نہ کسے چاتا ہے۔

درد کی راہ میں ہے مشکل جانا بیدل
اسکوں معلوم ہے جوئی کہ قدم پاتا ہے۔

رن = میدان جنگ. ہکیلا = اکیلا. تشنہ لب = پیاسا. ناتا = نہاتا. چاتا = اُٹھاتا.

عشق کیا الہام[1] سَتگُر شبد سناوے گا
روم روم[2] میں رام گیت السّتی گاوے گا۔

عاشق یوں ابھیاس کماوے
انحد باجا برہ بجاوے
ہو ہو ہل ہنگام، محبت شور مچاوے گا۔

مانک دیہی[3] دل نہ ملے گی
دل یہ نشہ کب نہ پلے گی
"لا" دی گھن صمصام ہستی مار جیواوے گا۔

جل تھل مظہر حق ہے[4] یارا
آدم مخزن سر نیارا
محبت والی مام سنت سچا سمجھاوے گا۔

بیدل برہ کی بازی کھیلے
فی انفسکم راز چھپیلے
چھوڑ کفر اسلام ہر جا حکم ہلادے گا۔

(1) ابہام (انصاری) (2) روم اور روم (غ) (3) وہی (غ) (4) وا (موسوی)
ستگر = پاکباز گرو. شبد = کلمات. ابھیاس = نفی، برہ = عشق. مانک = آدم ہوتی
دیھی = جسم-دل = دوبارہ. گھن = پکڑلے. لا = نفی. صمصام = تلوار، تیغ. مام = راز.
سَنت = سادھو. فی انفسکم = خود تمہارے اندر (قرآن مجید)

ڪافي ريخته، روپ سورٺه

وه بیرنگی آپ آدم بنکے آیارے
روپ کا اوڑھ نقاب احد وعبد سڈ ایارے.

وه اروپ سروپ ہو آیا
عشق حُسن کا کھیل کھلایا
دونوں وه القاب، ساجن سردھرایا رے.

کہاں وه پہنے پوش عرب کا
ہووے ساقی جام طرب کا
کہاں وه دست رباب، گیت اناالحق گایارے.

کہاں فقیہ، مشائخ، قاضی
مُلاں مومن نیک نمازی
کہاں وه مست خراب، بسمی رنگ لگایارے.

خلق الاشیاء سمجھ اشارت
فَہو عینُھا محض بشارت
بیدل شوق شتاب، سِر صحیح سمجھایارے.

سرَدھرا = سرپر رکھا. ریختہ = وه نظم جس میں ہندی اور فارسی کے اشعار یا الفاظ مخلوط ہوں اور ہر لے پر گائی جاسکے، اردو زبان کا پرانہ نام، ریختی = وه غزل جو عورتوں کی زبان میں کہی جائے.
سُورٹھ = ایک راگنی. روپ = خوبصورت، اَرُوپ = بدصورتی.
خَلَقَ الاشیَاءَ فَھُوَ عَینُھا = اللہ تعالیٰ نے اشیاء خلق کیں، پس وه اشیاء وه خود ہے، یعنی وجود اشیاء وجود خدا کی دلیل ہے. سر = راز.

هک وار ملنا چاهئے
دل اڑی سهنے یار ساں۔

کعبه قبلیٰ روبرو گنگا جمنا نه جایئے
نحن اقرب نیڑے وسدا دور نه وَنجنا چاهئے۔

زنده رنده یار نوں، دیدار کرنا چاهئے
مر گیا تب ره گیا، ارماں کرنا چاهئے۔

کیا تڑپنے میں مزا ہے قتل ہو پیارے کے ہاتھ
اس کی لذت جا کے بسمل سے پوچھنا چاهئے۔

عشق کیا شی ہے کسے کس وار پوچھنا چاهئے
کس طرح جاتا ہے دل بیدل سے پوچھنا چاهئے۔

☆

وحدت نامه اردو

وحدت دا چشمہ جاری ہے
شریعت ساری فرقہ داری ہے
معرفت کا موتی نکالا ہے
ہم نے رمز حقیقی پائی ہے
ساڈا پڑھنے سے چت چایا ہے
بیدل اکو الف پکایا ہے۔

قطعه

صبا محبوب کے کوچے میں گر جانا تمہارا ہو
طرف میری سے تعظیم و دعا باصد ادب کہنا
اگر پوچھے اسی مشتاق کے احوال سے کچھ کچھ
کہا کے خوں جگر آنکھوں سے بیدل جاں بلب کہنا۔

دا = کا. رمز = اشارہ چھپا ہوا راز. ساڈا = ہمارا. چت چایا = دل اٹھ گیا.
اکو = ایک ہی. پکایا ہے = یاد کیا ہے.

رباعی

بیدل ہوا ہوں جب سوں کہ دلدار چل گیا
غیرت جلایا دل کوں کہ غیروں سوں مل گیا
اس ترک جب سوں کھینچا بہوانکے کماں کا زہ
پلکوں کا تیر چھاتی سے میری نکل گیا۔

شب قدر آئی میرے واسطے روز نجات
حق میرے حق میں لکھی برہ تمہارے کی بات
پاؤ نازک تیرا اس قدر میں آزردہ نہ ہو
سورہے بخت میرے کوں تو آکر ماریں لات۔

تُرک = معشوق. زہ= کمان کا چلہ. برہ= عشق. آزردہ= رنجیدہ.

مدح علی اگر تو کریں رافضی کہیں
بو بکر کی صفت سے تجھے خارجی کہیں
مذہب کا حال یہ ہے تو ہو مست جام عشق
چاہے تجھے سعید کہیں یا شقی کہیں۔

عاشق صادق کوں ہے تذکرہ جاناں لذیذ
بلبل بیدل کوں ہے یاد گلستان لذیذ
زاہد بے جا نہیں شوق صنم کا مجھے
خلد کے میووں سے ہے سیب زنخداں لذیذ۔

سعید = خوش بخت. شقی = بد بخت.
صنم = بُت. سیب زنَخداں = خوبصورت ٹھوڑی ٹھڈی.

سلوڪ

(1)

جگت باغیچا رام کا سُندر اس کے پھول
بھنورا واس دے واسطے اس میں آیا بھول۔

(2)

چمڑی موہ اندھاریان، چاندی موہ چکور
سادھو مانگے اور کچھ سنساری کچھ اور۔

(3)

ساڌھو جنم اجنم ہے انتر یامی ٻکھُ
مرنوں اگے جو مویا اس میں میم نہ میکھُ۔

(4)

قاضی پنڈت پڑھ چکے بید کَتیب اَنیکُ
جا ہوئی سا ہورَ ہی کون مٹاوے لیکھُ۔

☆

اندھاریاں = اندھیرا. لیکھ = قسمت کا لکھا.
بید = ہندی طبیب، بھارت کے قدیم علم طب > بیدَک < (وِیدک) سے علاج کرنے والا.

مسدس

دلامت ڈر ز ہول روز محشر پکڑلے دامن ابن پیغمبر
شہ شاہاں عرفان دین پرور قطب ارشاد عشاقاں کا رھبر.
میرا مرشد مکمل ہے قلندر
حسینی حیدری سُلطان سرور۔

قلندر چوں محمد رهنما ہے، قلندر چوں علی مشکل کُشا ہے
قلندر نور حَسن المجتبیٰ ہے قلندر نسل شاہ کربلا ہے.
میرا مرشد مکمل ہے قلندر
حسینی حیدری سُلطان سرور۔

قلندر جلوہ نور جلیل است قلندر محرم سّر خلیل است
قلندر شافع قلب علیل است قلندر یاور جان ذلیل است
میرا مرشد مکمل ہے قلندر
حسینی حیدری سُلطان سرور۔

قلندر آفتاب اولیاء ہے قلندر مظہر سر صفا ہے
قلندر صورت شیر خدا ہے قلندر محض ذات کبریا ہے.
میرا مرشد مکمل ہے قلندر
حسینی حیدری سُلطان سرور۔

قلندر مخزن اسرار مولا است، قلندر مطلع الانوار مولا است
قلندر مَنج آثار مولا است، قلندر مجمع اطوار مولا است
میرا مرشد مکمل ہے قلندر
حسینی حیدری سُلطان سرور۔

جمال اوست شکل شاہ مرداں، کمال اوست شمع راہ مرداں
خدااست اوست عزو جاہ مرداں، جناب اوست زیارت گاہ مردان
میرا مرشد مکمل ہے قلندر
حسینی حیدری سُلطان سرور۔
قلندر سرور ابدال اوتاد، قلندر سَر گروہ اہل ارشاد
مُریدانش زھر دو عالم آزاد، مُوجہ جاودانی خُرم و شاد
میرا مرشد مکمل ہے قلندر
حسینی حیدری سُلطان سرور۔

منقبت

قلندر بادشاہ بحر و بر ہے
قلندر شافع روز حشر ہے۔

قلندر برزخ ناسوت ملکوت
قلندر جامع صَحو و سکر ہے۔

قلندر جاذب جانہا بجبروت
قلندر گمراہاں کا راہبر ہے۔

قلندر مخزن لاہوت کا لعل
بہر باہوت کا والا گہر ہے۔

قلندر مسند ہاہوت کا شاہ
سپہر لاتعین کا قمر ہے۔

جس کا ہے لقب حضرت حسینی
اسی کے طالباں کوں کیا خطر ہے۔

پڑا رہ اس کے در بیدل ہمیشہ
کہ خاکش کل ہر روشن بصر ہے۔

☆

ناسوت = عالم اجسام. ملکوت = بزرگی، قدرت، عظمت، آسمان سلطنت، فرشتوں کی دنیا.
سکر (نشہ، بیہوشی) جاذب = جذب کرنے والا. جانہا = جان کی جمع. جبروت = عظمت.
مخزن = خزانہ. لاہوت = اللہ تعالیٰ کا عالم ذات. بصر = آنکھ

منقبت

قلندر عارفاں دا رہنما ہے قلندر عاشقاں دا پیشوا ہے۔

قلندر اسرار الاہی ہے، قلندر محض ذات کبریائی ہے
قلندر مظہر سر نبوت، قلندر سرو باغ مصطفیٰ ہے۔

قلندر مخزن وجد ولایت، قلندر در درج مرتضیٰ ہے
قلندر نازنین حق نازکش او، قلندر نور حسن المجتبیٰ ہے۔

قلندر موج دریائے کرامت، قلندر قلزم جود وسخا ہے
قلندر صاحب سجادہ عشق، قلندر نائب زین العبا ہے۔

قلندر در راہ کشف و حقایق، معلم عالم ید عل العُلا ہے
قلندر کاشف سرلدنی، نیزہ باقر عالم بقا ہے۔

قلندر رحمت وراثق طریقت، قلندر در شریعت مقتدا ہے
قلندر نسل جعفر صادق الحق، امام دین وحدت وہدا ہے۔

قلندر کرد بہ موسیٰ تجلی، قلندر شجر طور و صفا ہے
قلندر قرۃ العَینین کاظم، قلندر معدن حلم وحیا ہے۔

قلندر سرو سر جان جان، قلندر وصف اولی المنتھا ہے
قلندر منبع علم و امانت، گل باغ علی موسیٰ رضا ہے۔

قلندر قبلۂ اقطاب و اغواث، قلندر سجدہ گاہ اصفیا ہے
قلندر آئینہ نور تقی است، قلندر سرور اھل تقا ہے۔

قلندر مجمع آثار نقی است، علمدار عسکری وحدت لوا ہے
قلندر ہادی محبت الاھی است، خلیفہ مھدی وشہ ہُدا ہے۔

شاہ عاجزاں نواز لطف فرما ہے، کہ جاں پسے نور در راز جلا ہے
بہ حال ابتو بیدل بہ بخشا کہ بر در تو مدامش التجا ہے۔

مدامش = ہمیشہ

جلوۂ تصویر تیری سینے جی روشن ہوا سر معنی کا دلی ہمارے چھپانا چاہیے

طالب علم وفضیلت کا ہو بیدل اگر

عشق کی درگاہ کا بندہ کہانا چاہیے

منزل عشق بہت عالی ہے پہنچا اس جگہ خالی ہے

جانا اس رہ میں جز لعنت یا شیوۂ رندلاابالی ہے

سینہ اسکا ہے مطلع انوار دل جسکے ہوس سے خالی ہے

سالک پاکباز روشن دل عاشق لوز لایزالی ہے

صورت خوب سیرت مرغوب مظہر حسن بے مثالی ہے

فرق تیرا و میرا ہے ناز و نیاز ورنہ معنی میں اتصالی ہے

سخن صاف مشربان بیدل

فیض کی بحر کا لآلی ہے

دو بیر سے آپ آدم بنکے آیا ری روپ کا اوڈھ نقاب احد وحدت ساتھ لایا ری

دوار روپ سر ذب ہو آیا عشق حسن [illegible] دونوں رہ اتحاد سبھی سر دہائی [illegible]

کہاں دو دیپ پر تشریف [illegible] کہاں وحدت رباب گیت انا الحق گایا ری

کہاں فقیہ خیام قاضی کہاں وحدت محراب سبھی اللہ گایا ری

خلق الاشیا سبھوات رت ہو عینہا محض نت

بیدل شوق شتاب سر صحی سمجھایا ری

قاضي غلام مهديءَ جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل جي اردو ڪلام جو عڪس

فقير غلام علي مسرور جي هٿ اکرن ۾ لکيل بيدل سائينءَ جو سنڌي ڪلام

مناقب

سلامت ڈہر زحول روز محشر	بگیر کے دامن ابن پیغمبر
جہ شاهان برهان دین پرور	قطب ابرار شاه مشتاقان کا رهبر
میرا مرشد	مکمل هي قلندر
حسینی حیدری	سلطان سرور
قلندر نور چشم رهنما هي	قلندر پور علي مشکل کشا هي
قلندر نور حسن المجتبیٰ هي	قلندر نسل شاه کربلا هي
میرا مرشد	مکمل هي قلندر
حسینی حیدری	سلطان سرور
قلندر جلوهٔ نور جلیل است	قلندر محرم سر خلیل است
قلندر شافع قلب علیل است	قلندر یاور جان ذلیل است
میرا مرشد	مکمل هي قلندر
حسینی حیدری	سلطان سرور
قلندر آفتاب اولیا هي	قلندر مظهر سر صفا هي
قلندر مورث شیر خدا هي	قلندر محض ذات کبریا هي
میرا مرشد	مکمل هي قلندر
حسینی حیدری	سلطان سرور
قلندر مخزن اسرار مولا است	قلندر مطلع انوار مولا است
قلندر منبع آثار مولا است	قلندر مجمع اطوار مولا است
میرا مرشد	مکمل هي قلندر
حسینی حیدری	سلطان سرور
جمال اوست شکل شاه مردان	کمال اوست شمع راه مردان
خرامت اوست عز و جاه مردان	جناب اوست زیارتگاه مردان
میرا مرشد	مکمل هي قلندر
حسینی حیدری	سلطان سرور
قلندر مرور ابدال اوتاد	قلندر سرگروه هي اهل ارشاد
مریدانش زهر دو عالم آزاد	بوجه جاودانی خرم و شاد
میرا مرشد	مکمل هي قلندر
حسینی حیدری	سلطان سرور

بيدل سائينءَ جو ڪلام

سنڌي

حقيقت ۾ هڪ ٿيو اچو ۽ ڪارو
نِينهن هنيو نعرو، هر مظهر ۾ هيڪڙو.

سرائڪي

ماهِي نال اسان ڏِيان اکيان، لڳيان وه وه لوڪان،
شاهہ حُسن ديان فوجان چڙهيان، ناز دِيان مارن نوڪان،
بيدل عشق محبت ٻاجهون، ٻي سڀ ڪُوڙي هوڪان.

اردو

بیدل نہ ھو توں درد کے دریا میں اتنا غرق
میں بھی تیرے خیال میں رہتا ہوں اور بس۔

Culture & Tourism Department
Government of Sindh